

**ANADOLU
BEYLİKLERİ HAKKINDA
ARAŞTIRMALAR
I**

Prof. Dr. YAŞAR YÜCEL

Institut kurde de Paris

ANADOLU BEYLİKLERİ HAKKINDA ARAŞTIRMALAR

I

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

Birinci baskı: 1988

İkinci baskı: 1991

10/08/2017
1022 YUC ANA (1)

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U Y A Y I N L A R I
VII. Dizi — Sa. 74^{al}

ANADOLU BEYLİKLERİ HAKKINDA ARAŞTIRMALAR

ÇOBAN-OĞULLARI BEYLİĞİ
CANDAR-OĞULLARI BEYLİĞİ
MESALİKÜ'L-EBSAR'A GÖRE
ANADOLU BEYLİKLERİ
I

Prof. Dr. YAŞAR YÜCEL

Gözden geçirilmiş ilaveli
2. Baskı

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A
1 9 9 1

Institut kurde de Paris

ISBN 975-16-0080-4 Tk.
ISBN 975-16-0085-5

İ Ç İ N D E K İ L E R

Önsöz ..... VII-VIII

Giriş 1-8

— Anadolu Beyliklerinin Kurulma, Gelişme ve Dağılımları

Kaynaklar 9-31

I. BÖLÜM

Çoban - Oğulları Beyliği 33-51

— Kuzey - batı Anadolu'nun Türk Hâkimiyetine Girişine
Genel Bir Bakış

— Etnik Menşei

— Hüsameddin Çoban Bey

— Alp Yürek

— Muzaffereddin Yavlak Arslan

— Mahmut Bey

— Çoban - Oğulları Beyliğinde İmar ve İlmî Faaliyetler

II. BÖLÜM

Candar - Oğulları Beyliği 53-123

— Tarih Sahnesine Çıkışı

— Etnik Menşei

— Şemseddin Yaman Candar

— I. Süleyman Paşa

— I. İbrahim Bey

— Yakup Bey

— Adil Bey

— Kötürüm Bayezid

— II. Süleyman Paşa

— İsfendiyar Bey

— II. İbrahim Bey

— İsmail Bey

— Cemâleddin Kızıl Ahmed

III. BÖLÜM

Candar - Oğulları Beyliğinin Sosyal ve Ekonomik Durumu... 125-142

- Demografik Durum
- Toplumsal Hayat
- Şehir Hayatı

IV. BÖLÜM

- Paralar 143-152
- Kitabeler 152-181

V. BÖLÜM

- Mesalikü'l-ebşâr'a göre Anadolu Beylikleri 183-203

Ek

- Trabzon - Rum İmparatorluğunun sonu öncesi siyasi gelişmeler 205-232

Bibliyografya 271-276

Dizin 277-292

Ö N S Ö Z

Türkiye tarihinde, XIV. yüzyıl başlarından XVI. yüzyıl başlarına kadar ki devre Beylikler devri olarak isimlendirilmektedir. İsminden de anlaşıldığı üzere bu dönemde Türkiye siyasi açıdan parçalanmış bir manzara görünümünde idi. Tarihi bir gerçektir ki, Türkiye tarihinde önemli bir dönemi kapsayan Beylikler devrinin ortaya çıkışını Anadolu Selçuklu tarihi çerçevesinde açıklamak gerekmektedir. Ancak her nedense gerek Türk gerekse Batılı tarihçiler Türkiye tarihinde Osmanlı dönemine geçişteki bu ara dönem üzerinde uzun zaman suskun kalmışlardır. Bize göre Anadolu'nun siyasi ve etnik açıdan Türkleşme sürecini tamamlamada büyük etken olan bu dönem üzerinde gerektiği kadar durulmaması büyük bir talihsizlik olmuştur. Bu ilgisizliğe neden olarak da sürekli biçimde, dönemin kaynaklarının azlığı ve yetersizliği öne sürülmüştür. Bunda bir dereceye kadar doğruluk payı bulunsa bile, bize bunun gerçek nedeni tarihi düşünceye uygun olmayan hatalı ve basit anlamın sonucudur.

Nitekim de son yıllarda Anadolu Selçuk devletinin tarih sahnesinden çekilmesini takiben XIV. yüzyılda Türkiye'de ortaya çıkmış olan bu siyasi kuruluşlar hakkında bilimsel araştırmaların giderek çoğalması düşüncemizi doğrulamaktadır. Mesela (Paul Lemerle, L'Émirat D'Aydın Byzance et L'Occident. Paris 1957; Barbara Flemming, Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter. Wiesbaden 1964; Faruk Sümer, Kara Koyunlular. Ankara 1967; Yaşar Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II, Ankara 1989; Mustafa Çetin Varlık, Germiyan - Oğulları Tarihi. Ankara 1974) adlı araştırmalar buna en iyi örneklerdir. Bu tip araştırmaların çoğalması bizi dönem hakkında genel sentezlere götürmede yardımcı olacakları ölçüde Osmanlı tarihinin hâlâ karanlıkta kalmış olan bir çok sorunlarının çözümüne de ışık tutacaklardır.

İşte bizde bu amaçla bu sahaya eğilerek Anadolu Beyliklerinin en uzun ömürlü olanlarından birini "XIII - XV. yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi, Çoban-Oğulları Beyliği - Candar-Oğulları Beyliği" adı altında bu alandaki çalışmaların yeni bir halkasını teşkil etmek üzere bilim âlemine sunmuş bulunuyoruz. Bugüne kadar konu üzerinde,

yazılmış bir kaç makale bir kenara bırakılırsa, derli toplu bir araştırma yapılmamıştır. Biz ilk kez Kuzey-batı Anadolu'nun Türkleşme probleminden başlayarak bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girişine kadarki dönemini bir monografi halinde sunmaktayız. Hemen burada şunu belirtelim ki, araştırmamızın eksiksiz olduğu iddiasında değiliz. Ancak ileride bu alandaki çalışmalara öncülük yapabilirse sevinç kaynağımız bu olacaktır.

Bu nedenle şunu da belirtmek isterim ki, araştırmamın ortaya çıkmasında, yetişmemi kendisine borçlu olduğum sayın hocam Adnan Erzi'nin büyük katkıları olmuştur. Kendilerine teşekkürü burada bir görev sayarım.

Institut kurde de Paris

G İ R İ Ş

Anadolu Beyliklerinin Kurulma, Gelişme ve Dağılımları

XIII. yüzyılın sonunda Anadolu Selçuklu devletinin kuvvetten düşmesi üzerine Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde birtakım beylikler ortaya çıkmışlardır. Anadolu Türklüğünün yayılmasını ve güçlenmesini sağlayan, siyasal hanedanlar, eski kaynaklarda "Tevâif-i Mülûk" diye anılıp sayıları büyüklü küçüklü olmak üzere yirmiyi geçmektedir. Başta merkezî otoritesinin zayıflaması olmak üzere birçok siyasî ve toplumsal olaylar sonucunda meydana çıkan bu beylikler, XIII. yüzyılın sonundan başlayarak hemen hemen - Dulkadir ve Ramazan oğulları beyliklerinin egemenliklerini kaybettikleri - XVI. yüzyılın başına kadar gelen bir süre içinde Anadolu'nun tarihî çehresini karakterize etmişlerdir.

Anadolu beyliklerinin kurulma, gelişme ve dağılıma safhalarını anlayabilmek için Anadolu'nun XIII., XIV., XV. yüzyıllardaki siyasî ve toplumsal durumunu göz önüne almak gereğine inanıyoruz. Çünkü, Türkmen beyliklerinin kuruluş şartlarının Anadolu Selçuklu tarihi çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir.

XI. yüzyılda başlayan Selçuklu fetihleri Anadolu'ya çok sayıda Oğuz kitlelerinin akmasına sebep oldu. Başlarında liderleri olduğu halde bir çok savaşçı Türk boyları bu yeni fethedilen ülkeye geçtiler. Selçuklu devleti, Bizans imparatorluğu ile arasız çarpışma halinde bulunduğundan, batı sınırlarının güvenliğini sağlamak için bu boyları "Uc" denilen hudut bölgelerine yerleştirdi. Millî geleneklerini koruyan ve merkeze sıkı sıkıya bağlanamıyan bu uc sakinleri, düşman saldırılarını önler ve karşı akınlarla düşman memleketleri içine ilerlerlerdi. Ardı arası kesilmeyen bu hudut çarpışmaları kendilerini liderleri olan beylere sıkı sıkıya bağlamış ve imkân nisbetinde bağımsızlık ister bir hale getirmişti. Bu gaziler hükümetle aralarındaki münasebetlerinde kendi ehemmiyetlerini iyice bilerek hareket ederlerdi. Hele ağır idarî müdahalelere karşı koymağa çalışırlar ve vergilere dayanamazlar, aksine devletten yurtluk, ulûfe ve askerî yardım isterlerdi.

Ancak XIII. yüzyılın başlarında I. Alâaddin Keykubad zamanında merkezî devlet otoritesi uc savaşçıları üzerinde de kendini kuvvetle hissettirmiş, batı sınırlarının oldukça istikrarlı hale gelmesi ve Bizans'a

yazılmış bir kaç makale bir kenara bırakılırsa, derli toplu bir araştırma yapılmamıştır. Biz ilk kez Kuzey - batı Anadolu'nun Türkleşme probleminden başlayarak bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girişine kadarki dönemini bir monografi halinde sunmaktayız. Hemen burada şunu belirtelim ki, araştırmamızın eksiksiz olduğu iddiasında değiliz. Ancak ileride bu alandaki çalışmalara öncülük yapabilirse sevinç kaynağımız bu olacaktır.

Bu nedenle şunu da belirtmek isterim ki, araştırmamın ortaya çıkmasında, yetişmemi kendisine borçlu olduğum sayın hocam Adnan Erzi'nin büyük katkıları olmuştur. Kendilerine teşekkürü burada bir görev sayarım.

Institut kurde de Paris

G İ R İ Ő

Anadolu Beyliklerinin Kurulma, Gelişme ve Dağımları

XIII. yuzyılın sonunda Anadolu Selçuklu devletinin kuvvetten dűŐmesi uzerine Anadolu'nun çeŐitli bűlgelerinde birtakım beylikler ortaya çıkmıŐlardır. Anadolu Tűrklűgűnűn yayılmasını ve gűçlenmesini sađlayan, siyasal hanedanlar, eski kaynaklarda "Tevuif-i Műlűk" diye anılıp sayıları bűyűklű kűcűklű olmak uzerine yirmiye geçmektedir. BaŐta merkezű otoritesinin zayıflaması olmak uzerine birçok siyasű ve toplumsal olaylar sonucunda meydana çıkan bu beylikler, XIII. yuzyılın sonundan baŐlayarak hemen hemen - Dulkadir ve Ramazan ođulları beyliklerinin egemenliklerini kaybettikleri - XVI. yuzyılın baŐına kadar gelen bir sűre içinde Anadolu'nun tarihi çehresini karakterize etmiŐlerdir.

Anadolu beyliklerinin kurulma, geliŐme ve dađılma safhalarını anlayabilmek için Anadolu'nun XIII., XIV., XV. yuzyıllardaki siyasű ve toplumsal durumunu gűz űnűne almak geređine inanıyoruz. Çűnkű, Tűrkmen beyliklerinin kuruluŐ Őartlarının Anadolu Selçuklu tarihi çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir.

XI. yuzyılda baŐlayan Selçuklu fetihleri Anadolu'ya çok sayıda Ođuz kitlelerinin akmasına sebep oldu. BaŐlarında liderleri olduđu halde bir çok savaŐçű Tűrk boyları bu yeni fethedilen űlkeye geçtiler. Selçuklu devleti, Bizans imparatorluđu ile arasız çarpıŐma halinde bulunduđundan, batı sınırlarının güvenliđini sađlamak için bu boyları "Uc" denilen hudut bűlgelerine yerleŐtirdi. Millű geleneklerini koruyan ve merkeze sıkı sıkıya bađlanamıyan bu uc sakinleri, dűŐman saldırılarını űnler ve karŐı akınlarla dűŐman memleketleri içine ilerlerlerdi. Ardı arası kesilmıyen bu hudut çarpıŐmaları kendilerini liderleri olan beylere sıkı sıkıya bađlamıŐ ve imkűn nisbetinde bađımsızlık ister bir hale getirmiŐti. Bu gaziler hűkűmetle aralarındaki műnasebetlerinde kendi ehemmiyetlerini iyice bilerek hareket ederlerdi. Hele ađır idarű műdahalelere karŐı koymađa çalıŐırlar ve vergilere dayanamazlar, aksine devletten yurtluk, ulűfe ve askerű yardım isterlerdi.

Ancak XIII. yuzyılın baŐlarında I. Aluaddin Keykubad zamanında merkezű devlet otoritesi uc savaŐçularını uzerinde de kendini kuvvetle hissettirmiŐ, batı sınırlarının olduğuca istikrarlı hale gelmesi ve Bizans'a

karşı bir barış siyaseti güdülmesi bunları hareketsiz bırakmıştı. Hattâ bu durum üzerine Alâaddin Keykubad'ın, büsbütün devlet emrine giren bu gazileri, Ermenistan'a, Trabzon Rum devletine ve Gürcistan'a karşı harekete geçirdiğini görüyoruz¹.

Fakat I. Alâaddin Keykubad'ın saltanatının son yıllarında uclarla devlet merkezi arasındaki bu ahenk bozulmaya başladı. 1220'den sonra Yakın-doğuda etkilerini hissettiren Moğol baskısı gerek Selçuklu devletinin, gerekse ucların bünyesinde bir çok değişikliklere sebep oldu: Moğolların önlerinden kaçan Türk göçebelerinin büyük uruklarını ve başıboş kalmış Harezmşah orduları kalıntılarını, kendisini Moğol istilasından korumağa çalışan Selçuklu ülkesine sığınmağa sevk etti². Bunlar Selçuklu devletinin batı hudut boylarına yerleştirildiler. Bunların da katılması ile uclarda merkezi devlete karşı esasen mevcut olan gizli muhalefet unsurları daha da kuvvetlendi. 1240'da çıkan Baba İshak ayaklanması devlet ile uclar arasındaki ayrılığı büsbütün derinleştirdi ve devleti bu değerli savaşçı unsurların yardımından yoksun etti³. Nihayet II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1243 yılında Köseadağ savaşında Moğollara yenilmesi, yeni bir durum yarattı. Aralarında şiddetli taht kavgaları yapan Selçuklu sultanları gitgide otoritelerini kaybettiler ve doğrudan doğruya İlhanlı devletine vergi vermeğe mecbur bir tâbi haline geldiler. İlhanlıların Anadolu'ya gönderdikleri ordu kumandanları bile Selçuklu sultanlarından daha çok nüfuza sahip bulunuyorlardı⁴. Bilhassa Selçuklu veziri Muinüddin Pervane'nin ölümünden sonra Memlekette muntazam bir idare teşkilâtı kalmamış, Moğol kumandanlarının zulmü, ağır vergiler halk arasında büyük huzursuzluk ve hoşnutsuzluk yaratmıştı. Moğolların nüfuzlarını o kadar kuvvetle hissettiremedikleri hudut bölgeleri ise bu durum karşısında bağımsızlıklarını elde etmeğe çalıştılar ve gitgide Konya ile olan bağlarını gevşettiler⁵. Selçuklu sultanları artık onların bağımsız olarak yaptıkları çeşitli

¹ Bk. Osman Turan, Alâaddin Keykubad mad., İA.

² Bk. Cüveynî, Târih-i Cihân-Güşâ, Mirza Muhammed nşr., E. J. W. Gibb Mem. XVI, I., London 1937, s. 115-116; B. Spuler, İran Moğolları, Çemal Köprülü çev., Ankara 1958, s. 36.

³ Buna dair bk. İbn Bibî, el-Evâmirü'l-Alâiyye, Tıpkı Basım, 1956, s. 498 v.d.; Ebû'l-Ferec, Ömer Rıza Doğrul Türkçe çev., 1945, s. 539 v.d.

⁴ Bu savaş ve sonuçları hakkında bk. Osman Turan, Gıyaseddin Keyhüsrev madd., İA; aynı müellif, Selçuklular zamanında Türkiye. İst. 1971, s. 431.

⁵ Geniş bilgi için bk. Nejat Kaymaz, Pervâne Muinüddin Süleyman. Ankara 1970.

hareketlere, hele Bizans ülkelerine yöneltikleri gaza akınlarına engel olamıyorlardı. Bizans'a karşı yapılan akınların bu sırada ucda oturanlar için önemi her zamankinden daha fazlaydı. Oldukça uzun süren bir barış çağı boyunca hudut savaşçıları belli bölgelere yerleşmişler ve nüfus bakımından çoğalmışlardı. Selçuklular fatih seferlerini hazırlayamayacak hale gelince bunların durumu kararsızlaşmıştı. Bundan başka, – yukarda da söylendiği gibi – Moğollar önünden kaçmak zorunda kalan halk kitleleri, ağır vergilere dayanamayan köylü ve şehirliler, sürülerinin çapula uğramasından çekinen ve buralarda sığınak arayan göçebeler uclara doğru akmağa başlamıştı. Bunlar arasında, Anadolu'nun yeni hâkimlerinin gözünden düşmüş olan ve siyasî sebeplerden dolayı kendi güvenliklerini sağlamayı düşünen Selçuklu devletinin belli başlı ileri gelenleri de vardı. Bu suretle sınır boyları, artık idareye ehliyetli ve siyasî şahsiyet sahibi unsurları da kazanmış bulunuyordu.

Alışık oldukları hayattan ayrılan ve birbirine aykırı unsurların birleşmesinden meydana gelerek gittikçe çoğalan bu kitleler arasında uc gazileri, diğerleri adına karar verecek bir unsur durumundaydılar. Bunlar yeni gelenler arasındaki askeri kuvvetler ve maiyetleriyle beraber buraya sığınan Selçuklu devletinin önemli şahsiyetleriyle birleştiler. Bu arada uclarda büyük rol oynayan diğer bir unsur da meydana çıktı : İran ve Türkistan'dan Anadolu'ya kaçan şeyhler ve dervişler, kendi memleketlerindeki halkın dini ve aynı zamanda siyasî önderleri olmaları dolayısıyla, Moğollara karşı dayanmakta ön safta bulunuyorlardı. Tabii olarak Moğolların önünden kaçmak zorunda kalan bu kimseler zaten Moğolların kontrolü altında bulunan Selçuklu şehirlerinde iyi karşılanmadılar, fakat uclarda çok iyi kabul gördüler; kısa bir zaman içerisinde din gayretini bu kesif ve heyecanlı kitlelerin içine soktular. Sınırdaki gazilerin arasında bu dinî heyecan kâfirlere karşı savaşmak için bir and şeklini aldı⁶. Bizans topraklarına yöneltilen yeni akınlar, gazilere, düşmanlarının eskisi kadar dayanamadıklarını gösterdi. Huduttaki muhafız askerler Türk fatihlerine kolaylıkla boyun eğmeğe razı oluyorlardı. Zaten bu sıralarda Bizans imparatorluğu siyasetinin ağırlık merkezi de batıya yönelmişti. Ordudan başka Bizans uc kuvvetleri (Akritle) de Anadolu'dan geri çağırılmış ve Balkanlara savaşa gönderilmişti. Bundan dolayı doğu sınırları muhafızsız kalmıştı. Ayrıca asilzade-

⁶ Bk. İbn Bibî, s. 501-507; s. 698-729; Aksarayî, s. 71 v.d.; Cl. Cahen, *Notes pour l'histoire des Turcomans d'Asie Mineure au XIIIe siècle*, JA (1951), s. 349-354. Ayrıca geniş bilgi için bk. Fâruk Sümer, *Oğuzlar*. 1967.

lerle kilise mensuplarını, büyük derebeylerini tutan ve küçük toprak sahiplerini sıkıştıran Paleologos'ların idarî ve ekonomik siyasetleri, asker ve köylü sınıfları arasında derin memnuniyetsizlikler doğurmuştu. Hele Akritlerin ücretlerinin ödenmemesi, hattâ vergi muafiyetlerinin kaldırılmasına girişilmesi, bunların Bizans tahtına tekrar Laskarid hanedanını getirmek üzere, Michael Poleologos'a karşı ayaklanmalarına sebep olmuştu. İşte bu şartlar içinde dayanma güçleri zayıflayan Bizans idaresindeki şehirler uzun müddet karşı koyamadılar. Hareketsizlik ve yurtsuzluk sıkıntısının, ayrıca cihad gayretinin sürüklediği Türk kitleleri hayret verici bir kuvvet ve bızla Anadolu'nun batı bölgelerine yerleştilediler. Bu gaziler, XIII. yüzyılın sonunda bütün bu bölgeyi ele geçirmiş bulunuyorlardı. Hemen hemen bütün batı Anadolu etnik bakımdan Türk unsurları tarafından doldurulmuş olduğu gibi siyasî bakımdan da Türkleşmişti. Yalnız dahilde Bursa, İznik, Philadelphia (Alaşehir), sahilde de Phokaia (Foça), İzmir ve Pontos Herekleia'sı (Karadeniz Ereğlisi) gibi kaleler zorlukla tutunabiliyordu.

İşte Anadolu beyliklerinin çoğu, bu şartlar altında fethedilen bu bölgelerde kuruldu. Beyliklerin kurucuları olan gaziler ve onlara katılan çeşitli unsurlar, elde edilen toprakların fethinde önemli rol oynayan Selçuklu devleti büyüklerinden, yahut daha eski uc beylerinden biri, veya bu fetih yıllarının karşıklığı içinde ortaya çıkan kudretli bir şahsiyet olan liderlerini o yerin hâkimi tanımışlar, bunlar da birer küçük hanedan kurucusu olmuşlardır.

Bu tarzda kurulan beyliklere, bilhassa Aydın, Karesi, Menteşe, Saruhan, Germiyan, Hüsameddin Çoban ve Osman oğulları beylikleri karakteristik birer örneklerdir. Selçukluların Kilikya yani küçük Ermenistan kiralığı sınırlarında bulunan Karaman oğullarının, ayrıca Kırım'a ve Trabzon Rumlarına karşı cüretli akınlar yapan Gazi Çelebi'nin beylikleri de aşağı yukarı bu karakteri taşır.

Diğer bazı beylikler de Selçuklular ve İlhanlılar tarafından çeşitli hizmetlerine mükâfat olarak kendilerine "Malikâne" tarzında yerler verilmiş bulunan "ümerâ" ve "aşiret" liderleri tarafından, siyasî durumdan faydalanarak merkezle bağlarını koparmak suretiyle kurulmuştur. Bunlar arasında Eşref, Sahip-Ata, İnanç, Hamit ve Candar-oğulları beyliklerini sayabiliriz.

Orta Anadolu'daki Ertana beyliği ise İlhanlıların Anadolu'daki "Eyalet-i Rûm" valiliğinin sonradan bir devlet şeklini alması suretiyle meydana çıkmıştır. Kadı Burhaneddin de hizmetinde bulunduğu bu

devletin zayıflığından faydalanarak egemenliğini ilân etmiştir⁷. Güney Anadolu'da XIV. yüzyılın ortalarında meydana çıkan Dulkadir ve Ramazan oğulları ise buralara evvelce yerleştirilmiş bulunan Türk aşiretlerini, liderlikleri etrafında toplamak ve Memlûklü devletin geçirdiği sarsıntıdan faydalanmak suretiyle beyliklerini kurabilmişlerdir.

Kuruluşlarından hemen biraz sonra Anadolu beyliklerinin buhranlı bir devre geçtikleri görülür. Bu hususta İlhanlılar'ın meşhur Anadolu genel valisi olan Emîr Çoban⁸ ve oğlu Demirtaş önemli rol oynamıştır. Demirtaş 1322 yılında İlhanlılara karşı isyan ettikten ve Ebu Said Bahadır Hân tarafından affedildikten sonra ikinci defa Anadolu'ya vali olarak atanmış ve bu ülkeyi tamamiyle Moğolların egemenliği altına sokmak isteyerek İlhanlılara karşı bağılıklarını kesen veya gevşeten Anadolu beyliklerini ortadan kaldırımağa çalışmıştır. Fakat buna tamamen muvaffak olamamıştır. Bununla beraber Eşref - oğlu Süleyman ve Hamit - oğlu Dünder Bey'leri öldürmüş, diğer bazı beylikleri (meselâ: Turgut - oğlu ve Bolu beylikleri ile yerleri iyice bilinemeyen Toğancık ve Yakub'un beylikleri) doğrudan doğruya İlhanlıların Anadolu valiliğine bağlanmıştır. Bu devre ait kaynaklardan Osmanlı beyliği de dahil olmak üzere hemen hemen bütün Anadolu beyliklerinin İlhanlılara vergi verdikleri ve bazı beyliklerin (meselâ: Candar - oğulları beyliği) İlhanlı hükümdarı adına para bastırdıkları anlaşılıyor. Moğol nüfûz alanından oldukça uzakta bulunan beyliklerin de bu tarzda hareket etmelerinin en mühim sebebi, doğudan rahatsız edilmemelerini ve kendilerinin batıya karşı yönelttikleri akınların kesintiye uğramamasını sağlamaktan ibaret olmalıdır. Demirtaş, 1327'de babası Emîr Çoban'ın Ebu Said tarafından öldürülmesi üzerine aynı akıbete uğramaktan korkarak Suriye ve Mısır'da hâkim olan Memlûklülere sığınmıştır⁹. Biraz sonra Anadolu genel valiliği İlhanlı ailesinden Celayir Şeyh Ha-

⁷ Bk. Yaşar Yücel, Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti. Ankara 1970.

⁸ 1314 yılında Beylerbeği Çoban'ın Anadolu'ya gelmesi ve yaşanan olaylar için bk. Aksarayî, s. 311-312; Eflâkî, Menakübü'l-ârifin. Tahsin Yazıcı nşr., II., Ankara 1962, s. 925 v.d.

⁹ Demirtaş'ın isyanından önce Anadolu'da beyliklere karşı faaliyetleri için bk. Eflâkî, II, s. 924, 925, 977. Anonim Selçuknâme, s. 94; Hâfız-ı Ebrâ, Zeyl-i Câmîu't-tevârih-i Resîdi. H. Beyânî nşr., Tahran 1317, s. 114-115, 135-136; el-Ömerî, Mesâlikü'l-ebâr. Taeschner nşr., Leipzig, 1928, s. 31, 36, 51-52; İstanbul'un fethinden önce yazılmış tarihi takvimler. Osman Turan nşr., Ankara 1954, 49, 70-71; Makrizî, Sulûk. M. Ziyade nşr., II., Kahire 1936, s. 297-299.

san'a verilmiş, fakat Hasan Anadolu'ya gelmiyerek iyi idare ve sadakatı anlaşılan Eretna'yı yerine vekil bırakmıştır. 1335'de Ebu Said Hân'ın çocuk bırakmadan ölümü ile başhyan saltanat kavgalarında Eretna Celayir Şeyh Hasan'a bağlılığını korumuş ve Anadolu'da meydana çıkan karışık durumdan kendi adına faydalanmaya çalışmıştır. 1343'de üzerine yürüyen Demirtaş'ın oğlu Şeyh Hasan'ı yendikten ve onun karısı tarafından öldürülmesinden sonra da hükümdar-darlığını ilan etmiştir¹⁰.

İşte bu olaylar sonunda Anadolu'da İlhanlı egemenliği çökmüş ve beylikler üzerindeki baskı kalkmıştır.

Bundan sonra beylikler rahat bir nefes almışlar ve bir taraftan yeni aldıkları şehirlerin bayındırlığına önem verdikleri gibi ilmî ve edebî çalışmaları korumuşlar, diğer taraftan da Anadolu dışındaki ülkelere akınlar yapmağa başlamışlardır. Bu arada bilhassa Osmanlılardan başka, Aydın, Saruhan, Menteşe ve Karesi oğullarının Trakya'ya ve Ege adalarına yaptıkları deniz seferlerini sayabiliriz. Fakat Osmanlı beyliği, gerek Anadolu'da ve gerekse Rumeli'de hızla genişlemesi sonucunda, diğer beylikler arasında sivrilmiş ve dolayısıyla diğer beyliklerin mukadderatı belli olmuştu. Şöyle ki, ünü sınırları dışına yayılan Osmanlı beyliğinin hıristıyan ülkelere karşı yapılan akınların kısa bir zamanda en faal ve başarılı bir mümessili haline gelmesi, Anadolu'daki savaşçı yiğitleri, sergüzeşt, ün, ganimet ve din savaşlarının heyecanı ile yaşayan unsurları kendisine çekmiştir. Böylece artan kuvvetleriyle Osmanlı beyliği her bakımdan büyüyüp giderken, diğer beylikler yavaş yavaş kuvvetten düşüyorlardı; çünkü bunların savaşçıları kendilerine iş bulacaklarına güvendikleri yerlere kayıyorlardı. Gittikçe zayıflayan ve Karesi - oğulları arazisinin birdenbire Osmanlıların eline geçmesi olayı karşısında korku duymaya başlayan bu beylikler, kendilerinin de kolayca ortadan kaldırılacakları günün yaklaşmakta olduğunu anlayarak, aralarında en kuvvetlileri olan Karaman - oğulları beyliği etrafında toplandılar. Beyliklerin bu ümitsiz teşebbüsü Osmanlıların kendilerine saldırmaları için iyi bir sebep oldu ve neticede beyliklerin hayatına son verildi. Bilhassa Yıldırım Bayezid'in yaptığı seferler sonunda Karaman, Germiyan, Hamit, Menteşe, Aydın, Saruhan ve Candar - oğulları beylikleri ortadan kalktı ve hüküm sürdükleri yerler Osmanlı ülkesine katıldı.

¹⁰ Hâfız-ı Ebrû, s. 165, 169; Makrizî, Sulûk, II, s. 490-652. sayfalar arası.

Bu sırada Timur'un Yakın-doğuya karşı saldırgan bir siyaset güttüğünü gören Anadolu beyleri birer birer ona sığınarak yardımını dilediler. Timur bunları gayet iyi karşıladı ve Anadolu seferinde yanında bulundu. 28 Temmuz 1402 tarihinde yapılan Ankara savaşı neticesinde, Yıldırım Bayezid'in Timur tarafından yenilerek esir edilişi ve Osmanlı devletinin zayıflaması bunlar için iyi bir fırsat teşkil etti. Yukarıda adı geçen beylikler, Candar-oğullarının Sinop kolu ile Hamit-oğulları'nın Eğridir kolu hariç olmak üzere, Timur'un yardımıyla tekrar kuruldular¹¹.

Fakat Osmanlı devletine eski kuvvetini kazandırmaya muvaffak olan Çelebi Mehmet ve II. Murad zamanında Anadolu'nun siyasi birliğinin sağlanması amacıyla beylikler yeniden teker teker ortadan kaldırıldı. Fatih Sultan Mehmet 1451 de tahta geçtiği zaman Anadolu'da Candar, Karaman, Dulkadir ve Ramazan -oğulları ve küçük Alâiyye beyliklerinden başka hiç bir beylik kalmamıştı. Bu beylikler de eskisi gibi Osmanlılara karşı ayaklanmak kudretine sahip bulunmuyorlardı. Anadolu'yu tamamiyle egemenliği altına almak isteyen Fatih Sultan Mehmet 1461 deki Trabzon seferi esnasında Candar -oğlu beyliğini ortadan kaldırdı. Biraz sonra da Karaman ülkesinin büyük bir kısmını ele geçirdi. Son Karaman beyi İbrahim'in oğulları, ayrıca Kastamonu'da sancak beyi olarak bırakılan Candar -oğlu Kızıl Ahmet Bey, İran'ın batısı ile doğu Anadolu'da kurulan Akkoyunlu devletinin kudretli hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına sığınarak yardım diledilerse de tekrar beyliklerinin başına geçmeğe muvaffak olamadılar. İshak, Pır Ahmed ve Kasım Beylerin birer birer tenkilinden sonra 1471 de bütün Karaman beyliği toprakları Osmanlılar'a geçti. Ertesi yıl da Alâiye şehri ile İshak Bey'in sığındığı Silifke kalesi alındı. Karaman oğulları'nın hukukunu korumaya çalışan Uzun Hasan ise 1473 te Otlukbeli savaşında ağır bir yenilgeye uğratıldı.

Maraş, Elbistan ve Malatya dolaylarında hâkim olan Dulkadir oğulları ile Adana ve Tarsus'daki Ramazan -oğullarına gelince, bunlar güney Anadolu'da Memlûklülerle Osmanlılar arasındaki rekabetten faydalanmak suretiyle bir müddet daha varlıklarını korumuşlarsa da nihayet Yavuz Sultan Selim tarafından İran ve Mısır seferlerinden

¹¹ Bk. Yaşar Yücel, Türkiye ve Yakın-Doğu üzerinde 1393/94 Timur tehlikesi. Belleten 146 (1973) s. 159, aynı müell., Timur tarihi hakkında Araştırmalar I. Timur'un Türkiye ve Yakın-doğu ilişkilerine dair gözlemler (1394-1400). Belleten 158 (1976) s. 277 v.d., Timur tarihine dair araştırmalar II. Timur'un Türkiye ve Yakın-doğu ilişkilerine dair genel gözlemler (1400-1402). Belleten 166 (1978) s. 239 v.d.

sonra egemenliklerinden mahrum edilerek Osmanlı himayesine girmişlerdir.

Böylece Anadolu'da beylikler devri sona ermiş ve bu ülke Osmanlı idaresi altında tam bir siyasi birliğe kavuşmuştur. İşte biz bu araştırmamızda, XIII-XV. yüzyıllar arasındaki genel siyasi durumları toplu bir şekilde yukarıda gözden geçirilen Anadolu beyliklerinden olan ve Kuzey-batı Anadolu'nun siyasi yaşamını karakterize etmiş olan Çoban - oğulları ve Candar - oğulları beyliklerini inceleyeceğiz.

Institut kurde de Paris

K A Y N A K L A R

Kuzey-batı Anadolu tarihini karakterize etmiş bulunan Çoban-oğulları ve Candar - oğulları beylikleri tarihi, Anadolu beylikleri tarihi içinde önemli bir yer işgal etmektedir. Buna rağmen diğer beylikler için olduğu gibi, bunlarda da yerli kaynakların azlığı ve yetersizliği yüzünden, birçok meseleler henüz karanlıklar içindedir. Bu beyliklerin yalnız siyasi tarihini değil, sosyal, dinî, kültürel gelişme ve faaliyetlerini aydınlatmak için de, bize kadar gelebilen kaynaklar nicelik ve nitelik bakımından tatmin edici olmaktan uzaktır.

Bir kavmin veya devletin tarihini inceleme ve araştırmada, bizzat onun bıraktığı kaynak ve vesikalar şüphesiz birinci derecede önemlidir. Halbuki Çoban - oğulları ve Candar - oğullarından çeşitli sebepler yüzünden az malzeme intikal etmiş bulunmaktadır. Bunlar arasında Çoban ve Candar - oğullarına ait olup bize kadar gelebilen epigrafik ve nümizmatik malzemeden başka arşiv vesikaları içinde XIII-XV. yüzyıllar Kuzey-batı Anadolusunun kültür ve sosyal müesseseleri, tarihi - topografyasına dair birçok meselelerin aydınlatılmasında son derece önemli olan vakfiyeler de oldukça çok sayıdadır.

Genel olarak Çoban - oğulları ve Candar - oğullarından bahseden vekayinâmelere gelince, bunlarda da bu beyliklere ait malûmat dağınık ve tesadüfi olmaktan ileri gidememiştir. Vekayinâme yazarları, birkaçı hariç, bu beylikler ile doğrudan doğruya uğraşmamışlar, ancak bunların komşu memleketlerle münasebetleri dolayısıyla ve vasıtalı olarak bilgiler vermişlerdir.

Çoban ve Candar-oğullarına dair ana kaynaklardan bir kısmı kayıp olmuş bulunduğundan görülmesine imkân yoktur. Bunların dışında faydalandığım ana kaynaklar :

- I. - Kitabeler;
- II. - Meskûkat;
- III. - Vesikalar (Vakfiyeler ve batı arşiv vesikaları);
- IV. - Vekayinâmeler;
- V. - Seyahatnameler ve Coğrafi eserler;

- VI. - Menakıbnâmeler ve Münşeâtlar;
 VII. - XIII - XV. yüzyılda Kuzey-batı Anadolu sahasında yazılmış eserler; olmak üzere yedi bölüm halinde mütalaa edilebilir.

I. - Kitabeler :

Candar-oğulları beyliğine ait epigrafik malzeme, sanat, imar faaliyetleri, généologie'nin tespiti, sosyo-ekonomik durum ve hâkimiyet sahalarını tayin yönünden, müracaat edilecek kaynakların ilkidir. Çoban-oğulları bilhassa Candar-oğulları devrinde; cami, imaret, yol, kale, sur inşa ve imar edildiğine dair hayli kitabe mevcuttur ki, bunların bir kısmı toplanmış ve neşredilmiş bulunmaktadır:

M. Behçet, Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi. İst. 1341; Talât Mümtaz Yaman, Kastamonu Tarihi. XV. asrın sonlarına kadar. İst. 1935; H. Hilmi, Sinop Kitabeleri. İst. 1933; M. Behçet, Sinop Kitabeleri. TTEM, Yeni seri 1/2 (1929) s. 58 v.d.; M. Ş. Ülkütaşır, Sinop'ta Candar-oğulları zamanına ait tarihî eserler. TAED 5 (1949) s. 179 v.d. Ahmed Gökoğlu, Paflagonya. Kastamonu 1952; Répertoire Chron. d'Epigraphie Arabe, Publ., l'Institut Français d'Archéologie Orientale Caire, tome XIV, XV.

Ancak yaptığımız incelemeler göstermiştir ki, yayınlanmış kitabeler filolojik hatalarla doludur. Bu nedenle de biz bulduğumuz yeni kitabelerle birlikte mevcutların bütününe orijinaleri ile karşılaştırmak suretiyle bu beyliklere ait kitabelerin bir répertoire'ni çalışmamızın ekler kısmına almayı uygun gördük.

II. - Meskûkât :

Meskûkât, bilhassa iktisadi durumu, bazı généologie meselelerini ve hâkimiyet sahalarını aydınlatmağa yardım eden önemli belgelerdir. Candar-oğullarına ait sikkelerin buldukları yerleri ve tavsiflerini gösteren kataloglar şunlardır:

İ. Galib, Takvim-i meskûkât-ı Selçukiyye. İst. 1309; Ahmed Tevhid, Meskûkât-ı Kadime-i İslamiyye Kataloğu. İst. 1321; Ahmed Ziya, Meskûkât-ı İslamiyye. İst. 1908; Abdulahad Nuri, İsfendiyar Oğullarında Meskûkât. Doğu Mecmuası 3 (1329); Talât Mümtaz Yaman, Kastamonu Tarihi. İst. 1935.

Ayrıca Kastamonu müzesinde mevcut Candar-oğulları adına basılmış yeni gümüş paralar tesbit ettik. Bunların tavsifleri de yine çalışmanın ekler kısmında kronolojik sıra içinde verilmiştir.

III. - Vesikalar :

a) Vakfiyeler,

Resmî vesikalar arasında Candar - oğulları beyliğine ait olup bize kadar gelebilen ve tarihî kaynak olmak bakımından pek büyük ehemmiyetleri olan¹² bölge tarihi ile ilgili birçok meseleleri - généologie, tarihî topografya, şehir tarihi, sosyal ve iktisadî tarih - aydınlatabilecek kıymette olan vakıf vesikalarına sahip bulunuyoruz. XIII-XV. yüzyıllar Anadolu tarihine ait ve bu arada Çoban ve Candar - oğulları ile ilgili yerli kaynakların azlığı, resmî vesikaların yok denecek kadar mahdut olduğu gözönüne alınınca sayısı diğer Anadolu beyliklerine nispetle mühim bir yekûn tutan mevcut vakfiyelerin Kuzey-batı Anadolu tarihi bakımından birinci derecede ehemmiyet kazanacağı kendiliğinden anlaşılır. Aşağıda elimizde kopyaları mevcut bulunan Candar - oğulları ile ilgili vakfiyelerin bir répertoire'ni kronoloji sırasıyle veriyoruz.

Ahi Şorve adındaki bir şeyhin Kastamonu'daki zaviyesi ile ilgili vakfiyesi, H. 703/1303-04 M. tarihli, Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi nr. 591, s. 12.

(Bu vakfiye hakkında T. M. Yaman, Kastamonu, s. 102'de kısa bilgi verilmektedir).

Ali Candar'ın Kastamonu'nun Azdavay kazasının Turnalı köyünde yaptırdığı cami ile alâkalı vakfiyesi, H. 733/1332-33. M. tarihli, Vakıflar Umum Md. Arş. nr. 606. s. 193.

Candar - oğlu Gıyaseddin İbrahim Bey'in Kastamonu'da Dualı Seyid zaviyesine ait vakfiyesi, H. 745/1344-45 M. tarihli, Vakıflar Umum Md. Arş. nr. 582, s. 271.

(M. Behçet, Kastamonu, s. 114, T. M. Yaman, Kastamonu, s. 108 de kısa bilgi vermektedirler.)

Candar - oğlu II. Süleyman Paşa'nın Kastamonu vilâyetinin Devrekâni kazasındaki Emre Sultan zaviyesi ile ilgili vakfiyesi, H. 774 Muharrem / Temmuz 1372 M. tarihli, Vakıflar Umum Md. Arş. nr. 580, s. 74.

Candar - oğlu Kötürüm Bayezid'in kardeşi *Mahmud Bey*'in Kastamonu'da Kasaba köyünde inşa ettirmiş olduğu cami ile alâkalı vakfiyesi, H. 776/1374-75 M. tarihli, Vakıflar Umum Md. Arş. nr. 581, s. 226.

¹² Genel olarak bunun hakkında bk. Fuad Köprülü, Vakıf müessesesinin ve Vakıf vesikalarının tarihî ehemmiyeti. Vakıflar Dergisi I (1938) s. 1-6.

Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in Keskin'de Şeyh Hıdır zaviyesine vakf ettiği arazi ile alâkalı vakfiyesi, H. 800 Receb / Mart 1398 M. tarihli, Vakıflar Umum Md. Arş. nr. 597, s. 98.

Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in oğlu Kasım Bey'in Ankara dışında inşa ettirdiği imareti ile ilgili vakfiyesi, H. 833 Şaban / Nisan 1430 M. tarihli, Vakıflar Umum Md. Arş. nr. 592, s. 247.

Hamza Bey'in Kastamonu'da yukarı pazar mahallesinde inşa ettirmiş olduğu mescid ile alâkalı vakfiyesi, H. 850 / 1446-47 M. tarihli, Vakıflar Umum Md. Arş. nr. 580, s. 214.

(Bu vakfiye hakkında M. Behçet, Kastamonu, s. 125 de bilgi verilmektedir).

Candar-oğlu İsmail Bey'in Kastamonu'da inşa ettirdiği külliyesi ile alâkalı vakfiyesi, H. 861 Rebiu'l-evvel / Ocak 1457 M. tarihli, Vakıflar Umum Md. Arş. nr. 582 s. 225-227.

Candar-oğlu İsmail Bey'in Kastamonu'daki külliyesine ilâve olarak yaptığı vakıflarla ilgili vakfiyesi, H. 865 Şaban / Mayıs 1461 M. tarihli, Vakıflar Umum Md. Arş. nr. 582, s. 228.

Candar-oğlu İsmail Bey'in annesi Devlet Hatun'un Kastamonu'da oğlu tarafından inşa ettirilmiş olan külliyyeye ilâve olarak yaptığı vakıflarla alâkalı vakfiyesi, H. 865 Cemaziyelâhır / Mart 1461 M. tarihli, Vakıflar Umum Md. Arş. nr. 582, s. 228.

Candar-oğlu İsmail Bey'in Filibe'nin Markova köyünü hayatında kendisinin tasarrufu, ölümünden sonra oğlu Hasan Bey'e ve müteakiben de evlâdlarına intikali ile alâkalı vakfiyesi, H. 872 Muharrem / Ağustos 1467 M. tarihli, Vakıflar Umum Md. Arş. nr. 630, s. 974.

Candar-oğlu Osmanlı hizmetine girmiş Kasım Bey'in oğlu Kaya Bey'in Malkara'da inşa ettirdiği imareti ile alâkalı vakfiyesi, H. 876/-1471-72 M. tarihli, Vakıflar Umum Md. Arş. nr. 628, s. 125.

Candar-oğlu İsmail Bey'in Filibe'de Markova köyünde inşa ettirmiş olduğu mescid ve su yolları ile alâkalı vakfiyesi H. 876 Şevval / Mart 1472 M. tarihli, Vakıflar Umum Md. Arş. nr. 628, s. 449.

Candar-oğlu İsmail Bey'in Filibe'deki tesislerine ilâve olarak tanzim ettirmiş olduğu vakfiyesi, H. 882 Cemaziyelâhır / Eylül 1477 M. tarihli, Vakıflar Umum Md. Arş. nr. 628, s. 449-450.

Candar-oğlu II. İbrahim Bey'in hanımı Sultan Selçuk Hatun'un -Osmanlı Padişahı II. Murad'ın kız kardeşi - Bursa'daki tesislerine ait vakfiyesi, H. 888 Cemaziyelevvel / Haziran 1483 M. tarihli, Vakıflar Umum Md., Arş. nr. 698, s. 384.

Candar - oğlu II. İbrahim Bey'in oğlu Mahmud Bey'in Kâbe'ye ve Edirne'de Musabeyli köyündeki zaviye ve mescide ait vakfiyesi, H. 891 Muharrem / Ocak 1486 M. tarihli, Vakıflar Umum Md. Arş. nr. 582, s. 153.

Candar - oğlu II. İbrahim Bey'in kızı Hatice Hatun'un Bursa'da at pazarında inşa ettirdiği bir cami ile Emir Sultan civarında inşa ettirdiği mektebe ait vakfiyesi, H. 906 Şevval / Nisan 1501 M. tarihli, Vakıflar Umum Md. Arş. nr. 581, s. 376.

b) Batı arşiv vesikaları :

Candar - oğulları beyliğinin batı hıristiyan devletleri ile olan siyasi ve iktisadi münasebetlerini, bir takım muahede ve mukaveleler tanzim ettiklerini biliyorsak da bunlardan ancak bazılarının - aynıyle yahut özet olarak yapılmış - tecümelere batı arşivlerinde yahut eski batı kroniklerinde mevcuttur.

İşte Candar - oğulları ile ilgili bazı siyasi ve iktisadi vesikaları ihtiva etmesi dolayısıyla - F. Thiriet, *Régestes des délibérations du sénat de Venise concernant la Roumanie. I-III.*, Paris 1958-61. - konumuz için başlıca kaynaktır.

IV. - Vekayinâmeler :

A) Anadolu Selçuklu devrine ait vekayinâmeler :

Bunlar, vak'aların tasviri ve sağlam bir kronolojinin tespiti için birinci derecede önemi olan eserlerdir. Anadolu Selçuklularına ait en önemlisi ve konumuzun ilk devirleri için başlıca kaynağımız, İbn Bîbî'nin *el-Evamirü'l-Alâ'iyye* adlı farsça mensur büyük vekayinâmesidir. Bilhassa Kuzey-batı Anadolu'nun Türk hâkimiyetine girişi ve Hüsameddin Çoban ve oğullarının siyasi faaliyetlerinin aydınlatılmasında bundan istifade ettik. Daha açık bir deyişle Çoban - oğulları beyliği hakkında en ayrıntılı ve orijinal bilgi veren İbn Bîbî, çalışmamızın ilk kısmının ana kaynağını teşkil etmektedir.

(İbn Bîbî, *el-Evamirü'l-Alâ'iyye fi'l Umuri'l-Alâ'iyye*. Prof. Dr. Adnan Sadık Erzi nşr., Ankara 1956, s. 114 v.d. Eserin muhtasarı *Histoire des Seldjoudes d'Asie Mineure d'après l'abrégé de Seldjouknameh d'İbn Bîbî*. Leiden 1902 *Récueil de textes relatifs à l'histoire des Seldjoudes* par M. Th. Houtsma Vol. IV, s. 39 v.d. Yazıcı - zâde Ali tarafından yapılan tercümesi *Histoire des Seldjoudes d'Asie Mineure d'après İbn Bîbî*. Texte turc publié par M. Th. Houts-

ma. Leiden 1902 – Récueil de textes relatifs à l'histoire des Seldjucides par M. Th. Houtsma Vol. III. Eser ve müellif hakkında bk. Prof. Dr. Adnan Sadık Erzi, İbn Bibî madd. İslâm Ansiklopedisi, 47 Cüz, 1950, s. 712-718; ayrıca bk. Herbert W. Duda, Die Seltchukengeschichte des İbn Bibi. Anzeiger der phil. – hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1950 Nr. 5, s. 55-57).

Yine aynı devrin vekayinâmelerinden Aksaraylı Kerimüddin Mahmud b. Muhammed'in Müsâmeretü'l-ahbâr isimli farsça eserini sayabiliriz. Anadolu Selçuklularının son zamanları ve daha ziyade İlhaneler Anadolu için birinci derecede önemli bir kaynak olan bu eserden de, Çoban - oğullarından Muzaffereddin Yavlak Arslan zamanına ait hadiselerle, Candar - oğulları beyliğinin ilk zamanlarında İlhanelerle olan siyasi bağların aydınlatılmasında faydalandık.

(Aksarayî, Müsâmeretü'l-ahbâr. Osman Turan nşr. Ankara 1944 s. 71 v. d. Özet Almanca çev., Fikret Işıltan, Die Seltchukengeschichte des Aksarâyî. Leipzig 1943.

Anonim Selçuk - nâmede konumuz için vazgeçilmez kaynaklardan biridir. (Anonim Selçuk - nâme. Feridun Nafiz Uzluk nşr., Ankara 1952).

B) Anadolu Beylikleri devri vekayinâmeleri :

Bu vekayinâmelerden ilki, Candar - oğulları beyliğinin Ankara Savaşına (1402) kadar olan devresinde – bilhassa Kötürüm Bayezid, II. Süleyman Paşa ve İsfendiyar Bey – beyliğin dahili düzenine ve komşuları ile olan siyasi münasebetlerine dair verdiği malzeme ile araştırmamıza büyük yardımı olan ve şimdiye kadar da yeteri derecede istifade edilmemiş, Aziz b. Erdeşir Esterâbâdi'nin Sivas Sultanı Kadı Burhaneddin adına yazmış olduğu Bezm u Rezm adlı büyük vekayinâmesidir. Aynı zamanda konumuzun ana kaynaklarından olan bu eser XIV. asır Anadolu'sunun son yarısı hakkında da elimizde bulunan en önemli kaynaktır.

(Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdi, Bezm u Rezm. Türkiyat Ens. nşr., İst. 1928 s. 266 v.d. Eserin Almanca özeti Heinz Helmut Giesecke, Das Werk des Aziz ibn Ardaşir Asterabadi. Eine Quelle zur Geschichte des Spätmittelalters in Kleinasien. Leipzig 1940 = Sammlung Orientalistischer Arbeiten. 2. Heft).

Anadolu beylikler devri vekayinâmeleri arasında, XV. asırda Karaman - oğulları ülkesinde yaşayan Şikâri'nin yazmış olduğu Kara-

man - oğulları tarihine dair eserini sayabiliriz. Bu eserde de konumuzla ilgili, ancak sıhhatli olmayan bazı rivayetler vardır.

(Şikâri, Karaman - oğulları Tarihi. Mesud Koman nşr., Konya 1946, s. 20 v.d.)

Bunlara, Aydın - oğulları hakkında mühim bir kaynak olan Düstûrnâme-i Enverî'yi ilâve edebiliriz. XIV-XV. asırlar Türkiyesi tarihi için kıymetli malzeme veren bu eserden Candar - oğulları ile alâkalı bazı Anadolu hâdiselerinin ışığa çıkarılmasında faydalandık.

(Enverî, Düstur - nâme. Mükrimin Halil Yınanç nşr., İst. 1928, s. 91 v.d. Eser ve müellif hakkında bk. Fr. Babinger, Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke. Leipzig 1927, s. 410-411 "Aşağıda GOW şeklinde kısaltılmıştır").

C) Osmanlı vekayinâmeleri :

Bu vekayinâmelerde daha çok Candar - oğulları beyliği topraklarının Osmanlılar tarafından zaptına temas edilmekte ve Timur istilâsı ile ondan sonraki olaylara dair yeteri kadar bilgi verilmektedir. Konumuzla ilgili Osmanlı vekayinâmeleri aşağıda gösterilmiştir.

Yazıcı - zâde Ali, Tarih-i Âl-i Selçuk. İstanbul Topkapı Sarayı Revan Köşkü Ktp. T Y 1390, vrk. 279 b v.d. Eser ve müellifi hakkında bk. Prof. Dr. Adnan Sadık Erzi, İbn Bibî madd. İslâm Ansiklopedisi, 47. Cüz, 1950, s. 715-717; P. Wittek, Yazıciolu Ali on the christian Turks of the Dobruja. BSOAS 1-4 (1952) s. 639-668.

Oruç b. Adil, Tevârih-i Âl-i Osman. Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch. Nach den Handschriften zu Oxford und Cambridge erstesmal herausgegeben und eingeleitet von Franz Babinger. Hannover 1925, s. 24 v.d. (Bk. GOW s. 23-24).

Ruhi Çelebi, Tevârih-i Âl-i Osman. Oxford, Bodleian Library, Ms. March 313 (Bk. GOW s. 42-43).

Aşık Paşa - zâde, Tevârih-i Âl-i Osman. Ali nşr., İstanbul 1332, s. 61 v.d. (Bk. GOW s. 35-38; Ludvig Forrer, Handschriften Osmanischer Historiker in Istanbul. Der Islam XXVI, 1942, s. 184-187. "Aşağıda 'Forrer' şeklinde kısaltılmış"; Ayrıca, P. Wittek, Die altosmanische Chronik des Aşiqpaşazade. Orientalistische Literaturzeitung, 1931, st. 698-708; F. Giese, Aşiqpaşazade Problem. Aynı mecmua, 1932, st. 7-12; F. Giese Die verschiedenen Textrezensionen des Aşiqpaşazade bei seinen Nachfolgern und Ausschreibern. Ein literargeschichtlicher Beitrag zur frühosmanischen Geschichtsschreibung. Abhandl.

der Preuss. Akad. der Wiss., Jahrg. 1936. Phil. – hist Klasse, 4 Berlin 1936, s. 1-50; J. Kissling, Die Sprache des Aşıqpaşazade. Breslau 1936; krş. Fuad Köprülü, İA I, 1940, s. 706-709; Çiftçioğlu N. Atsız, nşr., Osmanlı Tarihleri. I., İstanbul 1949, s. 77-90).

Muhammed Neşri, Cihan-nümâh. Neşri Tarihi. Hazırlayanlar: Faik Reşit Unat – Dr. Mehmed Altay Köymen. I, II., Ankara 1949, s. 294 v.d. (Neşri ve eseri hakkında bk. GOW, s. 38-39; Forrer, s. 176; Faik Reşit Unat, Neşri Tarihi üzerinde yapılan çalışmalara toplu bir bakış. Belleten VII/25, 1943, s. 177-201; Frans Taeschner, Eine Ausgabe von Neschri's altosmanischer Chronik. Der Islam XXIX, 1950, s. 307-317; Gihannüma. Die altosmanische Chronik des Mevlâna Mehmed Neschri. Im Auftrage der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin nach Vorarbeiten von Theodor Menzel herausgegeben von Franz Taeschner. I. Einleitung. Leipzig 1950, s. 1-25).

Anonim Tevarih-i Âl-i Osman = Die altosmanischen anonymen Chroniken. In Text und Übersetzung herausgegeben von Dr. Friedrich Giese. I. Text und Variantenverzeichnis. Breslau 1922, s. 67 v.d. (Krş. Adnan S. Erzi, Belleten XIII/49, 1949, s. 181-185).

Anonim Tevarih-i Âl-i Osman. Topkapı Revan k., nr. 1099, vr. 91 v.d.

Anonim Tevarih-i Âl-i Osman. İstanbul Üniversitesi Ktp. T. yazmalar nr. 2438, vr. 132 a v.d.

Kemal Paşa-zâde, Tevarih-i Âl-i Osman. Millet Ktp. Ali Emiri yazm., nr. 30, vrk. 97 b v.d.; Şerafeddin Turan nşr.: VII. Defter Ankara 1954, s. 191 v.d., I. Defter Ankara 1970. (Eser ve müellif hakkında bk. GOW s. 61-63; Forrer, s. 184-187; Şerafeddin Turan nşr.: VII Defter Ankara 1952 IX-XCVIII; İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya yazmaları katalogları. 2. Fasikül: Türk tarihine ait eserler. İstanbul 1944 s. 120-125).

İdris-i Bitlisi, Heşt Bihişt. Nur-ı Osmaniye Ktp. nr. 3029, vr. 139 b. v.d. (Bk. GOW s. 45-49; Forrer, s. 176-177; C. A. Storey, Persian Literature. 11/2, s. 412-416; C. Brockelmann, GAL 2. basım II, s. 302; Supplementband, s. 325).

Muhammed b. Hacı Halili'l-Konevi, Tarih-i Âl-i Osman. R. Anhegger nşr., (kısaltılmış olarak) İst. Üniv. Tarih Dergisi,

II, 3-4 "1952" s. 59 v.d. (Bk. GOW s. 18-19; C. A. Storey, *Persian Literature*. II/2, s. 412. Şimdiye kadar bilindiğine göre yegâne olan nüshanın tavsifi için bk. E. Blochet, *Catalogue de la collection des manuscrits orientaux arabes, persans et turcs formée par M. Charles Schefer*. Paris 1900, s. 87; aynı müell., *Catalogue des manuscrits persans de la Bibl. Nationale I.*, Paris 1905, s. 322).

Şükru'llah, *Behcetü't-tevârih*. Theodor Seif, *Der Abschnitt über die Osmanen in Şükrullah's persischer Universalgeschichte. Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte. II.*, 1924/1926, s. 90 v.d. (Bk. GOW s. 19-20).

Tursun Beğ, *Tarih-i Ebu'l Feth Sultan Mehmed Han*. Mehmed Ârif nşr.: TOEM Cüz 26-38, İstanbul 1914-1916, s. 42 v.d. (Bk. GOW s. 26-27).

Tevkiî Mehmed Paşa, *Tevarihu's-Selâtini'l-Osmaniyye*. Mükrimin Halil Yınanç çev. Millî Tarihimize dair eski bir vesika. TTEM XIV, 1924, s. 92 v.d. (Bk. GOW s. 23-26).

Bihîştî, *Tarih-i Âl-i Osman*. Brit. Mus., nr. Add 7869, vrk. 40 a v.d.

İstanbul fethinden önce yazılmış tarihi takvimler. Osman Turan. nşr., Ankara 1954, s. 20 v.d.

Osmanlı tarihine ait takvimler. Nihal Atsız, nşr., İstanbul 1962, s. 21 v.d.

Muahhar kaynaklar arasında, aşağıdakiler zikre şayandır :

Hoca Sadü'd-din, *Tacü't-tevarih*. I., İstanbul 1283 nşr., s. 94 v.d. (Bk. GOW s. 123-126).

Ali, *Künhül-ahbar*. İstanbul 1285 nşr. V, s. 135 v.d. Yazm. Nur-ı Osmaniye Ktp. nr. 3407, vrk. 132 a v.d. (Bk. GOW s. 126-134; K. Süsseheim, IA I, s. 304-306; M. Cavit Baysun, *Müverrih Âl'nin Mevâ'id ün-nefâ'is fi kavâ'id il mecâlis'i* hakkında. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 1/2, Mart 1950, s. 389-400).

Müneccim-başî Ahmed, *Sahaifü'l-ahbar*. Nedim çev., III., İstanbul 1285, s. 29 v.d. (Bk. GOW s. 234-235).

D) Timur devri vekayinâmeleri¹³ :

Bu vekayinâmelerde de bilhassa Candar - oğulları beyliğinin Ankara savaşı öncesi ve sonrası Timur'la olan münasebetleri hususunda ve yine beyliğin ikinci kuruluşuna dair kıymetli bilgi mevcuttur :

Şerefeddin Ali Yezdi, Zafernâme Biblioteka Indica nşr., II., Calcuta 1888, s. 467 v.d.

Nizameddin Şâmî, Zafernâme . éd. F. Tauer, Monog. Arch. Orient. Vol V., Praha 1937, s. 266- v.d. Necati Lugal çev.: Zafername. Ankara 1957, s. 315 v.d.

İbn Arabşâh, Acaibü'l-makdûr . Mısır 1285 nşr., s. 141 (Eser ve müellif hakkında bk. B. Hüsnü, İbn Arabşâh. Türkiyat Mecmuası III, 1926-1933, s. 171 v.d.).

E) Arap vekayinâmeleri :

Kısa fakat sarih kayıtları ihtiva eden Arap vekayinâmeleri, kaynaklarımızın müstakil bir gurubunu teşkil etmekte ve bilhassa bazı kronoloji meselelerinde büyük bir değeri haiz bulunmaktadır. Bu sebeple hususî bir ehemmiyeti olan bu kaynaklardan da Candar - oğulları beyliğinin Ankara savaşından sonraki dönemiyle, ilgili ve Osmanlı vekayinâmelerindeki mevcut malzemeyi teyit eden kayıtlarından faydalandık.

Makrizî, as-Sülûk. III., Fatih Ktp. nr. 4379, Mustafa Ziyâde nşr., II., Kahire 1934, Said A. F. Ashour nşr. III-IV., Kahire 1972,

İbn Haceri'l-Askalanî, İnbaü'l-gumr bi ebna'l-omr . Veliyyüddin Efendi Ktp. I, II., nr. 2340/1, M. Abdulmuid Han nşr., Haydarabad 1967. (Eser ve müellif hakkında bk. C. Bröckelmann, Geschichte der arabischen Literatur. 2. basım, II, Leiden 1949, s. 80-84; ölm. 1449 "Aşağıda 'GAL' şeklinde kısaltılmıştır").

Bedrü'd-din Aynî, İkdü'l-cüman fi tarih-i ehli'z zaman . Veliyyüddin Efendi Ktp. XX., nr. 2395/6, (Bk. GAL II, s. 64-66; ölm. 1451).

İbn Tagri-birdî, En-Nücumu'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kahire . İbn Taghrî Birdî's Annals entitled An-Nujûm az-Zâhira fi Mülûk

¹³ Geniş bilgi için bk. Walter Hinz, Timuriler tarihi hakkında menba tetkiki. Çev. Mehmed Altay Köymen, Belleten 21-22 (1942) s. 85 v.d.

Misr wal-Kâhira. Edited by William Popper. VI¹, Berkeley-California 1926, s. 733.

İbn Tagri-birdî, Havadisü'd-dühûr fi meda'l-eyyami ve's-şu hûr . Extracts from Abû'l-Mahâsin ibn Taghrî Birdî's Chronicle, entitled Hawadith ad-duhûr fi madâ'l-Ayyâm wash-Shuhûr. Edited by William Popper. III., Berkeley-California 1930, s. 486-487 (Her iki eser için bk. GAL II, s. 51-52; ölm. 1469).

F) Bizans vekayinâmeleri :

XV. asır olaylarını etraflıca aydınlatan, Osmanlı kaynaklarındaki bilgileri tamamlayıcı malzeme veren bu vekayinâmelerden Çoban ve Candar -oğulları beyliklerinin batı ile olan siyasî ilişkilerinin ve iç durumlarının aydınlatılması hususunda faydalandık. Konumuz için mühim olanları aşağıda gösterilmiştir.

G. Pachymeres, II., Bonnae 1835.,

Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı sâni . Karolidi çev. TOEM ilâvesi, İst. 1328, s. 146 v.d. (Eser ve müellif hakkında bk. Gyula Moravcsik, Byzantinoturcica. I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Budapest 1942, s. 262-63.

Dukas, Bizans Tarihi. V. Mırmıroğlu çev.: İstanbul 1956, s. 8 v.d. (Bk. G y. Moravcsik, Byzantinoturcica. I, s. 126-128).

Georgios Phrantzes, Chronicon . I. Bekkeri nşr., Bonnae 1838 dan V. Mırmıroğlu çev. T.T. Kurumunda basılmamış (Bk. G y. Moravcsik, Byzantinoturcica. I, s. 151-154).

Laonikos Chalkokondyles . I. Bekkeri nşr., Bonnae 1843, s. 37 v.d. (Bk. G y. Moravcsik I, s. 230-236).

V. - Seyahatnâmeler ve Coğrafi eserler :

Bunlar arasında aşağıdakiler zikre şayandır :

İbn Batutâ, The Travels of Ibn Battuta. II., H. Gibb çev.: Londra 1962, s. 462 v.d.

(1331/32 kışında - I. Süleyman Paşa'nın hükümdarlığı sırasında Candar -oğulları ülkesini ziyaret eden büyük İslâm seyyahının verdiği bilgiler müşahedeye dayanmaları itibariyle özel bir değer taşımaktadır).

Clavijo, Embassy to Tamerlane . Ö. Rıza Doğrul Türk. çev.: Timur devrinde Kadis'ten Semerkand'a seyahat. I., s. 74 v.d.

Bu eserde de Ankara savaşını müteakip, Anadolu ve hususiyle Candar - oğlu İsfendiyar Bey'den, onun Timur'la olan münasebetlerinden bahseden kayıtlar mevcuttur.

Şihabeddin el-Ömerî, Mesalikü'l-ebzar . F. Taeschner, al-umari's Bericht über Anatolien in seinen Werke Mesâlik al-absâr fi mamâlik al-amsar. Leipzig 1929, s. 39 v.d. (Bk. GAL II, s. 177). Eserinde Anadolu beyliklerine ve bu arada Candar-oğullarına ayrı bir bahis ayırmak suretiyle beyliğin kuruluş dönemindeki genel durumunu aydınlatması hususunda sosyo - ekonomik tarihi ve coğrafi değeri haiz bilgiler vermektedir. Biz çalışmamızın ekler kısmına bu kaynağın Anadolu beyliklerine ait bölümünün türkçe tercümesini yaparak ilave ettik.

VI. - Menâkıbnâmeler, Münşeâtlar :

a) Bu hususta zikre şayan olan Eflâkî'nin Menâkıbü'l-ârifin'ini gösterebiliriz. Dinî ve içtimaî tarih yönünden değerli bir kaynak olan bu eser; Anadolu'nun XIII-XIV. asırlardaki iç hayatını, şehir ve köy teşkilâtını, göçebelerin hususiyetlerini, toplumsal sınıflar arasındaki ilişkileri, dinî cereyanları ve iktisadî şartları anlatmak hususunda emsalsizdir. Biz bu kıymetli kaynaktan Sultan Veled'in oğlu Arif Çelebi'nin Candar - oğlu I. Süleyman Paşa ile olan münasebetlerine dair naklettiği kayıtlarından faydalandık.

(Eflâkî, Menakıbü'l-ârifin . Tahsin Yazıcı nşr., I-II., Ankara 1962, s. 463-934. Eser ve müellifi hakkında bakınız H. Ritter, Philologika XI. Mevlâna Celâleddin Rumî und sein Kreis. Der Islâm XXVI, 1942; Türkçe çev.: Mevlâna Celâleddin Rumî ve etrafındakiler. Türkîyat Mecmuası VII-VIII/1, 1942.)

b) Münşeâtlar :

Bilhassa Candar - oğullar beyliğinin komşu siyasî kuruluşlar ile diplomatik ilişkileri yönünde vazgeçilmez bir kaynak grubumuzu teşkil etmektedirler.

Feridun Bey, Münşeât-ı Selâtin. I., İstanbul 1274, s. 97 v.d.

Münşeât Mecmuası . Köprülü Ktp. nr. 1099, vrk. 363 a.

Sarı Abdullah, Münşeât-ı farisî . Esad efendi Ktp. nr. 3333, vrk. 17 a v.d.

Münşeât Mecmuası . Fatih Ktp. nr. 4126, vrk. 71.

VII. - XIII-XV. yüzyılda Kuzey-Batı Anadolu sahasında telif edilmiş eserler :

Bilhassa yerli kaynakların son derece sınırlı olduğu bu dönem tarihinin birçok meselelerini halletmede çeşitli bilim dallarında kaleme alınmış bu çağdaş eserlerin değerleri kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu nedenledir ki, araştırmamızda bu kaynak grubu özel bir yer almakta siyasi ve kültür tarihi açısından büyük bir boşluğun doldurulmasında bize yardımcı olmaktadır.

XII. yüzyılın son yarısındaki devrede Anadolu'da daha emin bir hayat, huzur ve sükûn devrinin başlamış olması, fikri faaliyete ve sosyal müesseselerin gelişmesine yol açmıştı. Sultan II. Kılıç Arslan (1156-1192) dan itibaren gelen hükümdarlar, vezir ve beyler Anadolu'yu kültür ve sosyal yönlerinden yükseltmek için birbirleri ile rekabet edencesine faaliyet göstererek, ilmi ve ilim adamlarını himaye ile medrese ve kütüphaneler kurarak Anadolu şehirlerini birer kültür ocağı haline getirmişlerdir. Böylece Anadolu Selçukluları devrinde başlayan ve 1243 Köseadağ yenilgisini müteakip yavaşlama devresi geçiren bu fikri faaliyet, beylikler devrinde de devam etmiştir.

İşte Candar - oğulları beyliği'nin başkenti olan Selçuklu devri Anadolu'sunun kültür ocaklarından biri haline gelmiş bulunan Kastamonu'da Hüsameddin Çoban ve oğullarının kurdukları ilim ananesi bu aileden sonra buraya sahip olan Candar - oğulları beylerinin de ilmi ve edebî faaliyetlere hayranlıkları sayesinde ehemmiyetini devam ettirmek imkânını bulabilmişti. Gerek Kastamonu emiri Hüsameddin Çoban ve oğullarının gerekse Candar - oğulları beylerinin medenî ve ilmi faaliyetlere yakın alâkaları memleketlerine gelen değerli şahsiyetlere gösterdikleri hüsnü kabul, Orta Asya, İran ve Irak taraflarından âlim, mütefekkir ve sanatkârların memleketlerine gelmelerine sebep olmuş ve bunlar adlarına eserler telif etmişlerdir. Bunlardan biri büyük âlim Kutbeddin Şirazi'dir ve Kastamonu'ya gelerek Hüsameddin Çoban'ın torunu Muzafferredin Yavlak Arslan adına onun emri ile İhtiyarat-ı Muzafferî adlı heyete dair bir eser yazmıştır.

(Eser, müellif hakkında bk. V. Rosen, Manuscris Persans de l'Institut des Langues Orientales st. Petersbourg 1886, s. 302 v.d.; Zeki Velidi Togan, Argun Han'ın kullandığı Garp denizine dair. Türk Yurdu XXVI (1942) s. 45 v.d. ayrıca bk. A. Mieli, La Science arabe.

Leiden 1939, s. 151; Fuad Köprülü, XIII. asırda Marâğa rasadhanesi hakkında bazı notlar. Belleten VI/23-24 (1942) s. 221; Ahmet Ateş, Hicrî VI-VIII (XII-XIV) asırlarda Anadolu'da farsça eserler. Türkiyat Mecmuası 7-8/2 (1945) s. 117-118).

Yine H. 683/1284-85 M. de Muzaffereddin Yavlak Arslan namına telif edilmiş Fustatu'l-adale fi kavaidi's-saltana adlı bir farsça eser vardır:

Kâtip Çelebi, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Hatib adında bir müellifin H. 683/1284-85 M. yılında Aksaray'da "Emir Mes'ud b. Keykâvus b. Keyhusrev b. Keykubad" (hiç şüphesiz II. Gıyasü'ddin Mes'ud) nâmına, "Fustatu'l-adale fi kavaidi's-saltana" unvanını taşıyan farsça bir eser yazdığını, eserin altı bâbtan ibaret olduğunu bildirmektedir¹⁴ M. Fuat Köprülü, Paris'te Bibl. Nationale, Suppl. turc. 1120'de kayıtlı bir mecmuada (vrk. 1-73) bulunan ve H. 690 da Muzafferü'ddin Mes'ud b. Alp - Yürek'e ithaf edilen Kitâb-ı Tahallus adlı farsça bir eser hakkında E. Blochet'nin verdiği izahattan¹⁵ faydalanarak Fustatu'l-adale ile büyük bir benzerlik gösterdiğini ileri sürmüştü, hattâ her ikisinin ayniyeti üzerinde durmuştur¹⁶. Nihayet, bahsi geçen mecmuayı tetkik etmek fırsatını bulan O. Turan, Kitâb-ı Tahallus ile mecmuada bunu takip eden siyasetnâme mahiyetindeki risalenin (vrk. 72a-118a) Fustatu'l-adale fi kavaidi's-saltana'nın noksan bir nüshasını teşkil ettiğini kat'i bir şekilde ortaya koymuş, eserin-Kâtip Çelebi'nin bildirdiği vechile - H. 683/1284-85 M. yılında, fakat Muzafferü'ddin Mes'ud (Yavlak Arslan) b. Alp-Yürek adına yazıldığını tesbit etmiştir¹⁷.

¹⁴ Keşfü'z-zunûn. Kilisli Rifat - Ş. Yaltkaya nşr. I., İst. 1941. Krş. İ. H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri. İst. 1937, s. 78-131; M. F. Köprülü, Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları. Belleten VII/27 (1943) s. 443-4 (fakat her iki müellif de eserin adını Kıstasü'l-adale şeklinde yazarlar).

¹⁵ Catalogue des manuscrits turcs de la Bibliothéque National: II (Paris 1933) s. 169-170; ayrıca bk. E. Blochet, Catalogues de la collection des manuscrits orientaux arabes, persans et turs formée par M. Charles Schefer (Paris 1900) s. 183-184.

¹⁶ M. Fuad Köprülü, Anadolu Selçukluları yerli kaynakları. Belleten VII/27 (1943) s. 443-444.

¹⁷ Osman Turan, Selçuklu Türkiyesi din tarihine dair bir kaynak: Fustatu'l-adale fi kavaidi's-saltana. Fuat Köprülü Armağanı (İst. 1953) s. 532-564. Bu yazıda, eserin Anadolu din tarihi bakımından ehemmiyetli olan kısımları incelenmiş ve neşredilmiştir.

İhtiyarat-ı Muzafferî mukaddimesi * :

چنین گوید . . . . . محمود بن مسعود شیرازی بحکم آنکه شریفترین نوعی از انواع علم ریاضی . . . . . بحکم این تسبیب نهایت الادراك فی درایة الاملاك بساخت و . . . . . آن کتاب مشتمل بود بر نهایت افکار متقدمان و غایات انظار متأخران . . . بنا برین مقدمه تردد خاطر می بود که آنچه مذهب مختارست. در مختصری تثبیت باید کرد، در اثناء این تفکر از حضرت علیا . . . یولق آرسلان بن . . . حسام الدولة والدين الپيورك . . . اشارتی یافت که فصلی چند در شرح اوضاع املاك واجرام بردارد و . . . تعبیر آن بالفاظ فارسی طرازد تا عواید فواید او خاص و عام را شامل بود . . . و آنرا اختیارات مظفری نام کرد.

Fustatu'l-adale fi kavaidi's-saltana mukaddimesi :

این دفتر مبارك و دستور خسروان فرخنده باد برشه منصور بر ظفر میر جهان مظفر الدین ابن الپيورك مسعود و عادل و داناء پرهیز میری که بر سعادت برای دین او سرور است چون جد میرست چون بدر میران همه چو عقد توهستی چو واسطه گیتی چو روضه است و درود اتر خضر مرعقد را نباشد بی واسطه جمال مرمرع را نباشد بیداد زیب و فرعهد توشد طراز تواریخ خسروان رحم تو برد از سر سرکشان خطر عقلی و جان ملک و گر جان و عقل را ممکن شود مکان بود جانی مقبر بند کمر بخدمت آن کز فلك هی کویست سوی خدمت کوبر میان کمر و آنکس که ارزبان بشناگو برکشاد ایزد کشایدش ز سعادت هزار در دولت برای نصرت و پرورش مدام آن جاکنند گذار که او را بود گذار بر خار، و خاره گر بنویسند نام او از خار گل بروید و از خاره سیم و زر گرچه ز چرخ هست بس بود تأثری و رچه ز بحر هست بس تا شمر آنرا دولت او چون زمین شناس

* Eserlere ait mukaddimelerin gerekli görülen yerlerinden parçalar alınmıştır.

وانجارا پنجب همت او چون شمر بحرست این کتاب پر از گونه گون گهر یاباغ جانفزا اغب بر از گونه گون شجر باغیست و خود بیاغ بود موضع شمار بحرست و خود بیحر بود معدن در بو فصل اندرو چو درختست آبدار بادش همه غرایب و برگش همه غرر گنجیست پر عجایب و کانست بر طرز درجیست بر بدایع و درجیست پر گهر اصلش همه پراز و فرعش همه ...

Hoşlu Hasan b. Abdülmümin'de yine Muzaffereddin Yavlak Arslan adına Nüzhetü'l-küttâb adlı inşâ eserini telif etmiştir. Kıymetli eserin bir nüshası Fatih Ktp. 5406 numara da kayıtlı bir mecmua içinde vrk. 33a - 58a'da bulunmaktadır. Eserin mukaddemesinde "Muzafferi" nisbesini kullanan müellif eserini Uc diyarının sipehdarı Muzaffereddin Yavlak Arslan bin şehid Hüsameddin Alp Yürek bin Emîr Çoban adına yazdığını ve İslâm bayraklarının onun sayesinde yükseldiğini ifade etmektedir. Eser Yavlak Arslan adına yazılmış bir kaside ile sona ermektedir. Kitabın sonundaki kayda göre eser (vrk. 58a) H. 684 yılı Muharrem (9. III-7. IV. 1285) ayı içinde yazılmış ve istinsahı H. 709 da yapılmıştır.

Aynı müellif Yavlak Arslan'ın oğlu Emîr Mahmud adına da Kava'idü'r-risâil adlı küçük nümunelik bir inşâ kitabı yazmıştır. Bir nüshası Süleymaniye, Esad Efendi kitapları, 3369 numara da kayıtlıdır. Müellif mukaddemesinde bunu Yavlak Arslan'ın oğlu Emîr Mahmud'a ithaf ettiğini söylerken yakınlarının kendisine Nüzhetü'l-küttâb adlı eserinden değişik olarak, zamanın kâtipleri için kısa ve kolay anlaşılır bir inşâ kitabı hazırlamasını dilediklerini ve bu eserin de bu neden ve gaye ile yazıldığını bildirmektedir. Bu eser Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın oğlu Mahmud'a ithaf edilmekle beraber, eserin tetkikinden anlaşılacağı üzere, babasının henüz hayatta olduğu ve Emîr Mahmud'un şehzade bulunduğu bir zamanda yazılmıştır ki bu, eserin babasının ölüm tarihi olan H. 691 den önce telif edildiğini meydana koymaktadır.

Hasan b. Abdülmümin'e ait adı geçen inşâ eserlerinden başka bir üçüncüsü de Rusûmu'r-risâil adını taşımaktadır. Üsküdar Nûrbânû Ktp. lığı 122 numarada kayıtlı olan bu eserin mukaddemesinde müellif daha evvel inşâ'ya dair meydana getirdiği bir mecmuanın anlaşılmasının zor olduğunu, yakınlarının yeni başlayanlar için daha kolay anlaşılır bir muhtasarın hazırlanmasını dilediklerini ve bu nedenle

Rusûmu'r-risâil adıyla bu münşeâtı hazırladığını söylemektedir ki, Kavâidü'r-risâil'in de aynı gaye ile meydana geldiğini ifade etmekteydi. Müellif eserinin mukaddemesinde bu eserini kimin adına telif ettiğini söylememişse de, Muzaffereddin Yavlak Arslan veya oğlu Mahmud Bey'e ithaf etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Bu eserlerden başka Hasan b. Abdülmümin'in ilim âlemince meçhul olan, Lala İsmail Ktp. 644 numarada kayıtlı Arapça - Farsça bir lûgati vardır ki mukaddimesini aynen veriyorum. Büyük bir ihtimalle bu eserde Çoban ailesine ait olmalıdır.

Nüzhetü'l-küttab mukaddimesi :

و غرض از عرض این خدمت آن بود که بعض از حقوق لواحق
نعم و سوابق کرم حضرت علیاء خداوندگار اعظم ملک ملوک الامرا فی العالم
قدوة الاعاظم ناشر الخیرات و المکارم صاحب السیف و القلم مفیض الفضل
و النعم حسیب الطرفین نسیب الخافقین محزر الاطراف حامی الثقور و الاکتاف
مظفر الدوله و الدین معیث الاسلام و المسلمین عضد الحفرة لیث المملكة ظهیر
الملوک و السلاطین معظم همایون سہدار دیار اوج ابو الحارث یولق آرسلان بن
السعید الشہید حسام الدین الہیورک بن امیر چوبان شروع در جمع این مختصر اوایل
ماه محرم سنہ اربع و ثمانین و ستمائة بود و اتفاق اتمام در اواخر ماه مذکور
افتاد و حصل الفراغ عن تعلیقہ يوم الاربع لاوایل من صفر سنہ تسع و سبعائة .

Kavâidü'r-resâil mukaddimesi :

بسم الله الرحمن الرحيم

بهترین مقال حمد حضرت آفریدگار ذوالجلالست کہ بکمال صنع قدرت
و جمال صورت آدمی زاد را بتشریف «لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم»
آراسته گردانید و از حسیض قرار مکین افسر تعظیم «ولقد کرمتا بنی آدم»
برسر نهاده بذروه رفیع «و حملناهم فی البر و البحر» رسانید و خزاین عقول
ایشان را کہ بجواهر علوم مشحونست برفاح نطق بگشاد و با شرف ضاعت کہ
«علم بالقلم» عبارت از آنست اختصا ص بخشید و زمان لطایف بلاغت

وعنان دقائق براعت را بدست اقتدار از باب فصاحت دار تعالی شانه
 وعظم سلطانه وافضل اعمال درود و صلوات بر روان مقدس محمد مصطفی
 صلی الله علیه وسلم و آل اوست که مصباح فیه جلال و ایضاح مشکلات
 حرام و حلالند صلوات الله وسلامه و علی آلہ واصحابه ماطع الفقی بآله .
 چنین گوید کاتب این صحائف و جامع این لطائف تقدیر الی الله تعالی
 الحسن بن عبد المؤمن الحوائی المظفری احسن الله فاتحة اعماله و قرآن بالسعادة
 خاتمة احواله که چون از تألیف کتاب نزهة الكتاب که برسم خدمت حضرت
 خداوندگار اعظم ملک ملوک الامراء فی العالم اید الله ایامه و نصر اعلم (اعلمه
 اعلامه) بقلم آمد فراغت حاصل شد طائفة از دوستان ناصی برحب حسن
 ظنی که در باره این ضعیف داشتند صواب ضیان دیدند که مختصری که
 شامل قواعد رسائل موافق استعمال کتاب عهد در غایت لطف و ایجازنه
 بطریق تعف و اعجاز اختراع کرده آید و بألقاب همایون خداوندگار زاده
 معظم نوار ناصرة ملت و پرتو آفتاب دولت و ذینت حضرت اکابر طراز
 کسوات مفاخر عنصر معالی و جلال اساس مبانی و اقبال حسام الدولة و الدین
 جلال الاسلام و المسلمین شیل الدولة احد الملوك و السلاطین حسیب نسیب
 جهان امیر محمود بن المولی المعظم العالم العادل ملک الامراء و الاعظم ناشر
 الحرث و المکارم قانع المتحردين نصیر الغزاة و المجاهدين مظفر الدولة و الدین
 معین الاسلام و المسلمین یمین الحضرة عماد الملک عضد الملوك و السلاطین سپهبد
 دیار اوج ابو الحرث یولق آرسلان بن السعید الشهد آلپورک امیر چوبان .

Rusûmu'r-risâil mukaddimesi :

بسم الله الرحمن الرحيم

افتتاح اقوال بنام صنایعی باید که تیغ بران بلاغت را از نیام مهم
 ارباب فصلت برکشید در ابتداء کلام بذکر قادری شاید که کسوت اصحاب
 عزت براعت را بتشریف طراز «علم بالقلم علم الانسان ما لم یعلم» معلم

گردانید و هزاران سلام و صلوات بر روان خلاصه موجودات محمد مصطفی که نور مصبح هدایت الهی و پرتو آفتاب سعادت نامتناهی است و بر آل و اولاد و اصحاب او باد چنین گوید رامع این قواعد و واضح این قواید المفتقر الی الله الحسن بن عبد المؤمن الخوایی - احسن الله جزاه و ختم بالسعادة عقباه - که پیش از این مجموعه در من رسایل ابداع کرده شد و بنا بر آن که شامل ابیات نادر و جامع غرایب کلمات وافر بود و محیط بعضی از فصول اصول ابواب علم بیان و فهم مبتدیان از ادراك دقائق آن قاصری ماند، جماعتی از مجانبان منعم و مخلصان مکرم استدعا کردند مختصری دیگر اختراعی باید کرد که متعلم را از دفع استماع آن انتفاع کافی و مواید وافی حاصل آید و بر مؤجب التماس تعلیق این عجاله که لاله چمن فطنت و سلاله صلب فکر مثبت بترتیب ملیح و ترکیب فصیح میسر شد، این مجموع را رسوم الرسائل و نجوم الفضائل نام نهاده آمد و بچهار قسم مفصل گشت برین ترتیب:

Arapça - Farsça lügat mukaddimesi :

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله العلی القوی المتین والصلوة والسلام علی نبیه محمد النبی الامی الامین وعلی آله واصحابه الذین شرعوا مناهل الدین و سلاکوا مناهج الیقین اما بعد چنین گوید ناقل این لغات و قایل این ابیات ملک الفضل جامع الفضایل مجتبی الملوك و السلاطین حامی الملة و الدین حسن بن المؤمن الخوئی احسن الله خاتمته و دامت فضایل که روزی از اوقات فراغت مطالعه جزوی از لغت منظوم معروف بنصاب الصبیان از نتایج بیان امام اعظم افصح اوضح بدرالدین ابو نصر فراهی روح الله و مه و طیب نفسه اتفاق افتاد و در ایجاز آن لطیفه تالی رفت و داعیه باطن بران جملت باعث گشت که جهت امتحان خاطر حامد و تشحید قریحه حامد تکلفی

نموده باشد و مقدار پنجاه قطعه و رباعی چند بعدد سیصد و پنجاه بیت بر ان منوال باوزان مختلف و قوافی متلون تضمن بعضی از الفاظ عرب که پربایه طلبه ادب تواند بقلم آید و اگرچه مختصران بزرگی بغایت مستحسن و مطبوع افتاده است بحمد الله المنه که این مجموع نیزخانی از فوایدی که مقبول طبایع سلیم و افهام مستقیم باشد خالی نیست.

Candar - oğullarından bize intikal etmiş edebî ve ilmî kalıntılardan ilki, I. Süleyman Paşa adına Kutbeddin Şirazi'nin H. 709/1309 M. yılında telif etmiş olduğu İntihâb-ı Süleymanî isimindeki eseridir¹⁸.

Candar - oğlu Kötürüm Bayezid namına Yusufi, H. 763/1361 M. yılında Ebû Mihnef'den naklen Maktel-i Hüseyin adlı üç bin küsur beyitli bir mesnevî kaleme almıştır¹⁹.

Candar - oğlu İsfendiyar Bey adına da Mü'min b. Mukbil-i Sinobî, Miftahu'n-nur ve haza'inü's-sürur adlı eserini telif etmiştir. (Antalya, Tekel-oğlu Ktp., nr. 459.) :

A. Ateş, tıbbî mahiyette olan bu eserin eldeki bu nushasına göre Osmanlı padişahı II. Murad'a ithaf edildiğini, ancak Fuad Köprülü'nün Paris'te Bibl. Nationale'de diğer bir nushaya bakarak, onun Candar-oğlu İsfendiyar b. Bayezid namına yazılmış olduğunu söylediğini bildirdikten sonra " Her halde Mü'min b. Mukbil eserini bir hükümdara takdim etmiş, ondan ayrılınca, mukaddimeyi değiştirip bir başka hükümdara daha vermiş olmalıdır" diyor²⁰.

Filhakika Blochet de Paris'teki nushanın İsfendiyar Bey'e ithaf olduğunu teyid etmektedir²¹.

Aynı hükümdar namına Aynü'l-hayat fi tefsir-i kelâm-ı Haliki'l-berriyat bi-irad-ı ahseni'l-itirazat adlı bir tefsir de yazılmıştır, (A. Ateş'in özel Ktp. hğında nr. 25).

¹⁸ Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu beylikleri. Ankara 1969, s. 143.

¹⁹ Bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu beylikleri. s. 82; İ. Hikmet Ertaylan, Yusûfi-i Meddah. İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. 1/2 (1946) s. 105 v.d.; Krş. Adnan Sadık Erzi, Belleten XIII/49 (1949) s. 189-192.

²⁰ Ahmed Ateş, Burdur - Antalya ve havalisi kütüphanelerinde bulunan Türkçe, Arapça ve Farsça bazı mühim eserler. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, II, 3-4 (1947) s. 171-191.

²¹ Bk. Catalogue des Manuscrits Turcs, I., Paris 1932, s. 71-72.

Ancak müellifin adını tespit etmek kabil olmamıştır. Eldeki nusha H. 970 tarihinde istinsah edilmiş olup Kur'an'ın başından Taha sûresine, yani aşağı yukarı Kur'an'ın yarısına kadar gelmektedir.

Candar-oğlu II. İbrahim Bey'e ithafen babası İsfendiyar Bey'in emri ile yazılmış Cevahiru'l-esdaf adında bir tefsir vardır. Bu tefsirinde müellifi bilinmemektedir²².

Cevâhiru'l-esdâf mukaddimesi :

اما بعد چون سلطان اعظم و پادشاه معظم مالك رقاب الامم مولى ملوك العرب والعجم مولى الايادى النعم سلطان بن سلطان السلطان ابو الفتح اسفنديار بن بايزيد خان خلد الله سلطانه و اوضح على العالمين برهانه اشارت قلديلر سلطان زاده اعظم صاحب السيف والقلم مملؤ الوفاء فى اقطار العالم تاج الدولة والدين ابراهيم بك چلبى يعجون خلد الله دولته و ايد سعاداته بوضيف پاك اعتقاد لرنده و طاهر نظر لرنده « خذوا العالم من افواه الرجال » حكيمه بويوردلر كيم كلام الله تفسيرنى تركجه ترجمه ايدم اولندن اخرنه دگين تا خلوت لرندا مطالعه قلدر مبارك خطرلرى صفا بلب اندا هميشه حظ الهلر دار اخرتدا اونكله دوست رضاسن بلالر ايله اولسا بن بيچاره دخى موافقت يولن طتب « اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و اولى الامر منكم » موجيبه بون صونب اول سلطانلر سلطانلرندن استعانت دلب انوك كمال كرمنه صغيب شروع ايلدم كيم كلام الله ذكرنده بالخ گي يوزم آنى مقدارمه گره تفسير ادم نچه لطايف يوزنده نچه غرايب يكاغندا نقاب كتروب اول خوب

²² Cevahiru'l-esdaf ve muhtelif nushaları hakkında bk. Keşfü'z-zunun. Ş. Yaltkaya neşri, I, s. 612; C. F. Seybold, Ein anonymes alter türkischer Kommentar zum letzten Drittel des Korans in drei Handschriften zu Hamburg, Breslau und im Britischen Museum. Festschrift Sachau, Berlin 1915 s. 328; Cl. Huart, Un commentaire du Coran en turc d'Asie. Journal Asiatique, 1920, s. 182; Cl. Huart, Un commentaire de Qoran dialecte turc de Qastamouni. Journal Asiatique, 1921, s. 161 v.d.; Jean Deny, Journal Asiatique, 1926, s. 185-187; J. Schacht. Zwei altosmanische Kor'an Kommentare. OLZ 30, 1927, st. 751; aynı müell. Weiteres zu den altosmanischen Korankomentaren. OLZ 31, 1928, st. 814; F. Köprülü, El, IV, s. 994; aynı müell., Yeni Türk, sayı 5, s. 377; T.D.T.C., Tarama Dergisi. I., İst. 1934, s. 66-70; İ. H. Uzunçarşılıoğlu, Anadolu beylikleri, s. 81.

نكتته لرك جمالتي عرضه قيلام اول نازك وجهلرى تفرج ايدرم جان ودل
 بي هوش اولب «فتبارك الله احسن الخالقين» ديلر وهم مخلصم دد كونا
 برهان دليل كسترب بو ازا چوق عمر اچنده انشاء الله بر خير يادكار قلم
 انلر وك طاهر نفسلر نندن بر القش اللم دنيده راحتمه سبب اوله يو فاني
 اودا گنسم نجاتمه سبب اوله الهى حضرت گدن ديلرم كيم بن ضعيف گه
 عنايتله نظر قلبن وين مسكين گه مدد اده سن بن بيچار كى اوتندرماسن
 توفيق گه تمام اتمك ارزاني قلاسن بن بو كتابى كيم ادنى جواهر الاصداف
 قلدن اول حضرته مبارك قلسين كرم گدن سعيمي ضايع قلاياسن انت
 حسبي ونعم الوكيل .

Aynü'l-hayat fî tefsir-i kelâm-ı Haliki'l-berriyat mukaddimesi :

تم الكتاب سنة سبعين وتسعمائة فى شهر رمضان . كتبه الحقيير
 عبد القادر بن محمد الامام فى جامع حضرة ابى ايوب الانصارى عليه
 رضوان البارى فجمعت كتاباً فى علم التفسير باحسن التقرير والتحرير وهو
 بين سائر الكتب على الوجنات كالتنوير . . . . . لانه سهل المأخذ لكون كلام
 الله مترجماً بلسان ابناء زماننا وذلك فى ايام الملك الاعظم ملجأ سلاطين
 العالم مولى ملوك العرب والسجم . . . . . سلطان بن سلطان سلطان
 ابى الفتح اسفنديار بن بايزيد خان خلد الله سلطانه واوضح على العالمين
 برهانه وسميته عين الحيوه فى تفسير كلام خالق البريات بايراد احسن
 الاعتراضات اسأل الله حسن التمام ولطف الاختتام . . . . . اعوذ بالله
 من الشيطان الرجيم . . . . .

Yine İsfendiyar Bey'in oğlu olup Osmanlı hizmetine girmiş Çankırı Sancak Bey'i Kasım Bey adına, Hulâs atü't-tıbb isimli 4 fasıl üzerine tertip edilmiş Türkçe bir eser bulunmaktadır. Uzunçarşılı Hocamız Anadolu beylikleri isimli eserinde (s. 144 not 1) müellifi bilinmeyen bu eserin mukaddimesinin bir kısmını nakletmektedir.

Candar - oğlu İsmail Bey'de fıkhıa dair Hulviyyât-ı Şahî adlı eseri bizzat kendisi telif etmiştir²³. Yine Kastamonu sarayına mensup Acem Hâmîdî eserini bu Bey'e ithaf etmemişse de, eserinde kendisinden uzun uzun bahsetmiştir²⁴.

²³ Eser ve nüshaları hakkında bk. Rieu, Cat. of turk. Mass, s. 11.

²⁴ Hakkında bk. Külliyyât-ı Dîvan-ı Mevlâna Hâmîdî. İst. 1949 (= İstanbul Fethinin beş yüzüncü yıldönümü münasebetiyle yapılan İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayımlarından. Seri 3, Sayı 2) s. 310-311, 317-318.

Institut kurde de Paris

I. BÖLÜM

ÇOBAN - OĞULLARI BEYLİĞİ

Kuzey-batı Anadolu'nun Türk Hâkimiyetine Girişine Genel Bir Bakış

1071 Malazgirt zaferinden sonra, Selçukluların maiyetinde akıp gelen Türk boylarının Anadolu'da Karadeniz ile Çanakkale Boğazı, Ege Denizi, Doğu Akdeniz ve Antalya körfezine kadar yayıldıkları genel olarak kabul edilmektedir²⁵. Şu halde Bizans kaynaklarında Paflagonya²⁶ adı verilen ve araştırma konumuzu teşkil eden ve Kuzey-batı Anadolu'da kurulmuş Çoban ve Candar - oğulları beyliklerinin hâkimiyet sahasını da içine alan bu bölgenin Türkler tarafından fethini onbirinci yüzyıl sonlarına çıkarmak yerinde olur. Nitekim o sıralarda Çankırı'yı alarak fütühatını sahile doğru genişleten, 1084'te Sinop'u muhasara ederek zapte muvaffak olan Emir Karatekin'in bu havalide - Sinop, Kastamonu ve Çankırı - kısa bir müddet dahi olsa hüküm sürdüğü bilinmektedir²⁷. Bununla beraber asrın son yıllarında I. Haçlı seferi neticesi Bizans'ın, bu bölgenin bir kısmında hükümlerini tekrar kurması, buranın uzun yıllar süren Türk - Bizans mücadelelerine sahne olmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla burada Türk hâkimiyetinin kesin olarak yerleşmesi ancak bir asırdan fazla bir zaman içinde mümkün olmuştur.

Ancak Anadolu'da siyasî birliğin tamamlanması yolunda ilk sistemli hareketi II. Kılıç Arslan zamanında görmekteyiz. II. Kılıç Arslan'ın Anadolu'da Danişmendîlere ve 1176 Miryokefalon (Düzbel, Çardak geçidi) zaferinden sonra da Bizans'ta giriştiği sistemli fetih hareketi²⁸, onun oğlu Ankara Meliki Muiniddin Mes'ud devrinde de devam etmişti. N. Choniates, II. Kılıç Arslan'ın memleketinin oğullarına taksimini anlatırken, Pontus şehirleri olarak saydığı Pafla-

²⁵ Bk. M. Halil Yinanç Türkiye tarihi Selçuklular devri. İstanbul 1944, s. 85 v.d.

²⁶ Bizans devri toponomisi için bk. W. M. Ramsay, Anadolu'nun tarihi coğrafyası. Mihri Pektaş Türkçe çev., İstanbul 1961, s. 351 v.d.

²⁷ Osman Turan, Selçuklular zamanında Türkiye. İstanbul 1971, s. 67 not 73, s. 70 not 80, s. 86 not 11.

²⁸ Geniş bilgi için bk. M. H. Yinanç, Danişmendîler madd. İA; Osman Turan, II, Kılıç Arslan madd. İA, aynı müell., Selçuklular zamanında Türkiye, s. 205-211.

gonya'ya dahil Kastamonu ve Çankırı bölgesinin Melik Mes'ud'a ait memleketler meyanında bulunduğunu kaydederse de²⁹, şehirlerin ne zaman onun eline geçtiği hakkında herhangi bir malûmat vermemektedir. Ancak P. Wittek, Kastamonu ve Çankırı'nın II. Kılıç Arslan zamanından, hattâ daha eskiden beri Selçuk idaresinde bulunduğuna işaret etmektedir³⁰. Zaten Bizans tarihçisi N. Choniates, Kılıç Arslan'ın devletini oğullarına taksim ederken Çankırı ve Kastamonu'yu oğlu Muiniddin Mes'ud'a verdiği hakkındaki kaydından da, yerlerin daha evvel II. Kılıç Arslan'ın Selçuk sultanlığı devrinde feth edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Ankara Meliki Mes'ud, babası zamanında kardeşleri Bizans aleyhinde topraklarını genişletirken, bu bölgede Bizanslılara karşı, -kuzeye, batıya - Sakarya vadisine kadar yaptığı fetihler neticesi Devrek'i Türk topraklarına katmağa muvaffak olmuştu (1197). Coğrafi mevkileri göz önünde tutulursa, Devrek'in fethi, Gerede'nin daha önce ele geçirildiğini gösterir. Bolu'nun da bu tarihlerde Bizanslıların elinde olması ihtimali pek azdır. Nitekim Bizans kaynaklarında bu tarihlerden sonra ne Bolu'nun ne de Gerede'nin adı zikredilmemektedir. Devrek'in alınması ise Ankara Meliki Mes'ud devrinde bu bölgedeki Bizans hâkimiyetinin ne kadar dar bir sahaya inhisar ettiğini göstermektedir. Bu fetihler devrine, hattâ daha önceki zamana ait, Bizans kaynaklarındaki kayıtlarda Çankırı ve Kastamonu'dan bahsedilmemesi, P. Wittek'in yukarıda işaret ettiğimiz hükmünü kuvvetlendiren bir delil olarak ileri sürülebilir. Gerçekte Bizans kaynakları Anadolu'da Türk hâkimiyeti altına giren şehirlerin bir listesini veya elden çıkış tarihlerini vermemekte ve bir daha o şehirlerin isimlerinden bahsetmemekle yetinmektedirler³¹. Bu asırda Türkmen akınları neticesi Selçuk hâkimiyeti altına giren ve XIII. asrın ortalarından sonraya kadar muhafaza edilebilen toprakların hudutları³², Karadenizde Sinob'un batısında kâin bir noktadan Kastamonu, Devrek, Bolu, Eskişehir, Kütahya ve Denizli'yi içine alan bir yay şeklinde Akdeniz'de Fethiye Körfezine kadar uzanıyordu³³. Türkmenlerin kuzeye ve güneye doğru adım adım ilerletmeleri

²⁹ Bk. Niketas Choniates, Fr. çev.: *Cousin. Histoire du constantinople*. V., Paris 1672, s. 530.

³⁰ Aynı eser, s. 531 v.d.

³¹ Bk. P. Wittek, *Von der byzantinischen zur türkische toponymie*. Byzantion X (1935) s. 46, 48-9.

³² Bk. Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu*. Ankara 1961, s. 82-88; P. Wittek, *Menteşe beyliği*. O. Ş. Gökyay Türkçe çev., Ankara 1944, s. 5 v.d.

ile meydana gelen bu hududun kuzey ucu, 1214 yılında I. İzzeddin Keykâvus'un Sinob'u alması³⁴ ile Karadenize kadar ulaşmış ve bölgenin geri kalan kısımları da bundan sonra süratle Selçuk hâkimiyetine girerek Kuzey-batı Anadolu'nun fethi tamamlanmıştır.

Etnik Menşei

Bu devreler için en mevsuk kaynağımız olan İbn Bibî'deki kayıtlardan anlaşıldığı üzere, Paflagonya bölgesinin fatihleri, başarılarına mükâfaten Selçuklu sultanları tarafından ıktâ olarak verilen Kastamonu ve yöresinin sahipleri, Bizanslılara karşı daimî mücadelede bulunan Türkmenlerin idarecileri olan Çoban ailesidir³⁵. Ailenin tesis ettiği Çoban - oğulları beyliği bu bölgede Türk - Selçuk siyasî ve idarî ananelerini devam ettiren bir teşekküldür. Fakat beyliğin kuruluş safhaları hakkında tarihî kaynaklar açık bilgi vermemektedir. Ancak İbn Bibî'nin³⁶ "Hüsameddin Çoban Bcy'in evlatları ve torunları zamanımıza kadar bu bölgede hükmederlerdi. Bunlar babalarını öyle buldular ve onun izinde yürüdüler" kaydı beyliğin statüsünü tâyin bakımından son derece ehemmiyeti haizdir. Bununla beraber Çoban - oğulları beyliğinin varlığını XII. asrın sonlarına kadar geri götürebiliriz. Yazıcı-zâde Ali Selçuk-nâme'sinde bu ailenin, oğuzların Kayı soyundan geldiğini söylemektedir³⁷. Bu gün için Yazıcı - zâde'nin bu iddiasının doğruluğunu teyid edecek elde hiçbir kat'î delil mevcut değilse de Kastamonu-Ankara bölgesinde bulunan büyük bir Kayı zümresinin varlığı³⁸ Yazıcı-zâde'nin bu iddiasını kuvvetlendirmektedir. Bu sebeple de Hüsameddin Çoban ailesinin bu bölgede bulunan Kayı topluluğuna mensup bulunduğu ve bu Kayı topluluğunun da Selçuklu devrinde Kastamonu - Ankara ara-

³³ Krş. P. Wittek, *Toponymie*, s. 58.

³⁴ İbn Bibî, *el-Evamirü'l-Ala'iyye*. Necati Lugal-Adnan Sadık Erzi nşr., I., Ankara 1957, s. 208 v.d.

³⁵ Bk. *Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'après l'abrégé du seldjouknameh d'Ibn Bibi*. Texte persan publ. par M. Th. Houtsma, Leiden 1902, s. 336. (Aşağıda "Muhtasar Selçuknâme" şeklinde kısaltılmıştır).

³⁶ İbn Bibî, *El-Evamirü'l-Ala'iyye*. Adnan Sadık Erzi nşr., Ankara 1956, s. 305. Aşağıda "Tıpkı basım" şeklinde kısaltılmıştır.

³⁷ Yazıcı-zâde Ali, *Tarih-i Âl-i Selçuk*. M. Th. Houtsma nşr., Leiden 1902, s. 320.

³⁸ Krş. Fuat Köprülü, *Osmanlıların etnik menşei*. *Belleten* 28 (1943) s. 219 v.d. ve buna ilâve edilmiş Kayı toponomisi haritası. Ayrıca bk. Faruk Sümer, *Osmanlı devrinde Anadolu'da Kayılar*. *Belleten* 47 (1948) s. 590, aynı müellif, *Oğuzlar*. Ankara 1967.

ına yerleştirilen 100.000 çadırılık Türkmen grubuna³⁹ dahil olduklarını söyleyebiliriz. Buna nazaran da Kayı toponomisinin Ankara'dan kuzeye doğru dağılık bir halde bulunmasını⁴⁰, Çoban - oğullarının bu bölgedeki siyasî faaliyetlerinin neticesi olarak kabul etmek mümkündür. İbn Bibî'nin Çoban ailesini bu bölgenin fatihleri olarak gösteren kaydı⁴¹ da böyle bir faraziye desteklemektedir.

Hüsameddin Çoban Bey

Bu aileden bildiğimiz ilki Melikü'l-ümera (Beylerbeyi)⁴² ünvanıyla anılan Emîr Hüsameddin Çoban Bey'dir⁴³. Bazı Türk Tarihi araştırmalarına göre⁴⁴ Hüsameddin Çoban Bey Anadolu fatihi ve ilk sultanı olan Süleyman Şah b. Kutulmuş'un büyük ümerasından olan Emîr Karatekin soyundan inmiş kabul edilmektedir. Aynı Emîr hakkında İbn Bibî'de önemli bir pasaj vardır. Dikkate değer olan bu kayıta, "o zamanki devletin ileri gelenlerinden ümeranın büyüklerinden, saltanatın ünlülerinden olan Emîr Hüsameddin Çoban, doğruluğu, kahramanlığı, cömertliği, adaleti ve kendisine tabi olanların çokluğu itibariyle bütün ümera arasında en seçkin olanıydı. Diğer uc emîrleri her yıl kendisini ziyarete gelirlerdi. Devamlı gaza ile meşgul olarak sayısız ganimetler elde ederdi. Şairlere, fuzelâ ve tasavvuf ehline son derece ikram ve hürmet gösterirdi"⁴⁵ demektedir.

Yine İbn Bibî'deki kayıtlardan ilk defa olarak H. 608/1211-12. M. yılında Kastamonu beyi olarak gördüğünüz Hüsameddin Çoban Bey'in Bu yerdeki beyliğinin başlangıcını II. Kılıç Arslan zamanına götürebiliriz. Hüsameddin Çoban Bey'in Ankara Meliki Mes'ud devrinde de

³⁹ Bk. Ebü'l-Fidâ, Takvimü'l-buldân. Ch. Schier nşr., Dresden 1846, s. 210.

⁴⁰ Bk. Fuat Köprülü, Belleten 28 (1943) deki tetkikine ilâve edilmiş Kayı toponomisi haritası. Ayrıca XVI. asra ait Kastamonu defterlerinde Kayı, Kayılı adını taşıyan köyler için bk. Defter-i Mufassal-ı Kastamonu, Tapu Kad. Genel Md. Arşivi, nr. 143, s. 148, 321.

⁴¹ Muhtasar Selçuk-nâme, s. 336

(امير مظفر الدين يولق ارسلان بن البيورك را كه ابا عن جد ان نواحي كشوده و داشته اند)

⁴² Bk. Fuat Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülâhazalar. THİT Mecmuası I (1931) s. 190-195; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal. İst. 1941, s. 180-109.

⁴³ İbn Bibî, Tıpkı basım, s. 133; Muhtasar, s. 119.

⁴⁴ Krş. M. Halil Yananç, Anadolu Selçukiler tarihine ait bazı kaynaklar. III. Türk Tarih Kongresi zabıtları, Ankara 1940, s. 96.

⁴⁵ İbn Bibî, Tıpkı basım, s. 304.

Kuzey-batı Anadolu fetihlerini idare ettiğini kuvvetle tahmin edebiliriz.

Onun Selçuklu devletinde üs yönetim kadrolarından birinde bulunduğu aşağıda anlatacağımız olay da ortaya çıkmaktadır. I. Alâaddin Keykubad, ağabeyisi Selçuk sultanı I. İzzeddin Keykâvus'un hükümdarlığına muhalefet ederek ona karşı isyan edip Ankara kalesine kapanmıştı. I. İzzeddin Keykâvus kardeşini uzun bir zaman burada muhasara etmişti.

Söyle ki, I. İzzeddin Keykâvus, babasının şehid olması üzerine, devlet erkanı tarafından 1211 Temmuzunda törenle Kayseri'de Selçuklu tahtına çıkarılmıştı. Gerçekte, babasının ölümünü öğrenen Alâaddin Keykubad da saltanatı elde etmek için ordusunu hazırlamıştı. Erzurum meliki olan amcası Tuğrulşâh'ında desteğini sağhyarak kardeşine karşı harekete geçmişti. Başlangıçta Kayseri'de başlatılan muhasarada başarı elde etmişti. I. İzzeddin Keykavus ümitsizliğe kapılmıştı. Bilahare destekçilerini kaybeden Alâaddin Keykubad başarı olanağının kalmadığını anlayarak dağılan ordusunu toplamış ve Ankara kalesine çekilip müdafaa önlemleri almıştı. Diğer yandan iç ve dış sorunlarını halleden I. İzzeddin Keykavus Ankara kalesindeki direnmeyi kırma kararı vermişti. Gerekli hazırlığını tamamladıktan sonra da Konya'dan hareketle gelip Ankara'yı muhasaraya başlamıştı.

Neticede Alâaddin Keykubad'ın hayatına ve şehir halkına dokunmamak şartıyla yapılan barış sırasında (1212) Hüsameddin Çoban Bey de hazır bulunmuştur⁴⁶. Bu meselenin hallinden sonra I. İzzeddin Keykavus'un sultanlığı sırasında⁴⁷ Kastamonu beyi olan Hüsameddin Çoban Bey'in yine Bizans'a karşı akınları idare ederek gazalar yaptığı sayısız kazançlar elde ettiği nakledilmektedir⁴⁸. Bilahare I. Alâaddin Keykubad'ın H. 616/1219-20 M. yılında Selçuklu tahtına cülûsunda Hüsameddin Çoban Bey, Kastamonu'dan sayısız kıymetli hediyelerle payitaht Konya'ya gelerek ona bağlılığını arz etmiş ve uhdesindeki Kastamonu beyliği menşûrunu⁴⁹ yeniletmiştir⁵⁰.

⁴⁶ İbn Bibi, Tıpkı basım, s. 138; Muhtasar, s. 49.

⁴⁷ Daha geniş bilgi için bk. Osman Turan, I. İzzeddin Keykâvus madd. İslam Ansiklopedisi cüz 62, s. 631 v.d.

⁴⁸ İbn Bibi, Tıpkı basım, s. 137-38.

⁴⁹ Bunun hakkında geniş bilgi için bk. Björkman, Menşur madd. El'da; Fuat Köprülü, THİT Mecmuası I (1931) s. 219-241.

⁵⁰ İbn Bibi, Tıpkı basım, s. 220-221.

Hüsameddin Çoban Bey'in I. Alâaddin Keykubad'ın sultanlığı sırasında dikkate değer siyasî faaliyetleri görülmektedir. Şöyle ki, Moğollar Türkistan, İran, Azerbaycan ve Kafkasya'yı takiben Kıpçak ilini işgal etmişlerdi. 1223 yılı başlarında meydana gelen bu olay sırasında Kıpçaklar çok sayıda imha edilmişlerdi. Bu istilâ ve işgal sırasında Kırım sahilinde önemli bir ticaret kenti olan Suğdak'ta Rumların kontrolüne girmişti. Bu olaylar yörede büyük bir kaosu hazırlamış, zenginler ve ticaretle uğraşanlar Suğdak'ı terk ederek deniz yolu ile Selçuklu Türkiyesine iltica etmişlerdi. Nitekim I. Alâaddin Keykubad, Moğol istilâsı sonucu Suğdak şehrinde adeta hayatın felce uğraması ve bağımlısı Rumların uluslararası ticarete önemli bir yeri olan bu ticaret şehri ve limanını kontrolleri altına alma çalışmalarını karşısında deniz aşırı sefer kararı almıştı. İşte yukarıda da değindiğimiz gibi, I. Alâaddin Keykubad, devlet hizmetinde önemli bir mevki sahibi, kahramanlığı, cömertliği, maiyeti ve askerlerinin çokluğu ile ün kazanmış bulunan Kastamonu beyi Hüsameddin Çoban'a, Kırım'a yapılacak seferin idareciliğini vermişti⁵¹. Bu deniz aşırı sefer Selçuklu devletinin büyüklüğünü ve fetihden henüz on yıl geçmeden Sinop'ta kurduğu deniz kuvvetlerinin ehemmiyetini göstermek bakımından da üzerinde durulmaya değerdir.

Bu hususta tek kaynak İbn Bîbî'ye göre⁵² Hüsameddin Çoban Bey'in bilinen siyasî ve askerî faaliyetlerinin en mühimi olan bu seferde kumandasındaki Türk donanması Kırım sahiline başarılı bir çıkarma yapmış ve Suğdak'ı teslim almıştı. Kumandasındaki ordu yalnız Suğdak'i fethetmekle kalmamış bizzat Kıpçak hânına ve Rus meliklerine elçiler gönderip itaatlerini istemişti. İyi bir yönetici olduğunu bu sefer sırasında ispatlayan ve kişiliği hakkında çağdaş kaynakların beyanlarını doğrulayan Hüsameddin Çoban Bey'in teklifi Kıpçak hânı tarafından kabul edilmişti. Hân 5000 dinar nalbâha ücreti ve kıymetli hediyeler sunmak suretiyle tabiiyetine girmişti. Bu gelişmeler karşısında direnme gücünü yitiren Rus melikleri de Hüsameddin Çoban Bey'e değerli hediyeler, kürkler, Macar atları göndererek aman dilemişlerdi. Kastamonu hâkimi zaferlerini I. Alâaddin Keykubad'a bildirerek çok kıymetli hediyeler göndermişti. Bilaharede şehirde bir dinî teşkilât kuran Hüsameddin Çoban Bey, bir cami inşa ettirerek kadı,

⁵¹ İbn Bîbî, Tıpkı basım, s. 300-302; Muhtasar, s. 127; Yazıcı-zâde, s. 315.

⁵² İbn Bîbî, Tıpkı basım, s. 304, 310 v.d.; Muhtasar, s. 129 v.d.

imam ve müezzinler atamıştı. Bu suretle Selçuklu hâkimiyeti altına giren Suğdak'a gerekli askeri gücü bırakan, Hüsameddin Çoban Bey, Sultanın geri dönme emrine uyararak beraberinde bol ganimetle Sinop ve buradan da Kastamonu'ya dönmüştür (1224). Hüsameddin Çoban Bey'in yaptığı bu sefer hakkında bize pek tatmin edici neticeler veremeyen A. Yakubovsky'nin⁵³, ayrı ayrı asırlarda mükerreren meşcit ve kilise haline getirilmiş olan bir mabedin Selçuklu mimarisi üslûbunda yapılmış olduğunu mütehasşılara istinaden söylemesi⁵⁴, ayrıca üzerinde dikkatle durulması gereken bir hadisedir.

Hüsameddin Çoban Bey'in I. Alâaddin Keykubad devrindeki faaliyetleri ile ilgili olarak Yazıcı-zâde'nin eserindeki mevcut bir diğer kayıt da önemlidir. Onun Selçuk-nâme tercümesine kendisi tarafından yapılan ilâvelerinde şu satırlar bulunmaktadır: "Sultan Alâaddin Sultan-öyüğüne geldi. Kâfirler kendisine düşmanca taarruzda bulduklarından Uc'a gitti. Derken ona tatarların geldiğine dair bir haber geldi. O da geri döndü ve Uc'un idaresini Hüsameddin Bey'in oğullarına ve Kayı beylerinden Ertuğrul, Gündüzalp ve Gökalp'e havale etti"⁵⁵.

Bu pasajda - adı geçen Sultan Alâaddin I. Alâaddin Keykubad olmalıdır - doğudan Tatarlar geldiği zaman Alâaddin Keykubad'ın Sultan-öyüğü'nü üs edinerek Bizans'a karşı yaptığı muharebeyi durdurup geri döndüğü ve bu tarafların idaresini Hüsameddin Bey'in oğullarına ve diğer Kayı beylerine teslim etmiş olduğu anlatılmak isteniyor. Bu Hüsameddin Bey muhakkak ki Kastamonu Bey'i olan Hüsameddin Çoban Bey'dir ve Ertuğrul Bey de kardeşleri ile birlikte ona tabi olmuştur. Ayrıca yegâne nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Ktp. nr. 1612 de bulunan Ebu'l-Hayr-ı Rûmî'nin Saltuk-nâmesinde Hüsameddin Çoban Bey ve ailesi ile alâkalı kayıtlara tesadüf edilmektedir. Şimdiye kadar dikkati çekmemiş olan bu mevcut malûmatta onun

⁵³ İbn Bibî, Tıpkı basım, s. 300-323; Muhtasar, s. 127-138 sayfalardaki bu bilgiler, A. Yakubovsky tarafından rusçaya çevrilmiştir. Türkçe tercümesi: İbn Bibî'nin XIII. asır başında Anadolu Türklerinin Suğdak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara karşı yaptıkları seferin hikâyesi (Kıpçak sahrasında cereyan eden ticarî hayattan bazı sahneler). Çeviren: İsmail Kaynak, Ankara Üniv. DTCF. Dergisi 12 (1954) s. 211-225. Houtsma, *Über eine Türkische chronik Klein-Asiens. Actes de XVI congrès international des orientales*, s. 381; J. Kulakovskiy, *Prusloye Tavridi*. Kiyev 1914, s. 196

⁵⁴ A. Yakubovsky'nin yukarıda adı geçen makalesi, s. 225.

⁵⁵ Yazıcı-zâde, s. 218.

Kastamonu bölgesindeki faaliyetleri Kefe canibinde gazilerle birlikte yaptığı cenkler anlatılmaktadır ⁵⁶.

Ancak Suğdak'a yapılan deniz seferinden sonra devrin kaynaklarında Hüsameddin Çoban Bey'in adına rastlanmamaktadır. Ölüm tarihi kat'i olarak tesbit edilemediği gibi mezarının bulunduğu yer hakkında bir şey bilinmemektedir.

Alp Yürek

Hüsameddin Çoban Bey'den sonra Kastamonu beyliğine oğlu Alp Yürek'in geçmiş olduğu mevcut kaynaklardaki bilgilere göre kuvvetle ileri sürülebilir. Bu emirin adı Taşköprü'deki H. 729/1328-29 M. tarihli Muzaffereddin medresesi kitabesinde ⁵⁷, İbn Bîbî'de ⁵⁸ ve Hoylu Hasan b. Abdülmümin tarafından Muzaffereddin Yavlak Arslan (Alp Yürek'in oğlu) adına kaleme alınmış Nüzhetü'l-küttâb ile yine onun Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın oğlu Mahmud Bey adına telif etmiş olduğu Kavâ'idü'r-risâil adlı inşâ'ya dair iki eserde de ⁵⁹. *يولق ارسلان* şeklinde geçmektedir. Yine oğlu Muzaffereddin Yavlak Arslan adına telif edilmiş Fustatu'l-adâle fi kavâ'idis saltana adlı eserde ise ⁶⁰ *مظفر الدين مسعود بن البرك* şeklinde yazılmıştır. Osman Turan vezin icabı bunun da Alp Yürek okunması gerektiğini ve Aksarayî metninde ⁶¹ Alp Yürük şeklinde okunan adın da yine Alp Yürek olarak okunmasının manâ bakımından daha doğru olabileceğini ileri sürmektedir ⁶² ki biz de bu hususta O. Turan'ın düşüncesine iştirak ediyoruz.

Bu kayıtlar bir tarafa bırakılacak olursa, Alp Yürek'in hayatı ve faaliyetleri hakkında devrin kaynaklarında hiç bir bilgiye rastlanmamak-

⁵⁶ Vrk. 100 b-102 a (كفه جانيده عازيلره جنك ايدن چوبان اتا). Saltuk-nâme hakkında geniş malûmat almak için bk. Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre hayatı. İst. 1936, s. 253-270. Ayrıca Fuat Köprülü, Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları. Belleten 27 (1943) s. 430-441.

⁵⁷ Kitabenin metni için bk. Araştırmamızın kitabeler ek. 2.

⁵⁸ Muhtasar, s. 336.

⁵⁹ Bu eserler için bk. Araştırmamızın kaynaklar kısmına.

⁶⁰ Bu eserler için bk. Araştırmamızın kaynaklar kısmına.

⁶¹ Bk. Aksarayî, Müsâmeretü'l-ahbâr, s. 171.

⁶² Krş. Osman Turan, Selçuk Türkiyesi din tarihine dair bir kaynak. F. Köprülü Armağanı (İst. 1953) s. 534.

tadır. Ancak Kavâ'idü'r-risâil Alp Yürek⁶³ hakkında "şehit" vasfını kullanmaktadır. Bütün kaynakların bu derece susması ve kendisine şehit vasfı takılması Alp Yürek'in pek kısa bir zaman Kastamonu beyliğini yapmış olduğu ve devrinde önemli bir hâdisenin vuku bulmadığı zannını uyandırmaktadır.

Ancak Çoban-oğulları beyliğinin siyasal yaşantısındaki bu sesizlik üzerinde durmak lâzımdır. Bizce bu durum, 1243 lerle gelen ve Türkiye'nin siyasal yapısında değişikliklere yol açan gelişmelerle ilgili bulunmaktadır. Zira, İbn Bîbî'nin⁶⁴ de ifade ettiği gibi 1243 Köseadağ savaşı Anadolu Selçuklu devletini Moğollara tabi bir il durumuna düşürmüştü. Bunun doğal sonucu olarak Selçuklu devletine yarı bağımlı bir beylik durumunda bulunan Çoban-oğullarının da Türkiye'nin yeni hâkimlerine tabi olması pek tabii idi. Hemen belirtmek yerinde olacaktır ki, çağdaş kaynaklardaki bilgiler Çoban-oğulları beyliği emirlerinin yeni şartlara itirazsız boyun eğdiklerini göstermektedir. Aksarayî Selçuknâmesindeki, 1258 yılında Kastamonu eyâleti geliri Vezir Tuğrayî'ye bağlandığına dair kayıt bunun en açık belirtisidir. Nitekim aynı kaynak bu zatın Moğollara karşı çok borçlanması sonucu bu yerin gelirlerini toplama işinin İlhan tarafından bilahare Taceddin Mu'tazza verildiğini bildirmektedir⁶⁵. Kısmen var olan siyasî bağımsızlığı ile birlikte ekonomik bağımsızlığını da kaybetmiş Çoban-oğullarının Pervâne Mu'inüddin Süleyman'ın mutlak hâkimiyet devrinden 1277'de ölümüne kadar geçen sürede bu durumlarını yine korudukları anlaşılmaktadır. Çünkü Moğol sempatizanı bir yöneticinin, İlhana tabi bir beye herhangi bir teşebbüste bulunması düşünülemezdi. Nitekim Pervâne'nin, 1259 yılındanberi Trabzon Rumlarının yönetiminde bulunan, Sinop'u geri almak için giriştiği teşebbüslerde Kastamonu'nun hiç ismi geçmemektedir. Onun, bu yeri muhasara için, gerekli askerî hazırlıklarını Tokat ve Niksar'da tamamladığı çağdaş kaynaklarca belirtilmektedir⁶⁶. Nihayet 1266 yılında fetihten sonra mülk haline getirilen Sinop'tan başka Anadolu'da Pervâne'ye ait yerler arasında Tokat, Niksar ve Şark-i Karahisar'ın adları geçmektedir.

Hemen belirtmek yerinde olacaktır ki, yukarıda da değindiğimiz gibi, bu örnekler, Çoban-oğullarının yeni şartlara itirazsız boyun eğdik-

⁶³ Geniş bilgi için bk. F. Köprülü, Alp madd. İslâm Ansiklopedisi cüz 5, s. 379 v.d.

⁶⁴ İbn Bîbî, Tıpkı basım, s. 531 v.d.

⁶⁵ Aksarayî, s. 63, 73.

⁶⁶ Aksarayî, s. 83; İbn Bîbî, Tıpkı basım, s. 643-644.

lerini açıkça göstermektedir. İbn Bibi'nin Kastamonu hâkiminin İlhanlılar yanında geniş bir itibarı olduğuna dair beyanı da ⁶⁷ herhalde bu tür davranışın sonucu olmalıdır. İşte böylece İlhanlılara tabi olarak siyasî hayatlarını sürdürme imkânın sahip olabilmişlerdir. Her halde hütün bu görünümünden sonra ikinci derecede bir idareci durumuna düşen Alp Yürek'in kaynaklara yansiyacak bir faaliyet göstermesi de esasen beklenemezdi. Şimdi bu kısa izahattan sonra denilebilir ki, Alp Yürek devrinin sessizliği siyasal şartların gereğidir ve bu durum, aşağıda görüleceği gibi, Muzaffereddin Yavlak Arslan'la sona erecektir. Bizce Alp Yürek'in en yararlı görevi tabiyet bağlarına rağmen Çobanoğulları ailesinin Kastamonu'daki eski durumunu korumuş olmasıdır.

Muzaffereddin Yavlak Arslan

1280 - 1291

Alp Yürek'ten sonra, kendi adına telif edilmiş Fustatu'l-adâle fi kavâ'idü's-saltana adlı eserde Muzaffereddin Mes'ud ⁶⁸, kaynaklarda ise Muzaffereddin Yavlak Arslan ⁶⁹ ismiyle anılan oğlu Kastamonu emîrlğine geçmiştir. Beyliğin başına geçiş tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber bu mevkie yukarıda sözü edilen yazma esere göre H. 683/1284-85 M. yılından çok önce 1280'lerde gelmiş olmalıdır ⁷⁰. Müellifin Muzaffereddin Yavlak Arslan'a yazdığı kasidesinde kendisinin dedesi (Hüsameddin Çoban Bey) ve babası (Alp Yürek) gibi emîr olduğunu bunun kendisine miras yolu ile intikal ettiğini yazmaktadır. Ayrıca onun, Kutheddin Şirazi'nin eserinde olduğu gibi ⁷¹ Hoylu Hasan b. Abdülmümin tarafından adına H. 684/1285-86. M. yılında telif edilen Nüzhetü'l-küttâb adlı inşâya dair eserin mukaddimesinde de Kastamonu diyarının sipehdarı ve hâkimi olduğu ve İslâm bayraklarının sayesinde yükseldiği ifade edilmektedir ⁷². Nitekim, Saltuk-nâme'de adı Melik Muzaffereddin diye geçen bu beyin Kastamonu bölgesindeki kâfirlere karşı amansız bir cihad açtığı işaret edilmektedir ⁷³.

⁶⁷ İbn Bibi, Tıpkı basım. s. 741. Muhtasar, s. 337.

⁶⁸ Eser hk. bk. Araştırmamızın kaynaklar kısmına.

⁶⁹ Krş. İbn Bibi, Tıpkı basım, s. 741; Muhtasar, s. 336; Taşköprü'deki Muzaffereddin medresesi inşa kitabesi.

⁷⁰ Krş. Osman Turan, Selçuk Türkiyesi din tarihine dair bir kaynak, s. 532.

⁷¹ Eser hk. bk. Araştırmamızın adı geçen kısmına.

⁷² Eser hk. bk. Araştırmamızın adı geçen kısmına.

⁷³ Vrk. 272b, 370b-380a.

Hoylu Hasan b. Abdülmümin, oğlu Mahmud Bey adına telif etmiş olduğu Kavâ'idü'r-risâil adlı inşa eserinin mukaddimesinde Muzaffereddin Yavlak Arslan'ı أمير محمود بن المولى المعظم للعالم العادل ملك الامرا والاعاظم ناشر الخيرات والمكارم ، قانع التمردين نصير الغزات والمجاهدين مظفر الدولة والدين معين الاسلام المسلمين يمين المضرة عماد الملك عضد الملوك والسلاطين شهيد ديار اوج ابو الحرث يوق ارسلان بن الشهيد البيورك بن امير چوبان ايد الله امدد بقائه

lakabları ile tavsif etmektedir⁷⁴. . . . .

Eserde mevcut ve Melikü'l-ümera, Sipah-bud-i diyar-i uc ünvanının hangi mansıpta olanlara verildiğini gösteren listeden Emir Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın Uc beylerbeyi olduğu anlaşılmaktadır. Böylece Ertuğrul ve Osman Bey'ler Söğüt civarında bir oymağın beyleri sıfatıyla yaşadıkları devirde, Kuzey-batı Anadolu'da Bizans hududunun muhafazası vazifesinin, Hüsameddin Çoban Bey zamanındaki gibi yine Kastamonu beyliğine ait olduğu bu bilgilerden istidâl edilmektedir⁷⁵.

Burada kısa da olsa Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın beyliği döneminde vukua gelen olaylara değinmekte yarar görmekteyiz. Böylece Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın İlhanlı hânları ve Selçuklu sultanları ile ilişkileri ve liderliği altındaki Kastamonu Türkmenlerinin gelişen olaylar karşısındaki durumu daha da aydınlık kazanmış olacaktır. Gerçektende iktidarı, tabiiyet altındaki Selçuklu Türkiyesinde III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Selçuklu tahtında bulunduğu bir döneme rastlamaktadır ki, bilahare taht II. Mesuda geçecektir. Diğer yandan İlhanlı tahtındaki sık değişiklikte yine Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın beyliği dönemini karakterize eden olayların başında gelmektedir. Şöyle ki, 1282 yılında Abaka ölecek bunu takibende yapılan kurultayda kardeşlerinden Ahmed Tekudar hân ilân edilecektir. Daha sonra da İlhanlı tahtı 1284'de Argun'a geçecektir. Çok geçmeden de bu hân'ın ölümü üzerine 1291 de Geyhatu'yu hânlık tahtında göreceğiz. İşte bütün bu değişiklikler sırasında Orta-Anadolu'nun doğu bölgeleri

⁷⁴ Eser hk. bk. Araştırmamızın adı geçen kısmına.

⁷⁵ Krş. Zeki Velidi Toğan, Umumi Türk tarihine giriş. İst. 1946, s. 316; Mustafa Akdağ, Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi. I., Ankara 1959, s. 110.

dağında sukûnet için de bulunan yöre Kastamonu bölgesi idi. Çünkü bu sırada Anadolu'nun batı bölgelerindeki, Karaman Germiyan, Eşref Türk hanedanlarının devamlı faaliyetleri kargaşa ve bunun doğal sonucu bu kesimin harap bir duruma düşmesini hazırlarken Kastamonu bölgesi Türkmenlerine dair hiçbir faaliyet kaynaklarımıza yansımamıştır. Bu da Alp Yürek'le başlayan İlhanlılara tabiyet döneminin ustaca bir politika ile devam ettiğinin en açık kanıtıdır demek yanlış olmaz kanısındayız.

Devrinin genel panoramasını böylece verdikten sonra şimdi de Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın iktidarın dönemindeki faaliyetlerini açıklamaya çalışalım. Burada, yukarıda da değindiğimiz gibi, bu beyin iktidarının başlangıç tarihi kesin hatları ile ortaya çıkacaktır. Muzaffereddin Yavlak Arslan'ı 1280'lerden itibaren siyasî olayların içinde görmekteyiz. Şöyle ki, bilindiği üzere II. İzzeddin Keykavus, Moğolların baskısı ve zulmü karşısında, Türkiye'yi terk edip İstanbul'a gitmiş; daha sonrada Hulâgü'nin sıkıştırması sonucu tutuklanmıştı. Nihayet Baybars ve Bereke Hân'ın uyuşmalarından sonra Altınordu'nun Balkanlar'a gönderdiği bir ordu sayesinde tutsaklıktan kurtulmuştu. II. İzzeddin Keykavus bilahare Altınordu başkenti Saray şehrine gitmişti. Buradan da Hânın kendisine Kırım'da iktâ olarak verdiği Suğdak ve Solhad şehirlerine gelip ailesi ve bir kısım devlet erkânı ile burada uzun süre yaşamıştı. Kaynaklarımıza göre II. İzzeddin Keykavus'un burada iken yanında Giyaseddin Mesud, Rukneddin Kılıç Arslan, Rukneddin Geyümers, Alâaddin Siyavuş ve Feramurz isimli oğulları bulunmakta idi⁷⁶. Nihayet II. İzzeddin Keykavus 1280'de Kırım'da ölünce Anadolu Selçuklu tahtını işgal eden ve uzun süre saltanat müddeilerine karşı uğraş veren III. Giyaseddin Keyhusrev için benzer sorunlardan biri daha ortaya çıktı. İşte Muzaffereddin Yavlak Arslan bu tarihten itibaren başlayan Selçuklu sultanları arasında taht mücadelelerinde son derece aktif rol oynadığını görmekteyiz. Bu devirler için tek kaynağımız olan İbn Bibi II. İzzeddin Keykavus'un Kırım'da iken tahtını tekrar kazanacağı ümidini taşımış ve oğlu II. Mesud'un kendine Veliahd tayin ettini bildirmektedir⁷⁷. Nitekim babaları ölünce yanında bulunan diğer kardeşleri ve emîrleri, velihad olan II. Mesud'a biat ederek Selçuklu tahtını elde etmek üzere

⁷⁶ Geniş bilgi için bk. İbn Bibi, Tıpkıbasım, s. 639; Mukatebat-i Reşîdi, M. Sefi ngr., Lahor 1948, s. 216-220.

⁷⁷ İbn Bibi, Tıpkı basım, s. 735-740; Muhtasar, s. 336.

Kırım'dan hareketle Anadolu'ya geçme kararı almışlardı. Kastamonu beyi Muzaffereddin Yavlak Arslan bu amaçla Sinop'a II. Mesud'un hizmetine koşmuş ve ona bağlılığını sunmuştu. Ayrıca, daha önce deniz aşarak Anadolu'ya geçen ve Amasya yöresine geldikten sonra Uc taraflarına giderken yakalıyarak Kastamonu'da hapsedtiği şehzade Rükneddin Geyümers'i kendisine teslim etmişti⁷⁸. Bilahare Muzaffereddin Yavlak Arslan onu alıp metbuu İlhanlı hükümdarının yanına götürmek üzere birlikte hareket etmişler ve Abaga Hân'ın huzuruna çıkmışlardı. Hân II. Mesud'a Anadolu'da bir kısım vilâyetleri tahsis etti ve bir müddet yanında alıkoydu. Kaynaklarımızda açıkça yer almıyorsa Muzaffereddin Yavlak Arslan'ında birlikte kaldığı anlaşılmaktadır. Bu sırada Abaga ölüp yerine Ahmed Teküdar hân olunca Selçuklu ülkesini daha önce babalarının yaptığı gibi sultan III. Giyaseddin Keyhusrev ile II. Mesud arasında taksim etmiştir. İbn Bibî Ahmed Teküdar Hân'ın II. Mesud'a Diyarbakır, Harput, Malatya ve Sivas taraflarını verdiğini söylemektedir⁷⁹. Ancak III. Giyaseddin Keyhusrev bu taksimi kabul etmemiş ve bizzat Hân'a gitme kararı almıştı.

Fakat bu sırada süre gelmekte olan hânlık savaşını Argun kazanmış ve İlhanlı tahtını Ahmed Teküdar'dan almıştı. Argun Hân tahta çıkınca Tebriz'de bekleyen II. Mesud'u Selçuklu Sultanı olarak tayin etti.

Böylece hiç kuşkusuz yanında Muzaffereddin Yavlak Arslan'da olduğu halde memlekete dönen II. Mesud Konya'da 1284 yılı Şubatında törenle tahta oturmuştu⁸⁰. Çok geçmeden III. Giyaseddin Keyhusrev'in öldürülmesi için İlhan'dan yarlıg çıkmıştı. Hiç şüphe yok ki, bu olaylarda Kuzey-batı Anadolu Türkmenlerini lideri Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın büyük payı olduğu kaynakların verdiği bu bilgilerden açıkça anlaşılmaktadır. Bu gelişmeler onun aynı zamanda İlhanlılarla olan yakın ilişkileri yönünden de yeter derecede aydınlık getirmektedir. Nitekim İbn Bibî'de Kastamonu hâkiminin İlhanlılar yanında geniş bir itibarı olduğuna işaret etmektedir⁸¹. Öte taraftan II. Mesud'a Selçuklu sultanlığı tahtını kazandırmada ki payı büyük olan, Muzaffe-

⁷⁸ Rükneddin Geyümers'in Kayseri zeâmetine tayinine dair bir menşur için bk. Osman Turan, Türkiye Selçukları hakkında resmi vesikalar. Ankara 1958. s. 7 v.d.

⁷⁹ İbn Bibî, Tıpkı basım, 740-742; Muhtasar, s. 336-337; Aksarayî, s. 138.

⁸⁰ Aksarayî, s. 137-139; Anonim Selçuknâme, s. 64-65.

⁸¹ İbn Bibî, Tıpkı basım, s. 741; Muhtasar, s. 337.

reddin Yavlak Arslan'ın Konya'da tahta çıkışı törenlerine katılarak ona biat ettikten sonra Kastamonu'ya geri döndüğü anlaşılmaktadır.

Ancak, birkaç yıl sonra onu II. Mesud'a ve İlhanlılara muhalefete başladığını göreceğiz. 1284 ile 1291 yılları arasında Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın faaliyetleri hakkında kaynaklarımız susmaktadırlar. Her halde bu suskunluk İlhanlı ve Selçuklu yöneticileri ile olan iyi ilişkilerinin ustaca devamının bir sonucu olmalıdır.

Nitekim beylik tarihindeki bu sükunet dönemi 1291 temmuzunda İlhanlı tahtında vukua gelen değişiklikle sona erecektir. Çünkü Argun Hân'ın ölümü üzerine Geyhatu hânlık tahtına geçince Türkmen toplulukları Anadolu'nun her tarafında harekete geçmişlerdi. Moğollar arasında başlayan taht çekişmeleri de bunlara eklenince Anadolu yine tam bir kaosun içine düşmüştü. Bu durum etkilerini Kastamonu Uc bölgesinde de göstermişti. İşte bu kargaşa ortamından yararlanmak isteyen II. İzzeddin Keykâvus'un oğullarından Rükneddin Kılıç Arslan'da⁸² kardeşi II. Mesud'a karşı ayaklanmıştı. Geyhatu'nun bu teşebbüsü akim bırakmak üzere (H. 691/1291-2 M.) Konya'ya gelmesinden sonra da Kastamonu Uc'una gitmiş ve etrafına oradaki Uc Türkmenlerini toplayarak kardeşine ve Moğollara karşı şiddetli bir mücadeleye girişmişti. Konya'ya gelen İlhanlı hânı Geyhatu ise Karaman Eşref ve Mentеше beylerine karşı korkunç kıyımlarda bulunduktan sonra, Kastamonu taraflarında faaliyette bulunan Rükneddin Kılıç Arslan'a karşı bir ordu sevk etmişti. Bu ordunun başında Sultan II. Mesud, Muciriddin Emirşâh ve vezir Necmeddin, Moğol askerleri ile birlikte, kumandanları Anit, Göktay ve Giray bulunuyorlardı⁸³. İşte Aksarayı bu sırada vukua gelen çarpışmaların birinde Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın öldüğünü bildirmektedir⁸⁴. Muasır kaynak

⁸² Rükneddin Kılıç Arslan'ın İbn Bibi (Tıpkı basım, s. 740) da geçen Keyümers'le aynı şahıs olmadığı hakkında bk. Osman Turan, Türkiye Selçukluları, s. 9-12, 32.

⁸³ Bu Moğol kumandanları için bk. Ahmed Temir, Kırşehir Emiri Caca-oğlu Nureddin'in Arapça ve Moğolca vakviyesi. Ankara 1959, s. 179.

⁸⁴ Aksarayı, s. 170-171.

بر مقتضای قضای اسبابی رکن الدین قلاج ارسلان سوادى جهاندارى باستقلال در سر گرفت و درین سال از جانب اوج جروج کرد چون موکب کیفاتو بدان جوانب پیوست او بجانب قسطنطنیه رفت و آتراك آن ولایت متابعت او نمودند آن ولایت را بتغلب بدست فرو گرفت مظفر الدین البیورک که سپهدار و طرفدار بزرگ قسطنطنیه بود در صدمات آن خروج عرضة هلاک و ساخره فنا شد و دور امارت او نیز بسر آمد آتراك بی باک در مطاوعت ملک افاک دست تطاول و استیلا بر آوردند .

Pachymeres'de⁸⁵ bu hususta karışık fakat Aksaray'ı⁸⁶ destekleyen ve tamamlayan bilgi bulunmaktadır. O bu ayaklanmaya sebep olan kimseyi (Melec Masur) diye adlandırmakta ve onun tarafından öldürülen Paflagonya emirini (Amurius) diye haber vermektedir. Burada Pachymeres Melik Kılıç Arslan yerine Melik Masur yani Mes'ud'u koymakla yanılmıştır. Çünkü bu hâdiseyi çok yakından izleyen, Aksaray'ın şahadetine göre, Sultan Mes'ud önce yenilmiş, fakat sonra yanındaki Moğollar sayesinde galebe çalmıştır. Buna göre ayaklanan kimse (Melik Masur) Melik Kılıç Arslan, öldürülen (Amurius — Emîr, Bey)le⁸⁷ de bu olay kadar Mes'ud'a taraftar bildiğini Muzaffereddin Yavlak Arslan kastedilmiş olmalıdır.

Nitekim, Nic. Gregoras⁸⁸ beyliklere ait verdiği listesinde "Sakarya nehirinden Paflagonya'ya kadar olan coğrafi bölgenin" Amurius oğullarının hâkimiyetinde olduğu görülmektedir. Buranın Kastamonu beyliğine tâbi bölge olduğuna hiç şüphe yoktur.

Burada son derece izaha muhtaç bir durumla karşı karşıya kalmaktayız. O da daha önce II. Mesud'a taraftar gördüğümüz ve onun Selçuklu sultanı olmasında baş rolü oynamış bulunan Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın bir politika değişikliği yapmasıdır. Herhalde bu değişiklik İlhanlı - Selçuklu tabiliğine son verme kararının bir sonucu olsa gerektir. Çünkü, siyasal ortam bu sırada amacına ulaşabilmek için son derece olgun hale gelmişti. Zira bir tarafta İlhanlıların elinde sadece bir vasıta olan ve hiçbir varlık gösteremeyen II. Mesud, diğer tarafta hâkimiyetleri altına aldıkları Türkiye'de dirlik ve düzenliğin kurulmasına gayret göstermeyen, ülkenin gittikçe harap ve halkın yoksullaşmasına neden olan ilkel bir idare tarzı gösteren İlhanlılar vardı.

İşte Muzaffereddin Yavlak Arslan, Türkiye genelindeki bu kötü gidişten kendi yöresini soyutlayamayacağı varsayımından hareketle, beyliğini ve maiyetindeki Türkmenleri kurtarabilmek için, II. Mesud'u terkle İlhanlılara karşı direnme kararı almış ve Rükneddin Kılıç Arslan'ı desteklemiş olması kuvvetle muhtemeldir.

⁸⁵ Georgius Pachymeres, II., Bonnae 1835, s. 327 ve müteakip.

⁸⁶ Aksaray, s. 170-178; Reşiduddin, Alizâde nşr., Bakû 1957, s. 302-307.

⁸⁷ Amurius = Emîr Bey için krş. Zeki Velidi Toğan, Umumi Türk tarihine giriş s. 317.

⁸⁸ Nic. Gregoras, I., s. 214 naklen P. Wittek, Menteşe beyliği, s. 17 not 42.

Nitekim 1291-92 yılında bölgede vukua gelen savaşların birinde şehid olmasına rağmen II. Mesud ve Moğol kuvvetleri Kastamonu'yu ele geçirememişlerdir.

Muzaffereddin Yavlak (korkunç, şiddetli manasına gelir) ⁸⁹ Arslan'ın Kastamonu emîri bulunduğu zamanki siyasî faaliyetleri ve hayatı hakkında bilinenler bunlardan ibarettir. Elimizdeki bilgiler onun bu havalide ilim ve imar işleri ⁹⁰ ile çok yakından alâkalandığını göstermektedir. Adına telif edilmiş Fustatu'l-adâle isimli eserde mevcut kasidede ilim, şecaat ve adaletin ona miras yolu ile intikal ettiği yazılmaktadır. Nihayet adına telif edilmiş eserlerin çokluğu da bunu doğrulamaktadır.

Mahmut Bey

Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın ölümünden sonra yerine oğlu ve bu hanedanın son beyi olan Mahmud Bey geçmiştir ⁹¹. Bizans kaynağı Pachymeres'de ⁹² bu beyin adı (Nasreddin) diye geçmektedir. İhtimal bu Mahmud Bey'in ünvanı olmalıdır.

Daha babasının sağlığında adına Hoylu Hasan b. Abdülmümin tarafından telif edilmiş Kavâ'idü'r-risâil adlı inşa kitabının mukaddimesinde, emaret namzedi bulunan Mahmud Bey'den, "Enva-i edeb, serverlik, emaret, eser ve alâmetleri onun nasıyesinde parıldamış" diye bahsedilmektedir ⁹³.

Emirliği esnasında hayatı ve faaliyetleri hakkında devrin kaynaklarında az da olsa bazı bilgilere rastlanmaktadır. Onun faaliyetleri ve Uc'daki durumu ile alâkalı, en doğru bilgileri bize, Pachymeres vermektedir ⁹⁴. Bu kaynaktan anlaşılıyor ki, babası Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın öldürülmesinden sonra, o, iktidarda uzun süre kalamamıştır Bununla beraber yukarıda değindiğimiz amacına Çoban-oğulları beyliği Mahmut Bey zamanında ulaşmış görünmektedir. Çünkü, aynı kaynaktaki mevcut malûmatta, 1291-2 hâdiselerinden sonra Moğol-

⁸⁹ Krş. Kıvameddin, Nehcu'l-ferâdis'ten derlenen Türkçe sözler. TM IV (1934) s. 235; Abdülbaki Gölpınarlı, Yunuz Emre'de öz türkçe kelimeler. TM IV (1934) s. 278.

⁹⁰ Taşköprü'de inşa ettirdiği medrese kitabesi için bk. Eserin kitabeler bölümü.

⁹¹ Bk. adına telif edilmiş Kava'idü'r-risâil adlı inşâ'ya dair eserin mukaddimesinde düzenlenen şecere.

⁹² Pachymeres, II, s. 327 v.d.

⁹³ Eser bk. bk. Kaynaklar bölümü.

⁹⁴ Bk. Pachymeres, II, s. 327 v.d.

Selçuklu tabiiyetinden çıkmış görünen Mahmud Bey'in emîrliği sırasında Bizans topraklarına yapılan akınların idaresini, kardeşi Ali'ye bırakmış olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ali bu bölgede Bizans'a karşı giriştiği taarruzlar neticesinde, Sakarya nehrinin öbür tarafına kadar olan toprakları feth etmeğe muvaffak olmuştu. Daha sonra Bizans'ın sulh tekliflerini kabul etmiş olacak ki akınlarını durdurarak dostça münasebetlere girişmişti. Pachymeres bu tarihlerde (1291 den sonra) henüz Osman Bey'in Kastamonu emîrine tabi olduğunu açıkça bildirmekte ve onu Uc'da liderliği ele alarak, Bizans topraklarına karşı gaza faaliyetine başlamasının da Çoban - oğullarının akın faaliyetlerini durdurduktan sonra mümkün olabildiğini kesinlikle ifade etmektedir.

Bu bilgilerden sonra şu sonuca varmak mümkündür ki, o da Çoban-oğulları beyliğinin sonunun gelmesinin Anadolu Türklüğü açısından bir kazanç olmasıdır. Çünkü, Anadolu Türklüğünü yeniden birliğe kavuşturacak olan Osmanlılar Uc'da gerçek liderliği böylece ele almışlardır.

Mahmud Bey'in kısa sürdüğü anlaşılan emîrliğinin sonu hakkında Yazıcı-zâde⁹⁵ aşağıdaki ilginç malûmatı vermektedir: "Bu tarihte Candar - oğlu Kastamonu'nun üçyüz altmış altı sipahiden birisi idi, gördü ki Rum Selçukilerden halî oldu ve uclarda her tarafta Beyler başlı başına bey olup yılda Tatara bir sehl nesne gönderirler ve yerli yerine hüküm ederler ol dahi Eflugan tarafından ki timarı anda idi. Türkler devşirüb çeri edinüb Kastamonu'ya çıktı ve bir gice alelgafle Kastamonu subaşısını Yavlak Arslan oğlu Mahmud Bey'in sarayın ortaya alub Mahmud Bey'i tuttu fil'hal mecal vermeyüb depedi Kastamonu'yu ve Burglu kalesini ki ol zamanda Zalifre derlerdi aldı".

İşte Mahmud Bey'in emîrliği esnasında hayatı ve faaliyetleri hakkında bilinenler bunlardan ibarettir. O da babasının Kastamonu'da kurduğu ilim an'anesini devam ettirmiştir.

Çoban-oğulları Beyliğinde İmar ve İlmî Faaliyetler

Bir asra yakın Kuzey-batı Uc bölgelerini elinde tutmuş olan Çoban-oğulları hanedanı devrinde başkent Kastamonu, beylerin ilmî ve edebî faaliyetlere hayranlıkları sayesinde eski ehemmiyetini devam ettirmek imkânını bulabilmişti. Gerek Kastamonu Emîri Hüsameddin Çoban gerekse oğullarının kültür ve imâr faaliyetlerine yakın alâkaları memle-

⁹⁵ Topkapı Sarayı Revan Köşkü kitablığı, nr. 1390, vrk. 280b.

ketlerine gelen değerli şahsiyetlere gösterdikleri hüsnü kabul, Orta-Asya, İran ve Irak taraflarından âlim, mütefekkir ve sanatkârların memleketlerine gelmelerine sebep olmuş ve bunlar adlarına sayısız eserler telif etmişlerdir⁹⁶. Bu beyler arasında Alp Yürek'in oğlu Muzaffereddin Yavlak Arslan ilim ve edebiyatın himaye ve gelişmesinde çok dikkati çeken bir şahsiyet olarak göze çarpmaktadır. Nitekim Anadolu'da uzunca bir süre müderrislik ve baş kadılık görevlerinde bulunmuş olan astronomi, fizik, felsefe ve coğrafya bilim dallarında ün kazanmış büyük âlim Kutbeddin Şirazî Kastamonu'ya gelerek Hüsameddin Çoban'ın torunu Muzaffereddin Yavlak Arslan adına onun emri ile İhtiyarat-i Muzafferî adlı heyete dair bir eser yazmıştır⁹⁷.

Yine H. 683/1284-85 M. de Muzaffereddin Yavlak Arslan namına Muhammed b. Mahmud tarafından telif edilmiş Fustatu'l-adâle fi kavaidi's-saltana adlı bir farsça eser vardır⁹⁸.

Hoylu Hasan b. Abdülmümin de yine Muzaffereddin Yavlak Arslan adına Nüzhetü'l küttâb adlı inşa eserini telif etmiştir⁹⁹.

Aynı müellif Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın oğlu Emir Mahmud adına da Kavâ'idü'r-risâil adlı küçük numunelik bir inşâ kitabı yazmıştır¹⁰⁰.

Hasan b. Abdülmümin'e ait adı geçen inşâ eserlerinden başka bir üçüncüsü de Rusûmu'r-risâil adını taşımaktadır. Bu eserin mukaddimesinde müellif daha evvel inşâ'ya dair meydana getirdiği bir mecmuanın çok ağıdalı olduğunu, dostlarının yeni başlayanlar için daha kolay anlaşılır bir muhtasarın hazırlanmasını istediklerini ve bu sebeple Rusûmu'r-risâil adıyla bu münşeâtı hazırladığını söyler ki, Kavâ'idü'r-

⁹⁶ Kültür tarihi ile ilgili derli toplu bilgi için bk. Faruk Sümer, Türkiye kültür tarihine umumi bir bakış. Ankara Üniv. DTCF. Dergisi XX (1963) s. 255-261.

⁹⁷ Eser, müellif hakkında bk. V. Rosen, Manuscript Persans de l'Institut des Langues Orientales. St. Petersbourg 1886, s. 302; Zeki Velidi Tcğan, Argun Han'ın kullandığıarp denizine dair. Türk Yurdu XXVI (1942) s. 45 v. d. ayrıca bak A. Mieli, La Science Arabe. Leiden 1939, s. 151; Fuad Köprülü, XIII. asırda Marâğa rasadhanesi hakkında bazı notlar. Belleten VI/23-24 (1942) s. 221; Ahmet Ateş, Hicriî VI-VIII (XII-XIV) asırlarda Anadolu'da farsça eserleri. Türkiyat Mecmuası 7-8/2 (1945) s. 117-118.

⁹⁸ Osman Turan, Selçuklu Türkiyesi din tarihine dair bir kaynak: Fustatu'l-adâle fi kavaidi's-saltana. Fuat Köprülü Armağanı (İst. 1953) s. 532-564. Bu yazıda, eserin Anadolu din tarihi bakımından ehemmiyetli olan kısımları incelenmiş ve neşredilmiştir.

⁹⁹ Bk. Kaynaklar bölümü.

¹⁰⁰ Bk. Kaynaklar bölümü.

risâil'in de aynı gaye ile meydana geldiğini ifade etmiştir. Müellif eserinin mukaddimesinde bu eserini kimin adına telif ettiğini söylememişse de, Muzaffereddin Yavlak Arslan veya oğlu Mahmud Bey'e ithaf etmiş olması kuvvetle muhtemeldir ¹⁰¹. Çoban-oğulları kültür faaliyetlerini desteklemeleri yanı sıra bölgedeki imar işlerini de ihmal etmemişlerdir. Devirlerinden intikal eden maddi kalıntılara ait kitabelerin çokluğu bu kanımızı pekiştirmektedir. Bu beylik devrinde inşa edilen en görkemli yapı herhalde Taşköprüdeki Muzaffereddin Yavlak Arslan medrese külliyesidir ¹⁰².

¹⁰¹ Bk. Kaynaklar bölümü.

¹⁰² Bk. Kitabeler ek. 2.

Institut kurde de Paris

II. BÖLÜM

CANDAR - OĞULLARI BEYLİĞİ

Tarih Sahnesine Çıkışı

Giriş'te kurulma, gelişme ve dağılma safhalarını genel hatları ile belirtmeğe çalıştığımız Anadolu beyliklerinden ve XIV. asrın ilk yarısındaki kuvvetli siyasî teşekküllerden biri de Candar - oğulları beyliğidir. Bölgede Çoban - oğullarının yerini alan Candar - oğulları beyliği'nin tarih sahnesine çıkışı ve etnik menşe'i meseleleri, bu devre ait kaynakların azlığından, vuzuhsuzluğunu hâlâ muhafaza etmekte ve bu hususta ileri sürülen düşünceler tahminlerin ötesine gidememektedir. Umumiyetle araştırmacılar beyliğin tarih sahnesine çıkışını aşağıda izah edilecek hâdisenin neticesine bağlamaktadırlar¹. Bu bizce de doğru bir yaklaşımdır.

H. 691/1291-92 M. yılında Rükneddin Kılıç Arslan, Kastamonu havalisindeki Türkmenlerin başında olarak kardeşi Selçuk sultanı II. Mes'ud'a karşı şiddetli bir mücadeleye atılmıştı. Metbu hükümdar sıfatıyla Geyhatu bu mücadeleye vasıtah olarak müdahale etti ve âsi kardeşinin tenkili işini Sultan Mes'ud'un kendisine havale etti² ve ona Anit, Geray, Göktay isimindeki noyanların kumandasında bir Moğol askeri birliği gönderdi. Mes'ud, maiyetinde vezirlerinden Mücirüddin Emirşâh ve Necmüddin'in kuvvetleri ile kendi askerleri olduğu halde Kastamonu Uc'una doğru yürüyüşe geçti³. Bu sefer hakkında etraf-hca malûmat veren Aksarayî, Sultanın Anit ve Göktay beyler ile Kastamonu'ya doğru yürürken kardeşi Kılıç Arslan'ın pusu kurmuş olan askerleri tarafından âni hücumla uğradığını ve hepsinin esir edildiklerini⁴, fakat daha sonra da Geyhatu'nun gönderdiği yardımcı kuvvetlerin müdahalesi neticesi Sultanın kurtarıldığını söylemektedir⁵. İşte,

¹ Ahmet Tevhit, Kastamonu ve Sinop'ta İsfendiyar - Oğulları veyahut Kızıl Ahmetliler. TOEM 6 (1326) s. 361; Ali, Candar-oğlu hükümeti. TTEM 78 (1340) s. 2-3; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu beylikleri. Ankara 1937, s. 23; Zeki Velidi Togan, Umumi Türk tarihine giriş. İst. 1946, s. 317.

² Aksarayî, s. 171.

³ Aksarayî, s. 172.

⁴ Aksarayî, s. 173.

⁵ Aksarayî, s. 174., Reşiduddin, Abdülkerim oğ. Ali zâde nşr., Bakû 1957, s. 302-307.

Müneccimbaşı'nın klâsik Osmanlı tarihlerinden olan eserinde, Şemseddin Yaman Candar kumandasında bir kuvvetin imdada gelen kuvvetler arasında bulunduğu ve bu mücadeledeki hizmetine karşılık da Geyhatu tarafından kendisine Osmanlı tahrir defterlerinde Eflaganlu⁶ diye geçen Eflâni'nin⁷ verilmiş olduğu kaydedilmektedir⁸. Gerçekten Eflâni merkez olmak üzere Paflagonya'daki⁹ İlhanlı timarlarının mevcudiyeti¹⁰, Münecimbaşı'nın yukarıdaki ifadesini teyid eden bir delil olarak gösterilebilir. Bu rivayetin doğruluğu Fuad Köprülü, İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Zeki Velidi Togan tarafından kabul edilmektedir. Yazıcı-zâde Ali'nin Selçuknâmesi'nde de "Kastamonu havalisinde 366 sipahinin tımarı varmış bu Candar -oğlu da onlardan biri sıfatı ile Eflâni taraflarında otururmuş"¹¹ diye bir kayda rastlanmaktadır ki bu aynı rivayete uygun düşmektedir.

Etnik Menşei

Beyliğin kurucusu Şemseddin Yaman Candar'ın bağlı bulunduğu ailenin etnik menşei hakkında kaynaklarda açık kayıtlar yoktur. Amasya tarihinde, bu ailenin, Oğuzların Alayund'lu kabilesine mensup bulunduğu söylenmektedir¹². Nitekim XVI. yüzyılda Kastamonu bölgesinde bu kabileye mensup bir oymağın varlığı¹³ bu eser müellifinin yukarıdaki ifadesini teyid eden bir delil olarak gösterilebilir. Hattâ Alayund'lu boyunun, bu bölgenin iskânına iştirak ettiğini de yer adlarına dayanarak söylemek mümkündür¹⁴. Ancak yazar bu hususta tafsilat vermemiş olduğu gibi âdeti veçhile kaynak da gös-

⁶ Bunun için bk. Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler. İktisat Fakültesi mecmuası XV/1-4 (1953-54) s. 216. Ayrıca önemi için bk. aynı müell., Türkiyede İmparatorluk devirlerinde nüfus ve arazi tahriri. İFM II/1 (1941) s. 20-39.

⁷ Tarihi coğrafyası için bak. İbn Batuta, Gibb nşr., II, s. 463, not 179.

⁸ Münecimbaşı Ahmet, Sahaifü'l-ahbar. çev., III., İstanbul 1285, s. 29-30.

⁹ Paflagonya'nın toponomisi için bak. Prof. W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası. Mihri Pektaş Türk. çev., İst. 1961, s. 351-366.

¹⁰ Hakkında bk. Z. Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine giriş, s. 317; Reşiduddin'in Eflâni'de malikânesi bulunduğu, aynı müellif., Reşiduddin'in mektuplarında Anadolu'ya ait kayıtlar. İktisat Fakültesi mec. XV/1-4 (1953-54) s. 40.

¹¹ Topkapı Sarayı, Revan Köşkü Ktp. nr. 1390, vrk. 280 b.

¹² Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, II., İst. 1327, s. 432.

¹³ Bk. Faruk Sümer, Osmanlı devrinde Anadolu'da yaşayan bazı Üçoklu Oğuz boylarına mensup teşekküller. İst. Üniv. İktisat Fak. mec. XI (1952) s. 468.

¹⁴ Krş. aynı makale, s. 468.

termemiştir. Bu sebeple bu ifade doğrulanamadıkça Alayund'lu boyu ile Candarlı ailesi arasında kavmi bir münasebet kurup mütalâa yürütmeğe imkân yoktur. Candar-oğulları ailesinden son emir Kızıl Ahmed Bey'in¹⁵ torunu Şemsi Paşa'ya ait olup Peçevî tarihinde verilen bir manzumede kendilerinin Halid b. Velid neslinden geldikleri iddia edilmektedir¹⁶. XVI. asırda Anadolu'yu dolaşan Arap seyyahı Mekkide¹⁷, İstanbul hakkında verdiği kıymetli bilgiler arasında devlet ricali ile yaptığı görüşmeleri anlatırken "Sonra Rumeli Beylerbeyi, Şam naibi Ahmed Paşa'nın kardeşi Mustafa Paşa ile görüştüm. Bunun bir kardeşi daha vardı ki Emîrahur başıdır, onunla da görüştüm. Bunlar İsfendiyar - oğullarındandır. Bunların ataları merhum Sultan Osman zamanındaki Tavaif-i Mülûk'ten idiler. Bunlar Halid b. Velid neslinden olduklarını iddia ediyorlar" diye aynı mütalâayı ileri sürmektedir. Fakat bu gün için bu iddiaları teyid edebilecek hiçbir kat'i delil ele geçmemiştir. Şimdilik bunu, devrin modası İslâmî bir düşüncenin neticesi olarak kabul etmek doğru olur. Halil Ethem, "bazı yazarlar onlar için Türkmenlerden değildir demeleri zayıf bir rivayetten ibarettir. Bu hanedanın diğer Anadolu Tavaif-i Mülûk'u gibi Türkmen kabilesinden neşet etmiş oldukları ihtimali kuvvetlidir" der¹⁸. Bizce, büyük bir ihtimalle bu ailenin menş'ini, Selçuk devrinde Ankara-Kastamonu bölgesine yerleştirilen Türkmenler arasında aramak yerinde olur. Bunun aksini düşünmek tarihi bir yanlıdır. Nitekim XV-XVI. yüzyıllara ait Osmanlı tahrir defterleri Kuzey-batı Anadolu'daki Türkmen yerleşmesinin genişliğini kesinlikte tespit etmektedir¹⁹.

Şemseddin Yaman Candar

1291 - ?

Candar - oğulları ailesinin atası ve isim babası (eponym), Taşköprü'deki H. 729/1328-29 M. tarihli Muzaffereddin medresesi kitabesi ile²⁰

¹⁵ Bk. Kızıl Ahmet Bey devri.

¹⁶ İbrahim Peçevî, Tarih-i Peçevî. II., İstanbul 1286/87, s. 11.

¹⁷ Ekrem Kâmil (Su), Hicri onuncu-Milâdi on altıncı asırda yurdumuzu dolaşan Arap seyyahlarından Gazzi-Mekki. İst. Üni. Edebiyat Fakültesi Tarihi Semineri Dergisi, 1-2 (1937) s. 71.

¹⁸ Halil Edhem, Düvel-i İslâmiye. İst. 1927, s. 303.

¹⁹ Ebu'l-Fidâ, Takvimü'l-Buldan. Ch. Schier nşr., Dresden 1846, s. 210; Faruk Sümer, Oğuzlar, s. 423-449.

²⁰ Kitabenin metni için bk. kitabeler ek 2. Bu kitabeden ayrıca Şemseddin Yaman Candar'ın Bedreddin lâkabı kullandığı anlaşılmaktadır.

²¹ Bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 682; s. 449.

Candar-oğlu İsmail Bey'in H. 876 Şevval/Mart 1472 M. tarihli vakfiyesinden ²¹ Hulviyat-ı Sultani ²² mukaddimesindeki nesep cetvelinden anlaşıldığına göre, Şemseddin Yaman Candar'dır. Hayatı ve siyasi faaliyetleri hakkında kaynaklarda tatmin edici kayıtlara rastlanamayan bu emir hakkında P. Wittek, "Pachymeres ²³ de beyliklerin sayılması sırasında geçen 'Amiramani' Emir Yaman'la izah edilebilir ki bu da Candar-oğulları beyliğinin kurucusu Şemseddin Yaman Candar'dır" diyor ²⁴. İsmail Bey'in H. 876/1472 M. tarihli vakfiyesiyle ²⁵ Hulviyat-ı Sultani ²⁶ mukaddimesinde düzenlenen şecerede ve I. Süleyman Paşa'ya ait tarihsiz gümüş sikke ²⁷ üzerinde yazılı یمن (Yaman) Paflagonya'da Candar-oğulları'nın kurucusunun mutad olarak تمیر Temir veya Timur okunan isminin en iyi tarzda rivayet edilen şekli olarak kabul edebiliriz. Zeki Velidi Togan da tetkikinde P. Wittek'in yukarıdaki düşüncesini kabul ettikten başka Gazan Han'ın seferlerine de Cacek, Acu (Acay) oğlu Togrulca (Toğrul) isminde Moğol beyleriyle birlikte - her biri kendi tümeniyle - iştirak eden Yaman'ın da aynı şahıs olduğunu Reşiduddin ve Vassaf'daki kayıtlara istinaden beyan etmektedir ²⁸. O halde Şemseddin Yaman Candar hakkında bilinenlere göre şu neticeler çıkarılabilir :

- I. Beyliğin kurucusu Şemseddin Yaman Candar'dır.
- II. Candar'lık ²⁹ vasfı kendisinin Selçuk sarayına mensup ümerâdan olduğunu gösterir.
- III. Kendisine Malikâne olarak verilmiş olan Eflâni'nin kaynaklara göre Paflagonya'daki İlhanlı tımarlarının merkezi olması ³⁰ -ki İlhanlı veziri Reşiduddin'in de aynı Eflâni'de malikânesi bulunduğu hakkında mevcut kayıtlar bunu teyid etmekte-

²¹ Eser hk. bk. kaynaklar.

²² Pachymeres, II, s. 389.

²³ Bk. yuk. not 22.

²⁴ Bk. yuk. not 23.

²⁵ Sikkenin tavsifi için bk. Paralar ek 1.

²⁶ Paul Wittek : Menteşe Beyliği. 13-15. asırda Garbi küçük Asya tarihine ait bir tetkik. O. Ş. Gökyay Türk. çev., Ankara 1944, s. 23, not 62.

²⁷ Umumi Türk tarihine giriş, s. 317.

²⁸ Selçuklular'daki bu memuriyet hk. bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı devlet teşkilâtına methal. İst. 1941, s. 108-9, not 2, 3, 4. Ayrıca bk. Candar maddesi. İslâm Ansiklopedisi.

²⁹ Umumi Türk tarihine giriş, s. 317.

dir³¹ -, tetkiklerde iddia edildiği gibi Sultan II. Mes'ud tarafından değil, İlhan Geyhatu tarafından verilmiş olduğunu ortaya kor.

IV. Yine bu bilgilerden istidlâl edileceği üzere, hayatı boyunca İlhanilerin yüksek hâkimiyetini tanımış olduğuna ve onlara bağlı olarak yaşadığına hükmlunabilir.

V. Oğlu Süleyman Paşa'ya ait H. 729/1328-29 M. tarihli medrese kitabesine göre de³² o, bu tarihten önce ölmüştür.

I. Süleyman Paşa

1309 (?) - 1340 (?)

Kaynakların verdikleri bilgilerden Candar-oğulları beyliğinin kurucusu ve eponym büyük atası olan, fakat yaşadığı müddet içinde hâkimiyeti Eflâni ve çevresini aşamıyan Şemseddin Yaman Candar'ın ölümünden sonra H. 729/1328-29 M. tarihli Taşköprü'deki Muzaffereddin medresesi kitabesine³³ ve tarihsiz bir gümüş sikkeye göre³⁴, oğlu Süleyman Paşa Eflâni'de beyliğin başına geçmiştir³⁵. Süleyman Paşa'nın İbn Batuta'daki³⁶ ve oğlu İbrahim Bey'in H. 745/1344-45 M. tarihli Sinop'ta tertip ettiği bir zaviye ile ilgili vakfiyesindeki³⁷ kayıtlardan "Padişâh" ünvanı kullandığı anlaşılmaktadır. Babasının ölüm tarihinin kat'i olarak tespit edilememiş olması, bizi Süleyman Paşa'nın beyliğin idaresini ele aldığı tarih üzerinde düşünmeğe zorlamaktadır. Münecimbaşı'nın, mukaddimesini bize naklettiği³⁸ Kutbeddin Şirazi³⁹ tarafından I. Süleyman Paşa adına telif edilmiş İhyâ-i Ulûm'dan farsça bir müntehabâtın H. 709/1309 M. yılında tamamlanarak kendisine sunulması, bize hiç değilse I. Süleyman Paşa'nın 1309 dan önce iktidar mevkiine geldiğini göstermektedir. Nitekim

³¹ Zeki Velidi Togan, İktisat Fakültesi mec. XV/1-4 (1953-54) s. 40.

³² Kitabenin metni için bk. Kitabeler ek 2.

³³ Kitabenin metni için bk. Kitabeler ek 2.

³⁴ I. Süleyman Paşa'ya ait bu sikkenin tavsifi için bk. Paralar ek 1.

³⁵ Yazıcı-zâde Ali, Selçuknâme, Top. Revan Köşkü Ktp. nr. 1390, vrk. 284b.

³⁶ İbn Batuta, The Travels of İbn Battuta. Edited by H. Gibb II., s. 462.

³⁷ Bk. Vakıflar Umum. Md. arş. nr. 582, s. 271.

بن الامير المغفور المرحوم السعيد الشهيد ذى الايدى والاحسان اسد الله فى الارض
سلطان پادشاه .

³⁸ Sahaifü'l-ahbar, III, s. 30.

³⁹ Kutbeddin Şirazi bk. bk. Kaynaklar.

aşağıda Yazıcı - zâde Selçuknâmesi'nden aldığımız pasajda bu görüşümüzü desteklemektedir. Bu tarihlerde Kastamonu Çoban ailesinin bu bölgedeki son emiri Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın oğlu Emir Mahmud Bey'in hâkimiyeti altında bulunduğundan⁴⁰ Yazıcı-zâde Âli'ye göre⁴¹, o da babası Şemseddin Yaman Candar gibi bir müddet Eflâni'de oturmak zorunda kalmış, ancak daha sonra Kastamonu ve Safranbolu'yu alarak hâkimiyet sahasını genişletmiştir. Eserinin sonunda Gazan Hân'ın ölümünden (yani 1304 tarihinden) sonraki Anadolu ahvalini anlatırken, Süleyman Paşa'nın fetihleri ile ilgili mühim bir kaydında bu olay şöyle anlatılmaktadır: "Bu tarihte Candar-oğlu Süleyman Paşa ki Kastamonu havalisinde tımarı olan 366 sipahiden biri idi, gördü kim Rum Selçuklilerden halî oldu ve uclarda her tarafta duran beyler başlı başına bey olup yılda Tatar'a bir kolay nesne gönderiyorlar ve yerli yerlerinde hükmederler, ol dahi Eflugan tarafındaki tımar anda idi Türkleri devşirip çeri edinip Kastamonu'ya çıktı. Bir gece alelgafle Kastamonu subaşısı Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın oğlu Mahmud Bey'in sarayını ortaya alıp muhasara etti. Mahmud Bey'i tuttu ve mecal vermeyip tepeledi ve Kastamonu'yu ve Borlu kalesini o zamanda Zâlifre (زالفره) derledi aldı"⁴².

İşte bu hâdiseden sonradır ki, Süleyman Paşa beyliğin merkezini Eflâni'den Kastamonu'ya nakletmişti. Eflâki'nin Menâkıbu'l-Ârifin'ine göre Mevlânânın torunu Arif Çelebi kendisini Kastamonu'da ziyaret etmiş⁴⁴, İbn Batuta, onunla Kastamonu'da konuşmuştu⁴⁵. Ayrıca, ilhak ettiği yerlerden Safranbolu (Zâlifre-Borlu)'nun emirliğine de İbn Batuta'nın 1331/32 senesi kışında⁴⁷ Kastamonu'ya gelirken bu yerin

⁴⁰ Bu emir hk. bk. I. bölüm Çoban - oğulları beyliği.

⁴¹ Vrk. 280 b. (II. Murat adına te'lif edilmiş bu eser ve müellifi hk. bk. Adnan Sadık Erzi, İA. V., s. 715-717; Paul Wittek, Yazıjoğlu Ali On the Christian Turks of the Dobruja. BSOS 14 (1952) s. 639-668).

⁴² Vrk. 280 b.

⁴³ Eflâki, Menâkıbu'l-ârifin. Tahsin Yazıcı nşr., I., Ankara 1959, s. 463.

⁴⁴ İbn Batuta, II, s. 462.

⁴⁵ Zafranbolu, Zalifre münasebati hk. bk. Osman Turan, Türkiye Selçukları hk. resmî vesikalar. Ankara 1958, s. 157, not 30; Taeschner, Anatolische Wegenetz, I., s. 219-20.

⁴⁷ İbn Batuta, Anadolu seyahatinin kaynaklara göre düzenlenen en yeni kronolojisi (II, s. 530 v.d.).

yönetici olarak bahsettiği oğlu Ali Bey'i tayin etmişti⁴⁸. Bilahare Karadeniz'de batı ticaretinin serbest pazarı⁴⁹ ve hitderlandın çeşitli emtiasını batıya ve kuzeye doğru akıtan bir ticaret merkezi olan Sinop'u⁵⁰ da hâkimiyet sahasına dahil ederek buranın yöneticiliğini oğlu İbrahim Bey'e vermişti⁵¹.

Sinop'un fethiyle neticelenen seferin tarihi kesin olarak tespit edilemiyorsa da buranın hâkimi Gazi Çelebi'nin ölümü (1322)⁵² ve Sinop'ta taht mücadelesinin başlaması üzerine Süleyman Paşa'nın bir sefer yaparak burayı işgal etmiş olduğuna hükmetmek yerinde olur ki bu da bize fethin bu tarihten sonra yapıldığını göstermektedir.

Görüldüğü üzere Süleyman Paşa Candar-oğulları Bey'i sıfatıyla Kastamonu'da otururken hâkimiyeti altına aldığı yerleri eski Türk devlet anlayış ve an'anelerine göre hanedan efradı arasında taksim etmiş ve memleketini iki kısma ayırarak oğullarından herbirini oralara bey tayin etmişti⁵³. Ancak kaynaklarımızda Süleyman Paşa'nın Kastamonu ve Safranbolu'dan başka Sinop'u da alarak beyliğin topraklarını genişletmesine rağmen, uzun bir zaman İlhanlı hâkimiyetini doğrudan doğruya tanıdığını gösteren kayıtlara sahip bulunuyoruz. Nitekim, bunlardan ilki daha Sinop'un alınmasından önceye aittir. İlhanlı Emîr-ü'l-ümerâsi meşhur Çoban Bey, Olcayto Hân tarafından Konya'yı ve diğer birçok yerleri ellerine geçirmiş olan Türkmenlerin çıkardığı isyanı

⁴⁸ II, s. 461.

⁴⁹ W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-âge* Ed. Fr. Publ. Par Furey Raynaud I., Leipzig 1923. s. 552.

⁵⁰ Aynı eser, II, s. 360; CL. Cahen, *Le Commerce anatolien au début du XIIIe siècle*. L. Halphen (Mélanges) Paris 1951, s. 91-101

⁵¹ İbn Batuta, II, s. 465.

⁵² Gazi Çelebi'nin mezar kitabesi için bk. Ahmet Tevhit, *TOEM I.*, s. 254 v.d.; 317 v.d.; Hüseyin Hilmi, *Sinop kitabeleri*, İstanbul 1933, s. 41; Ülkütaşır, *Sinop'ta Selçukiler zamanına ait tarihi eserler*. *TAED 5* (1949) s. 146-148. Bu kitabeye göre Gazi Çelebi 1299'larda Sinop hâkimi Mesud'un oğlu idi. Yazıcı-zâde Ali, *Selçuknâme'si*, vrk. 281 b de Gazi Çelebi'nin ölümünden sonra Sinop'un bir hatun tarafından idare edildiğini, sipahilerden, birinin burayı ele geçirmek için bu kadını boğduğunu kaydeder. Ayrıca buranın Candar-oğlu Âdil Bey tarafından alındığını söyler. Krş. Ahmet Tevhid, *TOEM 6.*, s. 386, İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri*, s. 40-41. Ayrıca bk. W. Heyd, I, s. 485, 551, II, s. 98; Osman Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye*, s. 629 not 41, s. 630 not 42, 43, s. 631.

⁵³ Bu hususta daha geniş bilgi için bk. Fuat Köprülü, *Türk-İslâm Feodalizmi*. *Belleten 28* (1943) s. 219 v.d.; Osman Turan, *Türkiye Selçuklarında toprak hukuku*. *Belleten 47* (1948) s. 549 v.d.; aynı müellifin, *İkta maddesi*. *İslâm Ansiklopedisi*.

bastırmak üzere kuvvetli bir ordu ile 1314 yılında Anadolu'ya gönderilmişti. İşte bu sırada Süleyman Paşa kıymetli hediyelerle Karanbük (قرانبوک) kışlağına kadar giderek diğer Anadolu beyleri (Karaman oğulları dışında) gibi İlhanilere bağlılığını göstermişti⁵⁴. Ayrıca Candar-oğlu Süleyman Paşa'nın 1325 tarihli Kastamonu'da basılmış gümüş sikkesi de İlhan Ebu Said Bahadır Hân'ın ismini taşımaktadır⁵⁵. Hamdullah Mustavfi-i Kazvini'nin 1339 da telif ettiği Nüzhetu'l-Kulûb adlı eserinde de bu hususa dair kayıt mevcuttur. Bu kaynağın verdiği bilgiye göre 1335-36 senesi İlhanlı bütçesinde Kastamonu Moğollara doğrudan doğruya tâbi bir şehir olarak gösterilmekte ve İlhanlı hazinesine verdiği vergi miktarı bildirilmektedir⁵⁶.

Fakat Süleyman Paşa'nın çok geçmeden Moğol tâbiyetinden çıkarak bağımsız bir bey olduğunu görmekteyiz. Onu istiklâle götüren hâdiseler olarak⁵⁷: 1—1327 yılında Demirtaş'ın Anadolu valiliğinin sona ermesini (ki bu hâdiseler Anadolu beylikleri tarihi için bir dönüm noktasıdır), 2—1335 yılında Said Ebu Bahadır Hân'ın ölümü ile memleketin karışıklığa düşmesini kabul edebiliriz. Nitekim onun, sikkele-
rindeki⁵⁸ es-Sultanu'l-âzam ünvanını kullanmağa başlaması da H. 736/1335-56 M. yılından sonradır.

Süleyman Paşa'nın Celâleddin Rûmî ailesiyle olan dostane münasebetleri hususunu Eflâki'deki mevcut kayıtlardan öğreniyoruz. Bunlara göre Mevlânâ'nın torunu Arif Çelebi, Süleyman Paşa'yı Kastamonu'da iki defa ziyaret ederek onunla konuşmuş ve bu görüşmeler sırasında da Süleyman Paşa Çelebi'ye büyük hürmet göstererek sayısız hediyeler takdim etmişti⁵⁹. Ne yazık ki Eflâki'deki bu kayıtlardan Arif Çelebi'nin ziyaretinin kat'i tarihini tespit etmek mümkün olamamaktadır. Yalnız bu ziyaretlerin 1320 tarihinden evvel olması gerektiğini

⁵⁴ Aksarayî, s. 311.

⁵⁵ Tavsifi için bk. Paralar ek. 1.

⁵⁶ E. J. W. Gibb Memorial series. Translated by G. L. Strange, Leyden 1919 s. 97 (senede 15 000 dinar). Ayrıca bk. Zeki Velidi Togan, THİTM I (1931) s. 21-25.

⁵⁷ Demirtaş'ın, Candar-oğulları dışında, diğer Anadolu beylerine karşı giriştiği faaliyetleri ve Mısır Memlûklü sultanlığına ilticası için bk. Aksarayî, s. 321-322; Anonim Selçuknâme, s. 94; Hafız-ı Ebrû, Zeyl-i Câmiu't-tevârih-i Reşîdî. H. Beyanî ngr., Tahran 1317, s. 114-115; el-Ömerî Mesâlikü'l-ebâr, s. 31, 36, 51-52; Ebû Bekr el-Kutbi, Târih-i Şeyh Üveys. J. B. van Loon, (Tıpkı basım ve İng. çev.) Lahey 1956, s. 152; Markizi, Sulûk, II, s. 297-299; Osman Turan, Tarihi takvimler, s. 40-44, 70-71.

⁵⁸ Tavsifleri için bk. Paralar ek. 1.

⁵⁹ Eflâki, I, s. 463, II, s. 934.

söyliyebiliriz. Çünkü Arif Çelebi daha bu yılın ilk günlerinde Konya'da ağır hastalanmış, çok geçmeden de (5. II. 1320) ölmüştür.

Uc beylerine yapılan bu ziyaretin gayesi, yaptıkları gazalar neticesi nüfuzları artan bey ailelerini rafizî şeyhlerin tesirinden kurtararak Mevlânâ ailesine kazanmaktı⁶⁰. Arif Çelebi ziyareti sırasında bey olan Süleyman Paşa'nın, H. 729/1328-29 M. yılından kalma bir kitabede Şücaaddin ünvanını taşıdığını görüyoruz⁶¹. Her ne kadar P. Wittek Menteşe Beyliği adlı tetkikinde⁶², H. 732/1332 M. tarihinden kalma kitabesinde Menteşe-oğlu Orhan Bey'e ait Şücaaddin ünvanını, Mevlânâ sülâlesiyle münasebetinden dolayı, onlar tarafından verildiğini söylüyorsa da biz bu kanaatta değiliz. Çünkü devamlı olarak Bizans'a karşı gaza ile meşgul olan⁶³ bir beyin bu ünvanı taşıması için sadece müs-lüman bir hükümdar olmasını yeter bulmaktayız.

I. Süleyman Paşa beyliğin başına geçince yukarıda işaret ettiğimiz şekilde babasının devrine nazaran mühim başarılar elde edilmişti. Kastamonu, Sinop, Safranbolu'nun fethi ve istiklâl meselesi ancak Süleyman Paşa'nın saltanatı devrinde nihaî bir hal şekli bulmuş ve beylik hakikî surette ancak bu devirde kurulabilmişti. Süleyman Paşa devrinde beyliğin dış siyasetini tayin eden esas etkenler, batıda Osmanlılar ve Bizans, Karadeniz'de Ceneviz ve Kuzey-Anadolu'da Türkmen beyliklerinden olan Taceddin-oğulları ile münasebetler idi. Bilhassa batıya bakılırsa Osmanlıların kuzeye ve batıya seferleri Süleyman Paşa'nın Anadolu'da çok ihtiyatlı bir siyaset takip etmek zaruretini duyurmuş onu Batı ve Orta-Anadolu'ya fütuhattan alıkoymuştu. Nitekim çağdaşı olan Osmanlı padişâhı Orhan Bey'le aralarında zaman zaman anlaşmazlıklar ve harpler olduğunu el-Ömerî'nin Orhan Bey zamanına ait verdiği kıymetli malûmattan öğreniyoruz⁶⁴.

Verdiği bilgiler 1330 senesine ait olan Ebu'l-Fida'nın Rum ve İstanbul sınırına komşu siyasî teşekküller arasında saydığı Candar-

⁶⁰ Bk. Fuat Köprülü, Anadolu'da İslâmiyet. Edebiyat Fakültesi mec. II (1922) s. 296 v.d., s. 388 v.d.

⁶¹ Kitabenin metni için bk. kitabeler ek. 2. Ayrıca Anadolu beyliklerinde kullanılan ünvanlar için bk. F. Taeschner - P. Wittek, Der İslam XVIII.

⁶² O. Ş. Gökyay çev., s. 62.

⁶³ Eflâki, II, s. 934.

⁶⁴ el-Ömerî, Taeschner neşri, s. 42. Ayrıca komşusu kuzey Anadolu Türkmen-beyliklerinden Taceddin-oğulları ile münasebetlerinin iyi olduğu hususu için, aynı eser, s. 31-33.

oğulları beyliğinin⁶⁶ Bizans'la olan münasebetleri hakkında maalesef ne batı ne de doğu kaynakları yeter derecede bilgi vermemektedirler. Bu yönden araştırmalarımız neticesi elde ettiklerimiz, umumî ifadeler arasında müphem bırakılmış şekilde Candar-oğullarının Bizans topraklarına devamlı akınlarda buldukları ve gazalar yaptıkları keyfiyetinden ibarettir⁶⁶. Nitekim bu hususta Pachymeres'in⁶⁷ Bizans'a karşı yapılan mücadelelere son verecek barışın sağlanmasını temin için İzmit'in hıristiyan bir Tatar olan valisi Nogay'ın⁶⁸ Süleyman Paşa nezdine gönderildiği kaydı mühimdir. Bu malûmat bize bu sıralarda Bitinya havalisine hâkim bulunan ve devamlı olarak Bizans'a karşı akınlar yaparak batı ile kuzey sınırlarını hızla genişletmekte olan Osmanlı beyliğine karşı Bizans'ın hiç değilse Candar-oğullarını kazanmak için girişimde bulunduğunu göstermektedir. Ancak Süleyman Paşa yine zaman zaman Bizans'ın müşkül anlarında topraklarına akınlar yapmaktan geri durmamıştır. II. Andronikos'un son senelerine doğru (1338) gerek siyasi, gerek ordu teşkilâtı bakımından kuvvetli siyasi bir varlık halinde bulunan Candar-oğlu Süleyman Paşa Bizans hudutlarını aşarak birçok kaleleri muhasara ettiği bilinmektedir⁶⁹.

Süleyman Paşa devrinde beyliğin en büyük başarısı, 1322 den sonra Sinop'u tamamiyle ülkesine katmak olmuştu ki, bu fetih beyliğe askeri ve iktisadi bakımdan büyük bir gelişme imkânı sağlamış oluyordu⁷⁰. Sinop'un alınmasından sonra da Karadeniz ticaretini ellerinde bulduran Cenevizlilerle temasa gelinmişti. Ancak Ceneviz kaynaklarında bu münasebetler hakkında aydınlatıcı bilgiye rastlanmamaktadır. Yalnız tek bir Ceneviz kaynağı Süleyman Paşa'nın beyliği ve oğlu İbrahim Bey'in Sinop emirliği zamanında (1325) Trabzon'a gitmekte olan on adet Ceneviz gemisine Sinop limanında taarruz edilerek zapt edildiğini, mürettebatının esir alındığını kaydetmektedir⁷¹. Diğer yandan Süleyman Paşa ve beyliği hakkında İbn Batuta ve el-Ömeri'nin

⁶⁵ Ebu'l-Fida, Fr. çev., II², s. 145.

⁶⁶ Pachimeres, II, s. 316 v.d. naklen P. Wittek, Menteşe Beyliği, s. 21 v.d.; Eflâkî, II, s. 934; Ebu'l-Fidâ, II², s. 145.

⁶⁷ Pach., II, s. 345 v.d.

⁶⁸ Nogay hk. daha geniş malûmat için bk. Zeki Velidi Togan, Umumi Türk tarihine giriş, s. 322.

⁶⁹ Krş. Umumi Türk tarihine giriş, s. 325 v.d.

⁷⁰ Heyd, I, s. 551.

⁷¹ Giorgio Stella, Annali Genovesi (Genova, 1941), I, s. 174-6'dan naklen İbn Batuta, II, s. 467, not 197; Heyd, I, s. 551.

kişisel gözlemlere dayanarak verdikleri bilgiler, beyliğin genel durumunu ve sosyo-ekonomik yapısını anlamamız bakımından özel bir değer taşımaktadır. Bunların hepsi de 1330-32 tarihlerindeki zamana aittir.

Kuzey-batı Anadolu'yu H. 732/1331-32 M. yılı kışında dolaşan İbn Batuta ⁷² "Gerde - Bolu üzerinden ⁷³ Safranbolu'ya geldik ⁷⁴. Burası tepe üzerine kurulmuş bir şehir idi. Orada güzel bir medreseye indik. Bu şehrin emiri Kastamonu hâkimi Süleyman Paşa'nın oğlu Ali Bey idi. Bizi gayet iyi karşıladı, ikramlarda bulundu. Sonra Anadolu'nun en güzel şehirlerinden biri olan Kastamonu'ya yollandık. Orada sağır bir şeyh'in zaviyesine indik. Kastamonu'da 40 gün kadar oturduk. Burası çok ucuzluktu. İki dirhem ile semiz bir koyunun yarısını, iki dirhemle de ekmek alırdık. Bize tam iki gün yeter idi. Hepimiz on kişi kadardık, kışın en şiddetli mevsiminde odunun yükü bir dirheme alınır. Yakacağı bu kadar ucuz olan memleket görmedim. Burada, Irak'ta ve Tebriz'de tahsilini tamamlamış şeyh, müderris ve âlim Taceddin Sultan Bakî ile konuştum. Yine müderris Süleyman Fenekî benî medresesine davet ederek ikramlarda bulundu. Bu şehirde emir Ali adında bir şeyh'e rastladık ki bunun yaşının 163 olduğu söyleniyordu. Fakat kendisi halâ kuvvetli ve dinçti. Benimle, açık bir Arapça ile konuştu ⁷⁵. Candar-oğlu Süleyman Paşa hakkında da "Kastamonu sultanı Sultan Süleyman Padişâh'tı. Yaşı 70 e yakındı. Uzun sakallı vakar ve heybet sahibi bir hükümdardı. Etrafında fukaha vardı. Bunların onun yanında büyük itibarı vardı" diyor. Bu kayıtlardan, gerekse Süleyman Paşa adına yazılmış İhyâ-i Ulûm mukaddimesinde ⁷⁶ Kutbeddin Şirazî'nin ⁷⁷ kullandığı deyimlerden ilim adamlarına karşı sultanın yüksek itibar gösterdiğini öğrenmekle o devirdeki fikir hareketlerinin canlılığına dair hakiki malzemeler elde etmiş bulunuyoruz. Daha sonra da "Beni bir gün huzuruna kabul etti ve yanına oturarak hal ve hatırımı, ne zaman geldiğimi, Mısır ve Şam'dan sualler sordu. Yanındakilere saraya yakın bir yerde misafir edilmekliğimizi emretti. Ve iyi bir cins at ⁷⁸ ile elbise-

⁷² İbn Batuta, II, s. 532.

⁷³ İbn Batuta, II, s. 460 (buranın beyi Şah beydi diyor). el-Ömerî, s. 22 de Gerde-Bolu sultanlığı için ayrı bir fasıl ayırmıştır.

⁷⁴ Bk. yukarıda not 46'ya.

⁷⁵ İbn Batuta, II, s. 461-462-463.

⁷⁶ Sahâ-yifü'l-ahbar, III, s. 30.

⁷⁷ Hk. bk. Kaynaklar.

⁷⁸ Krş. el-Ömerî, s. 40.

ler hediye etti. Ayrıca benim için erzak ve hayvanım için de arpa tahsis edilmesini söyledi. Sultan her gün ikindi namazından sonra kabul resmi yapardı. Her sabah da Bezm-i has tertip eder oğlu gelerek elini öper ve hususî dairesine çekilirdi. Cuma günleri atlara binilerek saraydan uzakta bulunan mescide gidilirdi. Bu mescid ahşaptan ve üç kat olarak yapılmıştı. Sultan ile devlet ricali, kadı, fukaha ve askeri kumandan alt katta, Sultanın kardeşi, maiyeti ve halktan bazıları orta katta, Sultanın küçük oğlu ve diğer halk üst katta namaz kılarlardı. Namaz vakti hafızlar toplanarak mihrabın önünde halka olurlar bunlara kadı ve hatip de refakat ederdi. Sultan tam mihrabın karşısında bulunurdu. Namazdan sonra hafızın biri Sultanın önüne gelerek bir aşır okur ve o zaman Sultan ve maiyeti camiye terkederdi. Sonra orta kata çıkarak Sultanın kardeşi huzurunda okur, okuması bitince de bir muarraf ayağa kalkarak türkçe bir şiir okur Sultanı medh ve sena ederdi”^{78a} diyerek Kastamonu’da gördüklerini anlatan İbn Batuta bilâhare oradan Sinop’a geçiyor ve burası hakkında da : “Nüfusu çok ve güzel bir şehirdi. Doğu tarafı müstesna olmak üzere etrafı denizle çevrili idi. Bu tarafta bir kapısı vardı. Emir’in izni olmadan kimse içeri giremezdi. Buranın emir’i Sultan Süleyman Padişâh’ın oğlu İbrahim Bey idi. Kendisinden izin alarak şehre girdik. Deniz haricinde kaim İzzeddin Ahi^{78b} Çelebi’nin zaviyesine yerleştik⁷⁹. Buradan liman gibi denizin içine girmiş bir dağa çıkılır. Burada bahçeler ve güzel sular bulunur. Ekseriya meyvası incir ve üzümdür. Bu dağ yüksek olduğundan oraya çıkmak mümkün değildi. Orada on köy olup Kastamonu emirinin idaresi altında Rum küffarı ile meskûndu. Sinop camisi en güzel camilerden biriydi. Sinop’a gelişimizin dördüncü günü Emir İbrahim’in validesinin cenaze merasiminde bulunduk” diyor⁸⁰. Bir de el-Ömerî’nin naklettiği haberleri eklersek Candar-oğullarının geneli durumu hakkında bildiklerimiz bir kat daha aydınlanmış olacaktır. el-Ömerî bize iki nakilin gördüklerini nakletmektedir. Bunlardan biri, Anadolu’yu 1333 de terketmiş olup bu sebepten verdiği bilgiler bundan önceki son senelere ait olan Şeyh Haydar al-

^{78a} İbn Batuta, II, s. 464-65.

^{78b} Ahilik bk. etraflı bilgi için bk. F. Taeschner, Die islamischen Futuwatbunda Zeitschr. d. Deutschen Morgenl. Ges. N. F. 12, s. 6 v.d; aynı müell. Beiträge zur Geschichte der Achis in Anatolien, Islamica, IV, s. 1-47; Neşet Çağatay, Anadolu’da bir Türk kurumu olan Ahilik. Ankara 1974.

⁷⁹ İbn Batuta, II, s. 465-466.

⁸⁰ İbn Batuta, II, s. 467-468.

Uryan⁸¹ ile Anadolu hakkında birinci nakilden çok geniş malûmat veren el-Ömerî'nin bize bir Mısır büyüğünün azatlısı olarak takdim ettiği Cenevizli Balaban'dır⁸². İhtimal Anadolu hakkındaki bu etraflı malûmatı tüccar olarak uzun müddet buradaki faaliyetine borçlu olan Cenevizli Balaban'ın verdiği haber de 1330 sıralarına yani İlhanlıların Anadolu valisi Demirtaş'ın akıbetinden sonraya aittir⁸³. Mesalikü'l-ıbsâr'da Kastamonu beyliği başlığı altında şunlar yazılıdır: "Bu memleket Süleyman Paşa'nın yurdudur. Sağlığında oğlu İbrahim Şah Bey Sinop emîri idi. Babası ile aralarında bazı hadiseler oldu. Şimdi bunları saymağa lüzum yok. Kastamonu beyliği Karadeniz'in kenarındadır. Cengizlere hem hudut olan Doğancık ve civarı Kastamonu'nun güneyine düşer. Bolu sultanlığının kuzeyindedir. Sinop'ta denize binen doğru Suğdak'a çıkar. Çünkü Suğdak Azak'ın Sinop'a en yakın şehridir. Kastamonu denizden Kıpçak, Hazer, Rus ve Bulgar topraklarına en kısa yollardan bağlıdır. Kastamonu'nun kırk şehir ve kalesi vardır. Askeri yirmi beş bin atlıdır. Kastamonu'da iyi at yetişir. Güzel atmaca ve doğanları vardır. Kastamonu beyleri ile Mısır hükümdarları arasında dostluk caridir. Paraları halis yarım dirhemlik gümüşdür. Rıtıları on altı Mısır rıtlı ve müdleri de bir Mısır erdebi kadardır. Piyasaları da Germiyan'ınki kadardır"⁸⁴. Her iki kaynakta yer alan kayıtlardan Süleyman Paşa devrinde beyliğin, güçlü bir sosyo-ekonomik yapıya, gelişmiş bir şehir hayatına, yine oldukça gelişmiş bir devlet örgütüne sahip bulunduğu ve Türk dilinin hâkimiyetinin yerleşmiş olduğu anlaşılmaktadır.

I. Süleyman Paşa'nın ismini yalnız yazılı olarak H. 729/1328 29 M. tarihli Taşköprü'deki Muzaffereddin medresesi kitabesinde okumaktayız⁸⁵. Bu da bize, imar faaliyetlerinin, zamanında henüz başlangıç safhası geçirmekte olduğunu, buna mukabil beyliğin, yapılan fetihlerle kuvvetli bir devlet halinde gelişmekte olduğunu göstermektedir. Süleyman Paşa'nın ölüm tarihi kesin değilse bile, 1341 den önce olduğu muhakkaktır. Çünkü yerine geçen oğlu İbrahim Bey H. 742/1341 M. tarihli kitabede⁸⁶ hükümdar olarak görülmektedir.

⁸¹ el-Ömerî, s. 20.

⁸² el-Ömerî, s. 40 (Balaban ismi, bu Cenevizli'nin sonradan ihtida ettiğini göstermektedir).

⁸³ Krş. P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 68.

⁸⁴ el-Ömerî, s. 40.

⁸⁵ Kitabenin metni için bk. *Kitabeler ek 2*.

⁸⁶ Yine kitabenin metni için bk. *Kitabeler ek 2*. Ayrıca bk. *İbn Batuta, II*, s. 463, not 182.

I. İbrahim Bey

1341 - ?

Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra yerine oğlu İbrahim Bey geçmiştir. İbrahim Bey'in H. 742/1341 M. tarihli kitabesi⁸⁷ ile H. 745/-1344-45 M. yılında tertip ettirdiği Kastamonu'daki Dualı Seyid zaviyesi ile alâkalı vakfiyesinden⁸⁸ Gıyaseddin ünvanını kullandığı anlaşılmaktadır. İbn Batuta⁸⁹ ve Mesalikü'l-ebşâr'daki⁹⁰ bilgiler, Süleyman Paşa hayatta iken babasının emîri olarak Sinop'ta rastladığımız İbrahim Bey'in beyliğin tahtına hangi tarihte geçmiş olduğu hakkında bildiklerimiz onun ölüm tarihi hakkında bilinenler kadar⁹¹ yetersiz ve tahminlerden ileri gidememektedir. Beyliği hakkında elimizdeki yegâne vesika H. 742/1341 M. tarihli Sinop'ta kendisi tarafından yaptırılan caminin kitabesidir⁹². Burada İbrahim Bey hükümdar olarak görünmektedir. Buna göre iktidar mevkiine bu tarihten önce gelmiş olduğu kabul edilebilir. Ancak el-Ömeri'deki kayıttan İbrahim Bey'in tahtı elde edebilmek için babasına karşı uzun bir iktidar mücadelesinde bulunduğu ve neticede sultan olduğu anlaşılmaktadır⁹³.

İbrahim Bey devrine ait olmak üzere bildiğimiz, en önemli olay, 1341 yılında Venedik ve Ceneviz ile yapılan bir deniz savaşıdır. 12 gemiden mürekkep bir Candar-oğlu filosu, Sinop önlerinde kuvvetli bir Venedik - Ceneviz filosu ile karşılaşmış ve savaş birçok düşman teknesinin zaptedilmesiyle sonuçlanmıştır⁹⁴. Ağır zayıat vererek güçlkle kurtulabilen Ceneviz amirali Simon de Quarto canını Kıyım sahillerine zor atmış ve oradan temin ettiği yeni kuvvetlerle tekrar Beyliğin donanmasına karşı çıkmışsa da ancak birçok teknesini batırmaktan başka bir şey yapamamıştır⁹⁵.

⁸⁷ H. 742/134-42 M. tarihli kitabenin metni için bk. Kitabeler ek. 2.

⁸⁸ Bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 582, s. 271.

⁸⁹ İbn Batuta, II, s. 466.

⁹⁰ el-Ömeri, s. 39.

⁹¹ Mezarının bulunduğu yer hk. bk. M. Behçet, Kastamonu, s. 26.

⁹² Yine kitabenin metni için bk. Kitabeler ek. 2. Ayrıca İbrahim Bey adına keşilmiş tarihsiz gümüş sikkenin tavsifi için bk. Paralar ek. 1.

⁹³ el-Ömeri, s. 39.

⁹⁴ Muratori, t. XVII, Col, 1076 dan naklen Sainte-Marie Mëvil, Caffa et les Colonies Genoises de la Crimë. Paris 1856, s. 11; Heyd, I, s. 552.

⁹⁵ Yukarıda gösterilen yerler.

Bu olaylar bize İbrahim Bey zamanında Candar-oğulları donanmasının Cenevizlilere karşı Karadeniz'de harekâta bulunarak mühim başarılar sağlamış olduğunu göstermektedir. Yine el-Ömerî'deki bilgilerden İbrahim Bey'in birçok şehir ve kalelere sahip olduğunu, Mısır Sultanı ile devamlı mektuplaştığını ve aralarında samimî bir dostluğun mevcut bulunduğunu öğreniyoruz⁹⁶. İbrahim Bey, Rebi'ül-evvel 745/ Mart 1344 M. tarihli Sinop'ta tanzim edilmiş vakfiyesinde "Sahibü'l-ilm ve'l-kalem ve's-seyf" olarak anılmaktadır⁹⁷. Bu ünvanın, Memlûkî sultanlarının titülatüründe de yer aldığı malûmdur⁹⁸. İbrahim Bey'in yaşadığı müddet içindeki olaylara dair mevcut bilgiler bunlardan ibarettir.

Yakup Bey

? - ?

İbrahim Bey'den sonra iktidar mevkiine Yakup Bey'in geçtiği hakkında⁹⁹ elimizde bulunan kaynaklar sarîh bir bilgi vermemektedir. Bununla beraber Candar-oğlu İsmail Bey'in fıkıha dair telif etmiş olduğu Hulviyat-ı sultanî mukaddimesinde¹⁰⁰ "Ebu'l-Hasan İsmail b. İbrahim b. İsfendiyar b. Bayezid b. Adil b. Emir Yakup b. Şemseddin Yaman Candar" şeklinde bir şecere verilmektedir. Yine İsmail Bey'in H. 876/1471-72 M. tarihli vakfiyesinde¹⁰¹ "Şemseddin Yaman Candar b. Yakup Bey b. Emir Adil b. Bayezid b. İsfendiyar b. İbrahim b. İsmail" tarzında bir nesep cetveline rastlanmaktadır. Ayrıca Candar-oğlu Adil Bey'in, oğlu Emir Mahmud Bey'in H. 776/1374 M. tarihli vakfiyesinde¹⁰² *امير محمود بك بن مرحوم ومغفور سعيد شهيد عادل بك ابن امير يعقوب پاشا* kaydı vardır. Bunlar, Yakup Bey'in beyliği hakkında mevcut deliller olarak kabul edilebilirse de hükümrân bey olduğu hakkında kat'î bir hüküm vermemize elverişli değildir.

⁹⁶ Taeschner nşr., s. 40.

⁹⁷ H. 745/1344-45 M. tarihli vakfiye için bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 582, s. 271 *امير المعظم ، صاحب العلم والقلم والسيف ، محب العلماء المشايخ ، منشر الخيرات والحسنات باسط العدل والمبرات غياث الدنيا والدين چلبى ابراهيم بك . . . .*

⁹⁸ Bu husustaki bibliyografya için bk. F. Taeschner, Beiträge zur frühosmanischen Epigraphik und Archäologie. Der Islam, Bd. 20, Heft 2, 1931, s. 161, not 3.

⁹⁹ Yakup Bey İbn Batuta'nın Candar-oğlu Süleyman Paşa'nın sarayında gördüğü o zaman efendi denen zat olsa gerektir (II, s. 461).

¹⁰⁰ Eserin tavsifi için bk. Rieu, Catal. of Turkish Mss. In the British Museum, s. 11

¹⁰¹ Bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 581, s. 226.

¹⁰² Bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 628, s. 449.

Adil Bey

1345 (?) - 1361 (?)

Adil Bey'in H. 747/1346 M. tarihinde Beyliğe geçtiği genel olarak kabul edilmektedir¹⁰³. Ancak beylikte kaldığı müddet tespit edilememektedir. Müneccimbaşu eserinde Adil Bey'in adı gibi âdil olduğunu kaydetmekte ve uzun müddet beyliğin idaresini elinde bulundurduğunu söylemektedir¹⁰⁴. Mevcut vekayinamelerde Adil Bey'in yaşadığı müddet içindeki olaylara ait hiçbir kayda rastlayamadık. Yalnız Heyd, batı arşiv ve kaynaklarına dayanan klâsik tetkikinde, 1351 tarihli Laurantona haritasında Sinop'ta gördüğü bir Ceneviz bayrağına, dayanarak, ilk Ceneviz kolonisinin teşkiline bu bey zamanında izin verilmiş olduğu neticesine varmaktadır¹⁰⁵. Ayrıca Venediklilerin Sinop'ta iki müşavir ve on iki azalı meclis yardımı ile bir konsolos tarafından idare edilen ticaret kolonisinin ilk faaliyetleri bu tarihlere tesadüf etmektedir¹⁰⁶. Buna göre Venedik ticaret kolonisinin de Adil Bey zamanında teşkiline izin verildiği ortaya çıkar. Bu meclisin Sinop'taki St. Marie kilisesindeki yaptıkları toplantılardan birine ait ele geçen zabıttta Sinop beyine verilecek hediyein seçimi hususuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Yine bu zabıtlardaki bilgiye göre takdim edilecek hediyein bey nezdine başka bir vazifeye gönderilen Guglielmo de Scarpanto adlı bir elçi tarafından götürüldüğünü anlamaktayız¹⁰⁷. Bunlar Adil Bey zamanında da Karadeniz'de büyük bir kuvvet olan Candar-oğulları beyliği ile Venediklilerin mümkün olduğu kadar ihtilâfa düşmekten kaçınarak ilişkilerin bozulmaması yolundaki gayretlerini, açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

XIV. yüzyılın ortalarına ait bir vesikada bu devirde - Adil Bey zamanı - Anadolu Beyliklerinin hâlâ Moğol teşkilâtına dahil olduklarına dair deliller mevcuttur: Mazenderan'lı Abdullah tarafından Kitâb-ı fil-Hisâb namı ile 1340-1367 yılları arasında yazıldığı anlaşılmış bulunan Risâle-i Felekiyye adlı eserde¹⁰⁸ 1349-50 yıllarına ait bütçe cetvelinde

¹⁰³ İ. Galip, Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiyye, s. 120, 173 t-ki H. 747/1346 M. tarihli gümüş sikkeye göre. Ayrıca Ahmet Tevhit, TOEM 6, s. 386; H. Ethem, Düvel-i İslâmiyye, s. 425.

¹⁰⁴ Sahâyifü'l-ahbar, III, s. 30.

¹⁰⁵ Heyd, I, s. 552.

¹⁰⁶ Heyd, I, s. 552-553.

¹⁰⁷ Heyd, I, s. 553.

¹⁰⁸ Zeki Velidi Togan, THİTM I (1931) s. 32-33 (Uc beyliklerine ait olan hesaplar aynı şekilde yayınlanmıştır).

bütün “Memâlik-i Rumu'l-mahrusa'nın vergileri Hoca Necmeddin Cüveynî'ye “Mukata'a ve Zimâm olarak” verildiği kayd olunurken, Karaman, Germiyan, Hamid, Denizli, Eğridir, Orhan, Sinop, Gerede-Bolu, Aydın-oğlu Umur Bey, Kastamonu gibi Uc beyliklerinin devlet hazinesine yatırdıkları vergilerin hesabı kaydedilmiş bulunmaktadır. Ancak bu listede adı geçen Aydın-oğlu Umur Bey'in teslimin yapıldığı - 1348 Mayıs - tarihinde ölmüş¹⁰⁹ olduğu düşünülürse bu hesabın eski defterlerdeki başlıklar değiştirilmeden nakledilmiş vergi miktarlarını gösterdiği istidlâl olunabilir. Nitekim Adil Bey devrinde Candar-oğulları beyliğinin Moğollarla ilgisinin mahiyetini kestirmek güçtür.

Adil Bey'in ne zaman öldüğü kesin olarak bilinmiyor. Ancak oğlu Mehmed Bey'in Kastamonu merkezine bağlı Kasaba köyünde yaptırmış olduğu caminin H. 768/1366 M. tarihli kitabesinde¹¹⁰ adının merhum sıfatiyle geçmesi bu tarihten önce ölmüş olduğunu gösterir. Beyliği devrinde inşa edilmiş eserlere dair hiçbir kayda rastlanmamıştır.

Kötürüm Bayezid

1361 - 1385

Adil Bey'den sonra yerine, Osmanlı vekayinâmelerinde “Kötürüm”¹¹¹ lâkabı ile tanınan oğlu Bayezid geçmiştir. Candar-oğlu Kötürüm Bayezid'in H. 776/1374 M. tarihli kitabe ile adına kestirdiği gümüş sikkelerden¹¹² (bunlarda tarih yoktur), Celâleddin ünvanı kullandığı anlaşılmaktadır. Bayezid'in tahta cülûs tarihi kesin bir şekilde bilinmiyor. Bununla beraber Yusufî 1361 de, Ebu Mihnef'den Hazreti Hüseyin'in şahadetini tasvir eden “Destan-ı Maktel-i Hüseyin” isimli 3000 beyitli manzum mesneviyi tercüme ederek Kötürüm Bayezid'e ithaf etmiştir¹¹³.

¹⁰⁹ Umur Bey'in ölümü için krş, Himmet Akın, Aydın Oğulları Tarihi bk. Bir Araştırma. Ankara. 1968, s. 49; Paul Lemerle, L'Émirat d'Aydın, Byzans et L'Occident. Paris 1957, s. 151, 157, 206-209.

¹¹⁰ Kitabenin metni için bk. Kitabeler ek. 2.

¹¹¹ Kitâb-ı Cihân-nümâ. Faik Reşit Unat-Dr. Mehmet A. Köymen nşr., I., Ankara 1949, s. 317; Tâcü't-tevârih. I., İst., 1280, s. 315.

¹¹² H. 776/1374-75 M. tarihli kitabenin metni için bk. Kitabeler ek 2. Paralar ek. 1, Kötürüm Bayezid'e ait gümüş sikkeler.

¹¹³ Bu husus için bk. Fuat Köprülü, El IV, s. 994b; aynı müell., Anadolu'da Türk dili ve edebiyatının tekâmülüne bir bakış. Yeni Türk, S. 4, s. 284; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu beylikleri. Ankara 1937, s. 82 (Burada İ. Hakkı Uzunçarşılı bu eser Candar-oğullarının Şüliğini göstermesi bakımından mühimdir diyor).

Bundan anlaşılıyor ki Kötürüm Bayezid 1361 yılından önce, hiç değilse aynı yıl içinde beyliğin idaresini ele almıştır.

Tahta cülusunun ilk yıllarında deniz kuvvetlerinin Karadeniz'de Cenevizlilere karşı harekâta bulunduğunu görüyoruz. Bu tarihlerde Karadeniz'de barışın devamlılığının önemini anlayarak sulhçu bir politika takip eden Cenevizliler, Kefe'deki istihkâmlarını kuvvetlendirmeğe çalıştıkları bir sırada (1362), Sinop donanmasının buraya yaptığı âni bir çıkarma neticesi denizden ve karadan hücumlara maruz kalarak ağır zayıat vermişlerdi ¹¹⁴. Yine bir Venedik vesikasına göre bu tarihte aynı donanmanın Karadeniz'de Venediklilere karşı da faaliyette bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır ¹¹⁵. Aynı vesikadan anlaşılıyor ki Venedikliler, Sinop donanmasının bu tecavüzlerine son vermek amaçıyla, Candar-oğullarına karşı Bizans ve Cenevizlilerin dahil olacağı siyasî bir ittifak vücuda getirmek için gayretler sarf etmekte ve fiilen teşebbüse geçmek için hazırlıklarda bulunmaktadırlar.

Son derece zeki ve devrin siyasî faaliyetlerinde aktif bir rol oynayan Bayezid'in zamanına dair gerek beyliğin iç durumu, gerekse, başta Osmanlı devleti ve diğer Anadolu beylikleri olmak üzere komşuları ile münasebetleri hakkında elimizdeki kaynaklar bize oldukça etraflı bilgiler vermektedir ¹¹⁶.

Kötürüm Bayezid zamanına kadar Candar-oğulları beyliğinin Osmanlı devletiyle olan münasebetleri hususuna maalesef ne Osmanlı kroniklerinde, ne de o devir Türkiyesinde telif edilmiş eserlerde temas edilmemesi ilk münasebetlere ait aydınlatıcı bilgileri elde edemeyişimize sebep teşkil etmiştir. Fakat Kötürüm Bayezid devrinden itibaren Osmanlı kaynaklarında rastlanan iki devlet arasındaki münasebetlerin süratle geliştiğini müşahade etmekteyiz. Bayezid saltanatının ilk zamanlarında çağdaşı olan Osmanlı Padişâhı I. Murad'la olan münasebetleri çok dostça olmuş idi. Feridun Bey Münşeatındaki H. 776/1374-75 M. tarihli Kötürüm Bayezid tarafından I. Murad'a yazılmış mektup ve bu mektuba Osmanlı padişâhı tarafından verilmiş cevaptaki samimî

¹¹⁴ Heyd, II, s. 204.

¹¹⁵ F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise*. I., Paris 1961, s. 95, nr. 360.

¹¹⁶ Msl. bilhassa Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezmu Rezm. Türkiyat Enstitüsü neşri*, İst. 1928; Aşık Paşa-zâde, *Ali neşri*, İst. 1333; Neşri, *Unat-Köymen neşri*, I, II. ciltler; Tacû't-tevârih, I.; Oruç b. Âdil, *Tevârih-i Âl-i Osman*. Fr. Babinger nşr., Hannover 1925; Kemal Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*. Millet ktp. Ali Emiri yazm. nr. 30.

ifadeler bu husus için dikkate değer¹¹⁷. Bu arada Osmanlı devleti ile Candar-oğulları arasındaki bu ilk münasebetlerin dostane olduğunu gösteren diğer bazı kayıtlara da burada değinmek yerinde olur; I. Murad'ın oğullarından olan Bayezid ile Yakup Çelebi'lerin sünnet düğününe diğer Anadolu beyleri, bu arada Candar-oğulları beyini de davet ettiği ve her birinin nadir hediyelerle elçiler gönderdikleri haber verilmektedir¹¹⁸. Bunun gibi yine I. Murad'ın oğlu Bayezid'in H. 783/1381 M. tarihinde Germiyan-oğlu Süleyman Şah'ın kızı Sultan Hatun ile evlenmesi dolayısıyla Bursa'da düzenlenen muhteşem düğün için, elçi ve hediye yollayan beyler arasında Candar-oğlu'nun da adı geçmektedir¹¹⁹. Bu olaylar bir yandan bize I. Murad zamanında Rumeli'de bir seri başarılar kazanan Osmanlıların Balkanlarda tutunabilmesi için Anadolu yakasındaki Türk beylikleriyle dostluk münasebetlerinin kurulması hususunda her fırsattan faydalandıklarını göstermiş oluyor. Diğer yandan ise kötürüm Bayezid'in beyliğin geleceği açısından uygulamakta olduğu temkinli bir dış politikayı vurgulamaktadır.

Kötürüm Bayezid, Osmanlı devletinin Avrupa kıtasında giriştiği sistemli fetihler¹²⁰ neticesi kuvvetlenmesinden ve Anadolu'da da Germiyan Beyliğinin bazı topraklarını cihaz (Kütahya, Simav, Emet, Tavşanlı) Hamid-oğullarınınkini ise "Satu-bazar" suretiyle ele geçirerek (H. 784/1381-82 M.) genişlemesinden endişe duymağa başlamıştı¹²¹. Böyle olmakla beraber başlangıçta Osmanlı kuvvetlerini tahrik etmemek için azamî surette ihtiyatlı bir barış politikasına taraftar görünerek Osmanlı Padişâhı I. Murad'a itaatini de arzetmişti¹²². Ancak, beyliğini gittikçe büyüyen Osmanlı tehlikesine karşı korumak için de yakın komşuları ile iyi münasebetler devam ettirmeğe ve onların yardımını sağlamaya çalıştı. Kendisine yardım edebileceklerin başında Amasya Türkmen emirliği geliyordu. Amasya emiri bulunan Ahmed

¹¹⁷ I, s. 97 (I. Murad'ın Balkanlardaki yaptığı fütühatını tebrik için Kötürüm Bayezid'in göndermiş olduğu H. 776/1374-75. M. tarihli mektup ve bu mektuba I. Murad tarafından verilen cevap). Mektubun muhteviyatı için krş. İ. H. Hakkı Uzunçarşılı I. Murad maddesi. İslâm Ansiklopedisi cüz 86, s. 596.

¹¹⁸ Oruç, s. 23-95; krş. Hammer, Ata çev., I, s. 217.

¹¹⁹ Neşri, I, s. 204-208; Ruhi, bizdeki fotoğrafı; Tacü't-tevârih, I, s. 94-98; Kemal Paşa-zâde, vrk. 97b; Feridun Bey, I, s. 89.

¹²⁰ Bu fetihler için bk. Aşık Paşa-zâde, s. 61; Oruç, s. 24; Ruhi; L. Chalkokondyles, Bekkeri neşri, I, Bonnae 1843, s. 37 v.d. Krş. Hammer, I, s. 278-279.

¹²¹ Kemal Paşa-zâde, vrk. 97b-98a; Tacü't-tevârih, I, s. 63.

¹²² Kemal Paşa-zâde, vrk. 98a.

Bey Kötürüm Beyazid'in damadı idi¹²³. Bahusus, aşağıda izah edileceği üzere, zaman zaman Emîr Ahmed'e yardımlarda da bulunmuştu. Babası Şadgeldi'nin Sivas Hükümdarı Kadı Burhaneddin tarafından (1381) öldürülmesinden sonra, intikam almak için Burhaneddin'e karşı tertipettiği sefere kayın pederi Kötürüm Beyazid'den de yardım isteğinde bulunmuştu¹²⁴, Bayezid de oğlu İsfendiyar Bey kumandasında büyük bir ordu göndermişti¹²⁵. Bezm-u Rezm'de geniş şekilde anlatılan bu savaş neticede Kadı Burhaneddin'in her iki kuvveti de mağlûp etmesi ile sonuçlanmıştı (H. 785/1383-84 M.)¹²⁶. Hattâ Emîr Ahmed ve müttefikinin yenilgisiyle neticelenen bu olaydan sonra İsfendiyar Bey Kastamonu'ya dönmiyerek uzun bir müddet Amasya'da kalmıştı¹²⁷. Bu hâdiseler sırasında Kötürüm Bayezid için ağır neticeler doğuran bir hareket olmuştu. Babasının, tahtını küçük oğlu İskender'e bırakmak niyetinde olduğunu anlayan büyük oğlu Süleyman (II. Süleyman) kardeşini öldürmüş, bunun üzerine İskender'i çok seven Kötürüm Bayezid, Süleyman'ın çocuklarını ve bu işte rolü olduğu anlaşılan kendi kızını öldürtmek suretiyle intikamını almıştı¹²⁸. Böylece de neticesi tehlikeli bir iktidar buhranı kendisini göstermişti. Babasının bu hareketine karşı Süleyman isyan etmiş ve Osmanlı Padişâhı I. Murad'ın himayesine sığınmıştı (1383/84 kışı)¹²⁹. İşte iki devlet arasındaki dostluk ve barış devri, babasına karşı iktidar mücadelesinde bulunan Süleyman'ın Osmanlı Padişâhı I. Murad tarafından himeyesi üzerine sona erdi. Bundan sonra gelişen olaylar hakkında Aziz b. Erdeşir'in Bezm-u Rezm adlı eseri Osmanlı kroniklerini aşmakta ve bize en canlı bilgiler vermektedir¹³⁰.

Öyle anlaşılıyor ki Osmanlılar böyle bir iç meselede Süleyman'ı babasına karşı himaye ederken, beyliğin bu çok nazik durumundan yeteri kadar faydalanmayı düşünmüş olmalıdırlar. İşte Kötürüm

¹²³ Bezm-u Rezm, s. 266-267 (وصاحب قسطنطينيه «امير بايزيد» که پدر منکوحه
امير احمد است).

¹²⁴ Bezm-u Rezm, s. 296; Geniş bilgi için bk. Yaşar Yücel, Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti. Ankara 1970, s. 53 v.d.

¹²⁵ Bezm-u Rezm, s. 296.

¹²⁶ Bezm-u Rezm, s. 297 v.d.

¹²⁷ Amasya Tarihi, III, s. 126.

¹²⁸ Bezm-u Rezm, s. 387.

¹²⁹ Bezm-u Rezm, s. 387 (بر پدر عاصی شد و پسر عثمان التجا برد)

¹³⁰ Bezm-u Rezm, s. 387 v.d.

Bayezid bu çeşit davranışları karşısında Osmanlıların niyet ve gayelerini hissetmiş olacak ki, Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin ile münasebetlerini düzeltme gayretlerine ve Osmanlılara karşı bir ittifak temini yolundaki faaliyetlerine girişmiştir. Burhaneddin yanına elçiler göndererek Emîr Ahmed'in müttefiki olarak kendisine karşı giriştiği kötü hareketlerden özür diliyor¹³¹, bundan böyle de Emîr Ahmed'e karşı muhalefet edeceği hakkında Kadı Burhaneddin'e teminat veriyordu¹³². Sözü'nün doğruluğunu ispat için de maiyetindeki kuvvetlerin Emîr Ahmed'e ait Merzifon'u yağmalamalarını emrettiğini de ilâve ediyordu¹³³.

İki devlet arasında dostluğun temini yolunda bu gayretlerin ve faaliyetlerin devam ettiği bir sırada idi ki I. Murad bir Osmanlı ordusu ile Süleyman'ı babası Kötürüm Bayezid üzerine gönderdi. Kastamonu'da yapılan savaş neticesinde Kötürüm Bayezid yenilerek Sinop'a çekildi. Kastamonu da Süleyman'ın eline geçti¹³⁴. Bu sırada Amasya'da bulunan İsfendiyar Bey babasının başına gelen bu felâketi duyunca süratle Sinop'a dönmüştü¹³⁵. Öteki kaynakların hiç birinde zikr edilmeyen bu sefer hakkında Bezm-u Rezm etraflıca malûmat vermekte ve Osmanlı Padişâhı I. Murad'ın da bu ordu ile Kastamonu'ya gelmiş olduğunu kaydetmektedir¹³⁶. Bilâhare de Süleyman, hâkim olduğu Kastamonu'yu hâmleri bulunan Osmanlıların baskısına tahammül edemeyerek terkedince¹³⁷, beyliğin Kastamonu kısmının Osmanlılara geçtiğini görüyoruz. Fakat bu durum çok devam etmemiş, Kastamonu halkı birleşerek Süleyman lehinde harekete geçince I. Murad, burada daha fazla tutunamayacağını anlamış ve bu bölgede fethettiği kalelerin hepsini Kötürüm Bayezid'e bıraktığını kendisine haber vererek memleketine dönmek zorunda kalmıştı¹³⁸. Bunun üzerine durumu müsait gören Bayezid, bu arada Kastamonu'ya dönmüş bulunan Süleyman üzerine yürüyüşe geçerek onu ikinci defa olarak burayı terke mecbur etmişti¹³⁹. Fakat bu defa Süleyman'ın nereye kaçtığı hakkında Bezm-u Rezmde sasmakta, sadece onun bu sıkışık durumda I. Murad'a elçi göndererek

¹³¹ Bezm-u Rezm, s. 296.

¹³² Bezm-u Rezm, s. 302.

¹³³ Bezm-u Rezm, s. 302.

¹³⁴ Bezm-u Rezm, s. 387.

¹³⁵ Amasya Tarihi, III, s. 128.

¹³⁶ Bezm-u Rezm, s. 387.

¹³⁷ Bezm-u Rezm, s. 387.

¹³⁸ Bezm-u Rezm, s. 387.

¹³⁹ Bezm-u Rezm, s. 387.

tekrar yardımını istediğine işaret etmektedir¹⁴⁰. Kastamonu halkının Süleyman'a olan bağlılığını bilen I. Murad, onu yeniden himayesi altına almış ve maiyetine verdiği bir kuvvetle Kastamonu üzerine göndermişti. Üstelik büyük kardeşi Şehzade Sultan Süleyman'ın kızı ile de evlendirmişti¹⁴¹. H. 797/1395 M. tarihinde Sinop'ta inşa ettirdiği türbenin kitabesine göre bu prensesin adı Sultan Hatun'dur¹⁴². Kötürüm Bayezid, bu hâdiseler sırasında hastalanarak Sinop'a çekilince, oğlu Süleyman, bu sefer harpsız olarak, Kastamonu'ya tekrar sahip oldu (H. 786/1384 M. yılı son ayları)¹⁴³. Çok geçmeden de Sinop'a çekilmiş olan Kötürüm Bayezid (H. 787/1385 M.) yılında öldü¹⁴⁴.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki Kötürüm Bayezid devrinde Candar-oğulları beyliğinde hasıl olan bu ikilik ve bunun doğurduğu buhran, Osmanlı müdahalesine yol açmış ve beyliğin bundan sonraki mukadderatı Osmanlıların iradesine tâbi olmak durumuna girmiştir.

Bazı Türk kaynaklarında Candar-oğlu Kötürüm Bayezid Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid'in¹⁴⁵ muasırı gösterilmekte ve bir sıra mücadelelerinden bahsedilmektedir¹⁴⁶. Fakat Kötürüm Bayezid'in H. 787/1385 M. tarihli mezar kitabesi¹⁴⁷, muahhar toplamalarda da tekrarlanana durmuş yanlışlığı düzeltmesi bakımından yeter kanaatindeyiz. Mücadeleler içinde geçen beyliği sırasında çeşitli eserler meydana getirmiştir¹⁴⁸. Devrinde kendi adına basılmış gümüş sikkeleri de mevcuttur¹⁴⁹.

¹⁴⁰ Bezm-u Rezm, s. 387.

¹⁴¹ Bezm-u Rezm, s. 387.

¹⁴² Kitabenin metni için bk. Kitabeler ek. 2.

¹⁴³ Bezm-u Rezm, s. 387.

¹⁴⁴ Kötürüm Bayezid'in H. 787/1385 M. tarihli mezar kitabesinin metni için bk. Kitabeler ek. 2.

¹⁴⁵ Yıldırım Bayezid'in cülûs tarihi için krş. M. Halil Yinanç, I. Bayezid maddesi. **İslâm Ansiklopedisi** cüz 15, s. 369.

¹⁴⁶ Neşri, I, s. 317; Tacü't-tevârih, I, s. 135; krş. Hammer, I, s. 269.

¹⁴⁷ Kitabeler ek. 2.

¹⁴⁸ Kitabeler ek. 2.

¹⁴⁹ Paralar ek. 1.

II. Süleyman Paşa 1385 - 1392

Süleyman Paşa¹⁵⁰ Kastamonu'da beyliğin tahtına cülûsundan sonra, beyliğin emniyetini her an tehdit edebilecek olan Osmanlı devletine karşı mülâyim ve barışçı bir tavır takınmıştır. Filbakika babasının, H. 787/1385 M. tarihli mezar kitabesine göre¹⁵¹, Sinop'ta ölümünden sonra Kastamonu'da müstakilen kaldığı (1385) tarihten Osmanlı Padişâhı I. Murad'ın şehadetiyle neticelenen (H. 791/1389 M). Kosova savaşına kadar olan devrede ve yine Yıldırım Bayezid'in Osmanlı tahtına cülûsunun ilk yıllarında Candar-oğullarının Osmanlılarla dost ve müttefik oldukları görülmektedir. İki devlet arasındaki münasebetlerin dostane olduğunu gösteren kayıtlara burada kısaca temas etmek yerinde olur.

Kastamonu hükümdarı II. Süleyman Paşa, Karaman-oğlu Alâaddin Ali Bey'in Hamid-İli bölgesinde Osmanlı topraklarına taarruzu neticesi, I. Murad'ın H. 788/1386 M. yılında Karaman'a karşı yaptığı sefere yardımcı kuvvetler göndermişti¹⁵². Yine Osmanlıların Balkanlardaki durumunu tayin ve Türklerin Rumeli'de kat'i olarak yerleşmesini temin eden birinci Kosova muharebesinde, diğer Anadolu beyleri ile birlikte Candar-oğlunun da yardımcı kuvvetlerinin bulunduğu nakledilmektedir¹⁵³. Bilindiği üzere bu savaşta I. Murad şehit düşmüş, yerine 15 Haziran 1389 da oğlu Bayezid tahta geçmiştir¹⁵⁴. Candar-oğullarının Osmanlı devleti ile olan dostluğu, Yıldırım Bayezid'in ilk zamanlarında da devam etmişti.

¹⁵⁰ Süleyman Paşa'nın veliahtlığı devrinde H. 774/1372-73 M. tarihli Kastamonu vilâyetinin Devrakâni kazasındaki bir zaviye ile alâkalı tertip ettirdiği vakfiyesi için bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 580, s. 74.

¹⁵¹ Bk. Kitabeler ek. 2.

¹⁵² Kroniklerin büyük bir kısmında bulunmayan bu sefer hk. bk. Bezm-u Rezm, s. 313-314; Ruhi; Ahmedi, İskendernâme. TM VI, (1939) s. 123; Şükrullah, Th. Seif neşri, Mitt. Z. Osman, Gesch. II, s. 90 v.d.; Tacü't-tevârih, I, s. 108; Kemal Paşa-zâde, vrk. 100b-101a; Heşt Behişt, Nur-ı Osmaniye ktp. nr. 3029, vrk. 139; krş. İ. Hakkı Uzunçarşılı, I. Murad maddesi. İslâm Ansiklopedisi.

¹⁵³ Neşri, I, s. 294; Tacü't-tevârih, I, s. 115; Hammer, I, s. 212. Ayrıca Feridun Bey Münşeât, I, s. 113 te harbin 8 Ağustos 1389 da cereyan ettiğini bildiren gerek dil ve gerekse tarihi malûmat bakımından yeteri kadar kıymeti olmayan Türkçe Fetihnâmede de Kastamonu kuvvetlerinden bahsedilmektedir.

¹⁵⁴ Bezm-u Rezm, s. 387; Bayezid'in tahta geçiş tarihi için bk. M. Halil Yananç, I. Bayezit maddesi. İslâm Ansiklopedisi cüz 15, s. 369.

Yıldırım Bayezid Kosova'da (1389) babasının yerine geçer geçmez kardeşi Yakub'u katledince¹⁵⁵. Yakub Bey taraftarı emirlerden bazıları kendisine karşı muhalefete geçtiler. Diğer taraftan o zamana kadar Osmanlı devletinin müttefiki görünen Anadolu beylikleri de, kendilerini Selçukluların tabif varisi sayan ve hâmi rolü oynamak isteyen Karaman-oğulları etrafında toplanarak Osmanlı devletine karşı bir ittifak meydana getirdiler¹⁵⁶. Karaman-oğlu başta olmak üzere Sivas'ta Kadı Burhaneddin, Saruhan, Germiyan, Menteşe ve hattâ Hamid-İli Beylikleri¹⁵⁷ bu ittifaka dahildiler. Müttefikler şehzade Yakub'un ölümünü bahane ederek Yıldırım Bayezid'e karşı umumî bir taarruz hareketine geçtiler¹⁵⁸. Bu hususta Arap vekayinâmelerinde kayıtlar vardır. İbn Hacer¹⁵⁹ aynen şöyle demektedir: "Bu sene içinde Rum melikleri arasında ihtilâf vukubuldu. Bunun sebebi şu idi. Geçen sene içinde Osman-oğlu Murad Bey öldürüldüğünde hükümdarlığa Bayezid geçmiş ve diğer oğlu Yakub katledilmişti. Bu vaziyeti Rum melikleri öğrendiler. Karaman-oğlu etrafında toplanarak Bayezid'e karşı muharebeye giriştiler."

Buna mukabil Candar-oğulları beyliğinin, Yıldırım Bayezid'in müttefiki olarak açıkça Osmanlı aleyhine teşekkül eden siyasi ittifaka cephe aldığı görülmektedir¹⁶⁰. Osmanlı devleti aleyhine girilen bu tecavüzler hakkında Âşık Paşa-zâde, Neşri, Oruç ve Anonim'lerde rastlayamadığımız malûmatı, Bezm-u Rezm'de bulmaktayız. Son derece ilgi çekici bilgi veren bu kaynağa göre Anadolu'da Kara Tatar denilen Moğolların reisi Mürüvvet Bey Kırşehir'i zaptedip dostu olan Sivas hâkimi Kadı Burhaneddin'e teslim etmişti¹⁶¹. Karaman-oğlu, Osmanlıların Hamid-oğullarından aldıkları yerleri işgalle Beyşehir'i zapt ettiği sırada Germiyan-oğlu II. Yakub Bey de, evvelce kız kardeşinin çeyizi olarak Osmanlılara terkedilmiş olan Kütahya ve diğer mevki-leri almağa muvaffak olmuştu¹⁶². Yıldırım Bayezid, Rumeli ve Bizans

¹⁵⁵ Âşık Paşa-zâde, s. 64.

¹⁵⁶ Bk. Bezm-u Rezm s. 387 v.d.; İbn Hacer, İnbâ'u'l-gumr. M. A. Muîd Hân nşr., III., Hayderabad 1969, s. 246-247. Anonim, Giese, s. 28 (burada yalnız Karaman'ın Osmanlılara karşı yürüdüğü kaydediliyor).

¹⁵⁷ Bezm-u Rezm, s. 388; krş. Tacü't-tevârih I, s. 126 (Aydn, Saruhan, Menteşe Beylerinin Karaman-oğlu ile anlaşmış olduğunu zikrediyor).

¹⁵⁸ Bezm-u Rezm, s. 387.

¹⁵⁹ İbn Hacer, İnbâ, M. A. Muîd Hân nşr., III, s. 246-247.

¹⁶⁰ Bezm-u Rezm, s. 388.

¹⁶¹ Bezm-u Rezm, s. 387.

¹⁶² Bezm-u Rezm, s. 388.

işlerini yoluna koyduktan sonra, Karaman-oğulları etrafında meydana gelen bu ittifaka karşı harekete geçmek üzere Stefan Lazareviç kumandasında yardımcı Sırp kuvvetleri ile Anadolu'ya geçti. İmparatorun oğlu Manuel de Bizans kuvvetleri ile Yıldırım Bayezid'e katıldı¹⁶³. Aynı zamanda Yıldırım Bayezid, Kastamonu emiri II. Süleyman Paşa'dan yardım isteğinde bulundu¹⁶⁴. II. Süleyman Paşa da bu teklifi kabul ederek büyük bir ordu ile ona iltihak etti¹⁶⁵. Böylece Candar-oğlu II. Süleyman Paşa'nın da iştirakiyle Yıldırım Bayezid müttefik beylikler grubuna karşı taarruza geçti. Bu seferin H. 792/1389-90 M. yılı kışında yapıldığı anlaşılmaktadır¹⁶⁶. Venedik elçisi Franciscus Quirino'nun Yıldırım Bayezid ile 21 Mayıs 1390 tarihinde imzaladığı ticaret anlaşması için de Altoluogo ve Palatie—Balat Beyliklerinin eski sahipleri tarafından verilen imtiyazları Osmanlıların yeniledikleri kaydedilmektedir ki¹⁶⁷, yukarıdaki seferin tarihinin doğruluğunu teyid etmesi bakımından bu kayıt önemlidir. Taarruza geçen Bayezid, Alaşehir, Aydın, Menteşe, ve Germiyan topraklarını ele geçirdi¹⁶⁸. Hemen bütün kaynaklar, sıralamada birbirinden ayrılmakla beraber, Candar-oğlu II. Süleyman Paşa'nın iştirakiyle yapılan bu ilk batı Ana-

¹⁶³ Chalkokondyles, I, s. 63; Halil İnalçık, Bayazıt I^r. EI, s. 1151. Daha geniş bilgi için bk. M. Halil Yinanç, I. Bayezid maddesi. İslâm Ansiklopedisi cüz 15, s. 370.

¹⁶⁴ Bezm-u Rezm, s. 388.

و پسر عثمان چون دید که از جوانب مخالفان کرد و او در آمده اند و هر یک قومی از دائرة ملک فر گرفته و بر قطری از اقطار آن مستولی گشته بانتصار و استجداد پیش سلیمان پاشا رسول فرستاد و او را دعوت کرد و بامداد و استمداد او تظاهر نمود .

¹⁶⁵ Bezm-u Rezm, s. 388.

و سلیمان پاشا ملتئم او اجابت کرد و بالشکری انبوه و شوکت و مکت تمام بدو ملحق شد .

¹⁶⁶ M. Silberschmidt, Das Orientalische Problem zur Zeit der Entstehung des türkischen Reiches. Leipzig 1923. Türkçe çev., Cemal Köprülü, Venedik membarlarına nazaran Türk İmparatorluğunun zuhuru zamanında şark meselesi, İst. 1930, s. 60; Alexandrescu Dersca, La campagne de Timur en Anatolie. Bukarest 1942, s. 33; krg. Halil İnalçık, Bayazıt I^r. E I (yeni seri), s. 1151.

¹⁶⁷ Thomas-Predelli, Diplom. Venet. Levant. II., Venedik 1880, s. 222-223.

¹⁶⁸ Bezm-u Rezm, s. 388; Ruhi (Aydın, Saruhan, Menteşe); Şükrullah, Mitt Z. Osman. Gesch., II, s. 94 (Aydın, Saruhan Beylikleri); Aşık Paşa-zâde, s. 64 v.d.; Neşri, I, s. 312, Tacü't-tevârih, I, s. 127-129, Oruç, s. 26 v.d.-s. 97 v.d., Karamani Mehmed Paşa, TTEM 14 sene (1340) s. 92 (Alaşehir, Aydın, Saruhan, Menteşe); Ahmedî, TM IV (1939) s. 130-170 (Bu sıraya Teke'yi ve Germiyan'ı ilâve ediyor. Bu sıra farklı olarak Dukas, Bizans Tarihi, V. Mırmır-oğlu çev., İst. 1956, s. 8-9; Chalkokondyles, I, 64-65 (Önce Alaşehir'in zaptedildiğini sonra da Karadeniz seferine çıktığını ve onu müteakip Aydın, Saruhan'ı ele geçirdiğini kaydetmektedir).

dolu seferinde Bayezid'in Alaşehir, Aydın ve Saruhan'ı ele geçirmiş olduğunu bildirmektedirler¹⁶⁹.

Bu seferden sonra Candar-oğlu-Osmanlı dostluğunun düşmanlığa çevrilmiş olduğu ve Candar-oğlu II. Süleyman Paşa'nın hasım tarafında yer aldığı görülmektedir. Batı-Anadolu beyliklerinin kaldırılmasında Yıldırım Bayezid'e yardım eden Kastamonu emiri II. Süleyman Paşa, Yıldırım Bayezid'in Anadolu siyasi birliğini kat'i surette tahakkuk ettirme yolunda elde ettiği bu ilk başarısından sonra sıranın kendisine gelmiş olduğunu anlayarak¹⁷⁰, Kastamonu'ya dönmüş ve Yıldırım'ın ittifakından ayrılp Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed ile münasebetlere girişmişti¹⁷¹. Bununla da yetinmiyerek onun muhalifleri ile anlaşmış ve Yıldırım Bayezid'in 1390 yılında Karaman üzerine yaptığı seferde de tutumunu açıktan açığa ortaya koymuştu. Kadı Burhaneddin Ahmed, II. Süleyman Paşa tarafından yapılan ve Osmanlı Padişâhı I. Bayezid'e karşı durumunu kuvvetlendirmeye yönelik dostane münasebetler kurma teklifini olumlu karşılamıştı¹⁷². Neticede her ikisi Simere (Vezirokprü)¹⁷³ yakınında buluşarak Osmanlı devleti aleyhine müşterek harekât ve yardım hususunda bir anlaşmaya varmışlardı¹⁷⁴. Bu anlaşma Osmanlı, hâkimiyetine karşı Orta-Anadolu'da kendini gösteren endişe ruhunun tezahüründen başka bir şey değildir.

Yıldırım Bayezid H. 792/1390 M. yılının sonbaharında, kendi aleyhine kurulmuş ittifakın öncüsü Karaman-oğlu Alâeddin Ali Bey üzerine yürüdü. Hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Beyşehir'i alarak Konya'ya kadar sokuldu ve şehri kuşattı¹⁷⁵. Ali Bey bu hâdise üzerine Lârende'ye çekilmiş ve Kadı Burhaneddin'den yardım istemişti. Evvelce

¹⁶⁹ Yukarıda gösterilen yerler.

¹⁷⁰ Osmanlıların Tebriz, Bursa İpek yolu üzerindeki Candar-oğullarına ait merkezlerin Osmanlı kontrolü altına sokulması meselesi I. Bayezid devrindeki bu mücadelenin mihverini teşkil etmekte idi. Bk. Halil İnalçık, Bursa. Belleten 93 (1960) s. 51.

¹⁷¹ Bezm-u Rezm, s. 388-389.

¹⁷² Bezm-u Rezm, s. 389.

¹⁷³ "Simere" için bk. P. Wittek, Meuteşe beyliği, s. 33, not 104.

¹⁷⁴ Bezm-u Rezm, s. 389.

¹⁷⁵ Bezm-u Rezm, s. 390; Neşri, I, s. 314; Tacü't-tevârih, I, s. 128-129; karşı. H. A. Gibbons (Türkçe çevirisi, Rağıp Hülûsi) s. 165 sefer için tarihi H. 793/1391 M. olarak veriyor. M. Halil Yinanç, I. Bayezid maddesi. İslam Ansiklopedisi cüz 15, s. 371 ve Halil İnalçık, Bayazıt I'c. EI, s. 1151 de H. 792/1390 M. sonbaharı olarak kabul etmişlerdir. Biz de bu tarihi kabul ettik.

Karaman-oğlu hizmetinde bulunan Tatar ve Moğolların çoğu harekât sırasındaki başarısından dolayı Yıldırım Bayezid'in buyruğu altına girmişlerdi¹⁷⁶. Kadı Burhaneddin Karaman-oğlu Ali Bey'in yardım istediğini kabul ederek Osmanlılara karşı birlikte harekâta bulunmak için II. Süleyman Paşa ile müzakerelere girişti ve Karaman-oğluna birlikte yardım hususunun şartlarını tespit için buluşmak üzere onu Karahisar'a davet etti¹⁷⁷. Karahisar'da Karaman-oğluna yapılacak yardım şekli için müzakereler başladı. Bu görüşmeler sırasında II. Süleyman Paşa, Ankara ve Çankırı taraflarına akınlar yapılmasını, bu bölgenin yağmalanması halinde Bayezid'in Konya'yı muhasaradan vazgeçerek dönebileceği tezini ortaya attı¹⁷⁸. Fakat Kadı Burhaneddin Ahmed bizzat Karaman-oğlu ile birleşerek harbe devamda kararlı olduğunu söyleyip teklifi kabul etmedi¹⁷⁹. Bu görüşmeler sırasında, bir tarafta Osmanlılarla doğrudan doğruya karşı karşıya gelmekten çekinen, öbür tarafta Osmanlılarla çarpışmak isteyen iki cereyanın mevcut olduğu Bezm-u Rezm'in verdiği tafsilat ile açıkça meydana çıkmaktadır. Neticede Kadı Burhaneddin Ahmed'in teklifi kabul edilerek birlikte Kırşehir'e gelindi. Kara Tatar ve Moğol ümerâsına da haber gönderilerek onlar da bu ittifaka davet olundular¹⁸⁰. Bunlardan o civarda bulunanlar geldilerse de, diğerleri yaylak ve kışlaklarının Osmanlı ülkesine yakınlıkları dolayısıyla gelemeceklerini bildirdiler¹⁸¹.

Bu sırada Kırşehir'e gelmesi lüzumuna dair II. Süleyman Paşa ve müttefiki Kadı Burhaneddin Ahmed tarafından Karamanoğlu'na yapılan ortaklaşa teklif cevapsız kalmıştı¹⁸². Hattâ bu hâdiselerin oluşu sırasında Yıldırım Bayezid hâlâ Konya'yı muhasaraya devam ediyordu. Nihayet Karamanoğlu Alâaddin Ali Bey'in Beyşehir'i ve daha bazı yerleri vermek ve Osmanlı devletinin tâbiyetini kabul etmek üzere yaptığı sulh teklifinin Yıldırım Bayezid tarafından kabulü neticesi müttefiklerin yukarıda söylediğimiz tasavvurlarını akim bıraktı¹⁸³.

¹⁷⁶ Bezm-u Rezm, s. 390.

¹⁷⁷ Bezm-u Rezm, s. 390.

¹⁷⁸ Bezm-u Rezm, s. 390.

¹⁷⁹ Bezm-u Rezm, s. 391.

¹⁸⁰ Bezm-u Rezm, s. 391.

¹⁸¹ Bezm-u Rezm, s. 391.

¹⁸² Bezm-u Rezm, s. 391.

¹⁸³ Bezm-u Rezm, s. 392; Âşık Paşa-zâde, s. 72, Oruç, s. 31-101, Muhyî Çelebi, *Tevârih-i Âl-i Osman*. Ali Emiri Ktp. nr. 17, vrk. 52 (Çarşamba suyu iki devlet arasında sınır kabul edildi).

Candar-oğlu II. Süleyman Paşa ise, müttefiki **Kadı Burhaneddin Ahmed** ile Osmanlılar aleyhine yarım kalan bu teşebbüsten sonra **Kastamonu'ya döndü**¹⁸⁴.

Yıldırım Bayezid, yukarıda gösterdiğimiz gibi **Batı Anadolu** seferinden sonra **Candar-oğulları** beyliğinin ülkesini zaptetmek lüzumunu, bilhassa **II. Süleyman Paşa'nın** son hareketinden sonra, daha da kuvvetli bir şekilde duymuştu. Devletini bu gibi tehditlerden kurtarmak için **Candar-oğulları** beyliğini ortadan kaldırmanın kat'i bir zaruret haline geldiğine inanmış olmalıdır ki **Yıldırım Bayezid**, **Karaman** seferinden sonra, **H. 793/1391 M. yılı** son aylarında, kendi ittifakından ayrılarak **Kadı Burhaneddin Ahmed** tarafına geçmiş olan **II. Süleyman Paşa** üzerine yürüdü¹⁸⁵. **Candar-oğlu** bu tehlike karşısında **Kadı Burhaneddin Ahmed'den** yardım talebinde bulunarak ona elçi gösterdi¹⁸⁶. Hakikaten **II. Süleyman Paşa** için beklenmedik bu istilâyı durdurmak çok müşkül görünüyordu. Bu isteği kabul eden **Kadı Burhaneddin'in** müttefikine yardım için hazırlıklara başlamış olduğu anlaşılmaktadır¹⁸⁷.

Bu hâdiseler sırasında **Kadı Burhaneddin Ahmed Simalu** kalesini zapt etti (1391). Bu kale **Amasya** emirine ait bulunuyordu. **Kadı Burhaneddin**, **Emir Ahmed Bey'in** Osmanlıları **Yeşil-ırmak** bölgesine sokmak ve hasmı **Kadı Burhaneddin'i** kuvvetli bir rakiple karşı karşıya getirmek amacıyla bu kaleyi **Yıldırım Bayezid'e** terketmek niyetinde olduğunu sanıyordu¹⁸⁸. Bunun üzerine **Yıldırım Bayezid** **Kadı Burhaneddin'e** bir elçi gönderdi ve **Simalu'nun** Osmanlılara verilmesinin bahis konusu olmadığını bildirerek **Emir Ahmed'e** karşı iyi davranmasını istedi. Aynı günlerde idi ki **Candar-oğlu II. Süleyman Paşa** da **Kadı Burhaneddin'e** bir elçi göndermiş, **Osmanlıların** **Kastamonu** üzerine taarruza geçtiklerini bildirerek müttefikinin süratle yardıma gelmesini istemişti. İki elçi **Kayseride** karşılaştılar¹⁸⁹. Bu haber üzerine **Kadı Burhaneddin** **Candar-oğlu'nun** elçisine kendi elçisini de katarak **Bayezid'in** yanına yolladı¹⁹⁰ ve yazdığı nâme ile **Kastamonu'ya** karşı gi-

¹⁸⁴ Bezm-u Rezm, s. 392.

¹⁸⁵ Bezm-u Rezm, s. 393.

¹⁸⁶ Bezm-u Rezm, s. 393.

¹⁸⁷ Bezm-u Rezm, s. 393.

¹⁸⁸ Bezm-u Rezm, s. 393.

¹⁸⁹ Bezm-u Rezm, s. 393.

¹⁹⁰ Bezm-u Rezm, s. 394. Ayrıca bk. **Kadı Burhaneddin**, s. 109-110.

riştiği askerî harekâta son vermesini, aksi halde kendisine karşı harp açmak niyetinde olduğunu bildirdi ve askerini toplayarak Amasya'ya doğru harekete geçti¹⁹¹. Yıldırım Bayezid, şüphesiz bu teşebbüsten dolayı olacak ki, Osmanlılara karşı düşmanca hareketleri sebebiyle tedibine karar verdiği II. Süleyman Paşa'ya karşı giriştiği hareketten vazgeçerek geri döndü¹⁹².

Ertesi yıl, H. 794/1392 M. yılı kışında Yıldırım Bayezid tekrar Kastamonu üzerine yürüyüşe geçti. Fakat yine Kadı Burhaneddin'in, dostu Candar-oğlu'na yardım için Amasya civarında Maden mevkiine geldiği haberini alınca bu kere de geri dönmek lüzumunu hissetti¹⁹³. II. Süleyman Paşa Yıldırım Bayezid'in memleketine dönmesiyle beyliği, payitahtı üzerine düşen tehlikeli ve tehdidkâr durumun ortadan kalktığını görerek rahat bir nefes aldı. Hattâ Osmanlı tehlikesine karşı sık sık tavizler vererek yardıma başvurduğu Kadı Burhaneddin Ahmed aleyhine, bunun düşmanları olan Amasya emiri ve havalinin diğer Türkmen emîrliklerinden olan Taşan-oğulları¹⁹⁴, Taceddin-oğulları¹⁹⁵ ve Bafra emîrleriyle müzakerelere girişti¹⁹⁶. Ancak Osmanlı Padişâhı Yıldırım Bayezid'in Bursa'ya avdetini müteakip 1392 yılı Nisan'ında giriştiği büyük hazırlıklardan, Candar-oğulları beyliğini kat'î olarak Osmanlı ülkesine ilhak etmek niyeti açık bir şekilde anlaşılmaktadır¹⁹⁷. Nitekim 26 Nisan 1392 tarihli bir Venedik vesikasına göre de Sinop'a taarruz edecek Osmanlı deniz kuvvetlerinin takviye olunduğuna işaret edilmektedir¹⁹⁸. Girişilen bu hazırlıklardan haberdar olan II. Süleyman Paşa¹⁹⁹, tekrar beliren tehlikeli durum karşı-

¹⁹¹ Bezm-u Rezm, s. 394.

¹⁹² Bezm-u Rezm, s. 394. Osmanlı kaynaklarından Ruhi, Neşri, s. 314 Tacü't-tevârih, I, s. 127-130, Münecimbaşı, III, s. 307 de Kastamonu'yu alma teşebbüsünden vaz geçmesini bu tarihte Eflâk Voyvodası Mirçea'nin Rumelideki Osmanlı topraklarına taarruzu, neticesi şeklinde izah ederler. Bk. aşağıda not.

¹⁹³ Bezm-u Rezm, s. 394.

¹⁹⁴ Bk. Kâzım Dilcimen, Canik Beyleri: Hacı Emîr ve evlâtları, Taceddin ve evlatları, Altınbaş evlatları, Taşan-oğulları. Samsun 1940.

¹⁹⁵ Bk. Mevlûd Oğuz, Taceddin Oğulları. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 6, 1948, s. 469 v.d. En yeni bilgiler için bk. Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti, s. 59 v.d., s. 89 not 86, s. 131 v.d.

¹⁹⁶ Bezm-u Rezm, s. 396.

¹⁹⁷ Krş. M. Silberschmidt, şark meselesi, s. 77.

¹⁹⁸ F. Thiriet, Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant La Romanie. I., Paris 1958/61, s. 194.

¹⁹⁹ Bezm-u Rezm, s. 398.

ında, Osmanlı aleyhinde Karaman-oğlu Alâaddin Ali Bey'in de dahil olduğu bir ittifak sisteminin teşekkülünü temin için Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'e tekrar elçi gönderdi ve ondan dostu Karaman-oğlu Alâaddin Ali Bey'le birlikte yardıma gelmelerini istedi; aynı zamanda bundan böyle muhalifleriyle temas etmeyeceğine dair vaatlerde bulundu ²⁰⁰. Görülüyor ki II. Süleyman Paşa, bütün ümidini yine Kadı Burhaneddin'den gelecek yardıma bağlamıştı

II. Süleyman'ın bu yardım teklifini Kadı Burhaneddin Ahmed, onun Taşan-oğlu, Bafra emîri ve Taceddin-oğulları ile münasebetlerini kesmesi şartıyla kabul etmişti. Ancak II. Süleyman Paşa'nın dostluğuna güvenemediği için de veziri Mehmed Çelebi'yi ²⁰¹ ki- Taceddin'in ve Amasya emîri Ahmed Bey'in uzun zaman vezirliğini yapmıştı- onun yanına göndererek vaatlerini bir defa daha teyid etmesini istemişti ²⁰². Fakat Mehmed Çelebi, talimatının tam aksine hareket etti. Kadı Burhaneddin'e ihanet ederek akrabası bulunan Taceddin-oğlu Mahmud Çelebi ile işbirliği yaptı; Candar-oğlu II. Süleyman Paşa'yı da aralarına alarak Kadı Burhaneddin'e karşı kuvvetli bir ittifak teşkiline muvafak oldu. Sonra Emîr Ahmed'e, Taşan-oğlu'na ve Bafra emirine mektuplar yazarak bu ittifaka dahil olmalarını ve Candar-oğlu II. Süleyman Paşa'ya itaat etmelerini istedi ²⁰³.

İşte 1392 baharında beyliğin payitahtında vukua gelen bu hâdiselerden başka Orta-Anadolu'daki genel durum göz önüne alınırsa Candar-oğulları beyliğinin tehlikeler geçirdiği açık olarak görülür. Diğer yandan bütün bu olaylar Osmanlı sarayında, Candar-oğullarına yapılacak yeni seferin başarı ile neticeleneceği ümidini en yüksek dereceye çıkartmakta idi. Gerçekten Yıldırım Bayezid bu sırada büyük bir ordu ile Candar-oğlu ülkesine girdi ²⁰⁴.

Bu taarruz mevcut durumu altüst etmiş oldu ve II. Süleyman Paşa, yeni bağlaşıklıklarından ayrılarak Kadı Burhaneddin'den tekrar yardım istemek gibi güç bir duruma düştü. Biraz önce Kadı Burhaneddin'e ihanet etmiş bulunan veziri Mehmed Çelebi'yi, elçileriyle birlikte Sivas'a gönderdi ve yaptıklarından af dileyerek acele yardıma

²⁰⁰ Bezm-u Rezm, s. 399.

²⁰¹ Bezm-u Rezm, s. 399.

²⁰² Bezm-u Rezm, s. 400.

²⁰³ Bezm-u Rezm, s. 400.

²⁰⁴ Bezm-u Rezm, s. 400.

gelmesini istedi ²⁰⁵. Bu durum karşısında Kadı Burhaneddin'in, bütün olup bitenlere rağmen, Osmanlı tehdidi karşısında tehlikenin müşterek olduğunu kabul ederek harekete geçtiği görülmektedir. Ancak Osmanlı Padişâhı daha çabuk davranmış Kadı Burhaneddin Ahmed ordusunu toplayarak Sivas yakınlarında Taverre'de karargâhını kurduğu bir sırada, II. Süleyman Paşa'yı mağlûp ederek öldürmüş ve bu suretle Candar-oğulları beyliği topraklarının büyük bir kısmını kendi ülkesine katmıştı ²⁰⁶ (H. 794/1392 M.) ^{206a}.

II. Süleyman Paşa, bütün bu anlattıklarımızdan çıkan neticeye göre, gayet faal bir politikacı olup memleketini tehlikelerden korumak için her türlü çareye başvurmuş, komşularıyla kurmağa teşebbüs ettiği münasebetlerde daima kendi menfaatını göz önünde tutmuştur. Bezm-u Rezm'de bu enterasan şahsiyeti, siyasi teşebbüslerinde ahlâk kurallarına fazla bağlılık göstermeyen bir politikacı olarak aks ettirmektedir ^{206b}. Bu haliyle II. Süleyman Paşa, Rönesans devrinin İtalyan tiranlarını andıran dikkate değer bir tip olarak görünmektedir ^{206c}. Beyliği esnasında hayatı mücadelelerle geçtiğinden devrine ait eserlere rastlanmadığı gibi mezarının da nerede olduğuna dair elimizdeki vesikalarda hiçbir kayıt mevcut bulunmamaktadır. Yalnız M. Behçet II. Süleyman Paşa'nın Kastamonu mevlevihanesindeki türbede gömülü olduğunu söylemekte ise de ²⁰⁷ başka hiçbir yerde bunu teyid edecek bir vesika elde edemedik. Beyliği zamanında da Sinop'tan hiç bahsedilmemesi, buranın kardeşi İsfendiyar Bey'in idaresinde olduğunu göstermektedir.

İsfendiyar Bey 1392 - 1439

İsfendiyar Bey, kardeşi II. Süleyman Paşa'nın Yıldırım Bayezid tarafından öldürülerek beyliğın Kastamonu şubesi topraklarının Os-

²⁰⁵ Bezm-u Rezm, s. 401.

²⁰⁶ Bezm-u Rezm, s. 402; Tacü't-tevârih, I, s. 136 (- Kötürüm Bayezid'den der); Oruç, s. 31.

^{206a} II. Süleyman Paşa'nın öldürülmesi ile Kastamonu heyliğinin alınması, H. 856 tarihli bir takvime göre (Topkapı Sarayı Müzesi Bağdad. nr. 309) H. 792; Osman Turan, Tarihi takvimler, s. 18 ve N. Atsız, Osmanlı tarihine aid takvimler, s. 68 de H. 794 olarak gösterilmiştir. Biz de tarih olarak H 794/1392 M. yi kabul ettik.

^{206b} Bezm-u Rezm, s. 399.

^{206c} Bu Tiranlar için bk. Jacob Burckhardt, İtalya'da Rönesans Kültürü. Prof. Bekir Sıtkı Baykal Türk. Çev., I, II., İstanbul 1957-58.

²⁰⁷ M. Behçet, Kastamonu. s. 68.

manlı ülkesine katılmasından (1392) sonra²⁰⁸, 1385 yılından beri sahibi bulunduğu Sinop'ta²⁰⁹ müstakil kalarak, tahtın yegâne varisi durumuna geldi. Onun, oğlu II. İbrahim Bey adına telif edilen Cevahiru'l-esdâf adlı tefsirin mukaddimesinden Ebu'l-Feth²¹⁰ künyesini ve Bezm-u Rezm'in kaydına göre de Çelebi²¹¹ ünvanını kullandığı anlaşılmaktadır. İsfendiyar Bey'in, gerek kardeşi II. Süleyman Paşa'nın Kastamonu'da hâkim olduğu sıralarda Sinop'taki hayatı ve siyasi faaliyetlerine, gerekse Sinop'ta müstakil kaldığı 1392 yılından Beyliğin tahtına çıktığı 1402 yılına kadarki devrede Osmanlı devleti, komşuları ve Timur ile olan münasebetlerine dair bilinenler, doyurucu olmaktan uzaktır.

İsfendiyar Bey 1385-1402 yılları arasında taht için mücadele ettiği sırada beylik, babasının devrine nazaran çok zayıflamıştı. Hele 1390 dan sonra Yıldırım Bayezid'in Orta ve Kuzey-Anadolu'da yayılma siyaseti, -bilhassa Tebriz-Bursa ipek yolu üzerindeki beyliğe ait mermezleri Osmanlı kontrolü altına sokma projesini gerçekleştirme kararlılığı- Candar-oğullarının nüfuz sahasını iyiden iyiye tehdiye başlamış bu tarihlerden sonra da Osmanlıların beyliğe karşı giriştiği siyasi ve askerî mücadele aleyhlerine neticelenmiş, beyliğin topraklarının büyük bir kısmı da elden çıkmıştı.

1392 yılına kadar geçen zamana dair bazı Türk kaynaklarındaki kayıtlardan biri; Yıldırım Bayezid'in 1389 yılında Osmanlı tahtına cülüsünden sonra giriştiği Batı-Anadolu seferi neticesinde memleketleri ellerinden alınan Aydın, Saruhan, Menteşe beylerinin Sinop'ta İsfendiyar Bey'in yanına giderek onun tarafından himaye edilmeleridir²¹². Diğer, Eflâk beyi Mirçea'nın 1391/92 yılında Rumeli'deki Osmanlı topraklarına taarruzunu temin için İsfendiyar Bey'in göstermiş olduğu çabadır²¹³.

1392 yılından sonraki kayıtlar ise daha zengindir. 1392 de Candar-oğlu İsfendiyar Bey, Kastamonu'nun Yıldırım Bayezid tarafından alınmasından sonra Sinop'u tehdit eden Osmanlı kuvvetleri karşısında padişâh'a bir elçi gönderdi; babasının ve kardeşinin hatalarından kendisinin sorumlu tutulmamasını, bizzat kendi işlediği suçların affını,

²⁰⁸ Krş. M. H. Yinanç, I. Bayezid madd. İA cüz 15, s. 372.

²⁰⁹ Bezm-u Rezm, s. 402.

²¹⁰ Eser hk. bk. kaynaklar.

²¹¹ Bezm-u Rezm, s. 413; ayrıca bu ünvan hk. bk. Adnan Sadık Erzi, Belleten 49 (1949) s. 164 v.d.

²¹² Ruhî; Neşri, I, s. 316; Ruhî; Tacü't-tevârih, I, s. 130.

²¹³ Neşri, I, s. 316-7; Tacü't-tevârih, I, s. 130-5; Chalkokondyles, I, s. 74.

bundan böyle Osmanlı tabiiğini tanıyacağını ve Sinop'un kendisine bırakılmasını istedi. Bu arzusu Yıldırım Bayezid tarafından yerine getirildi ve Kıvrımbel iki taraf arasında sınır tayin edildi²¹⁴.

Yıldırım Bayezid'i İsfendiyar Bey'in bu isteğini kabule sevkeden âmil öyle anlaşıyor ki, Bezm-u Rezm'e göre Orta-Anadolu'da taarruza geçen Kadı Burhaneddin Ahmed'e²¹⁵ karşı girişeceği harekât için serbest kalmak düşüncesi olmuştur.

Böylece Osmanlı devleti ile Candar-oğulları beyliğinin Sinop şubesi arasında münasebetler düzelmiş ve Candar-oğulları beyliği, Sinop kolu halinde devam etmiştir. Dolayısıyla diğer Anadolu beylikleri için kabul edilen saltanat fasılası devri, Candar-oğulları beyliği için mevzu-bahs olmamıştır.

Yıldırım Bayezid tarafından talebi kabul edilerek Sinop'ta beyliğin tahtına sağlamca yerleşen İsfendiyar Bey, bir müddet sonra tabiiyet şartlarına riayet etmemeğe başladı. Kastamonu zaferinden sonra Yıldırım Bayezid, H. 794/1392 M. yılı yaz aylarında Kadı Burhaneddin Ahmed'e karşı savaşa girişmiş, fakat Çorumlu sahrasında vukua gelen muharebede başarısızlığa uğramıştı²¹⁶. Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin'in Osmanlı Padişâhı Yıldırım Bayezid'e karşı sağladığı bu başarı neticesi Orta-Anadolu'da nüfuzu artmış ve Yıldırım Bayezid'e taraftarlık etmiş olan ümerânın bir kısmı tekrar Kadı Burhaneddin'e inkiyada başlamıştı²¹⁷. İşte ortamı müsait bulan Osmanlı dostu Sinop emiri İsfendiyar Bey de bu arada vezirini ağır hediyelerle Kadı Burhaneddin'e yollayarak ona bağlılığını ifade etmek istemişti²¹⁸. Bunun üzerinedir ki Yıldırım Bayezid, Candar-oğlu İsfendiyar Bey'i Kadı Burhaneddin'e temayülünden dolayı tedibe karar verdi. Ancak Kadı Burhaneddin, Emîr Ahmed'in, yukarıda bahsedilen İsfendiyar elçisini Amasya'dan geçerken tevkif ederek hediyeleriyle birlikte Osmanlılara teslim etmek istediği haberini duyması üzerine²¹⁹, Amasya'ya gelerek

²¹⁴ Aşık Paşa-zâde, s. 72; Tacü't-tevârih, buna ayrıca İsfendiyar Bey'in Yıldırım'la yaptığı bu anlaşmadan çekinerek Sinop'ta bulunan Mentеше, Aydın, Saruhan Beylerinin Timur'a kaçtığını ekliyor (s. 136). Bu beylerin Timur'un karargâhında nasıl toplandıkları hususunda kaynaklarda karışık kayıtlar mevcuttur. Krş. P. Wittek, *Mentеше beyliği*, s. 84-85.

²¹⁵ Bezm-u Rezm, s. 405.

²¹⁶ Bezm-u Rezm, s. 405 v.d.

²¹⁷ Bezm-u Rezm, s. 413.

²¹⁸ Bezm-u Rezm, s. 413.

²¹⁹ Bezm-u Rezm, s. 413.

burayı muhasaraya başlamıştı (1392 sonu – 1393 başları). Bu durum karşısında Yıldırım Bayezid, Bursa'dan hareketle Kastamonu'ya geldi ise de ²²⁰ İsfendiyar Bey'e karşı hiçbir harekette bulunmadı. Ertesi sene Eflâk'ın Osmanlı tabiiliği altına sokulması ile sonuçlanan Rovina seferini ^{220a} müteakip Anadolu'ya dönen Yıldırım Bayezid Kastamonu'ya gelerek (H. 797/1394-95 M.) İsfendiyar Bey'i Sinop'ta muhasara etti ise de şehri alamadı ; fakat İsfendiyar Bey'in Yıldırım Bayezid'i metbu tanıması ve ülkesinden bir kısmını vermesi şartıyla anlaşma yapıldı ²²¹. İşte İsfendiyar Bey'in 1392 yılından 1402 Ankara savaşına kadarki faaliyetleri hakkında bilinenler bunlardan ibarettir.

Yıldırım ve Timur tarafından hâkimiyetleri ellerinden alınan beylerden her birinin XV. yüzyıl başlarında tekrar eski ülkelerine sahip olmak gayesi ile karşı tarafa sığındıkları ve bunlar arasında Candar-oğullarından da Timur'a iltica eden bulunduğunu ve münasebetleri hususunda Osmanlı kaynaklarında kayıtlara rastlanmaktadır ²²². Bu kaynaklardaki kayıtlara göre de Candar-oğullarından Timur'la münasebette bulunan şahsın İsfendiyar Bey olduğu açık olarak görülmektedir ²²³.

Yıldırım Bayezid tarafından toprakları ellerinden alınan Anadolu beylerinin 1400 tarihine doğru Timur'un karargâhında toplanmaları ²²⁴ ve bu arada Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in Timur'la olan ilk münasebeti, Timur devri tarihlerinde – Şerefeddin Yezdi ²²⁵, Nizameddin Şâmi ²²⁶,

²²⁰ Bezm-u Rezm, s. 414.

^{220a} Şehzadeliği döneminde Eflâk Bey'i Mirçe ile dostane ilişkileri bulunan İsfendiyar Bey'in, bu beyi harekete geçirmesi ve buna karşı Yıldırım Bayezid'in 1394'de kazandığı Rovina savaşı için bk. P.P. Panaitescu, Mircea cel Batrân. Bucureşti 1944, s. 241 v.d.; G. S. Radojiciç, La chronologie de la bataile de Rovina. Revue historique du Sudest européen V (1928) s. 136-139.

²²¹ Oruç, s. 32; krş. M. Halil Yinanç, I. Bayezid maddesi. İslâm Ansiklopedisi cüz 15, s. 375.

²²² Âşık Paşa-zâde, s. 74 v.d.; Neşri, I, s. 342-348; Oruç, s. 32-102; Tacü't-tevârih, I, s. 127 v.d. Ayrıca savaş arifesinde tarafların durumları ve Anadolu hâdiseleri için geniş bilgi M. Halil Yinanç, I. Bayezid maddesi. İslam Ansiklopedisi cüz 15, s. 379-382 de verilmektedir.

²²³ Oruç, s. 32-102; Tacü't-tevârih, I, s. 128.

²²⁴ P. Wittek, Menteşe beyliği, s. 85, not 287.

²²⁵ Şerefeddin Ali Yezdi, Zafernâme, Biblioteca Indica neşri, I, II., Calcutta 1888.

²²⁶ Nizameddin Şâmi, Zafernâme, éd. F. Tauer, Monog. Arch. Orient. Vol. V., Praha 1937. Necati Lugal Türk. çev., Ankara 1957.

İbn Arabşah²²⁷ – sükûtle geçilmektedir. Sinop emîri İsfendiyar Bey'in Timur'la olan ilk münasebeti hususuna Âşık Paşa-zâde – Neşri grubunun verdikleri kıymetli bilgilerden öğreniyoruz. İsfendiyar Bey, Timur'un Bayezid üzerine yürüyüşe geçmesinden önce, Erzincan'a gitmiş ve buranın emîri Mutahharten'le birlikte Alıncak kalesini görmeğe gelen Timur'la buluşmuştu. Yapılan görüşmeden sonra da Sinop'a dönmüştü²²⁸.

Bilindiği gibi, Yıldırım ve Timur arasındaki ihtilâf Yıldırım Bayezid'in mağlûbiyetiyle biten Ankara muharebesiyle²²⁹ neticelenmiş ve Osmanlı Padişâhı hasmına esir düşmüştü²³⁰. İsfendiyar Bey'in Candar oğulları beyliğinin eski topraklarına sahip olması ve Osmanlı tabiiyetinden kurtulması işte bu savaştan sonra Timur'un eski Anadolu beyliklerini yeniden canlandırması sayesinde mümkün olabilmişti.

Ankara savaşından sonra İsfendiyar Bey'in Timur'la karşılaşması hakkında geniş malûmatı devrin müverrihi Şerefeddin Ali Yezdi'ye borçluyuz²³¹. O, bu karşılaşmayı bize şu şekilde nakletmektedir: “Denizli civarında²³² Demirtaş'ın yaptırmış olduğu Menderes nehri üzerindeki köprüden geçip oraya konduğu zaman İsfendiyar Bey'le – Menteşe-oğlu Mehmed Bey – Timur'un huzuruna gelerek gereken saygıyı gösterdiler, kendisine bin at hediye ettiler. Timur büyük bir lütüfkârlık gösterdi ve onlara akranlarından ziyade iltifat etti; kendilerini hil'at, kemer ve külâh ile mükâfatlandırdı”.

Bu bilgiler bize İsfendiyar Bey'in, Yıldırım Bayezid'in mağlûbiyet haberi üzerine, deniz yolu ile gelerek Timur'a Menteşe'de iltihak ettiğini gösteriyor²³³. Yukarıda işaret ettiğimiz buluşmadan sonra Mehmed Bey'in memleketine döndüğü²³⁴ buna mukabil İsfendiyar

²²⁷ İbn Arabşah, Aca'ibu'l-makdur. Mısır 1285 s. 125.

²²⁸ Âşık Paşa-zâde, s. 77; Neşri, I, s. 348; Şerefeddin Ali Yezdi, II, s. 377-378.

²²⁹ Bu savaş hk. şimdilik geniş malûmat için bk. M. Halil Yinanç, I. Bayezid maddesi. İslam Ansiklopedisi cüz 15. Marie M. Alexandrescu, La Campagne de Timur en Anatolie. Bucureşti 1942. Halis Bıyıktaş, Ankara Muharebesi. İst. 1934.

²³⁰ F. Köprülü, Yıldırım'ın esaret ve ölümü. Belleten II (1937) s. 591-603.

²³¹ Şerefeddin Ali Yezdi, II, s. 467 (Burada İsfendiyar Beyi Menteşe-oğlu olarak kaydetmesi şüphesiz müellifin bir hatasıdır). Nizameddin Şami, Necati Lûgal çev. s. 315.

²³² F. Taescher, Menderes maddesi, Encyclopédie de l'Islam III., s. 525.

²³³ Krş. P. Wittek, Menteşe beyliği, s. 89.

²³⁴ Şerefeddin Ali Yezdi, II, s. 467.

Bey'in ise Timur'un yanında kaldığı görülmektedir²³⁵. Bu sebeple daha sonra Timur'un kısa bir muhasarayı müteakip Hıristiyanların elinde bulunan sahil İzmir'i aldığı Foça ve Sakız'ı haraca bağladığı 2 Aralık 1402 seferine²³⁶, İsfendiyar Bey'in iştirak ettiği Şerefeddin Ali Yezdi ve Nizameddin Şâmi'deki²³⁷ kayıtlara göre kabul edilebilir. Timur tarafından, babasının eskiden sahip bulunduğu topraklarda hükümdarlığı tanınan ve iltifat gören Candar-oğlu İsfendiyar Bey²³⁸, belki de bu seferi müteakip memleketine dönmüştür. Nitekim bu hususta Arap vekayinâme lerinde de kayıtlar vardır. İbn Tagrıbirdi²³⁹ aynen şöyle demektedir :

“Rum meliklerinden biri olan İsfendiyar Bey birtakım güzel hediyelerle geldi, Timur hediyeleri kabul etti ve kendisine ikramda bulundu ve onu memleketine geri gönderdi”. İsfendiyar Bey'e tekrar Beyliğinin iadesi hakkında Timur devri tarihçilerinden İbn Arabşah'daki haberde de: Timur'un Karamanlılara ve Tatarlara karşı, Kara Yülük, Erzincan'da Mutahharten ve Germiyan'da II. Yakub'a karşı muamelesi ve yine Mentеше ve Saruhan hükümdarlarının Timur'a iltihakları haberi üzerine, İsfendiyar Bey'in hediyelerle Timur'a geldiği ve onun tarafından eski hükümdarlığında bırakıldığı bildirilmektedir²⁴⁰.

Osmanlı vekayinâmelerinde, bu bilgilerden fazla olarak Timur'un Sinop emri İsfendiyar Bey'e teknil kendi ülkesine ilâve olarak da Kastamonu, Çankırı, Kalecik'i verdiği dair kayıtlar mevcuttur²⁴¹.

²³⁵ Şerefeddin Yezdi, II, s. 467; Nizameddin Şâmi, Necati Lügal çev. s. 315.

²³⁶ Timur'un buraların zaptı hk. geniş bilgi Nizameddin Şâmi, Zafernâme, s. 266-269, Necati Lügal çev. s. 318 v.d.

²³⁷ Yukarıda not 235 te gösterilen yerler.

²³⁸ Şerefeddin Ali Yezdi, II, s. 467.

²³⁹ İbn Tagrıbirdi, Nucûmu'z-Zâhire. W. Popper neşri, California 1915-23, VI/1., s. 82-84. İsfendiyar Beyin Timur tarafından tekrar beyliğine iadesi hk. İbn Hacer'e intikal eden rivayette dikkate değer: Timurlenk Osman-oğlu'nu öldürdükten sonra, orada onun hapsettiği Karaman-oğlunun iki oğlunu Mehmet ve Ali'yi serbest bıraktı. Onlara hil'at verdi. Her biri bir tarafı istilâ etti. O sırada Rum Meliklerinden biri olan İsfendiyar Bey kendisine geldi. Bu da Osman-oğlu'na düşman olan kimselerdendi. Timur kendisine ikramda bulundu. Sinop memâliki onun memleketlerindedir. Buraya Ceziretü'l-Uşşak denilir. Güzelliği darb-ı mesel olmuştur. Timurlenk oraya gitti o kendisine ikramda bulundu. (Inba, I, vrk. 213a), M. A Muîd Hân nşr., V., Hayderabad 1972, s. 154-155

²⁴⁰ İbn Arabşah, s. 141.

²⁴¹ Aşık Paşa-zâde, s. 80; Neşri, I, s. 359-361; Ruhi; Oruç, s. 30-105; Tacü't-tevârih, I, s. 190.

Böylece Timur himayesinde beyliğin eskiden sahip olduğu toprakları tamamen elde eden İsfendiyar Bey, Kastamonu'da Candar-oğulları bey'i olarak idareyi ele aldıktan sonra onun yüksek hâkimiyetini tanıyarak kestirdiği paralarında Timur'un ismini zikretmişti²⁴². Nitekim bu yüzyılın başlarında Timur'a giden İspanyol seyyahı Clavijo²⁴³ Candar-oğulları beyliğine dair verdiği kıymetli bilgiler arasında, İsfendiyar Bey'in Timur'a vergi vermekte ve memleketinde Timur'un adına çıkarıldığı parayı kullanmakta olduğu haberini veriyor.

İsfendiyar Bey'in, memleketine döndükten sonra da Timur'la dostane münasebetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu malûmatı da Semerkand'a giderken Erzincan'da Timur'un ordugâhından avdet etmekte olan İsfendiyar Bey'in yeğenine rastlayan seyyah Clavijo'ya borçluyuz²⁴⁴. İnebolu'nun da Candar-oğulları beyliği arazisine dahil ve müstahkem kalesi olan bir Türk şehri olduğu burada İsfendiyar Bey'in birçok emlâki bulunduğu yine Clavijo'nun verdiği bilgiler arasındadır²⁴⁵.

Gerçekten bundan böyle Candar-oğulları beyliği İsfendiyar Bey'in hükümdarlığı altında birleşik ve genişlemiş bir kuvvet olarak ortaya çıkmıştı. Bu devrede de zaman zaman Osmanlı devleti aleyhine gelişen olaylarda zarar veren bir rakip olmaktan geri kalmamıştır. Fakat Osmanlılar da baştan itibaren beyliğin bütünlüğünü tehdit etmekte devam etmişlerdir. İsfendiyar Bey'in, Timur'un Semerkand'a dönüşünden sonra, Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında çıkan taht kavgaları sırasında²⁴⁶ bir sıra mücadelelere atılarak sevk ve idareci rolü oynadığı ve her defasında Osmanlı şehzadelerinden birini himaye ettiği görülmektedir. Osmanlıların Orta-Anadolu vilâyetleri - Amasya, Tokat ve Sivas - üzerinde haklarını yüksek sesle ilân etmekte gecikmeyen Mehmed Çelebi'ye karşı²⁴⁷ ilk teşebbüsü, daha Ankara muharebesinin kaybedilmesi üzerine Amasya tarafına kaçmak istediği sırada yapmıştı.

²⁴² Osman Ferit Sağlam, Timur'la müşterek Candar-oğlu İsfendiyar sikkesi. T. T. Kongresi V (1961) s. 206.

²⁴³ Timur devrinde Kadis'ten Semerkant'a seyahat. Ö. R. Doğrul. çev., I., s. 75.

²⁴⁴ Clavijo, I, s. 74-77, 90-91.

²⁴⁵ Clavijo, I, s. 74-75.

²⁴⁶ Bu meseleler için bk. P. Wittek, De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople, R. E. I., Cahier I (1938), Halil İnalçık. Türk. çev., Belleten 27 (1943) s. 557 v.d.

²⁴⁷ Bu olaylar hk. bk. Neğri, I, s. 372 v.d.; Ruhî; İ. H. Uzunçarşılı, I. Murad maddesi. İslam Ansiklopedisi cüz 86, s. 497.

Bu müşkül ânında kız kardeşinin oğlu Yahya Bey vasıtasıyla yolunu keserek Mehmed Çelebi'ye düşmanlığını göstermişse de bir netice elde edememişti²⁴⁸. Bilâhare Çelebi Mehmed'e karşı Osmanlı tahtı için mücadele ederken ikinci defa mağlûp olan ve Candar-oğulları beyliği topraklarına sığınan İsa Çelebi'yi koruyarak ona karşı rekabetini devam ettirmişti²⁴⁹. Hattâ İsa Çelebi'nin Mehmed Çelebi aleyhine birlikte savaşma teklifini kabul etti. Birlikte, Candar-oğulları beyliği -Kastamonu, Bakır küresi Tosya, Çankırı, Kalecik, Canik- askerlerinden kurulu büyük bir kuvvetle Ankara'yı zaptetmek üzere geldilerse de Gerede önlerinde yapılan muharebede Çelebi Mehmed kuvvetleri tarafından bozguna uğratarak ağır kayıplarla Kastamonu'ya dönmek (1405) zorunda kaldılar²⁵⁰. İsa Çelebi de bu olaydan sonra Kastamonu'dan ayrılarak Aydın-oğlu Cüneyd Bey'in yanına gidip onun vasıtası ile Saruhan ve Mentеше hükümdarları ile anlaşarak Çelebi Mehmed'e karşı talihini bir defa daha denedi ise de muvaffak olamayarak Karaman-oğlu'na iltica etmek zorunda kaldı²⁵¹.

İşte Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in Ankara savaşından sonra Çelebi Mehmed'e karşı takip ettiği bu tecavüzkâr politika aralarının açılmasına sebep olmuştu. Fakat daha sonra İsa Çelebi ile olan mücadeledeki başarısından dolayı Çelebi Mehmed Anadolu'da daha kuvvetli bir varlık olarak ortaya çıkınca, Rumeli hâkimi Süleyman Çelebi Anadolu'ya geçmiş ve burada Mehmed Çelebi'yi tehdid etmeğe başlamıştı²⁵². Böylece kendini gösteren büyük siyasî tehlike, iki tarafı tekrar birbirine yakınlaştırmıştı. Anadolu'da endişe veren bu hal karşısında durumunu son derece güçleşmiş gören Anadolu hâkimi Mehmed Çelebi kardeşi Süleyman Çelebi'nin tekrar Rumeli'ye dönmesini temin için çareler aramaya başlamıştı. Nihayet yanında bulunan, fakat 1406 yılında Bursa'nın Süleyman Çelebi tarafından alınmasından sonra Karaman'a

²⁴⁸ Ruhî; Tacü't-tevarih, I, s. 169.

²⁴⁹ Neşri, II, s. 436-438 (Türk kaynakları içinde Fetret devri olayları hk. en geniş ve kıymetli malûmatı Neşri vermektedir).

²⁵⁰ Neşri, II, s. 440-444.; Şükrullah, Mit. z. Osman. Gech. II, s. 104 de Çelebi Mehmed'in Candar-oğlu hükümdarı İsfendiyar Bey'le Gerede yakınlarında muharebe ederek kuvvetlerini bozduğunu ve külliyyetli ganimetlerle Bursa'ya döndüğünü söylüyor; da hâdisenin tarihini göstermiyor Aynı malûmat Hacı Halil Konevi (İst. Üniv. Tarih dergisi II, 3-4 "1952") s. 59.

²⁵¹ Bk. Hikmet Akın, Aydın-oğulları tarihi, s. s. 64 v.d.

²⁵² Bk. Ruhî; İ. H. Uzunçarşılı, I. Mehmed maddesi. İslam Ansiklopedisi cüz 75, s. 498-99.

kaçan Musa Çelebi'den²⁵³ faydalanmayı düşünmüş ve onu Eflâk'a geçirerek bir kurtuluş çaresi bulmak istemişti. Bu iş için de Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in yardımlarını temin için onunla müzakerelere girişmişti. Kastamonu'ya gelip bizzat bu hususta İsfendiyar Bey'le görüşen Musa Çelebi bilâhare Süleyman Çelebi'nin Kastamonu üzerine yürümesi neticesi, Karaman-oğlu'nun yanına çekildi ise de²⁵⁴, Candar-oğlu'nun eski dostu Eflâk beyi Mircea ile anlaşarak elçisinin Karaman-oğlu nezdine gelmesi üzerine yeniden İsfendiyar Bey'in yanına gitti²⁵⁵ Candar-oğlu da 1409 yılı Temmuzunda Sinop'tan gemi ile onun Eflâklılarının ellerinde bulunan Kili limanına geçmesini temin etti²⁵⁶.

Yukarıda işaret ettiğimiz yakınlaşmağa sebep olan bu olayla başlayan dostane münasebetlerin kesikli devam ettiğini görüyoruz. Çelebi Mehmed'in Rumeli'de Musa Çelebi ile olan mücadelesi sırasında Anadolu'da Osmanlı kuvvetlerinin yokluğundan istifade eden Karaman-oğlu Mehmed Bey Osmanlı topraklarına taarruza geçmişti. Başlangıçta çelebi Mehmed'in müttefiki Germiyan-oğlu II. Yakub Bey'in topraklarını işgal ettikten başka²⁵⁷ bunu takiben de Bursa'ya kadar sokularak şehri uzun bir müddet muhasara ile yağmalamış ve Musa Çelebi'nin öldürüldüğü haberi üzerine (H. 816/1413-14 M.) memleketine dönmüştü²⁵⁸.

İşte İsfendiyar Bey, Karaman-oğlu'nun dostluğu bozarak giriştiği bu hareketlerinden dolayı Karaman'a H. 818/1415-16 M. yılında yapı-

²⁵³ Oruç, s. 37-105.

²⁵⁴ Krş. Tacü't-tevarih, I s. 246 v.d.

²⁵⁵ Ruhî; Behiştî, Tarih-i Âl-i Osman (Brit. Mus., nr. Add. 78-69) vrk. 66a; Neşri, II, s. 471-474; Tacü't-tevârih, I, s. 248; Oruç, s. 38-106; Âli, Kühü'l-ahbar. V., İst. 1285 s. 135.

²⁵⁶ Dukas, s. 53; Chalkokondyles, I, s. 161; Neşri, II, s. 476; Oruç, s. 38-106; Tacü't-tevârih, I, s. 248; Heşt Behişt (bizdeki fotoğrafı) te aynı malûmat vardır. Musa Çelebi'nin Rumeli'deki faaliyetleri için bk. St. Stanojeviç, Archiv für Slavische Philologie, 1896 XVIII (s. 435 v.d., 443); Jiracek, Geschichte der Bulgaren. Prag 1876; aynı müell. Geschichte der Serben. Gotha 1918. Ayrıca bk. Panaitescu, Mircea cel Batrân, s. 310.

²⁵⁷ Aynı, İkd, XX, s. 322, s. 337; Makrizî, Sulûk, Said. A: F. Aşur nrş. IV/1, s. 142. İbn Hacer, İnba, II, vrk. 20a.

²⁵⁸ Ruhî; Oruç, s. 109; Tacü't-tevârih, I, s. 271 v.d.; Şükrullah, Mit. z. Osman. Gesch. II., s. 160; Makrizî, Sulûk, IV/1, s. 275. Dukas, bu seferde Karaman-oğlu'nun Yıldırım'ın mezarını açarak kemiklerini yaktuğunu söyler (s. 70).

lan sefer için ²⁵⁹ Mehmed Çelebi'nin yardım isteğini kabul ederek oğlu Kasım kumandasında bir ordu göndermişti ²⁶⁰. Bilâhare İsfendiyar Bey'in Çelebi Mustafa ve Şeyh Bedreddin hareketini dostu Eflâk Beyi ile birlikte (1415) desteklemesi ilişkileri sertleşmişti. Ancak çok geçmeden Çelebi Mehmed'in Rumeli'ye geçerek Eflak'a karşı yapacağı sefer için de yardımına başvurulmuş Candar-oğlu İsfendiyar Bey, dostuna karşı istenen kuvveti yine Kasım kumandasında göndermekte gecikmeyecektir. (H. 819/1416-17 M.) ²⁶¹. Eflâk seferinden döndükten sonra İsfendiyar Bey'in oğlu Kasım, Kastamonu, Bakırküresi, Kalecik ve Çankırı taraflarının kendisine verilmesi için Osmanlı Padişâhı I. Mehmed'in tavassutunu dilemişti. Bunun üzerine Osmanlı Padişâhı tarafından İsfendiyar Bey'e bir nâme gönderilerek buraların Kasım'a terki istenmişti ²⁶².

İşte İsfendiyar Bey'in oğlu Kasım'ın memleketine dönmeyerek Osmanlı hizmetinde kalmak istemesi ve himaye görmesi ²⁶³ iki devlet arasında münasebetlerin iyiden iyiye bozulmasına sebep olmuştu.

İsfendiyar Bey'in başlangıçta bu teklifi kabul etmemiş olduğu ve noticede iki taraf arasında silahlı bir çatışmanın meydana geldiği Makrizî'nin kaydından istidlâl olunmaktadır. Osmanlı kaynaklarında ne yazık ki, bu çatışma hakkında hiçbir kayda rastlanmıyor. Makrizî, H. 819 senesi vekayii içinde bize naklettiği haberler arasında diyor ki: teklifi İsfendiyar Bey tarafından kabul edilmiyen Mehmed Çelebi, kuvvetleri başında Kastamonu'ya yürümüş, bunun üzerine Sinop'a çekilen İsfendiyar Bey'i burada muhasara etmiştir. Nihayet çıkar yol bulunamayan Candar-oğlu Bey'i, Osmanlı devlet başkanı adına hutbe okutmak ve para bastırmak suretiyle Osmanlı tabiliğini kabul etmiştir ²⁶⁴. Üstelik, Aşık Paşa-zâde - Neşri grubunda görüldüğü gibi, Bakırküresi ve Kastamonu'nun kendisine bırakılmasını rica etmek ve Tosya

²⁵⁹ Markizi Sulûk, IV/1, s. 310; Aynî, İkd, XX, s. 417. Krş. İst. fethinden önce yazılmış tarihî takvimler, s. 20.

²⁶⁰ Neşri, II, s. 527-529; Oruç, s. 42-109; Tacü't-tevârih, I, s. 277-78.

²⁶¹ Neşri II, s. 536; Oruç, s. 43-110; Tacü't-tevârih, I, s. 284; Osman Turan, tarihî takvimler, s. 20. Aşık Paşa-zâde, s. 86-89; Anonim, s. 72; Ayrıca bk. Panaiteacu, M. c. B., s. 343.

²⁶² Neşri, (Andan Sultan Mehmet gazadan dönüp, devletle yine Bursa'ya gelicek İsfendiyar-oğlu Kasım Bey eyitti "Sultanımın kuluyam, kapısından ayrınt gitmezem" dedi) II, s. 538; Tacü't-tevârih, I, s. 285.

²⁶³ Neşri, II, s. 538; Tacü't-tevârih, I, s. 285.

²⁶⁴ Markizi, Sulûk, IV/1, s. 369.

ile Çankırı ve Kalecik'in de, oğlu Kasım'a değil Padişâh'ın kendisine kalmasını dilediğini bildirmek üzere veziri Mehmed Bey'i elçi olarak göndermiştir. Neticede teklif kabul eden Osmanlı Padişâh'ı, Ilgaz dağı sınır tayin ederek kendisine İsfendiyar Bey tarafından terk edilen bu yerleri Osmanlı hizmetindeki Candar-oğlu Kasım Bey'e verdi ²⁶⁵. Bu anlaşmadan sonra da muhasara kaldırılmış ve İsfendiyar Bey de Kastamonu'ya dönmüştü.

Böylece Candar-oğulları beyliği, biri yarı mustakil ve diğeri ise Osmanlı tabiiyetinde olmak üzere şeklen ikiye bölünmüş bir manzara arz ediyordu.

Elimizdeki H. 833 Şaban / Nisan 1430 M. tarihli vakfiyesinden Kasım Bey'in, kendine verilmiş yerler arasında bulunan Ankara'da bir imaret inşa ettirerek buna vakıflar tahsis ettiği anlaşılmaktadır ²⁶⁶. Bu vakfiye Kasım Bey'in bu tarihlerde henüz hayatta olduğunu göstermekte ve aynı zamanda bu yerlerin kendi tasarrufunda bulunduğunu teyid etmektedir.

Bu sıralarda (1417-1421) Amasya hududunda Osmanlılar aleyhine vukua gelen önemli gelişmelerden İsfendiyar Bey'in de faydalandığı ve yukarıda işaret ettiğimiz kayıplarına karşı Canik bölgesinde bazı toprakları ülkesine kattığı anlaşılıyor. Gerçekte Erzincan'da yerleşmiş olan Kara-Koyunlu Pir Ömer Bey Doğu Karahisar'ı zaptetmişti (1417) ²⁶⁷. Buranın bey'i Melik Ahmed oğlu Hasan Bey, Murad'a sığınarak bundan yardım istedi ²⁶⁸. Öbür taraftan Canik bölgesinin Çarşamba tarafları Kubad-oğlu Cüneyd Bey'i öldüren Alp Arslan'ın oğlu Hasan Bey tarafından alınmış, Candar-oğlu İsfendiyar Bey de bu karışık durumdan istifade ile Samsun'u işgal ederek oğlu Bafra emiri Hızır

²⁶⁵ Behiştî, vrk. 81a; Neşri, II, s. 538-540. Tosya, Çankırı, Kalecik'den başka Ankara'nın da kendisine verilmiş olduğu Kasım Bey'in H. 833/1429-30 M. tarihinde tertip ettirmiş olduğu vakfiyesinden anlaşılıyor. Bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 593, s. 247.

²⁶⁶ İsfendiyar-oğlu Kasım Bey'in Ankara'da Saray Köyünde inşa ettirdiği imaret ile buna ait tahsis ettiği vakıfları için bk. yukarıda zikredilen vakfiye. Yine Kasım Bey'e ait bir berat için bk. İ. H. Uzunçarşılı, Anadolu beylikleri, vesikalar kısmı, nr. 48.

²⁶⁷ Şükrullah, Mit. z. Osman. Gesch. II, s. 108; Hacı Halil Konevi (İst. Üniv. Tarih Dergisi, II, 3-4 "1952" s. 60); ayrıca geniş bilgi için bk. Faruk Sümer, Karakoyunlu maddesi. İslâm Ansiklopedisi, aynı müell. Kara Koyunlular. Ankara 1967.

²⁶⁸ Rubi.

Bey'e vermişti ²⁶⁹. Bunun üzerine Çelebi Mehmed Kastamonu ve Canik'e bir sefer yaptı ise de İsfendiyar Bey elinden Samsun'u alamadı (1418) ²⁷⁰. Ancak iki sene sonra oğlu Murad'ı ve yeni atabeyi Rum Beylerbeyi Hamza Bey'i bu işe memur etti. Candar-oğlu Hızır Bey bu kere gelen Osmanlı kuvvetlerine mukavemet göstermeden Samsun'u teslim etti. Hızır Bey'in bu hareketi üzerine Osmanlı Padişâhı I. Mehmed, kardeşi Kasım Bey gibi onun da Osmanlı hizmetine girmesi teklifinde bulundu, fakat Hızır Bey teklifi kabul etmeyerek babasının yanına döndü ²⁷¹.

İsfendiyar Bey döneminin, yukarıda sözü edilen, çağdaşı Çelebi Mehmed'le alakalı ilginç olaylarından biri onun Çelebi Mehmed devrinde gelişen içtimâî bir hareket'in öncüsü ve Musa Çelebi'nin Kazas-ker'i olup kâhyası Börklüce Mustafa'nın Aydın taraflarındaki hareketinin genişlemesi neticesinde Sinop'a gelen Simavna kadısı Şeyh Bedreddin'i gayet iyi karşılaması ve oradan da Eflâk'a geçmesinde rol oynamasıdır. Öyle anlaşılıyor ki, bu isyanda dinî-içtimâî âmiller mühim rol oynamakla beraber esas sebep ucların merkezî devlete tepkisi ve tımar meseleleri olmuş görünmektedir ²⁷². Diğeri de Timur'un ölümünü müteakip Semerkand'tan Anadolu'ya dönen bir müddet Karaman-oğullarına ait Niğde de kaldıktan sonra yanına gelen Yıldırım Bayezid'in oğulların-

²⁶⁹ Neşri, II, s. 536 v.d.; Şükrullah Mit. z. Osman. Gesch. II, s. 110; Hacı Halil Konevi, (İst. Üniv. Tarih dergisi, II, 3-4 "1952", s. 60); Tacü't-tevarih, I, s. 287 Bafra'nın bu sıralarda alındığını söylese de Hızır Bey adına H. 814/1411 M. de tercüme edilmiş bir Miracnâmenin bulunması buranın İsfendiyar Bey eline daha evvel geçtiğini göstermektedir. Krş. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, s. 358. Ayrıca İsfendiyar Bey'in Samsun'da kesilmiş gümüş sikkesi için bk. Paralar ek. 1.

²⁷⁰ Krş. Osman Turan, Tarihi takvimler, s. 21 v.d.

²⁷¹ Neşri, II, s. 530/1418 de Çelebi Mehmed'in yarı kalan Canik seferi ile Samsun'un fethini karıştırır. Tacü't-tevarih, I, s. 287 de Samsun'un fethi için H. 822/1419 M.; Osman Turan tarihi takvimler, s. 21, Atsız, Osmanlı Tarihine ait takvimler. İst. 1961, s. 26 da H. 821/1418 M. olarak verirler. Bu vekayii'nin tetkikinden Cenevizlilere ait kâfir Samsun'un daha önce düşmüş olduğu anlaşılıyor.

²⁷² Oruç, s. 108-110; Ali, V, s. 143; Aşık Paşa-zâde, s. 91 (Bedreddin Kastamonu'ya gelince İsfendiyar Bey'in padişâhtan çekindiği için onu geri gönderdi der). Ayrıca Şeyh Bedreddin'in düşünceleri ve hayatı için bk. M. Ş. Yalıtıkaya, Simavna n.adesi. İslam Ansiklopedisi, aynı müell, Simavna Kadısı-oğlu Şeyh Bedreddin'e dair bir kitap. Türkiyat mec. III (1935) s. 249-252 ve Şeyh Bedreddin. İst. 1925 (adlı hususi bir monografi). Zengin bir şekilde vesikalandırılmış bu eser, F. Köprülü tarafından Mitteilungen zur Osmanischeng Geschichte I (1927) s. 203-232 neşredilen Bemerkungen zur Religionsgeschichte Kleinasien adlı makale, F. Babinger, Scheich Bedreddin, der Sohn des Richters von Simaw. Der Islam XI (1921) s. 1-106 ve zeyil, XII (1922) s. 103-193 de Scheich Bedreddin adlı tetkiki. Panaitescu, M. c. B., s. 337.

dan Mustafa Çelebi'ye²⁷³, batı kaynaklarının verdikleri bilgiye göre, yardımda bulunarak onun da Eflâk'a geçmesini temin etmesidir 1415²⁷⁴.

II. Murad tahta çıktığı zaman (1421), saltanat değişikliğinden istifadeye kalkan diğer Anadolu beyleri gibi²⁷⁵. İsfendiyar Bey de harekete geçti. Amacı Çelebi Mehmed'in yaptığı fetihleri geri almak ve Osmanlı tabiiyetinden kurtulmak idi. Böylece Çelebi Mehmed'in himayesinde Çankırı, Kalecik ve Tosya da yerleşmiş olan kendi oğlu Kasım Bey'i oradan kovdu. Bunun üzerine II. Murad İsfendiyar Bey'e karşı bir kuvvet gönderdi Sinop'a kaçan Candar-oğlu ancak, diğer Anadolu beylerinin aracılığı sayesinde II. Murad'la barıştı (1421 sonbaharı veya kışı)²⁷⁶.

Ancak, Anadolu'da Çelebi Mehmed'in yaptığı fetihleri geri almak ve Osmanlı tabiiyetini tanımamak suretiyle 1402 de Timur'un tesis ettiği vaziyeti geri getirmiş olan Anadolu Beyleri ile birlikte Candar-oğlu İsfendiyar Bey, Düzme Mustafa meselesinin²⁷⁷ hallinden sonra, Küçük Mustafa'yı desteklemekte gecikmedi²⁷⁸. II. Murad'a karşı girişilen umumî taarruz hareketine katılarak Taraklı - Borlu'ya kadar da ilerledi²⁷⁹.

Osmanlı Padişâhı II. Murad, Küçük Mustafa ile taht mücadelesinde bulunduğundan, başlangıçta bu değişikliğe razı olmak zorunda kalmıştı. Ancak, tahta kat'i olarak yerleşmesini temin eden bu meselenin hallin-

²⁷³ Mustafa Çelebi'nin esareti ve Anadolu'ya dönmesi hk. bk. Enveri, *Düstürnâme*, M. Halil Yinanç, nşr. s. 91, aynı müell., *Methal*, s. 97; *Fetihnâme-i Timurleng*, Sarı Abdullah. Münşeât-ı fârisî., Esad Efendi Ktp., nr. 3333, vrk. 17a. Osmanlı kaynaklarına göre (msl. Âşık Paşa-zâde, s. 74, Oruç s. 35, Behiştî, vrk. 40a, Hacı Halil Konevî, *İst. Üniv. Tarih Dergisi* II 3-4 (1952) s. 59) Mustafa Çelebi Ankara savaşından sonra kayıp olmuştur.

²⁷⁴ Dukas. s. 71; Chalkokondyles, I, s. 193; Panaitescu, *Documentele Tarii Romanesti*. Bucureşti 1938, s. 110-112.

²⁷⁵ Msl. Menteşe-oğlu'nun teşebbüsü için bk. P. Wittek, *Menteşe beyliği*, s. 97 v.d.

²⁷⁶ Osman Turan, *Tarihi takvimler*, s. 58.

²⁷⁷ Bu mücadeleler için bilhassa bk. Oruç, s. 112-13; Osman Turan, *Takvimler*, s. 60; Dukas, s. 85 v.d.; Jorga, *Notes et extrais*, I., Paris 1899, s. 312 ve müteakip sayfalar. Yıldırım Bayezid'ten İstanbul'un fethine kadar Osmanlı tarihinde fevkalâde ehemmiyeti olan bu düzmeler meselesi için bk. P. Wittek, *De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople* R. E. I., Cahier I (1938), Türkçe çev. *Belleten* 27 (1943) s. 557 v.d.; Fr. Babinger, "Bajezid Osman" (*calixtus ottomanus*), *La Nouvelle clio*, nos. 9-10 (1951).

²⁷⁸ Ruhi; Dukas, s. 113 (Şarabtar İlyas'ın Şehzadeyi Kastamonu taraflarına götürmesi kaydı mühimdir.

²⁷⁹ Oruç, s. 48; Hacı Halil Konevî (*İst. Üniv. Tarih Dergisi* II, 3-4 (1952) s. 60-61; *Behiştî*, vrk. 99a.

den (20 Şubat 1423) sonra²⁸⁰ girdiği genel tedip hareketi sırasında İsfendiyar Bey üzerine yürüdü. Taraklı - Borlu'da yapılan muharebede İsfendiyar Bey'in oğlu Kasım Bey de Osmanlılar tarafından yer almıştı. Bu savaşta yaralanan İsfendiyar Bey Sinop kalesine sığındı ve küçük oğlu Murad vasıtasıyla sulh teklif etti. Ayrıca Osmanlı devleti ileri gelenlerine mektuplar yazarak aracılıkta bulunmalarını rica etti ve aynı zamanda oğlu II. İbrahim Bey'in kızı olan torunu Halime Hatun'u²⁸¹ II. Murad'a nikâhlamak isteğinde bulundu. Neticede yapılan barış ile II. Murad'a tabi olmağa, her sene Padişâhın seferlerine asker göndermeği ve Bakır-Küresi hasılatından mühim bir kısmını vermeği taahhüt etti; hudutlar yeniden tayin edilerek Kastamonu ve Bakır-Küresi İsfendiyar Bey'e iade olundu²⁸² (1423 sonu, 24 başı)^{282a}.

Candar-oğlu, İsfendiyar Bey'in Osmanlılarla öteden beri devam edegelen anlaşmazlığı kesin olarak ortadan kaldırmak yollarını aradığı ve bu maksatla Osmanlı hanedanı ile sıhrî münasebet kurmayı uygun bulduğu görülmektedir. Gerçekten de evlenmeler karşılıklı olmuş Halime Hatun ile Bursa'da yapılan düğünü esnasında (1425)²⁸³ II. Murad, kız kardeşlerinden Selçuk Hatun'u²⁸⁴ kayın pederi Candar-oğlu II. İbrahim Bey'e, diğer kız kardeşi Sultan Hatun'u da yine İsfendiyar Bey'in oğlu olup babasına muhalefet ederek Osmanlı hizmetine girmiş olan Çankırı Sancak beyi Kasım Bey'e vermiştir²⁸⁵.

Öyle anlaşılıyor ki İsfendiyar Bey bu siyasetinde muvaffak olmuştur. İki hanedan arasında izdivaç yolu ile birleşmeler neticesi sulhu

²⁸⁰ Krş. Halil İnalçık, II. Murad maddesi. İslâm Ansiklopedisi cüz 86, s. 600-601.

²⁸¹ Krş. Fr. Babinger, Von Amurath zu Amurath. Vor-und Nachspiel der Schlacht bei Varna. 1444. Oriens III, 2 (1950) s. 234, not 17.

²⁸² Âşık Paşa-zâde, s. 104; Neşri, II, s. 574-576 (tarih olarak H. 828/1424-25 M. gösteriliyor ki yanlış); Rubi; Oruç, s. 48; Tacü't-tevârih, I, s. 317 v.d.; Şükrullah, Mit. z. Osman. Gesch. II, s. 110; Hacı Halil Konevî, s. 60-61, Behiştî (İlgaz dağının iki devlet arasında sınır olduğunu söylerler).

^{282a} Anlaşmanın tarihi için krş. Osman Turan, takvimler, s. 22.

²⁸³ Osmanlı kaynaklarından bazıları msl. (Oruç, s. 114) düğünün Edirne'de olduğunu söyler.

²⁸⁴ Selçuk Hatun, II. İbrahim Bey 1443 senesinde öldükten sonra Bursa'ya dönmüştür. Selçuk Hatun Bursa'daki tesislerine ait H. 888 Cemaziyevvel/Haziran 1483 M. tarihli vakfiyesi için bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 608, s. 384. Ayrıca H. 840/1436-37 M. yılında Kastamonu'da inşa ettirmiş olduğu Türbesi kitabesi ve çocuklarına ait mezar kitabelerinin metinleri için bk. Kitabeler ek. 2.

²⁸⁵ Bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Hatun kiminle evlendi. Belleten 82 (1957) s. 255, not 7.

sağlam esaslara bağlamak sayesinde İsfendiyar Bey, memleketinde yeniden düzeni kurabilmiş, bundan sonraki zamanını barış içerisinde geçirmiştir. İsfendiyar Bey'in, bu sulh devresi içinde II. Murad'a karşı 1423 anlaşması gereğince tabilik vazifesini yerine getirdiği hususunda deliller mevcuttur. Nitekim II. Murad'ın 1438 tarihinde Macaristan'a yaptığı sefere İsfendiyar Bey de yardımcı kuvvetler göndermiştir²⁸⁶. Bununla beraber zaman zaman Osmanlı devleti aleyhinde teşebbüslerden geri durmamıştır. Meselâ Feridun Bey Münşeâtı'ndaki bir mektupta²⁸⁷ önemli bir kayıt vardır. Buna göre 1435 de Timur'un oğlu Şahruh'un üçüncü defa Anadolu'ya yürüyeceği haberi üzerine İsfendiyar Bey, onunla münasebete geçmiştir²⁸⁸.

Candar-oğulları beyliğinin 1435 den önceki devrede Şahruh'la olan münasebetleri, doğu kaynaklarına aksetmemektedir. Yalnız Feridun Bey Münşeâtı'nda 1416-17 tarihini taşıyan ve Şahruh tarafından Çelebi Mehmed'e yazılan bir mektup vardır. Bunda Osmanlıların Anadolu beylikleri aleyhindeki hareketlerinin tasvip edilmediği söylenmektedir²⁸⁹. Bundan başka Karayölk'ün Şahruh'a gönderdiği 1420 tarihli mektupta²⁹⁰ Karaman-oğlu Mehmed, İsfendiyar Bey, Hamidili Beyi Hüseyin, İzmir oğlu Cüneyd'in oğlu Hamza, Dulkadir Bey'i Süleyman, Bizans İmparatoru, Trabzon ve Gürcü Meliklerinin hepsinin Şahruh'u bekledikleri ve bağlılıklarını sunmaya hazır oldukları hakkındaki kayıtlar da son derece ilgi çekicidir. Bütün bunlara rağmen II. Murad'ın işi fazla ciddiye almadığını ve Candar-oğullarına karşı genel olarak mülayim ve barışçı bir tavır takınmış olduğunu söyleyebiliriz. Belki de o, Candar-oğlu'nun bu kabil kombinezonlarından fiili bir netice çıkaracağını varid görmemekte idi. Her ne olursa olsun, II. Murad'ın bu müsamahakâr davranışdır ki Candar-oğulları beyliğine bir müddet daha yaşama imkânı sağlamıştır^{290a}.

²⁸⁶ Oruç, s. 51; ayrıca II. Murad'ın bu seferleri hakkında geniş bilgi Halil İnalcık, II. Murad madd. İslâm Ansiklopedisinde verilmektedir. Aynî, İkd, XX, s. 602. (Bu olayı H. 830 haberleri arasında verir).

²⁸⁷ Münşeâtü's-selâtin, I., İst. 1274, s. 220; ayrıca bu mektup için bk. Münşeât, Fatih Ktp. nr. 4126, vrk. 71.

²⁸⁸ Şahruh'un 1435 seferi için krş. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*. I., Gotha 1909, s. 417.

²⁸⁹ I., s. 150.

²⁹⁰ Feridun Bey, I, s. 153.

^{290a} II. Murad'ın sulh politikası için bk. not 312.

İsfendiyar Bey devrinde beyliğin 1412 - 1429 yılları arasında, beyliğin ilk kuruluş döneminde olduğu gibi, Mısır'la dostane münasebetleri devam ettiğine dair Arap kaynaklarından Aynî'de^{290b} bilgi verilmektedir. Bu kaynağa göre; Anadolu'ya gönderilmiş olan Emîr Beysak eş-Şeyhî Sinop'ta İsfendiyar Bey'in yanında uzun süre kalmıştı. Yine aynı kaynakta H. 832 yılı olayları arasında şu önemli haber yer almaktadır: "1429" Ocak ayında Samsun ve Sinop ülkesi hâkimi Emîr İsfendiyar'ın elçisi yanında hediyelerle geldi. Sultan elçiye iyi muamele edip onunla İsfendiyar Bey'e değerli hediyeler gönderdi". Ancak Çağdaş Arap tarihçisi İbn Tagrıbirdi'nin H. 838 senesi vekayii arasında bize naklettiği vechile Mısır Sultanı Barsbay'a karşı mücadele eden Mısır ata-beyi Canbek el-Sûfi'nin H. 838/1434-35 M. yılında Anadolu'da Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in yanına sığınmış ve bir müddet sonra oradan Dulkadirli Süleyman Bey'in yanına gitmiş olması keyfiyeti²⁹¹, bize iki devlet arasındaki münasebetlerin bu dönemde de iyi olmadığı hükmüne götürmektedir.

H. 842/1439 M. tarihli mezar kitabesine göre Sinop'ta ölmüş olan İsfendiyar Bey'in²⁹² zamanında iktisadî ve ticarî faaliyetin çok gelişmiş olduğunu görmekteyiz. Hükümdarlığı sırasında kendi adına basılmış gümüş ve bakır paraları da mevcuttur²⁹³. Bu devre ait Venedik arşiv vesikalarından, Beyliğin Sinop limanı vasıtasıyla Venedik ve Cenevizlilerle İktisadî - ticarî münasebetlerde gelişmeler kaydedildiğini, Kastamonu'da çıkan sof ile bakır cevherinin mühim ihraç metâi haline geldiği anlaşılmaktadır²⁹⁴.

Yine İsfendiyar Bey²⁹⁵ devrinde beyliğin ilim hayatı ve san'at alanında canlılık gösterdiğini ispat edecek delillere de sahip bulun-

^{290b} Aynî, İkd, XX, s. 379-8, s. 618-619.

²⁹¹ İbn Tagrı birdi, Nücûm, Popper nrş. VI, s. 731-733; Canbek el-sûfi'nin bundan sonraki akıbeti için bk. Ahmed Darrag, L'Egypte sous Le Regne de Barsbay. Damas 1961.

²⁹² İsfendiyar Bey'in H. 843/1439-40 M. tarihli mezar kitabesinin metni için bk. Kitabeler ek. 2.

²⁹³ Paralar ek. 1.

²⁹⁴ F. Thiriet, III, nr. 2294, 2319, 2349.

²⁹⁵ İsfendiyar Bey'in H. 800/1397-98 M. tarihli Sinop'ta hâkim bulunduğu sırada Kalecik'teki bir zaviye ile alâkalı tertip ettirdiği vakfiyesi için bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 597, s. 98.

yoruz. Zamanında Kastamonu, Anadolu'daki ilmi faaliyet merkezlerinden biri olmuş, bir çok değerli ulema buraya gelerek Bey'in adına eserler telif etmişlerdir ²⁹⁶.

II. İbrahim Bey

1439 - 1443

İsfendiyar Bey'in ölümünden sonra yerine oğlu İbrahim Bey geçti (1439). İbrahim Bey'in, adına telif edilmiş Cevahirü'l-esdâf isimli tefsirin mukaddimesindeki ve oğlu İsmail Bey'in H. 861/1457 M. tarihli Kastamonu'daki külliyesiyle alâkalı vakfiyesi ile yine bu külliyesine ilâve olarak yaptığı vakıflarla ilgili H. 865/1461 M. tarihli vakfiyesindeki ²⁹⁷ kayıtlardan Taceddin ünvanı kullandığı anlaşılmaktadır.

Dört yıl kadar saltanat sürmüş olan İbrahim Bey devrine ait olaylara dair araştırmalarımız, sırasında hiçbir kayda rastlayamadık. Yalnız Osmanlı Padişâhı II. Murad'ın kayın pederi ve eniştesi olan İbrahim Bey'in ²⁹⁸ tahta geçmesi neticesinde beyliğin iç ve dış siyasetinde radikal bir değişiklik vukubulmadığı, barışçı ve ahitlere sadık bir politika güdüldüğü anlaşılmaktadır. H. 847/1443 M. tarihli mezar kitabesine göre ²⁹⁹ Sinop'ta ölmüş olan İbrahim Bey'in devrinde kendi adına basılmış gümüş sikkesi de mevcuttur ³⁰⁰. II. İbrahim Bey, babası

²⁹⁶ Bk. Kaynaklar.

²⁹⁷ Bk. H. 861 Rebiülevvel / Ocak 1457 M. tarihli vakfiyesi, Vakıflar Umum Md. arş. nr. 582, s. 225. Yine H. 865 Şaban / Mayıs 1461 M. tarihli vakfiye, Vakıflar Umum Md. arş. nr. 582, s. 228, ayrıca adına telif edilmiş olan Cevahirü'l-esdaf adlı Kur'anı Kerim tefsirinin mukaddemesi, bk. Kaynaklar.

²⁹⁸ Bu evlenmeler için bk. yukarıda not 280, 285.

²⁹⁹ Bu tarihli mezar kitabesinin metni için bk. Kitabeler ek. 2.

³⁰⁰ Bk. tavsifi için Paralar ek. 1.; Candar-oğlu Kasım Bey'den başka II. İbrahim Bey'in de Mahmud adındaki oğlu Osmanlı hizmetine girmiş ve kendisine Fatih tarafından Edirne'de mülkük verilmiştir. Bu hususta Başbakanlık arş. H. 890 tarihli tapu defterinde (nr. 20, vrk. 37) şu kayıt vardır :

ملك محمد بك بن ابراهيم بك بن اسفنديار حاليا پادشاهز ملطان بايزيد خان هوم حيات
و عموم حيات نظرين ايدوب اشبو موسى بكلو نام كوني هبه و تملك ايدوب لواحقيله و توابيله
باغشايوب انه حكم عالم ارايي صدقه اولمش شمدى ملكيت ازره مزبور محمود بك تصرفنده در .
قرينه موسى بكلو ... خانه مجرد حاصل
4417 11 24

Mahmud Bey'in mülkünü bu köyde yaptırdığı zaviyeye vakfetmiş olduğunu H. 891 tarihli vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 587 s. 153.

İsfendiyar Bey emriyle adına ithaf edilmiş Cevahiru'l-esdâf³⁰¹ ismindeki tefsir mukaddimesinde Sahibü's-seyf ve'l-kalem olarak anılmaktadır. Fiiliyatta fazla bir şey ifade etmemekle beraber bu sıfatlar, şimdiye kadar dikkati çekmemiş olmaları hesabıyla, kayda değer. Bu ünvanın nâdir olmakla beraber bu devirdeki diğer Anadolu beyleri içinde kullanıldığı görülmektedir³⁰².

İsmail Bey

1443 - 1461

Babası II. İbrahim Bey'in ölümünden (1443) sonra beylik tahtına en büyük oğlu İsmail Bey geçti^{302a}. Onun, H. 861 Rebîu'l-evvel/Ocak 1457 M. tarihli Kastamonu'daki külliye ile alâkalı vakfiyesinde mevcut bulunan kayıttan, Kemâleddin ünvanını kullandığı anlaşılmaktadır³⁰³. Zamanında vukua gelen iç hâdiselerin ehemmiyetlisi babasının ölümünden sonra baş gösteren iktidar buhranı oldu. Saltanatının ilk yıllarında, beyliğin tahtına yerleşmek ve devletin birliğini muhafaza etmek için kardeşi Kızıl Ahmed Bey ile uğraşmak zorunda kaldı³⁰⁴. Babasına halef olmak isteyen Kızıl Ahmed'in davranışları bir iç savaşın çıkmasına yol açacak gibi görünüyordu. Gerçekte de Kızıl Ahmed Osmanlılara

Yine buna ait de Başbakanlık arş. H. 935 tarihli tapu defterinde (nr. 370, s. 15) şu kayıt vardır : ملك محمود بك اسفنديارى سابقاً اشبو موسى بكلو نام قريه مرحوم سلطان محمد مزبور محمود بکه حدودى سنوريه اشكونجى اشر چفتك طريقيه وروب تصرف ايدرمش بعده مرحوم سلطان بازيد خان قريه مزبوره هبه و تملك ايدوب اله حكم صدقه بيورمش محمود بك داشى مذکور قريده بنا اتدوكي ذابوره سنه وقف ايلمش قريه موسى بكلو وقف ذابوره مزبوره تابع ادرنه بو قريه سربست اولوب نيابتنه ويوه سنه نائب ويوه جى دخل اتميه ديو ملك نامه خاقانى ارزانى قلنش .

خانه مسلم	مجرد	كبران	حاصل
30	3	3	3783

³⁰¹ Eser hk. bk. Kaynaklar.

³⁰² Bu ünvanın Mısır Memlûki sultanlarının titula türünde de yer aldığı malûmdur (Bu husustaki bibliyografya için bk. F. Taeschner, Beiträge zur frühosmanischen Epigraphik und Archäologie. Der İslam, Bd. 20, Heft 2, 1931, s. 161, not 3).

^{302a} Candar-oğlu II. İbrahim Bey'in mezar kitabesi metni için bk. Kitabeler ek. 2. İsmail Bey 1419 yılı Haziranında doğmuştu. Bk. Menakib. Babinger nşr., s. 70.

³⁰³ Kemâleddin ünvanı kullandığı hk. bk. H. 861 tarihli vakfiye, Vakıflar Umum Md. arş. nr. 582, s. 225-227.

³⁰⁴ Tevârih-i Âl-i Osman, İst. Üniv. ktp. T. yazmalar nr. 2438, vrk. 132a; Kemal Paşa-zâde, Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter (tıpkı basım) yayınlıyan: Şerafettin Turan, Ankara 1954, s. 191; Tac'ü't-tevârih, I, s. 473.

baş vurarak yardım istemişti. Fakat Osmanlılar ona beyliğe geçmek için yardım etmeği reddederek sadece Bolu sancağını vermekle yetindiler³⁰⁵.

Dahili buhranın bu şekilde hallinden sonra Fatih Sultan Mehmed'in Osmanlı tahtına ilk (1444 Ağustos) cülûsuna³⁰⁶ kadar geçen müddet içinde İsmail Bey eski dostluğu bozacak her hangi bir harekette bulunmamıştır. Bu hususa dair Cyriacus'un, arkadaşı A. Giustiniani Banca'ya Edirne'den gönderdiği 22 Mayıs 1444 tarihli mektuptaki bilgiler ilgi çekicidir³⁰⁷. Mektubunda Cyriacus, 22 Mayıs'ta Edirne'de yapılan kabul resminde elçilerle II. Murad'ın huzuruna çıktığında, Candar-oğlu İsmail Bey'in elçileri tarafından getirilen kıymetli hediyelerin Padişâha takdim edildiğini görmüştür.

Ayrıca, elimizdeki 1443 tarihli bir Venedik vesikasına göre de, Trabzon'a gitmekte olan bir Venedik kalyonuna Sinop'ta el konulmuş, Venedikli yolcular gemiyi terke mecbur edilerek eşyalarına el konulduğu halde Cenevizli yolculara hiç bir şey yapılmamıştı³⁰⁸. Bu olayda bize, bu tarihlerde Osmanlı dostu Cenevizlilere karşı³⁰⁹ iyi muamelede bulunarak Osmanlılarla mevcut dostluğun bozulmaması hususunda Candar-oğlu'nda hâkim olan düşüncüyü göstermektedir. Aynı vesikanın tahlilinden ikinci netice de, bu sıralarda Sinop'taki Venedik kolonisi ile münasebetlerin iyi olmadığıdır. Nitekim 1444 tarihli ikinci bir vesikada, münasebetlerin düzelmesini temin için Angelo de Câ Pesaro adlı bir Venedik elçisinin Candar-oğlu İsmail Bey'in nezdine gönderildiğine işaret edilmektedir³¹⁰. Görülüyor ki Candar-oğlu İsmail Bey bu tarihlerde Osmanlılarla olan iyi münasebetleri devam ettirme yolunda azami derecede ihtiyatlı bir barış politikası takip etmiştir.

Fakat ilk cülûsunda³¹¹ Sultan Mehmed ve etrafındakilerin II. Murad zamanındaki ihtiyatlı ve barışçı dış politikaya mukabil taarruz-

³⁰⁵ Kemal Paşa-zâde, s. 191.

³⁰⁶ Bu meseleler için bk. Fr. Babinger, Von Amurath zu Amurath. Oriens III, nr. 2 (1950) s. 235-238; krş. Halil İnalcık, Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar. Ankara 1954 s. 62-63.

³⁰⁷ Bk. Halecki, The Crusade of Varna, a discussion of controversial problems. Newyork 1943, s. 86, vesika 3.

³⁰⁸ F. Thiriet, III (1961), nr. 2614.

³⁰⁹ II. Murat devrinde Cenevizle olan bu dostane münasebetler için krş. Babinger. Von Amurath, s. 252, not 102.

³¹⁰ F. Thiriet, III, nr. 2658.

³¹¹ Krş. Osman Turan, Takvimler, s. 42.

kâr siyasetleri yer almıştır. Bu hususa dair, Ruhî'yi takip eden Heşt Behişt'te dikkate değer bilgi verilmektedir³¹². Bu kaynakta" Sultan II. Mehmed'in Müslüman ve Hıristiyan hükümdarlara ve Osmanlı tabiiyetini kabul etmiş olanlara taarruz ettiği, Kastamonu hâkimi İsmail Bey'e, Karaman-oğlu ve diğer komşu hükümdarlara kendi hizmetkârları gibi davrandığı, bu hükümdarların onun kötü muamelelerinden şikâyetçi oldukları ve durumu bildirmek üzere Manisa'da bulunan İshak Paşa'ya başvurdukları, gönderdikleri elçilerle II. Murad'dan oğluna bu gibi taarruzkâr hareketlerden kaçınması için nasihatta bulunmasını arzuladıkları ve II. Murad'ında oğlunu uygunsuz hareketlerde bulunan bütün vezir ve memurları azarladığı, bu suretle arada muhalefet ve düşmanlığı yatıştırdığı, bundan sonra II. Mehmed'in onlara karşı iyi bir tarzda muameleye başladığı" yazılmaktadır. Burada birçok noktaların umumî ifadeler içinde belirsiz bırakılmasına rağmen şu neticeyi çıkartabiliriz ki; o da Fatih Sultan Mehmed'in taarruzkâr siyasetine karşı tedbir alan diğer hükümdarlar gibi Candar-oğlu İsmail Bey de, tehlike karşısında eski dostu II. Murad'a başvurmak lüzumunu duymuş ve eski durumu iadeye muvaffak olmuştur. Böylece ilk cülûsunda iki sene kadar Osmanlı tahtını işgal eden Fatih Sultan Mehmed'in tahttan uzaklaştırarak eski Sultan'ın tekrar idareyi ele almasından ölümüne (1451) kadar geçen devrede³¹³, Candar-oğulları - Osmanlı

³¹² Heşt Behişt, Nurosmaniye Ktp. nr. 3209, 15. Destan.

بنا برین از تمام اطراف وجوانب جماعت ملوک و سلاطین کفر و ایمان و جماعت همسایه کان صاحب آمان را در معرض تعرض و مزاحمت مبداشت و مثل حاکم فرمان و حاکم قسطنطنیه و سایر حکام اطراف را در حکم خدام کینه خود می بنداشت و بنا برین بی انصافی و غرور جوانی و از کمال اجزاء حکم در مخالفت و سلطانیت بر خلاف آمانی ایناه زمانی بسیار از قندی وحدت مزاج سلطان محمدی متشکی بودند و در عرض حال خود باسحق پاشا توسل کرده از طرف رسولان ابلاغ نمودند که از سلطان مراد بخش همین متوقع است که نصحت ان خلف خلیفه کردار از ارتکاب اینچنین تعرضات تمتع و مرتدع کرده اند و سلطان نیز آن فرزند سلطنت ماب و جمیع وزرا و نواب را در ان شیوه ناساز کاری توییع فرمود و شرار نیران مخالفت و محاصمت را در میان ایشان فرونشانیده فتنه و فساد را از روی تمکین و تسکین داد و بعد از ان با ایشان بحسن تدبیر و ملامت معاشرت بنیاد نهاد

Âli, V, s. 213 (Ruhî'yi takip etmişlerdir). Krş. Halil İnalçak, Fatih devri. Ankara 1954, s. 89.

³¹³ Bu meseleler için bk. Fr. Babinger, Von Amurath. Oriens, III, nr. 2 (1950): Halil İnalçak, Fatih devri, Ankara 1954.

münasebetleri dostça devam etmiştir. H. 854/1450 M. yılı kışında³¹⁴ Edirne'de Fatih Sultan Mehmed'in Dulkadir-oğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun'la izdivacı dolayısı ile yapılan muhteşem düğüne davet edilmiş beyler arasında Candar-oğlu İsmail Bey'in de bulunduğu görülmektedir³¹⁵. Yine elimizdeki kaynaklara göre İsmail Bey Edirne'de ikinci defa Osmanlı tahtına çıkan II. Mehmed'in, müstakbel bir rakibi bertaraf etmek düşüncesiyle Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in oğlu II. İbrahim Bey'in³¹⁶ kızıdan doğmuş olan üvey kardeşi Küçük Ahmed'i öldürmesine ve annesine fena muamele yapmasına rağmen³¹⁷ yine de dostluğu bozucu hiçbir teşebbüste bulunmamıştır.

II. Mehmed tahta (16 Muharrem H. 855/18 Şubat 1451 M.) çıkar çıkmaz Osmanlı devleti hudutları içinde tehlikeler baş göstermiştir. Karaman-oğlu İbrahim Bey hemen harekete geçerek II. Murad tarafından gaspedilmiş olarak kabul ettiği yerleri geri almıştır. Gönderdiği "müddeiler" Batı-Anadolu'da faaliyete geçmişlerdir³¹⁸. Buna mukabil Candar-oğlu İsmail Bey barışı bozucu hiçbir teşebbüste bulunmadı. Hattâ Anadolu'da endişe uyandıran bu durum ortadan kalktıktan sonra³¹⁹ İstanbul muhasarası için girişilen hazırlıklar meyanında Sultanın istediği yardımı da gönderdi³²⁰. Bilâhare de İstanbul'a karşı 1452 kışında girişilen ilk muhasamat sırasında Candar-oğlu İsmail Bey'in kuvvetleri İstanbul'u abluka altına almışlardı³²¹. Ducas'ta ayrıca bu

³¹⁴ Babinger bu husustaki tetkikinde 1449 baharını kabul ediyor. Envari, *Trüsturnâme* (M. Halil Yananç nşr.) s. 93 de düğün tarihi H. 854 yılının Şevval, Zil'kade olduğunu kaydediyor ki bu kayıt, Anonim, Giese nrş. s. 73, Dukas, s. 136-7 uyar.

³¹⁵ Bk. Fr. Babinger, Mehmed's II. Heirat mit Sitt-schatun. *Der Islam*, 29 (1949) s. 217 v.d.

³¹⁶ Bu evlenme için bk. Yukarıda not 283, 284, 285.

³¹⁷ Kemal Paşa-zâde, s. 9; Âli, *Nur-i Osmaniye* Ktp. nr. 3407, vrk. 94a da şehzadenin adını Hasan diye kaydeder; Dukas, s. 140. Ayrıca bk. Fr. Babinger, "Bajezid Osman" (*Calixtus Ottomanus*), *Ein Vorläufer und Gegenspieler Dschem Sultans*, *La Nouvelle Clío*, 9-10 (1951) s. 353-354; Aynı müell., *Ein Freibrief Mehmed's II., des Eroberers, für das Kloster Hagia Sofia zu Saloniki, Eigentum der Sultanin Mara*. *Byzant. Zeitschrift XLIV* (1951) s. 11, not 3.

³¹⁸ Neğri, II, s. 682-684; Oruç, s. 64; Tacü't-tevârih, I, s. 415; *Heşt Behişt*, vrk. 391a; Dukas s. 142.

³¹⁹ Bu olayların izahı için bk. Halil İnalçık, *Fatih devri*, s. 114 v.d.

³²⁰ Dukas, s. 148.

³²¹ Krş. Jorga, *GOR*, II, s. 18; Neğri de bu ilk ablukaya iştirak eden kuvvetler arasında Akçayoğlu Mehmet Bey kumandasında Karesi kuvvetlerinden de bahsedilmektedir (II, s. 688).

ablukaya iştirak eden Candar-oğlu damat Kaya Bey³²² ve kuvvetlerinden bahsedilmektedir³²³.

Tarihçilerin şimdiye kadar dikkatini çekmemiş olan bu mühim kayıta adı geçen kimsenin Osmanlı hizmetini kabul eden Çankırı Sancak-beyi Candar-oğlu Kasım Bey'in oğlu olduğunu bunun H. 876 tarihli vakfiyesinden tespit etmiş bulunuyoruz³²⁴. Bilâhare kendisine Fatih tarafından – herhalde bu muhasaradaki yardımlarına karşılık – Rumeli'de Malkara'da bir miktar tımar verilmiş olduğu aynı vakfiyeden anlaşılmaktadır³²⁵. Esas muhasaranın devamı müddetince harp sahasında bulunduğu batı kaynaklarının verdikleri bilgilerden çıkarılan Candar-oğlu İsmail Bey, 27 Mayıs 1453 günü girişilecek kat'î hücum arefesinde³²⁶, Chalkokondyles'in yazdığına göre, II. Mehmed tarafından, şehrin yağma edilmesine gerek kalmaması amacıyla teslim teklifinde bulunmak üzere, İmparatorun yanına gönderilmiştir³²⁷.

Fakat İstanbul'un fethi gibi büyük bir başarıdan sonra Fatih Sultan Mehmed, Anadolu'da Çelebi Mehmed ve II. Murad zamanlarındaki uzlaşma politikası yerine tabi beylikler sistemine son vererek doğrudan doğruya ilhak prensibini siyasetinin esası kabul etmiş³²⁸, bu

³²² Bu hususta tek kaynak Oruç' (s. 52) da II. Murad İsfendiyar oğlu Kaya Bey'e kızını verdi der ve tarih olarak da H. 844-1440-41 M. yılını gösterir ki bu Dukas'daki damat Kaya Bey kaydı ile tam bir uygunluk arz eder (s. 147).

³²³ Dukas, s. 149.

³²⁴ Kaya Bey'in Malkara'da inşa ettirdiği imareti ile alakalı H. 876/1471-72 M. tarihli vakfiyesi, Vakıflar Umum Md. arş. nr. 582, s. 125.

³²⁵ Kaya Bey'in H. 876/1471-72 M. tarihli vakfiyesindeki Malkara'da inşa ettirdiği imaret ile alakalı vakıflarına ait Başbakanlık arş. (nr. 12, s. 262) tapu defterinde şu kayıt vardır :

وقف عمارت مرحوم قیا بك ولد قاسم بك ابن المرحوم اسفندیار بك طاب ثراها كاروبان سراى در نفس مینالقره حمام محروسه بورسہ یائنده عن اسباب عن چفتك عن دكان قصاب بیش دكانيله جوارنده یدی دكان دمرجلده بر كوی رسم ۶۰۰ حاصل ۵۰۰ حاصل ۴۰۰ حاصل ۶۰۰ حاصل ۱۸۰ جیلوسندن غیر حاصل ۵۰۰ نقد آنچه از معامله فی سنه بو ذکر اولان محصولات وقف نامه لری موجینجه عمارتوك مصالحته صرف اولونور .

³²⁶ Krş. Tursun Bey, Tarih-i Ebû'l Feth. TOEM ilâvesi, İst. 1330, s. 42; Tâci Beyzâde Cafer Çelebi, Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi. TOEM ilâvesi, 1333, s. 17, 19; Dukas, s. 171; Chalkokondyles, İ. Bekker neşri, I, s. 390; Phrantzes, Mürmüroğlu çev. T.T.K. da basılmamış, s. 270.

³²⁷ Chalkokondyles, I, s. 390-391; teslim teklifi hk. geniş tafsilât için keza bk. Dukas, s. 171-172.

³²⁸ Halil İnalcık, Ottoman Methods of conquest. Studie Islamica II, 1954, s. 103 v.d.

yüzden de iki siyasi teşekkül arasındaki münasebetlerde tekrar bir gerginlik havası husule gelmişti.

Tâ kuruluş devrinden beri Osmanlılara karşı hasmane bir siyaset güden Candar-oğulları, muhtelif askeri ve siyasi teşebbüsleri ile Osmanlı devleti için çeşitli zamanlarda Anadolu'da büyük bir tehlike teşkil etmişti. Bunun yakından bilen Fatih'in, Candar-oğullarının Osmanlı devletine karşı zaman zaman güttükleri hasmane siyasetten sarfınazar, sahip oldukları toprakların taşıdığı coğrafi önem bu bölge ile ilgilenmesi için yeter bir sebep teşkil ediyordu. Bilhassa "Bursa - Tebriz" kuzey ipek yolu üzerinde bulunan Candar-oğulları ülkesini ele geçirmek ve bu, bölgede başka devletlerin nüfûz tesis etmelerine engel olmak, hem kuzey Anadolu'ya müteveccih fütuhât plânları olan, hem de batıda meşgulken arkasını emniyet altına alması gereken Fatih Sultan Mehmed için zarurî idi.

Candar-oğlu İsmail Bey, bunu gayet iyi anlamış olacak ki, beyliğini herhangi bir Osmanlı saldırısına karşı korumak için kendisine hâmi temin etme yolunda batı Hıristiyan âlemiyle temasa geçmiş olduğu görülmektedir. Bu sıralarda Trabzon İmparatoru David de, gittikçe büyüyen Osmanlı tehlikesi karşısında, doğu ve batıdaki Osmanlı düşmanlarının harekete geçmesini temin etmek gayretinde idi. Kaderini ancak Haçlı müdahalesine bağlı gördüğü için de, yine doğu ve batı saraylarında ısrarlı bir faaliyet gösteriyordu. Trabzon İmparatorunun bu teşebbüsleri sayesinde İsmail Bey'in de batı ile bağlar kurmak imkânını bulduğuna dair batı kaynaklarında deliller mevcuttur³²⁹. Kale Ioannes, Akkoyunlu - Trabzon ittifakının gerçekleştirilmesinden az sonra ölmüş³³⁰ ve 1458 de yerine geçen yeni İmparator David daha geniş ölçüde ittifak teşebbüslerine girişmişti. David'in Osmanlı istilâsından korkan bütün Doğu Beyleri ile anlaştığı, hattâ bunlarla beraber Osmanlılara karşı yapılacak mücadelenin lideri durumuna geçtiği ileri sürülür³³¹. David'in Burgondia Dükası Philippe'e yazdığı 22 Nisan 1459 tarihli mektup bu hususta delil olarak gösterilir. Ancak çok bozuk

³²⁹ Trabzon Rum imparatorluğunun durumu hk. bk. Fallmerayer, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*. München 1827.

³³⁰ Fallmerayer, s. 261; W. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt*. Tevfik Bryk-koğlu Türk. çev., Ankara 1948, s. 29.

³³¹ Mesele Fallmerayer s. 262 v.d.; W. Hinz, *Uzun Hasan*, s. 30 v.d.; Fr. Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende*. München 1953, s. 198 v.d.

kopyaları ele geçmiş olan bu mektupta³³² David, Osmanlılara karşı çarpışmağa hazır olan müttetiklerini saymakta ve çıkarabilecekleri kuvvetleri bildirmektedir. Bunların başında “Rex Persarum” (Pers kralı) diye anılan “Georgius” gelmektedir. Fallmerayer³³³ ve daha sonraki tarihçiler 60.000 kişilik bir kuvvet çıkarabileceği bildirilen “Georgius”u, İmereti kralı olarak kabul etmişlerdir. Fakat bu sırada İmeret’i kralının II. Bagrati olduğu kat’i bir şekilde bilindiğine göre³³⁴ “Georgius” ile Khartli kralı VIII. Giorgi’nin kastedildiği anlaşılıyor³³⁵. Sonra 20.000 kişilik bir ordu ile Samçe Atabeği II. Kvarkvare³³⁶, 30.000 kişilik ordu ile de “Rex Mirigreliae” (Mingreliae), yani Mingreli kralı Dadian Lipariti zikredilmektedir. Fakat 10.000 kişilik kuvveti olduğundan bahsedilen “Küçük Ermenistan hâkimi Dardebech” (Dardebech dominus Armaniae minoris) ile kimin kastedildiği olduğu anlaşıl原因yor³³⁷. Bunlardan sonra, mektubun başında hususi bir şekilde mevzu-ı bahs edilen Hasan Bey’in 50.000 kişilik bir kuvvet çıkarabileceği, ayrıca “asmail berch filius disphendiarii” diye yazılan Candar-oğlu İsmail Bey ile Karaman hâkiminin de Fatih Sultan Mehmed’e karşı yapılacak savaşa büyük kuvvetlerle katılacakları bildiriliyor. Bütün bu hükümdarların, genel olarak kabul edildiği gibi, David’in teşebbüsü ile bir araya geldikleri ve Osmanlılara karşı birlikte mücadeleye hazırlandıkları doğru görülmemektedir. Sözü geçen mektupta, çıkaracağı kuvvetlerin miktarı 20.000 kişi ile 30 gemi olarak bildirilen David’in, bu rakamların doğru olduğu kabul edilse bile, yine müttetiklere nazaran çok zayıf bir durumda bulunduğu muhakkaktır. Bu duruma göre kendisine her bakımdan üstün kuvvette olan devletleri sevk ve idaresi altında toplayabilmesi ihtimali zayıftır. O halde bu mektup ne gibi bir tarihi vâkıayı

³³² Aeneas Sylvius (II. Pius) un muhtelif eserlerinde ve L. Waddingus’ta (Annales Minorum seu Trium Ordinum a. s. Francisco Institorum. XIII, Roma 1735, s. 153) yer alan bu mektup Fallmerayer tarafından da iktibas edilmiştir (s. 264 v.d.).

³³³ s. 266.

³³⁴ Brosset, Histoire de la Géorgie depuis l’antiquité jusqu’au XIXe siècle, tra-
duite du géorgien. II, I (st. Petersburg), s. 12, 49; ayrıca bk. W. Hinz, Uzun Hasan,
s. 119-120.

³³⁵ Bu kral hakkında bk. W. Hinz, Uzun Hasan, s. 120.

³³⁶ Fr. Babinger Mehmed der Eroberer, s. 197.

³³⁷ Fallmerayer, bunu Kilikya Ermeni kralı zannetmekle büyük bir hataya düşü-
yor. O sırada Kilikya Ermeni krallığı çoktan tarihe karışmış bulunuyordu (Bk. E.
Dulaurier, Etude sur l’organisation politique, religieuse et administrative du Royaume
de la Petite Arménie. Journal Asiatique, 5 sér. XVIII, 1861, s. 295 v.d.).

ifade etmektedir? Sorusuna kat'i bir cevap vermek mümkün değildir. Bununla beraber Candar-oğulları beyliği yönünden şu ihtimal üzerinde durulabilir :

Mektup'ta zikredilen Candar-oğulu'nun her an Osmanlı istilâsından korktuğu ve bu istilâyı önlemek için kendisine Anadolu'nun içinden ve dışından müttetikler aradığı yukarıda belirtilmişti. Şimdi de, her halde, bu Türk beyi, Uzun Hasan vasıtasıyla Trabzon - Rum imparatorluğu ile temasa geçmiş ve David'in bayrağı altında toplanmağı değil, tıpkı Uzun Hasan gibi, batılı müttetikler kazanmak hususunda Komnenos hânedanı azalarının Hıristiyan âleminde göreceği alâkadan faydalanmayı düşünmüştür.

Bu arada, mubalâğa edilmekle beraber. Minorit rahibi Bolognalı Ludovico'nun faaliyetinin de oldukça mühim bir rol oynadığı muhakkaktır. Papa V. Nikolaus ve III. Calixtus tarafından evvelce doğu ülkelerine ve bu arada İran ve Gürcistan'a gönderilmiş olan Ludovico, Roma'da Fatih Sultan Mehmed'e karşı Haçlı seferleri tertibi için uğraşıldığı bir sırada³³⁸, doğuyu çok iyi tanıyan mühim bir şahsiyet olarak hürmet ve itibar görüyordu³³⁹. II. Pius da Papalığa seçilişinden (19 Ağustos 1458) az sonra onu tekrar doğuya gönderdi. Papa'dan 4 Ekim 1458 tarihli "Creditiv" alarak yola çıkan Ludovico, bilhassa Gürcistan'da faaliyette bulunarak girişilecek haçlı teşebbüsü için doğulu müttetikler aradı. 1460 yılında Ludovico'nun David'in Burgondia dükü Philipp'e yazdığı mektupta adları geçen hükümdarların elçileriyle beraber Roma'ya dönmesi, bu çalışmalarının neticesiz kalmadığını göstermektedir. Bilhassa Gürcistan'da büyük itibar gören Ludovico'nun Doğulu hükümdarlarla batı arasında teması sağladığı görülüyor³⁴⁰. Netice itibariyle denilebilir ki David, Fatih Sultan Mehmed'e karşı büyük bir "Doğu devletleri ittifakı"nın kurucusu ve lideri olmamış sadece Ludovico'nun faaliyetine yardımcı durumuna geçerek, Osmanlılardan korkan Müslüman - Türk hükümdarları ile Hıristiyanlar arasında mutavassıt rolü oynamıştır.

³³⁸ Bu hususta yapılan teşebbüslerin güzel bir hulâsası için bk. N. Iorga, GOR, II, s. 95-97; ayrıca geniş tafsilât için bk. Rigomera Eysser, Papat Pius II, und der Krenzzug gegen die Türken. Mélanges d'Histoire Générale II (1537) s. 1-135.

³³⁹ Ludovico'nun hayatı ve faaliyeti hk. aşağıda verdiğimiz izahat, W Hinz tarafından faydalanılmayan şu araştırmaya dayanmaktadır : Moriz Landwehr V. Pragenau, Ludwig von Bologna, Patriarch Von Antiochien. Mitteilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung. XXII (1901) s. 288-296.

³⁴⁰ V. Pragenau, Ludwig von Bologna, s. 290-291.

İşte böylece Candar - oğlu İsmail Bey ilk defa Trabzon'un aracılığı ile Batı-Hıristiyan dünyası ile temasa geçmiştir. 1460 yılında Roma'ya gelen Doğu elçileri arasında ³⁴¹ İsmail Bey'in de adı zikredilmeyen bir elçisinin bulunduğu görölmektedir.

Ludovico'nun rehberliği altında, Tuna üzerinden geçerek Macaristan yolu ile evvelâ Venedik'e gelen elçiler, burada çok iyi karşılandılar, Hemen yollarına devam ederek Roma'ya vardılar. Papa'nın huzuruna çıkan bu elçiler ^{341a} - şüphesiz kolaylıkla yardım elde edebilmek için - temsil ettikleri hükümdarlar adına ölçüsüz vaadlerde bulundular : Hıristiyanlar bir Haçlı ordusu kurarak Osmanlılar karşı taarruza geçtikleri takdirde 100.000 kişilik bir kuvvetle yardıma hazır olduklarını bildirdiler. Pius, elçilere, harp ve ittifak plânlarının tahakkuku için Burgondia dükü Philippe başvurmalarını tavsiye etti ³⁴². Şahsen de müzaheret göstereceğini ve nakdi yardımda bulunacağını vaad etti. Ayrıca kendilerine yardım için Philippe'e bir tavsiye mektubu yazdı. Ludovico'ya da elçilerle beraber giderek Avrupa halkını, kiral ve prenslerini, üniversiteleri Haçlı seferine teşvik edebilmesi için yeni bir "Creditiv" verdi. Ludovico ve elçiler yanlarında meşhur Kardinal Bessarion ³⁴³ olduğu halde, yola koyuldular ve 1461 yılı Mayısında Brüksel'de Philippe'nin huzuruna çıktılar. Trabzon elçisi, İmparator David'in Philippe'e yazdığı 22 Nisan 1459 tarihli mektubu sundu. Mektubunda David, kendisi ile müttefiklerinin çıkarabileceği kuvvetten - Fallmerayer'in gösterdiği gibi - mübalâğa ile bahsediyor ve Osmanlılara sefer açıldığı takdirde derhal doğudan da harekete geçileceğini bildiriyordu. Fakat Philippe bütün bunlara fazla bir itibar göstermedi. Sonra elçiler, tahta cülüsundan (Temmuz 1461) az sonra Fransa kralı XI. Louis'yi de ziyaret ettiler. Fakat burada da pek fazla bir şey elde ede-

³⁴¹ Bu elçilerin adları II. Pius'un Burgondia dukası Philippe'e yazmış olduğu mektupda zikredilmektedir (Bk. Waddingus, Annales Minorum, XIII, s. 155; listenin tablili için krş. V. Pragenau s. 291).

^{341a} Bk. Ludwig Freiherr von Pastor, Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance, II (Freiburg 1928), s. 223.

³⁴² Philippe'nin Osmanlılara karşı güttüğü hasmane politika için bk. T. G. Djuvara, Cent projets de partage de la Turquie. Paris 1914, s. 39-45.

³⁴³ Bu Trabzon'lu humanist için bk. H. Vast, Le cardinale Bessarion. Etude sur la chrétienté et la renaissance vers le milieu du XVe siècle. Paris 1876; E. Candal, Bessarion Nicaenusin Concilio Florentino. Orientalia Christiana VI (1940) s. 417-466.

mediler; sadece oldukça büyük meblağda nakdî yardım sağladılar³⁴⁴. Az sonra yine Roma'ya uğrayarak yurtlarına döndüler.

Fakat bu sırada iş iştenden geçmiş İsmail, Bey'in teşebbüsü fiili hiçbir netice vermeden Fatih Sultan Mehmed, çoktan Candar-oğulları topraklarına sahip olmuştu (1461 baharı).

Bizce, Candar-oğulları beyliğinin Osmanlı devletine katılmasını zarurî kılan başlıca âmiller şu şekilde sıralanabilir :

a) Hıristiyan dünyasınca Anadolu'yu Osmanlılardan kurtarmak için girişilen uluslararası ittifaka İsmail Bey'in de dahil olması,

b) Onun, Osmanlılar aleyhindeki bu ittifak sisteminin teşekkülünde başlıca rol oynayan Trabzon'la münasebetlere girişmesi ve nihayet Kuzey-batı Anadolu'nun sahibi olup zaman zaman düşmanca davranışlarda bulunan Candar-oğullarının bu bölgeye sahip olmasının tehlikesinin Osmanlılarca birçok defalar olduğu gibi bir kere daha müşahade edilmiş olması,

c) Tebriz - Tokat - Bursa ipekyolunu daimî surette tehdit altında bulundurması,

d) Sinop limanının askerî ve iktisadî önemi.

Ancak, Candar-oğlu İsmail Bey'in batı âlemiyle giriştiği münasebetlerinden Fatih'in haberdar olup olmadığını bilmiyoruz. David'in Uzun Hasan ve Gürcü hükümdarı ile birleştiği ve bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed'in aleyhindeki tertibin önünü almak maksadı ile onlara (yanlız David-Uzun Hasan değil) karşı sefere çıkmağa karar verdiği yolundaki Kritovulos'un ifadesi³⁴⁵ dikkate değer.

Umumiyetle Osmanlı kaynaklarında Fatih Sultan Mehmed'in Candar-oğulları beyliği üzerine seferi, Sadrazam Mahmud Paşa'ya hitaben söylediği şu sözlerle izah edilir: "Bu benim hatıramda bir nice nesnelere vardır, âni umarım ki ben zaîfe Allah müyesser eylie; biri bu kim şol İsfendiyyar - oğlu denilen Kastamonu ve Sinop'dur, biri dahî Koyul-hisar'dır, bunlar benim huzurumu giderir, dâimâ bunlar benim hayâlimden çıkmaz"³⁴⁶.

³⁴⁴ V. Pragenau, s. 292.

³⁴⁵ Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni. Karolide çev., TOEM ilâvesi, İst. 1328, s. 146.

³⁴⁶ Neşri, II, s. 740; Kemal Paşa-zâde de aynı kayıt vardır. Tarihlerde rastlanan malûmata göre Osmanlılara iltica etmiş olan Kızıl Ahmed Bey'in teşvikleri (mal. Sa-hâyifü'l-ahbâr, III, s. 375) ancak bu hareketi süratlendirmiş olabilir.

Kemal Paşa-zâde ise ³⁴⁷, ülkesi fethine karar verilen hükümdar için” İsfendiyar-oğlu İsmail beği dahi ki hayl ü haşemi vâfir hayli cellülül-kadr emîrdi, Kastamoni diyarında şehriyârlık idüb bunca rûzgârda ol yerün hâsılın müstakil yerdi, oradan götürmek azmi ki tedbîr-i dilpezir-i hazmden nâşiydi, gönlünde yer etmişdi; ol fikr-i bikrûn nihâl-i bârdârı hayli zamân vardı ki bustân-ı hayâlinde bitmişdi. Mezkûr emîr ki pîr-i sâhib-i tedbîrdi, gerçi cenâb-ı kâmyâb-ı sultân-ı cihâna ihtisâs idüb âsîtan-ı sa’âdet-âşiyânına izhâr-ı istinâdla arz-ı inkıyâd ve ihlâs idüb cemî emr-i şâhiye semî ve mutî, hâss u âmm-ı fermân-ı pâdişâhiye tamâm râmdı. Ammâ Âl-i Osman’dan dâmân-ı mülke eli iremiyen girîban-ı saltanata başı giremiyen şehzâdeleriün havâîlerini şikâr idüb kendüye ticâret-i emârete sermâye, kasr-i hurûcu uruca pâyeye idinmek için bâm-ı mülk-i Rûm’da hâzır kurulmuş âbu dânesi vâfir dâmdı. Zamânla müddet-i fetretde şahbâz-ı saltanat-ı Âl-i Osmanı şikâr etmek ihtimali vardı, mezkûr şehriyârün şevketin kesr ve şehir ve diyârın alub kendüyi ortadan ref’ maslâhatın, Trabuzan fethinün zımında derc-i fikr etdi.” diye yazmaktadır.

Kuzey Anadolu’nun Osmanlı topraklarına katılmasına Fatih Ceneviz kolonisi olan Amasra’nın fethi ile başladığını görüyoruz. 1459 yılında Fatih Amasra üzerine yürüdü ³⁴⁸ ve burayı harpsiz teslim aldı ³⁴⁹. Osmanlı kaynaklarına ³⁵⁰ göre, Candar-oğlu İsmail Bey, bu seferin başlangıçta kendi üzerine olduğunu zannederek derhal Kastamonu’yu terk edip Sinop’a kapanmış, fakat daha sonra seferin Amasra üzerine olduğunu anlayınca Padişâha hediyeler göndererek bağlılığını bildirmiştir.

Amasra seferinden sonra Bursa’ya dönen Fatih Sultan Mehmed, kuzey Anadolu’daki siyasi problemin mihverini teşkil eden Candar-oğulları beyliğinin hâkimiyeti için hazırlıklara girişmiştir. Hazırlıkların Trabzon üzerine olduğunu inandırmak için de Candar-oğlu İsmail Bey’e gönderdiği mektupta “Trabuzan diyârına seferim var, oğlun leşkerini ihzâr etsün, rikâb-ı kâmyâbda mülâzım olub bile gitsün. Ol maslahat için gemilerle tonanma dahi gidübdür, leşker-i kişverküşânın

³⁴⁷ Kemal Paşa-zâde, s. 188.

³⁴⁸ Âşık Paşa-zâde, s. 154; Kemal Paşa-zâde, s. 184; Tacü’t-tevârih, I, s. 472.

³⁴⁹ Tursun Bey, s. 96; Kemal Paşa-zâde, s. 184; Heşt Behişt, vrk. 426b; krş. Hammer, Atâ Bey çev., III, s. 57.

³⁵⁰ Msl. Âşık Paşa-zâde s. 154; Neğri, II, s. 738; Kemal Paşa-zâde, s. 184; Tacü’t-tevârih, I, s. 472.

ba'zı deryâ yüzinden azm idübdür, Sinop limanına varılacak, hâcetleri düşerse göriviresin" diyordu ³⁵¹.

Âşık Paşa-zâde - Neşri grubuna göre de Candar-oğlu İsmail Bey'e iki mektup yazılmıştır : Donanmanın hareketinde yazılan ilk mektupta gemilerini noksanlarının giderilmesi istenmiş. Bursa'dan gönderilen ikinci mektupta da İsmail Bey'e oğlu Hasan'ı Ankara'ya göndermesi bildirilmişti. Heşt Behişt'te ise bunlardan bahsedilmekte, ancak bizzat İsmail Bey'in askeriyle ordugâha gelmesinin istendiği kaydedilmektedir ³⁵².

Osmanlı Padişâhının bu tarz hareketinin izah şekline kaynakların hiçbirinde rastlayamadık. Ancak Anonim'de ³⁵³ Fatih'in Candar'oğlu İsmail Bey'in kuvvetlerini parçalayıp zayıf düşmesini temin düşüncesiyle bu yola başvurduğuna işaret edilmektedir.

H. 865/1461 M. yılı kışında sefer için hazırlıklarını tamamlayan Fatih Sultan Mehmed, baharın Bursa'dan yürüyüşe geçerek Rumeli ve Anadolu askerinden kurulu büyük bir ordu ile-ki Kritovulos'a göre bu ordunun mevcudu "60.000" suvari ve "80.000" piyade idi ³⁵⁴ - Ankara'ya doğru hareket etti. Bu arada İstanbul'da hazırlanmış Osmanlı donanması da Sinop'a yollanmıştı ³⁵⁵.

Ankara'ya gelindiğinde Candar-oğlu İsmail Bey'in kuvvetleri de, sözü geçen mektuptaki isteğe göre oğlu Hasan Bey kumandasında olarak, ordugâha dahil olmuştu, Bu hâdise Kemal Paşa-zâde de şu şekilde anlatılmaktadır : "Mezbûr ahkâm ki mezkûr emîre irdi, kendüyi istihdâm sanub sevindi. Emr-i şâhî mucibiyle ol diyârın sipâhisin ihzâr etdi, Hasan Beğ'i ki ferzend-i ercümendiydi, anlara sipehsâlâr etdi". Ancak Heşt Behişt ve ondan naklen Âli'nin eserinde İsmail Bey'in oğlu Hasan Bey'in ne sebeple ordugâhta bulunduğu izah edilmemektedir ³⁵⁶.

³⁵¹ Tursun Bey, s. 97; Kemal Paşa-zâde, s. 189; Heşt Behişt, vrk. 427a.

³⁵² Âşık Paşa-zâde, s. 155; Neşri, II, s. 742; Tursun Bey, s. 97 (İsmail Bey'in oğlunun gönderilmesinin istendiğinden bahs olunur); Heşt Behişt, vrk. 427a'da İsmail Bey'in askeri ile birlikte ordugâha gelmesi istendiğini kayd eder.

³⁵³ Tevârih-i Âli Osman, Topkapı, Revan k., nr. 1099, vrk. 91.

³⁵⁴ Kritovulos, Ordu mevcudunu "60 000" suvari ve "80 000" piyade olarak gösteriyor (s. 147).

³⁵⁵ Sadr-ı azam Mahmud Paşa Rumeli kuvvetlerini toplayarak Bursa'ya geldi. Krş. Kemal Paşa-zâde, s. 190; Hadidi, vrk. 127a; Âşık Paşa-zâde, s. 155; Tursun Bey, 97; Neşri, Anadolu askeri Sultanönün'de toplanmıştı (II, s. 742).

³⁵⁶ Tursun Bey, s. 97; Neşri, II, S. 742; Kemal Paşa-zâde, s. 191; Tevârih-i Âli Osman, nr. 1099, vrk. 91; Heşt Behişt, vrk. 427b'de ve ondan naklen Âli, vrk. 132b de İsmail Bey'in oğlu Hasan Bey'in ne suretle ordugâhta bulunduğu izah edilmiyor.

Fakat Hasan Bey Ankara'ya gelir gelmez Osmanlı Padişâhının emiriyle haps edildi³⁵⁷. Kardeşi İsmail Bey'e karşı beyliğin tahtını elde edebilmek için Osmanlı himayesini kabul etmiş olan Bolu Sancak-beyi Kızıl Ahmed de ordugâhta bulunuyordu. Fatih, Kızıl Ahmed Bey'e Kastamonu şehrinin beratını vererek onu Mahmud Paşa ile birlikte Kastamonu'ya gönderdi³⁵⁸. Candar-oğlu İsmail Bey oğlunun haps ve kardeşi Kızıl Ahmed'in Osmanlı kuvvetleri eşliğinde Kastamonu üzerine yürüdüğü haberini alınca burayı terkederek mustahkem bir şehir olan Sinop'a çekildi³⁵⁹. Bunun üzerine Osmanlı Padişâhı Kastamonu'ya gelerek ordugâhını kurdu³⁶⁰ ve Mahmud Paşa'yı Sinop üzerine gönderdi³⁶¹. Bu sırada Osmanlı donanması da şehrin limanına dahil olmuş Sinop karadan ve denizden muhasara altına alınmıştı³⁶². Muhasaranın devamı sırasında meselenin sulhen hallini isteyen Mahmud Paşa Candar-oğlu İsmail Bey'e bir mektup göndererek nasihatlar da bulunmuş ve kaleyi harpsiz teslim ettiği takdirde kendisine Anadolu'da istediği yerin yurtluk olarak verileceğini bildirmiştir³⁶³. Osmanlı kaynaklarından Âşık Paşa-zâde ve Neşri'de böyle bir mektuptan bahsedilmekte, ancak Mahmud Paşa'nın İsmail Bey'i "Kapu üzerine okutub" teslim olmasını teklif ettiğini, İsmail Bey'in Padişâhın intikamından korktuğunu söylemesi üzerine de ona bu hususta teminat

³⁵⁷ Tursun Bey, s. 97; Neşri, II, s. 742; Kemal Paşa-zâde, s. 192; Heşt Behişt, vrk. 427^b; Hadidi, vrk. 128b; Hammer Dukas'ın kaydına göre Hasan'ın hapsedilmeyerek geri babasına gönderildiğini yazıyor (III, s. 58). Ayrıca bu sefer için çağrılan Karaman-oğlu Kasım Bey'in Ankara'ya geldiğinde Kemal-Paşa-zâde, s. 191, Tursun Bey s. 97, Kasım Bey'in adını zikretmeyen Âşık Paşa-zâde, s. 158, Tacü't-tevârih, I, s. 474 de Fatih'in Karaman-oğlunu hil'atleyüb geri gönderdiğini beyan ediyorlar.

³⁵⁸ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi, (Kızıl Ahmed Bey Mahmud Paşa ile birlikte Kastamonu'ya gönderildiği ve yılda 50 000 duka vermek şartıyla Kastamonu beyliğine tayin edilmiş olduğunu söylüyor) II, s. 49; krş. Hammer, s. 58.

³⁵⁹ Tursun Bey, s. 98; Neşri, II, s. 744; Kemal Paşa-zâde, s. 192; Heşt Behişt, vrk. 427^b; Hadidi, vrk. 128^a.

³⁶⁰ Tursun Bey, s. 98; Neşri, II, s. 744; Kemal Paşa-zâde, s. 193.

³⁶¹ Kritovulos, Padişâh'ın Sinop civarında ordugâh kurduğunu yazıyor (s. 148).

³⁶² Tursun Bey, s. 98; Kritovulos, s. 148; Kemal Paşa-zâde, s. 193; Heşt Behişt, vrk. 427^b.

³⁶³ Mektubun metni için bk. Divan kâtibi olarak mektubu bizzat kaleme alan, Tursun Bey, s. 98 v.d.; Kemal Paşa-zâde, s. 194 v.d.; Heşt Behişt, vrk. 427^b v.d. (bununla beraber mektubun metinleri arasında bazı farklar göze çarpmaktadır). Ayrıca bu mektup için bk. Münşeât, Köprülü Ktp. nr. 1596, vrk. 363^a.

verdiği kaydedilmektedir³⁶⁴. Tacü't-tevârih'te Hoca Sadeddin ise, bunlardan fazla olarak, Mahmud Paşa'nın - İsmail Bey'i ikna için Padişâhtan berat getirdiğini ilâve eder³⁶⁵.

Neticede çıkaryol bulamayan Candar-oğlu İsmail Bey kaleden dışarı çıkarak Mahmud Paşa ile buluştu ve Sinop'u Padişâh'a teslim ettiğini bildirdi. Kastamonu ve Sinop'un alınmasıyla sonuçlanan bu seferin tarihini kesin olarak bilmiyoruz. Fakat İsmail Bey'in Kastamonu'daki külliyesine ilâve olarak yaptığı vakıflarla ilgili bir vakfiyesi üzerinde H. 865 Şaban / Mayıs 1461 M. tarihi görülmektedir. Burada İsmail Bey'in hâlâ hükümdar sıfatını taşıdığına göre Sinop'un fethi tarihinin 1461 Mayısından sonraya rastladığı anlaşılmaktadır³⁶⁶.

Sinop'un alınmasından az sonra yazılmış bir mektupta bu olaya dair kayıt bulunmaktadır. Feridun Bey Münşeâtında "Cennet-mekân Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han-ı Gazi hazretleri dergâhına İran şahı Cihanşah Mirza'nın Bağdad'ı zapt ve istilâsından sonra takdim etmiş olduğu nâme" başlığı altında bir mektup³⁶⁷ ve buna Fatih Sultan Mehmed tarafından verilen uzun bir cevap bulunmaktadır³⁶⁸. Birçok bakımdan mühim ve her nedense şimdiye kadar Osmanlı tarihçileri tarafından faydalanılmayan bu mektubunda Fatih "Peder-i aziz" diye hitab ettiği Cihanşah'a saltanatı boyunca gösterdiği faaliyetleri anlatırken yukarıda izah ettiğimiz Candar-oğulları ülkesinin alınması hususunda da³⁶⁹ . . . . . İstanbul'un fethini müteakip: "mukateleden tegafül ve tekâsül olunmadığını, Mora ve Semendre'ye sefer yaptığını ve İs-

³⁶⁴ Aşık Paşa-zâde, s. 156 v.d.; Neşri, II, s. 744; krş. Tevârih-i Âli Osman, nr. 1099, vrk. 92; Hadidi, vrk 128 b.

³⁶⁵ Tacü't-tevârih, I, s. 474-475.

³⁶⁶ Tursun Bey, s. 99; Neşri, II, s. 744; Heşt Behişt, vrk. 428^a, Acem Hâmidi, Külliyyât-ı Divân-ı Mevlânâ Hâmidi. İ. H. Ertaylan neşri, İst. 1949, s. 335 (H.865/1461 M.) Ancak Kastamonu ve Sinop'un elde edilmesi H. 865 (Şaban)=Mayıs 1461 M. den sonradır. Çünkü bu tarihli Candar-oğlu İsmail Bey'in, Kastamonu'daki külliyesine ilâve olarak yaptığı vakıflarla ilgili vakfiyesinde,

السلطان والخاقان الاعظم مولى ملوك العرب والمجم كمال الدولة والدين اسمعيل بن المرحوم ابراهيم بك بن اسفنديار خان . . .

elkabi ile henüz hükümdar olarak görünmektedir. Bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 582, s. 228.

³⁶⁷ I, s. 251-255.

³⁶⁸ I, s. 255-257.

³⁶⁹ Bu malûmat Mahmud Paşa'nın yakınlarından Tursun Bey'in ifadesine tamamen uymaktadır (Bk. Tarih-i Ebu'l Feth, s. 98-100).

tanbul'a döndükten sonra da Üsküdar'a geçtiğini ve Tokat'a doğru yola çıktığını, Kastamonu hâkimi İsmail Bey'in isyan ederek Sinop'a kapandığını, onun üzerine veziri Mubarizü'd-devle ve'ddîn Mahmud Paşa'yı gönderdiğini ve neticede teslim olduğunu ve ordugâh'a (Maasker-i zafer-makar) getirildiğini, Mahmud Paşa'nın iltimasıyla günâhının af edildiğini yazmaktadır.

Teslim haberi üzerine Osmanlı Padişâh'ı Sinop'a geldiğinde³⁷⁰ devlet erkânı Candar-oğlu İsmail Bey'i huzura çıkardılar. Fatih, ilmi ile temayüz etmiş Bey'e iyi muamelede bulundu. İsmail Bey'in Fatih'in huzuruna çıkma olayı, Tursun Bey'den naklen Kemal Paşa-zâde de diğer Osmanlı kaynaklarından daha geniş olarak³⁷¹ şöyle anlatılmaktadır :

“Pâdişâh-ı âlem-penâh, ol asl-ı muhterem ve nesl-i mükerrem, tapûsuna geldiğin ki bildi, ayağ üstüne turub otâğı kapusunu karşı çıkub tamâm ikrâm u iclâlle istikbâl kıldı; elin öpmeğe komayub musâfaha etdi, aldı kendü mekânına iletti, yanına geçürüb oturdu, hâtır-ı âtırın teselli için bisât-ı neşât bast idüb inkibâz-ı ihtiyâtı üzerinden götürdi”³⁷².

Kendisine Fatih Bursa civarında Yenişehir'i İnegöl ve Yarhisar-ı tımarlarını verdikten başka Ankara'da ordugâha geldiğinde hapsolunan oğlu Hasan Bey'e de Bolu Sancağını verdi³⁷³. Kendisine verilen bu yerlere gitmek üzere Devrekâni'de hazırlıklarını tamamlamaya çalıştığı bir sırada³⁷⁴ Candar-oğlu İsmail Bey'e Fatih'in Koyuluhisar üzerine³⁷⁵ gitmesinden istifadeyi düşünen Karaman-oğlu İbrahim Bey beyliğini

³⁷⁰ Tursun Bey, s. 99; Neşri, II, s. 744; Tacü't-tevârih, I, s. 475; Kemal Paşa-zâde, s. 196.

³⁷¹ s. 196.

³⁷² Krş. Tursun Bey, s. 100; Âşık Paşa-zâde, s. 157; Neşri, II, s. 746; Heşt Behişt, vrk. 428a; Âli, vrk. 132^b; Hadidi, vrk. 129^a.

³⁷³ Âşık Paşa-zâde, s. 157; Neşri, II, s. 746; Kemal Paşa-zâde, s. 196; Tursun Bey, s. 100 “Yenişehir memleketiyle” Heşt-Behişt, vrk. 428a “Yenişehir ve bazı vilâyet diyor” ve vrk. 428b, Âli, vrk. 133a (Samsun'un bu sefer esnasında alındığını söylerler). Sonraki hadiselerle bu hâdiseyi karıştırmış oldukları anlaşılan Oruç, s. 73, 125 Sinop ve Kastamonu'nun Gedik Ahmet Paşa tarafından alındığını ve İsmail Bey'e Filibe'nin verildiğini; Kritovulos ise Üsküp'ün verildiğini kaydeder (s. 148).

³⁷⁴ Neşri, II, s. 746; Hadidi, vrk. 129^a.

³⁷⁵ Neşri, II, s. 746; Kemal Paşa-zâde, s. 198; Heşt Behişt, vrk. 429^a.

tekrar elde etmesi için yardım teklifinde bulundu³⁷⁶. Ancak İsmail Bey teklifi kabul etmiyerek³⁷⁷ Fatih Sultan Mehmed tarafından verilmiş olan yeni memleketine gitti³⁷⁸. Fakat Trabzon seferi dönüşü kendisine Mora Sancağı verilen kardeşi Kızıl Ahmed Bey'in Uzun Hasan'a ilticası üzerine İsmail Bey'in Anadolu'da kalması mahzurlu görülerek Filibe'de dirlik verildi³⁷⁹. İsmail Bey'e Filibe'de dirlik verildiği hakkındaki Osmanlı müverrihlerinin rivayetleri yanı sıra, Başbakanlık arşivinde mevcut H. 935 tarihli tahrir defterinde (II. Bayezid devri) İsmail Bey'e Filibe'de Markova köyü, Fatih tarafından, haraç, ispençe ve mahsulâtıyla temlik edilmiş olduğu hususunda bir kayıt da bulunmaktadır.

Bundan böyle de İsmail Bey hayatının geri kalan vaktini orada geçirdi³⁸⁰ ve H. 884/1479 M. tarihinde öldü³⁸¹.

İsmail Bey'in mülklüğü Filibe'deki hayatı hakkında kaynaklar susmaktadır. Ancak arşiv vesikalari arasında elimize geçen H. 876

³⁷⁶ Neşri, II, s. 746-748 de Karaman-oğlunun bu teklifini şu şekilde nakleder: "Hey Tanrı kulu Yenişehir'e varma dön yine Kastamonu vilâyetine var. Osmanlı'nın şimdi gayet fırsattır. Ben sana muavin olayın. Kastamonu vilâyetinden huruçluk çıkar. Ol tarafa Hasan Bey'e dahi adam gönderelim. Oldahi andan hareket etsin. Osmanlıları ara yerden götürelim. Yine sen vilâyetinde mukarrer ol, otur".

³⁷⁷ Neşri, II, s. 748 de İsmail Bey'in, Karaman-oğlunun teklifine verdiği cevap: "Bu söz müslümanlığa lâıyk söz değildir. Buna munafıklık derler şimdi gazi Padişâh gazaya gide-yürür Hassâ ki kalelerde ol Padişâh'ın kulları oturur-yürür ve hem memleket kardeşim Kızıl Ahmed'in elindedir. Ve hem bunun gibi ef'ali sen nice kez ettin ne başardın? Şimdi yine ne başarsın".

³⁷⁸ Âşık Paşa-zâde, s. 158; Neşri, II, s. 746; Üniv. Ktp. Anonimi, vrk. 133a.

³⁷⁹ Neşri, II, s. 754; Kemal Paşa-zâde, s. 207-208; Tacü't-tevârih, I, s. 483; Tevârih-i Âl-i Osman, nr. 1099, vrk. 93; Üniv. Ktp. Anonimi, vrk. 134a; Oruç, s. 73, 125 (Sinop'un Fatih tarafından alınmasından hemen sonra İsmail Bey'e Filibe'nin verildiğini söylüyorsa) da yanlışdır. Osmanlıların Rumeli'deki bu iskân siyasetinin en iyi izah şekli için bk. Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve Kolonizasyon metodu olarak Sürgünler. İktisat Fakültesi Mecmuası XV/1-4 (1953-54) s. 209-237.

³⁸⁰ Fatih tarafından Filibe'de İsmail Bey'e temlik edilen Markova köyü'ne ait H. 935 tarihli tapu defterindeki kayıt şöyledir :

وقف اولاد اسمعيل بك بن اسفنديار بك قرية مارقوه تام قرية مرحوم سلطان محمد خان مزبور اسمعيل بكه خراجيله واسپنجه سيله وسائر محصولاتيا حدودى وسنوريله تمليك ادوب وورمش ايمش مذکور اسمعيل بك دخى وقف اولاد ادوب تصرف اولونور ايكن صوكره پوزولوب تياره ویرلش بعده مرحوم سلطان بايزيد خان وقفيتن مقرر دودوب حکم شريف ارزاني قلنش اول حکم چيچينجه الى يومنا هذا وقف اولادلق ازره تصرف اولونور. مرحوم سلطان محمد خان ویردوکى ملک نامهسى و مرحوم مغفورله سلطان بايزيد خان صدقه ايتلوك

Şevval / Mart 1472 M., H. 882 Cemaziyelâhir / Eylül 1477 M. tarihli vakfiyelerinden Candar-oğlu İsmail Bey'in burada da imar hareketlerine devam ettiği Filibe'de Markova köyünde mescid ve su yolları inşa ettirerek vakıflar tesis ettiği anlaşılmaktadır³⁸².

Candar-oğulları beyliğinin ilim ve sanat hayatı da, İsmail Bey zamanında büyük ilerleme göstermiştir. Âlim bir hükümdar olan İsmail Bey devri Anadolu beyliklerinin kültür yönünden en yüksek ve en canlı devri olmuştur. Bizzat kendisi Fıkıhtan furua dair 78 bab üzerine Hulviyyât-ı Şâhî acıyla bir eser telif etmiştir. Şakayık'ın bir kaydına göre de, Niksarlı Muhyiddin Mehmed için yaptırdığı kütüphaneye 300 kitap vakfetmiştir. İsmail Bey'in hükümdarlığı sırasında beyliğin ilmi hayatına canlılık vermiş olan âlimler arasında Niksarlı Muhyiddin Mehmed, İsmail Bey adına Kıraat-ı seba'ya dair Risale-i Münciye adıyla bir türkçe tecvit kaleme almış olan Ömer b. Ahmed, Seyyid Ali Acemî matematikçi Fethullah Şirvanî, tabib ve edib Kemaleddin Kastamonulu Türebî ve Senayî, eserinde İsmail Bey'i öven kasideler bulunan Hâmidî'yi³⁸³ saymak mümkündür. Hattâ bu âlim, İsmail Bey'e olan sevgisini onun hükümdarlığının son bulmasından sonra da devam ettirmiş ve bağlılığını eski hamîsini Filibe'de ziyaret ederek göstermiştir.

İsmail Bey'in Kastamonu, Sinop ve diğer bazı yerlerde cami, mescid, han, hamam, çeşme gibi bir hayli müessese kurmuş olduğu mevcut kalıntılardan anlaşılmaktadır ki bunların en önemlisi Kasta-

مقرر نامه كورولدى حاليا پادشاهز اعز الله انصاره حضرتلرى دركاهندن حكم شريف صدقه
اومش قريه ماركوه واروز عن قريه اروق كه خراجلرين خداوندكاره واسپنجهلرين وعشرلرين
وقفه ويرلر .

خانه مسلم خانہ کبران چنکانیان قریہ مرقوہ چلتوکجی حاصل
27.500 4 47 70 14

Başbakanlık arş. nr. 370, s. 118.

³⁸² Krş. Fr. Babinger, Von Amurath. Oriens III, nr. 2 (1950) s. 234, not 20.

³⁸³ İsmail Bey'in H. 876 Şevval / Mart 1472 M. tarihli vakfiyesi için bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 628, s. 449. Yine İsmail Bey'in H. 882 Cemaziyelâhir / Eylül 1477 M. tarihli Filibe'deki tesislerine ait ilâve vakfiyesi -ki bundan bu tarihte İsmail Bey'in hâlâ hayatta olduğu anlaşılıyor- keza bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 628, s. 440-450.

³⁸⁴ F. Köprülü, Yeni Türk, sayı 5, s. 377; İ. H. Uzunçarşılı, Anadolu beylikleri, s.144; Kaynaklar. Bunlardan Acem Hâmidî için bk. Külliyyât-ı Divân-ı Mevlânâ Hâmidî. İst. 1949, s. 318. Ayrıca Ali Acemî'nin mezar kitabesi için bk. Kitabeler ek. 2.

monu'da küçük imaret diye anılan İsmail Bey külliyesidir³⁸⁴. Bu esere ait bir de H. 861/1457 M. tarihli vakfiye tertip ettirmiştir³⁸⁵.

Bütün bu bilgiler sosyo-ekonomik gelişmenin üst düzeye çıktığı İsmail Bey devrini beyliğin tarihinde bir refah devri olarak vasıflan-dırmamızı sağlamaktadır.

Cemâleddin Kızıl Ahmed³⁸⁶

1461 - ....?

Kızıl Ahmed Bey, kardeşi İsmail Bey'in yerine 1461 yılında Osmanlı himayesinde Candar-oğulları beyliğinin başına geçirilmişti³⁸⁷. Fakat bu hal, sadece görünürde olmuş ve çok kısa sürmüştür. Gerçekte Fatih, 1461 seferi ile beyliğin ülkesini Osmanlı topraklarına katmıştır³⁸⁸. Başlangıçta atalarının hâmilik usulüne sadık görünerek, kendisine bağlı saydığı Kızıl Ahmed Bey'i Kastamonu beyliğine getirmesi öyle anlaşılıyor ki Padişâh'ın o an için siyasi bir taktiği olmuş ve Candar-oğulları beyliğinin şeklen bir müddet daha yaşamasına imkân vermiştir. Nitekim Kızıl Ahmed Bey hemen Trabzon üzerine yapılan sefere Fatih tarafından götürülmüş³⁸⁹ ve seferden döner dönmez Rumeli'de Mora sancağını vererek onu Kastamonu'dan uzaklaştırmış ve Candar-oğulları beyliğini kesin olarak Osmanlı ülkesine katmıştır³⁹⁰.

Bu durum karşısında Kızıl Ahmed Bey'in Fatih'e karşı isyan ettiğini ve aleyhinde mücadeleye giriştiğini görmekteyiz. Nitekim o, kendisine verilen Mora sancak beyliğine gitmiyerek Karaman-oğlu'na iltica etti³⁹¹. Karaman-oğlu İbrahim Bey Kızıl Ahmed Bey'e iyi mu-

³⁸⁴ Eserler ve bunlara ait kitabelerin metni için bk. Kitabeler ek. 2.

³⁸⁵ Bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 582, s. 225-227.

³⁸⁶ Bu ünvanı kullandığı hakkında bk. İbn Tagrıbirdi (Extracts from Abû'l-Mahâsin İbn Taghri Birdi's Chronicle, entitled Hâwâdith ad-dubûr fi madâ'l-ayyâm wash-Shuhûr. Edited by William Popper. part 3, 865-874 A. H. Berkeley - California 1932, s. 486-487).

³⁸⁷ Kemal Paşa-zâde, s. 190; Kızıl Ahmed Bey yılda 50 000 duka vermek şartıyla Kastamonu beyliğine tayin edilmişti (Hammer, III, s. 58).

³⁸⁸ Neşri, II, s. 754; Kemal Paşa-zâde, s. 197; Heşt Behişt. vrk. 428b; Âli, vrk. 133^a.

³⁸⁹ Kemal Paşa-zâde, s. 196; Aşık Paşa-zâde, s. 158; Tacü't-tevârih, I, s. 476; Hammer, III, s. 60.

³⁹⁰ Kemal Paşa-zâde, s. 206; Solak-zâde, s. 224; Tacü't-tevârih, I, s. 482, Münec-cimbaşı, III, s. 377 nin kaydettiklerine göre Kızıl Ahmet Bey'e Mora sancağı verilmişti.

³⁹¹ Aşık Paşa-zâde, s. 160; Neşri, II, s. 754; Tacü't-tevârih, I, s. 482 v.d.; Kemal Paşa-zâde, s. 206.

amelede bulunarak yanında kalmasını istedi ise de³⁹² Osmanlı topraklarına yakın yerlerde kalmayı tehlikeli gören Kızıl Ahmed Bey, orada kalmıyarak Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in himayesine sığındı.

Kemal Paşa-zâde Kızıl Ahmed Bey'in Uzun Hasan'a ilticasını "Kızıl Ahmed Türman iline düşüb halâs buldu, Hasan Han'a ki ol zamanda mezkûr kişverin sâhibiydi, musâhib-i hâss oldu" şeklinde anlatmaktadır³⁹³. Çağdaş kaynak olan ve el-Emin ve Hâce Molla, lâkâblarıyla anılan Fazlullah b. Rûzbihân tarafından Uzun Hasân'ın oğlu Sultan Yakub'un hayatı üzerinde yazılan Târih-i Âlem Ârây-ı Emîni³⁹⁴ adlı eserin verdiği bilgiye göre, Uzun Hasan'a iltica eden Candar-oğlu Kızıl Ahmet Bey, Akkoyunlu sarayında iyi karşılanmış ve kendisine Bend-i Mâhî (Van gölü civarı) yakınlarında bir iкта verilmiştir³⁹⁵.

Bundan böyle Kızıl Ahmed Bey, ilticadan Otluk Beli savaşına kadar (1461-1473) geçen devrede, Anadolu hegemonyası mevzuunda Fatih - Uzun Hasan mücadelesinin gelişmesinde mühim rol oynayan siyasi hâdiselerde Uzun Hasan'ın yanında görülmektedir.

Candar-oğlu Kızıl Ahmed Bey'in, Uzun Hasan'la ilk müşterek hareketi, Karamanoğlu- İbrahim Bey'in ölümü ile Karaman'da çıkan şehzade kavgaları (1464 yaz sonu veya sonbaharı) münasebetiyle olmuştur³⁹⁶.

Karaman hanedanının ve ülkesinin akibeti, Fatih'i olduğu kadar Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı da ilgilendiriyordu, Karaman'da babası İbrahim Bey'in ölümü üzerine³⁹⁷ Karaman tahtına çıkmak isteyen İshak bertaraf edilerek Pir Ahmed Konya tahtına çıkmış bulun-

³⁹² Kemal Paşa-zâde, s. 206; Âşık Paşa-zâde, s. 160 ve Neşri, II, s. 754, ve Behiştî'ye göre Karaman-oğlu, Kızıl Ahmet Bey'e "harchık virüb kendi kabul etmedi".

³⁹³ s. 207.

³⁹⁴ Eser ve müellif hakkında bk. Storey, Persian Literature, II, s. 300-301.

³⁹⁵ Târih-i Âlem Ârây-ı Emîni. V. Minorsky neşri, Londra 1957, s. 34.

³⁹⁶ Uzun Hasan - Fatih mücadelesi, İbrahim Bey'in hayatı ve faaliyetleri için bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Karamanoğulları devri vesikalarından İbrahim Bey'in Karaman emareti vakfiyesi. Belleten I (1937) s. 56-127; ayrıca bk. Şehabeddin Tekindağ, İslâm Ansiklopedisi VI/59 (1953) s. 325-327, Son Osmanlı-Karaman münasebetleri hakkında araştırmalar. İÜFTD 17/18 (1963) s. 42 v.d; Ş. Turan, Fatih Mehmet - Uzun Hasan mücadelesi ve Venedik. TAD 4-5 (1965) s. 63 v.d.

³⁹⁷ Bk. yukarıda not ³⁹⁶.

yordu. Bu mücadele sırasında Karaman veraseti meselesi ile Osmanlıların fiilen alâkalandığını hisseden Uzun Hasan³⁹⁸ İshak lehine müdahaleye karar vermiş 1464 (Eylül veya Ekim) ayında Karaman üzerine yürümüştü³⁹⁹. Bu sefere Kızıl Ahmed Bey'in de iştirak ettiği meydana çıkmaktadır.

Kızıl Ahmet Bey'in de iştirakiyle yapılan Karaman seferinin cereyanı hususunda Uzun Hasan'ın, Memlûkluların Divriği ve Darende nâiblerine yazdığı iki mektup vasıtasıyla sarih bilgi edinebiliyoruz. İlk olarak Adnan Erzi tarafından ilmi bir tarzda değerlendirilen İbn Tağrıbirdi'nin H. 869 yılı Rebiu'l evvel / Ocak 1464 M. ayı hâdiseleri arasında verdiği bilgilere göre⁴⁰⁰ Divriği ve Dârende nâibleri Memlûk Sultanı Hoşkadem'e birer mektup yazmışlar ve kendilerine uzun Hasan'dan gelen mektupları da ona göndermişlerdir. Bu mektuplardan Divriği nâibine gelen 19 Safer 869/21 Kasım 1464, Darende nâibine gelen ise 11 Safer 869/13 Kasım 1464 tarihli idi. Yine İbn Tağrıbirdi, Sultan'ın huzurunda evvelâ Darende nâibine gelen mektubun okunduğunu, Sultan'ın öğrendiği şeylerden memnun olduğunu, sonra mektupları kendisine verdiğini bildiriyor; ayrıca da şu cümlelerle ilk mektubun özetini veriyor. Bu hulâsadan: Uzun Hasan'ın kardeşleriyle muharebe eden İshak'a yardım etmek üzere ordusu ile Diyar-ı Bekr'den Karaman ülkesine geldiğini, İshak ile beraber onları bozguna uğratarıp Karaman'dan çıkartıncaya kadar savaştığını deniz kıyısına kadar arka-larından gittiğini, mal ve erzaklarını ele geçirdiğini, Kayseri, Akşehir, Develi, Beyşehir, Konya ve Aksaray'ı ellerinden aldığını ve Emîr İshak'a teslim ettiğini bütün bu yerlerde ve Karaman ülkesinin diğer şehirlerinde Sultan Hoşkadem adına hutbe okuttuğunu, Uzun Hasan'ın İshak ile kendisini Sultan'ın memlûkları ve reayası cümlesinden saydığını, yakın-larından Cemaleddin'i (Kızıl Ahmed Bey) 500 muharip ve techizatla Emîr İshak'ın yanında bırakarak Diyar-ı Bekr'e döndüğünü öğreniyoruz.

İşte bu mektupta adı geçen Cemaleddin, Kızıl Ahmed Bey'dir. Bu kayıttan Cemaleddin isim değil, ünvan olarak kullanıldığı anlaşıl-maktadır⁴⁰¹.

³⁹⁸ Geniş malûmat için bk. M. Halil Yinanç, Akkoyunlular maddesi. İslâm Ansik-lopedisi.

³⁹⁹ Âşık Paşa-zâde, s. 167 v.d.; Oruç, s. 74; Tursun Bey, s. 121; Kemâl Paşa-zâde, s. 243. Seferin sebeplerinin en iyi izah şekli için bk. Prof. Dr. Adnan Sadık Erzi, Belleten 70 (1954) s. 210-214.

⁴⁰⁰ Havâdis, s. 486-487.

⁴⁰¹ Krş. A, Sadık Erzi, Belleten 70 (1954) s. 217.

Osmanlı kaynakları ise bize Kızıl Ahmed Bey'in de katıldığı bu Karaman seferi konusunda tarih zikretmeden şu malûmatı vermektedirler ⁴⁰².

Kroniklerin hiçbir tarihi kayıt zikretmeden verdikleri bilgiye göre, Uzun Hasan İshak'ın yardım çağrısına katılarak Erzincan - Sivas yolu ile Karaman diyarına doğru hareket etmiştir. İshak Bey bizzat kendisini istikbal etmiş, birlikte Karaman diyarına girmişlerdir. Baskı karşısında daha fazla mukavemet edemiyen Pir Ahmed II. Mehmed'e sığınmak zorunluluğunu duymuştur. Uzun Hasan Karaman ülkesinde çok bedbahthıklar edip bî-kıyâs zulümlar yapmış, "mâl-ı amân deyu yağmaya yakın işlere" girişmiş, mesela "üçyüz evden" ibaret olan Beğşehir'den "otuzaltı bin akçe mâl-i amân" almıştır. Bu arada 20.000 deve de alıp götürmüştür. Memleketine dönerken İsfendiyar-oğlu Kızıl Ahmed'i bir miktar kuvvetle İshak'ın yanında bırakmıştır.

Bu arada Fatih, Karaman işlerine fiilen müdahale etmeğe karar vermiş ve Osmanlı kuvvetlerinin yardımı ile harekete geçen Pir Ahmed İshak'ı mağlûp ederek, Silifke kalesi hariç olmak üzere Karaman ilini idaresi altına almağa muvaffak olmuştu ⁴⁰³. Bundan olacak ki Kızıl Ahmed Bey, Karaman'ı terk edip tekrar Uzun Hasan'a sığınmıştır (Haziran 1466).

Karaman-oğlu İbrahim Bey'in ölümünden sonra derhal Karaman üzerine nüfûz tesisine karar vermiş olan Uzun Hasan 1471 yılına kadar Karaman işi ile doğrudan doğru'ya uğraşmış ve Anadolu hegemonyası meselesinde Fatih'e rakip olacağını göstermişti. Bu arada da İran'a hâkim olarak Asya'nın kudretli hükümdarlarından biri haline gelmişti ⁴⁰⁴. Tebriz tahtına oturunca kendini Anadolu'daki beylerin de metbuu görmeğe başlamıştı. Bu bakımdan, Anadolu Beylerbeyi Hamza Bey'e

⁴⁰² Aşık Paşa-zâde, s. 167-168; Neşri, II, s. 772-774; Tacü't-tevârih, I, s. 498-499; Heşt Behişt'e de aynı malûmat vardır.

⁴⁰³ Bu hâdiselerin kronolojisi hakkında açık kayıt bulunmayan Osmanlı kaynakları için bk. Karamanî Mehmet Paşa, TTEM, 14. Sene (1340) s. 148-149 (çok kısa malûmat); Dursun Bey, Târih-i Ebû'l-Feth, s. 121-122; Neşri, II, s. 772-774; Aşık Paşa-zâde, s. 168-169; Kemal Paşa-zâde, s. 251-252; Tacü't-tevârih, I, s. 499-500. Oruç, s. 74, Hacı Halil Konevi'de (İst. Üniv. Tarih Dergisi, II, 3-4 "1952", s. 63) hemen hemen hiç bilgi yok. Bu hâdiseler hakkında Mısır Memlûkları kaynakları kâfi derecede aydınlatıcı haberler vermektedirler. Msl. İbn Tagrı-birdi, Havâdis, III, s. 497, 500.

⁴⁰⁴ Bk. V. Minorsky, Uzun Hasan maddesi. EI IV. Mukrimin Halil Yinanç, Ak-koyunlular madd. İA.

yazılan mektup dikkate değer⁴⁰⁵. Mektuptan açıkça anlaşılıyor ki Uzun Hasan, Osmanlı Padişâhının önünden kaçan yabancı beylere kucağını açmakta, bu beylerin hâmisî tavrını takınmakta idi. Yanında mülteci olarak bulunan şahsiyetler, Veled-i Hüdavendigâr Karaman-oğlu Pîr Ahmed ve Kasım Beyler, Candar-oğlu Kızıl Ahmed Bey, Germiyan-oğlu, Dulkadir-oğlu Şah Ahmed, Rüstem ve Süleyman Beyler, İnal-oğlu, Bozca emîrleri Pazarlı Bey-oğlu, Tozanlı-oğulları, Mehmed Çelebi gibi Osmanlı baskısı karşısında Anadolu'dan kaçmış beylerdi⁴⁰⁶. Timur'la mukayese edilen Uzun Hasan'ın yanında bulunan bu kişilerden bilhassa Candar-oğlu Kızıl Ahmed Bey, kudretli Akkoyunlu hükümdarının Osmanlı devletine haddini bildirmesini ısrarla istemekte idi⁴⁰⁷. Uzun Hasan'ın Osmanlı Padişâhına karşı girişeceği hareketten faydalanarak tekrar beyliğine kavuşabileceğini ummakta idi. Nihayet Uzun Hasan, Osmanlılara genel bir taarruza geçtiği 1472 baharında Candar-oğlu Kızıl Ahmed Bey ile Bektaş-oğlu Ömer Bey'i mühim Akkoyunlu kuvvetleri ile (30.000 kişi) Orta-Anadolu'ya gönderdi⁴⁰⁸. Kızıl Ahmed Bey'in de başında bulunduğu kuvvetler Tokat'a baskın imkânını bularak şehri yağma ettiler⁴⁰⁹. Topkapı Sarayı arşivinde bulunan bir fetihnâmeden⁴¹⁰ Tokat'ın, H. 877 senesi Rebiu'l-evvel'inde yeni 1472 Ağustos'unda tahrip edildiği anlaşılmaktadır.

Candar-oğlu Kızıl Ahmed Bey'in Uzun Hasan'la müşterek olarak Fatih'e karşı giriştiği düşmanca teşebbüslerin sonuncusu Otluk Beli

⁴⁰⁵ Topkapı Sarayı arş. nr. 11602-11440.

⁴⁰⁶ Sivas Beyler beyi Hamza Bey'e yazılan mektup Top. Saray arş. 11602-11440; R. Rahmeti Arat, Fatih Sultan Mehmet Yarığ. TM VI (1939) s. 285 v.d.

⁴⁰⁷ Mu'ali'nin Hünkârname: Anhegger nşr., (İst. Üniv. Tarih Dergisi I/1 "1949") s. 150.

⁴⁰⁸ Hünkârname, s. 150, Tursun Bey, bu umumî taarruzda gönderilen kuvvetler arasında Kızıl Ahmet Bey'in bulunduğunu yazarlar (s. 146); Kemal Paşa-zâde, s. 345 yalnız Karaman-oğlu der; Heşt Behişt, vrk. 457a'da yalnız Bektaş-oğlu Ömer Bey'den bahsediliyor; Krş. Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Uzun Hasan'ın Osmanlılara karşı kati mücadele hazırlıkları ve Osmanlı Akkoyunlu harbinin başlaması. Belleten 82 (1957) s. 271-272.

⁴⁰⁹ Neşri, II, s. 802 Tokat baskını için, "Timur Sivas'a itdiğünden ol zalimler Tokat'a beş beter ettiler" diyor; Oruç, s. 127; Hünkârname, s. 150; Yarığ, s. 303; Aşık Paşa-zâde, s. 176; Kıvâmî, Fetihnâme-i Sultan Mehmed. Fr. Babinger nşr., İstanbul 1955, s. 211.

⁴¹⁰ Vesika nr. 9196.

(11 Ağustos 1473) savaşı⁴¹¹ sırasında olmuştur⁴¹². Bu savaş Anadolu üzerinde hâkimiyet meselesini kesin olarak Fatih lehine hal etmiş ve böylece Kızıl Ahmed'in de yıldızı sönmüştür. Candar-oğulları beylerinin bu son temsilcisinin savaştan sonraki akibeti hakkında Osmanlı kaynaklarında hiçbir malûmata raslayamadık. Bununla beraber onun hayatını bir müddet daha takip etmek imkânına sahibiz, Ancak Otluk Beli meydan muharebesinde, Yarlık'ta⁴¹³ "Hasan Bey bizim büyük kol alayını görür görmez muharebeye girmeden bırakıp kaçtı. Yanındaki Beylerden İspendi Pervaneci Kadı-oğlu Ali Bey, Kadı Mahmud-i Şurihî, Pîr Kara Bey, Dara - oğlu Ümmet Bey, Kızıl Ahmet Bey, Hasan Bey'in silâh-şörleri, hassa Akkoyunlu Beyleri ve yiğitlerinden bine yakın adam yakalandılar" diye geçiyor ki burada Kızıl Ahmed Bey'in orta kol tarafından esir edildiği anlaşılmaktadır. Hünkârname'de ise bunlardan fazla olarak yakalananlardan Zcynel, Kızıl Ahmed, Halil ve Yakub oğlu'nun öldürüldüğü ve kesik başlarının zafernâmelerle muhtelif yerlere gönderildiği kaydediliyor ki⁴¹⁴ bu tamamiyle yanlıştır. Çünkü çağdaş kaynak Tarih-i Âlem Arây-ı Emîni'nin verdiği bilgiler, Kızıl Ahmed Bey'in - Otluk Beli muharebesindeki mağlûbiyetten sonra - belki de esir edildikten sonra kaçarak kendisine Uzun Hasan tarafından verilmiş olan Bend-i Mâhi yakınlarındaki İkta'ına dönmüş olduğunu⁴¹⁵ gösteriyor. Ayrıca Osmanlı kroniklerinde Kızıl Ahmed Bey'in II. Bayezid devrinde Osmanlı memleketine döndüğü hususunda rastlanan kayıtlar da bunu teyid etmektedir⁴¹⁶.

Osmanlı kaynaklarında Candar-oğlu Kızıl Ahmed Bey'in Fatih Sultan Mehmed'in ölümüne kadar Akkoyunlu ülkesinde kaldığı hususunda verdikleri bilgiler⁴¹⁷ yanında Kızıl Ahmed Bey'in bu devre içindeki faaliyetlerine dair yine Tarih-i Âlem Arây-ı Emîni, az da olsa, ilgi çekici bilgiler vermektedir.

⁴¹¹ Savaşın tarihi için bk. Yarlğ, s. 285; Heşt Behişt, vrk. 463 b'de tarih olarak 8. 877/1472 M. yılı gösteriliyor ki bu tarih yanlıştır.

⁴¹² Yarlğa, s. 304; Hünkârname, s. 153'de Kızıl Ahmed Bey'in bu karşılaşmada sağ kolda yer aldığını söyler.

⁴¹³ Yarlğ, s. 304. Esir edilen bu ümerâ için krş. Kemal Paşa-zâde, s. 393-94; Heşt Behişt, vrk. 462 v.d.; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi, II, s. 101 v.d.

⁴¹⁴ Hünkârname, s. 153.

⁴¹⁵ V. Minorsky nşr. s. 34.

⁴¹⁶ Msl. Kemal Paşa-zâde, s. 207.

⁴¹⁷ Ânk Paşa-zâde, s. 160; Tacü't-tevârih, I, s. 482 v.d.; Kemal Paşa-zâde, s. 207.

Uzun Hasan'ın 1478 senesi başında Tebriz'de ölmesi üzerine Şehzadeler arasında çıkan taht mücadelelerinde Candar-oğlu Kızıl Ahmed Bey, kardeşi Halil tarafından Diyâr-ı Bekr valisi tayin edilen Yakub Bey tarafını tutmuştu⁴¹⁸. Yakub Bey H. 1883/1478-79 M. yılı baharında Diyâr-ı Bekr'den Tebriz üzerine doğru yürüdüğünde Bend-i Mâhi'ye geldiği zaman Candar - oğlu Kızıl Ahmed Bey, diğer Türk emîrleri ile birlikte, kuvvetleriyle Yakub Bey'in ordusuna katılmıştır⁴¹⁹. Ordu Hoy ovasında konakladığı sırada savaş alanının tâyini için kurulan harp meclisinde, Yakub Bey'in tecrübeli kumandanları arasında sayılan Kızıl Ahmed'in de bulunduğu bildirilmektedir⁴²⁰. Kardeşine karşı Yâkub Bey'in zaferi ile neticelenen bu savaştan sonra Kızıl Ahmed'in hayatı bilinmemektedir. Bununla beraber Osmanlı kaynakları, Fatih'in ölümünden sonra onun tekrar Osmanlı devleti hizmetine girmiş olduğunu söylemekle yetinmektedirler. Bunlardan en geniş olarak Kemal Paşazâde şu bilgiyi vermektedir:

“Hudâvendigâr-ı sa'idün yerine sahib kırân-ı cedid Hazret-i Sultân Bayezid, Memleket-i Osman'a hân olunca havây-ı bûm-ı Rûm'a düşüb pervâz urdı. Ol kayser-i Skender ü Dârâ-gulâmın bâb-ı sa'âdet-meâbına yüz urub huddâm-ı sidre-makamı silkinde münselik; Bolı iklimi ki kadim mekâniydi, ihsân olub esbâb-ı ma'âşî intizâm ve bilesince olan eshâb u havâşî inti'âş buldı. Belây-ı celây-ı vatandan kurtulup gam-ı elem ü mihnet-i gurbetden halâs bulub sürür etdi; humây-i himâyet-i sultân-ı rûy-i zemînde âfet-i muhâfet-i zamândan emîn olub huzûr etdi.”⁴²¹

Bunun dışında Kızıl Ahmed Bey'in ne bundan sonraki hayatı ve ne de ölüm tarihi hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Beyliği esasen çok kısa sürmüş ve sadece şeklen hükümdar derecesinden olan son Candar-oğlu'nun herhangi bir eser bıraktığına dair, yaptığımız araştırmalarda bir kayda rastlayamadık. Denilebilirki, araştırmamızda amaçladığımız kesin Osmanlı yerleşmesine kadar Kuzey-batı Anadolu tarihi, İsmail Bey'in iktidardan uzaklaştırılması ile noktalanmıştır.

⁴¹⁸ V. Minosky nşr. s. 34.

⁴¹⁹ V. Minorsky nşr. s. 34.

⁴²⁰ V. Minorsky nşr. s. 35.

⁴²¹ s. 207.

Institut kurde de Paris

III. BÖLÜM

CANDAR - OĞULLARI BEYLİĞİNİN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU

Kastamonu ve çevresi ile Kuzey Anadolu sahillerinin büyük bir kısmına sahip olan, İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahâdır Han'ın ölümünden sonra becerikli bir siyaset izleyerek XIV. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun en kuvvetli siyasal kuruluşlarından biri durumuna geçen Candar - oğulları beyliği'nin sosyo - ekonomik durumu, XIII ve XIV. yüzyıllar Anadolusunun koşulları ile doğrudan bağıntılıdır. Bu tarihsel zaman dilimi içinde Anadolu'nun, özellikle uc diye nitelenen ve Moğol egemenliğinden sonra gazi beyliklere hayat veren kesiminin çeşitli yörelerinde benzer nitelikli toplumsal olaylar cereyan etmiştir. Ancak, bu ortak özelliklerine rağmen yine de ekolojik koşulları yani çevre ile insan faaliyetleri arasındaki etkileşimleri, demografik âmilleri ve siyasal olayların gelişimini dikkate alarak Anadolu'nun sözüedilen dönemdeki durumunu, bu açıdan ayrı ayrı bölgeleriyle incelemekte yarar vardır. İşte bu bölümde, çok sınırlı da olsa kaynaklara dayanmayı ihmal etmeyerek, Candar - oğulları adı ile anılan siyasal kuruluşun sosyal ve ekonomik durumunu incelemeye çalışacağız.

Anadolu'nun coğrafyasına baktığımızda şu özellikleri görebiliyoruz : Çoğunlukla bir bozkır niteliğindeki, iç kısımların yüksek yaylalarına karşılık, kıyılarda dağlar doğuya doğru gittikçe yükselerek doğu-batı yönünde uzanırlar. Batı'da, İç Anadolu'nun yüksek yaylaları, Ege denizi ve Akdeniz kıyılarına ulaşan vadiler şekline dönüşürler. Kuzey'de denize paralel uzayan sıradağlar, doğuda daha dar ve yüksekten, batıya doğru alçalır ve genişlerler. Bu sıradağlar, çaprazlama boğazlardan akan ve birdenbire yön değiştiren ırmakların birbirine bağladığı uzun vadilerle bölünmüşlerdir. İşte Candar - oğullarının hayat bulduğu yöre, bu eski dönemlerde Paflagonya diye anılan Kuzey - Batı Karadeniz bölgesidir. Bu bölgeyi, İç batı ve Batı Anadolu kesimleri ile kaynaştıran, onu daha uygun bir duruma sokan kimi özellikleri de burada saymak gerekir. Güneydeki sıradağların aksine, Kuzey Anadolu dağları üzerinde kimi geçitlere ve gediklere rastlanır. Ancak kuzey kıyılarının önemli bir özelliği, tam anlamı ile mükemmel bir limana

sahip bulunmayışıdır. Bu konuda Sinop bir istisna sayılabilir. Fakat onun da İç Anadolu ile bağlantısının zayıflığı, etkisini azaltmaktadır. Geri kalanlar da, büyük gemilerin barınmasına olanak vermeyen açık iskeleler niteliğindedir. Bu bakımdan, bu kıyılarda denizciliğin ilerlemesi Ege'ye nazaran daha sonraki tarihlere rastlar. Candar - oğulları da, İç Anadolu ve Batı ile ilişkilerini güçleştiren doğal engellere rağmen siyasal ve toplumsal ilişkilerinde Anadolu içlerindeki soydaşları ile bütünleşmiş görünmektedirler.

Demografik durum

Kuzey Anadolu'nun demografik durumu, XIII ve XIV. yüzyıllarda, Türklerin büyük ölçüde yer aldığı bir nüfus bileşimi ile açıklanır. Bu bileşim, Anadolu'nun Türkleşmesi olayına sıkı sıkıya bağlıdır. Bilindiği gibi, Anadolu Selçuklu devleti, 1075'de yani Büyük Selçuklu devleti'nin kuruluşundan 35 yıl sonra ortaya çıkmıştır. 1071 Malazgirt zaferini izleyen bu olay, yoğun bir Türk kitlesinin Anadolu'ya yönelmesinin sonucudur. Anadolu üzerine 1018 yılında başlayan ve 1040'da sonuçlanan ilk Oğuz akınları, yalnızca bir keşif niteliğindedir. Bu akınların pek büyük bir tarihsel anlamı yoktu. Ancak Malazgirt zaferine kadar geçen 30 yıllık süre içinde yapılan savaşlar, Bizans direncinin kırılmasında ve Anadolu'da Türk yerleşmesinin hızlanmasında kesin bir rol oynamıştır.

Büyük Selçuklu sultanlarının problemlerinden biri de, kuruluş hazırlıkları kadar, çok sayıdaki Türkmen göçebelerinin geçimini sağlamak, onlara toprak bulmaktır. Tuğrul Bey (1038-1063), Alparslan (1063-1072) ve Melikşah (1072-1092) gibi sultanlar, Türkmenleri devlet düzen ve hukukuna karşı bir tehlike olarak gördükleri için, onları Anadolu üzerine akınlar yapmağa yönelttiler ve böylece asıl ülkelerindeki büyük çalkantıları önlemekle kalmayıp Bizans'a karşı bir kuvvet olarak kullandıkları Türkmenlere yeni hayat alanları göstermiş oldular. Anadolu'nun Türkleşmesi ve fethi böyle bir politikanın sonucudur¹.

Türkler Anadolu kapılarına dayandıklarında, burası ne durumdaydı? Bizans'ın elinde bulunan bu toprakların görünüşü, Türklerden önce İranlılar ve Araplara karşı yapılan savaşlarla büyük değişikliğe

¹ Osman Turan, *Anatolia in the Period of the Seljuks and the Beyliks*, The Cambridge History of Islam I. London 1970, s. 232 v. d.

uğramıştı. Kuşaklar boyu çok geniş alanlar, sürekli akınların yolaçtığı yıkıntıya hedef olmuştu. Her iki taraf da zaman zaman araya tampon bir bölge olarak sahipsiz topraklar koymanın düşmana karşı en etkili savunma olacağını düşünmüşlerdi. Zaman zaman bazı bölgelerde, çeşitli düşüncelerle canlandırma amacıyle nüfus iskânı işine de girilmişti².

Bizanslıların akritai, Müslümanların gazi dedikleri uc bölgelerinin halkı arasında, asıl yurtlarındaki yönetime ve yöneticilere göre farklar gösteren özel bir yaşama biçimi gelişmişti. Bizans açısından, büyük toprak sahiplerinin sınır bölgeleri ahalisinin topraklarını ele geçirmesiyle küçük köylü - askerin toprağı kalmamış, onlar da ülkenin savunmasına karşı ilgi duymaz olmuşlardı. Hatta zaman zaman karşı tarafa geçenler bulunuyordu. XI. yüzyıla gelindiğinde Bizans'ın sınır kuvvetleri, büyük toprak sahiplerinin derledikleri özel birliklerden öteye geçmiyordu³. Bizans hükümeti de bu toprak sahiplerini biraz endişe ile izlediğinden ülkeye tamamen yabancı olan paralı askerlerle bir ordu meydana getirmeyi yeğ tutmuştu. Bu ordu da köklü bir donanımı olmasına rağmen, düşmanı kovalama gücünden yoksundu. Bizans, stratejik olduğuna inandığı yerlerdeki kaleleri ele geçirmişti, ama bu üsler arasında yeterince güçlü bir savunma kuramamıştı. Bu nedenlerle, gücü, özellikle hızlı yer değiştirmesine dayanan ve iyi korunmuş bölgelerin arasındaki yerlerden kendini hiç belli etmeden geçebilen bir düşman karşısında Bizans'ın eli kolu bağılı kalıyordu. Durmadan yer değiştiren, pusu kuran, kaçıyormuş gibi yapan ve kendilerini ok yağmuruna tutan yeni kuvvetler karşısında etkili olamıyordu⁴.

İşte bu koşullar altında bulunan Anadolu'ya doğru, Türkmenler akınlarını başlattılar ve zaman zaman Büyük Selçuklu sultanları tarafından desteklenmelerine rağmen, daha ziyade kendi liderleri komutasında, doğudan başlayarak Orta ve Batı Anadolu'yu işgal ettiler. Bu devamlı ve uzun akınların, savaşların sonucunda sadece ovaları değil, yaylaları da ele geçirdiler. Örneğin 1048'de Erzurum ve çevresi, 1054'de Kars, 1057'de Malatya, 1059'da Sivas, 1067'de Kayseri Türklerin elindeydi. Bunlara rağmen, 1071'de kazanılan zafere kadar Anadolu Türkler için tam güvenle oturacakları bir yurt değildi. Çünkü

² C. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler (Pre-Ottoman Turkey). Yıldız Moran, Türkçe çev., İstanbul 1979, s. 80.

³ Bk. C. Cahen, s. 80.

⁴ Bk. C. Cahen, s. 81.

Anadolu şehirlerinin büyük bir kısmı Bizanslılar tarafından tahkim edilmişti ve Türkmenler sürekli izleniyordu. Bu yüzden her atak ve fethin arkasından Azerbaycan'a dönmek zorunda kalıyorlardı.

26 Ağustos 1071'de kazanılan Malazgirt zaferinin sonunda Bizans direnci kırılınca, Türkler Anadolu'da yayılmaya ve yerleşmeye başladılar. Savaşın arkasından Anadolu'nun etnik çehresi birden değişti. Artık buraya gelenler yerleşiyorlar ve kendilerine yurt hâline getiriyorlardı. Batı Anadolu'da Selçuklu devletinin kurulmasından itibaren köylüler, tüccarlar, sanatkârlar ve dinî liderler Anadolu'ya göçe başladılar.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu Selçuklu devleti, Moğol baskısı altında dağılınca, uclarda Türkmen beyliklerinin görünmesi ve bağımsızlık kazanması ile Anadolu'da yeni bir Türkleşme ve canlılık dönemi başladı. Moğol baskısından kaçan Türkmenler, aynen ilk fetih döneminde olduğu gibi büyük gruplar hâlinde Anadolu'ya girdiler. Bu yeni göç dalgası, göçebe nüfus yoğunluğunu ve Bizansa karşı taziyeyi arttırdı. Yeni gelenler de hemen fetihlere giriştiler. Harabeye dönmüş Bizansın, Moğolların önünden kaçan Türkmenlerin saldırılarını önlemesi imkânsızdı. Orta ve Batı Anadolu'daki Selçuklu devleti, İlhanlı egemenliği altındaydı; fakat uclarda ve dağlık yörelerde olan Türkmenler kuvvetli ve bağımsızdılar. Büyük sayıda dinî liderler, şeyhler, dervişler, babalar, Moğollardan önce Azerbaycan'dan, Türkistan'dan ve İran'dan kaçarak Anadolu'ya gelmişlerdi. Bunlar yarı şamanistik Türkmenlere İslâm inançlarını tam anlamı ile benimsettiler ve uclardaki savaşlar bir dinî nitelik kazandı. Bu durum da yayılmayı arttırdı ⁵.

Bu tarihsel gelişim içinde Kuzey Anadolu'nun demografik durumunu şöyle açıklayabiliriz :

Anadolu'nun büyük kısmı gibi, Kastamonu çevresi de Malazgirt savaşından sonra Türklerin egemenliği altına girmeye başladı. Zaferden hemen sonra, Türk fütuhatının buralarda 1074'de başlamış olması ve bu konuda özellikle Dânişmendlilerin rolünün bulunması muhtemeldir. 1084'de Sinop'u kuşatarak ele geçiren Karategin Bey, o sırada Çankırı ve Kastamonu'yu da içine alan bir beyliğe sahip bulunuyordu ⁶. Fakat

⁵ Bk. Osman Turan, a. g. e., s. 233, 251, 253 v. d.

⁶ Bk. Mükrimin Halil Yinanç, Selçuklu Devri Türkiye Tarihi I. İstanbul 1944, s. 103.

Kommenler zamanında Bizans, bölgeyi tekrar geri aldı. Türkler, Kastamonu ve çevresini, Anadolu Selçuklu hükümdarı Alâaddin Keykûbâd'ın ümerâsından Hüsâmeddin Çoban komutasında, 1213 tarihine doğru yeniden ele geçirdiler ve burada XIV. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş olan bir beylik kurdular. Selçuklu İmparatorluğunun dağılması sırasında, daha önce Kastamonu'nun batısındaki Eflâni bölgesinde yerleşmiş olan Candar - oğullarından Süleyman Paşa bin Şemseddin Candar, son Çoban hükümdarı Mahmud Bey'i öldürerek Kastamonu'yu ele geçirdi (1309). Bundan sonra Candar - oğullarının bu bölgenin Osmanlılara geçmesine kadar süren, daha önce anlatılan tarihi devam etti. İşte bu tarihî olaylar sonucunda Beylikler döneminde Anadolu hemen hemen bütün nüfusuyla bir Türk yurdu görünüşü kazandı. Beyliklerden zamanımıza kadar gelmiş belgeler bulunmadığı için, nüfusun o zamanki etnik ve dinî yönden kompozisyonunu rakamlara dökemiyoruz. Ancak, kimi tarihsel kayıtlara ve seyyâhların verdikleri haberlere bakarak bazı tahminlerde bulunabiliriz. Ayrıca, Osmanlı tahrir defterlerinden edinilen bilgiler, büyük göç dalgalarından sonra Türklerin Anadolu'da % 85, 90 oranında yoğunluğa sahip olduklarını, bunun köylerde % 100'e yaklaştığını göstermektedir⁷.

Örneğin, 1333'lerde Kastamonu'yu ziyaret eden İbn Batuta'nın şehrin o zamanki durumuna ilişkin gözlemleri ve çevresindeki yolculuğu sırasında verdiği bilgiler ilginçtir⁸. Seyyâh, Kastamonu'yu Anadolu'nun en büyük, en güzel beldelerinden biri olarak tanımlar.

Ayrıca, şehirde her şeyin son derece ucuza satıldığını, böylesine kolay yaşanabilen bir başka beldeye rastlanmayacağını söyler. İbn Batuta, bunlardan başka, şehirde ziyaret ettiği medrese, zâviyeleri sayar. Candar - oğlu hükümdarı hakkında söyledikleri, Kastamonu'dan ayrıldıktan sonra yolda gecelediği zaviye ve oraya yapılan vakıflar, o yörenin XIV. yüzyılın başında tamamiyle Türkleştiğinin kanıtı olmaktadır.

⁷ Bk. Ömer Lütfi Barkan, *Research on the Ottoman Fiscal Surveys, Studies in the Economic History of the Middle East*. ed. M. A. Cook, London 1970, s. 163-171. Barkan, bu yazısında tahrir defterlerine dayanarak Osmanlı ülkesinden çeşitli yerlerin nüfuslarını ve bileşimlerini vermektedir. Bu veriler, XV. yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılda yapılmış tahrirlere dayanmaktadır ve eyâletlerin hepsinde Türk nüfusun, huristiyan ve yahudi nüfusa nazaran kıyaslanmıyacak bir üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir.

⁸ Bk. İbn Batuta, II, s. 462 v. d.

Bu söylediklerimize bir de el - Ömeri'nin naklettiği haberleri eklersek, beldenin Candar - oğulları zamanındaki durumunu daha iyi aydınlatmış olacağız. Mesâlikü'l - ebsâr'da Kastamonu beyliği başlığı altında şunlar yazılıdır : “Bu memleket Süleyman Paşa'nın yurdudur. Sağlığında oğlu İbrahim Şah Sinop emiri idi. Babası ile aralarında bazı hâdiseler oldu. Şimdi bunları saymağa gerek yok. Kastamonu beyliği Karadeniz'in kenarındadır. Cingizlere hembudûd olan Doğancık ve civarı Kastamonu'nun güneyine düşer. Bolu sultanlığının kuzeyindedir. Sinop'ta denize inen doğru Suğdak'a çıkar. Çünkü Suğdak, Azak'ın Sinop'a en yakın şehridir. Kastamonu, denizden Kıpçak, Hazar ve Bulgar topraklarına en kısa yollardan bağlıdır. Kastamonu'nun kırk şehri ve kalesi vardır. Askeri yirmi beş bin atlıdır. Kastamonu'da iyi at yetişir... Paraları hâlis yarım dirhemlik gümüştür... Piyasaları Germiyan'ınki kadardır”.

Nitekim, 1572/73 (980) tarihli tahrir defterlerinde Kastamonu şehri, 46 mahalledeki 1069; 1582 (990) tarihli defterde de 1634 hane ile hütünüyle müslümanların oturduğu bir belde olarak gösterilmiştir⁹. Kâtip Çelebi de, şehri, XVII. yüzyıldaki durumunu anlatırken, “Türkmenlerin kaidesi” diye niteler¹⁰.

Toplumsal hayat

Toplum hayatını, köy ve şehir diye nitelenen yerleşme birimlerine göre incelemek gerekir. Çünkü bu iki yerleşmenin gösterdiği özellikler farklıdır. Anadolu Türk tarihi açısından da Anadolu'ya gelen Türkmenler bir yandan şehirlere yerleşirken, büyük ölçüde de köyler kurarak kendilerine yurtlar açmışlardır. Bu arada da yerleşik hayata geçmişlerdir. Daha önce de değindiğimiz gibi, Anadolu'da Türk fetihleri başladığı zaman muhtelif etnik menşelerden gelme gayri müslim halk köy ve şehirlerde yaşamaktaydı. Fakat harpler ve anarşi, bu kitleleri hırpalamış, savunmada güçlük çeken köylü ahalinin çoğu şehirlere ya da oralara yakın yerlere kaçmıştı. Bu yüzden Anadolu Türk devletleri ilk zamanlarından itibaren yeni köyler teşkil etmek için çalıştılar. Yine bu arada söylenmesi gereken bir husus da Anadolu'ya yalnız göçebe Türklerin gelmediğidir¹¹. Orta - Asya'da çok eski zamanlardan beri

⁹ Bk. Besim Darkot, Kastamonu madd., İslâm Ansiklopedisi, VI, s. 401.

¹⁰ Bk. Cihân-nümâ, Mütferrika tâb'ı, s. 648.

¹¹ Bk. Faruk Sümer, Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi? Belleten (1960).

köy hayatına, şehir hayatına geçmiş kitleler mevcuttu. Bunlar geldikleri yerlerde de aynı hayat şartlarını devam ettiriyorlardı. Köylüler derhal köy kurmaya ve tarımsal üretime başlıyorlar, şehirliler de Anadolu'daki eski şehirlerin yeni yerleşikleri olarak cemiyete katılıyorlardı. XIII ve XV. yüzyıllar Anadolusunda köyün toplumsal bünyesi tarım ile ya da hayvancılıkla uğraşan ve yaşayışları birbirinden farklı bulunmayan çiftçi ailelerinden oluşuyordu. Bir câmi etrafında toplanan köyü, dinî görevi itibariyle imâm temsil ediyordu. Ayrıca kimi köylerde zaviye ve tekkelere de rastlamak kabildi. Gerektiği zamanlarda yiğitbaşı gibi bazı liderler aracılığı ile kendilerini temsil ettirebilmekteydiler.

Köyde toprağı işleyen, üretimde bulunan teb'anın toprak üzerindeki hukukî durumunu anlayabilmek için, Beylikler döneminin toprak idaresinin ne şekilde olduğuna bakmak gerekir. Aslında, XIII ve XIV. yüzyıllardaki Anadolu beyliklerinin devlet teşkilâtına ait bilgilerimiz oldukça kıttır. Bu yüzden o devre ait bazı ışık tutan kayıtları taşımaları dolayısıyla Osmanlı tahrir defterleri bizim için büyük önem taşımaktadır. Bu defterler arasında XV. ve XVI. yüzyıllarda düzenlenmiş olanları, Anadolu beylikleri hakkında da bizi oldukça aydınlatmaktadır. Çünkü sözü edilen belgelerde, çeşitli köy, çiftlik ve mezraaların Osmanlı öncesi zamanlardaki durumları çoğunlukla, o yerlerin defterin düzenlendiği zamandaki sahipleri ya da tasarruf edenleri tarafından ibraz edilen delillerle açıklanmıştır.

Anadolu zaptedilip Türkler tarafından yurt tutulduktan sonra, toprak Selçuklularda olduğu gibi tasarruf edilmişti. Yani büyük bir bölümü ıktâ olarak Türk emir ve askerlerine verilmiş, diğer kısmı vakıf ve mülk olarak belli amaçlarla kullanılmıştı. Ancak, Türk - İslâm hukukuna göre, ülkenin bütün toprakları hükümdarındı. Bir toprağın, bu üç kısımdan biri olarak tasarruf edilebilmesi için mutlaka hükümdarın beratı gerekiyordu. Reâyâ açısından, esas itibariyle arazi devletin malı olmasına rağmen, tasarruf hakkı vardı. Reâyâ, üretimde bulunmak, toprağı boş bırakmamak, yerini terketmemek koşulları ile toprağı istediği gibi kullanabilirdi. Tasarruf hakkı babadan oğula intikal ederdi. Yani toprağın çıplak mülkiyeti devletin, kullanma hakkı reâyânındı. Yalnız reâyâ işlediği toprağı karşılık devlete bazı vergiler vermekle yükümlüydü.

Bu toprak yönetimi ve tasarruf usûlünün Candar - oğulları beyliğinde de aynen geçerli olduğunu, Osmanlı tahrir defterlerindeki kimi

kayıtlar bize gösteriyor. Örneğin, 456 numaralı Kastamonu Livâsı Evkaf Defterindeki şu kayıt, konumuz açısından ilginçtir :

“...Araç’da karye-i Tavşanlı. Yunus yerinden ve Mehmed yerinden ve Sündük ve Davud yerinden sâbıkâ sâhib-i mülk olan Hüseyin Bey, iftihârü’l-fukuhâ Muslihiddin veledi Musa Fakihe vakf-ı ebnâ idüb eline şer’i mektûb virmiş, ba’d ehû İsmail Bey dahî mukarrer kılub eline mukarrer-nâme virmiş. Ol zamandan berü vakfiyet üzere tasarruf idegelmiş”¹². Candar-oğulları beylerinden Süleyman Paşa, İsmail Bey ve Kasım Bey’in bu tür mukarrer-nâmelerinin bulunduğunu belirten vakıf kayıtları örneklerini çoğaltmak mümkündür¹³. Bu yolla, Osmanlı öncesi dönemin yasal ve yönetsel görünümü üzerine, olabildiğince ışık tutulmuş olur. İncelenen belgeler bize göstermektedir ki, aynı etnik kökene dayanan ve aynı yasal ve sosyal kaynaklardan beslenen, birbirini izleyen zaman dilimlerinde aynı bölgede egemen olan Selçuklularla, Beyliklerin ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğunun yarattığı kurumlar da benzer niteliklidir ve bu kurumların işleyişini saptamak sosyal tarih açısından oldukça önemlidir. Örneğin, vakıf kurumunun açıklanması, bu yolla nelerin yapılabildiğini saptamamıza olanak verecektir. Aşağıdaki belge yine bir Osmanlı tahrir defterinden alınmıştır :

“Karye-i Baba Şeyh, nâm-ı diğer Alaman tâbi’-i Kalecik. Merhûm Kasım Bey âyende ve revendeye binâ idüb Seydi Paşa veledi Murad Seydi’yi şeyh nash idüb bunlar üzerine mektûb virmiş ki öşrûn âyende ve revendeye sarf ideler”¹⁴.

Bilindiği gibi, İslâm devletlerinde büyük fetihlerin sonucunda kazanılan geniş topraklar ıktâ ve temlik yoluyla hükümdar ailesi ve hükümdarın görevleri ile savaşa katılanlara verilirdi. Çok büyük servetlere sahip olan hükümdarlar, hükümdar ailesine mensup kişiler, büyük devlet adamları ve emirler, zengin tüccarlar, türlü türlü vakıflar tesis etmişlerdir. Yani kendi öz mülklerinden ve gelirlerinden bir kısmını, kamunun menfaatine ebedî olarak tahsis etmişlerdir. Anadolu beylikleri ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu zamanında vakıf müessesesi yeni bir kuvvet kazandı. Bu yolla bugünkü anlayışa göre doğrudan doğruya

¹² Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal. 2. Baskı, Ankara 1970, s. 168.

¹³ Bk. a. g. e., s. 168-169.

¹⁴ Bk. Çankırı Tahrir Defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 192, vrk. 79.

devletin görevleri arasında sayılan öğretim, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım gibi hizmetler yerine getiriliyordu. Câmi, mekteb, zâviye, imâret, dârü's-şifâ, çeşmeler vakıf yolu ile yaptırılıyordu ve devamları sağlanıyordu.

Vakıf sisteminin çeşitli açılardan Türk - İslâm sosyal hayatında yararı vardı. İlkın yukarıda saydığımız kamu hizmetleri bu yolla yerine getiriliyordu. İkinci olarak da vakıflar yolu ile kolonizasyon ve şehirlerin gelişimi sağlanıyordu. Türk - İslâm devletlerinde fethedilen birçok beldenin şenlendirilmesi, yani iskân edilmesi, askerî harekâtın arkasından o bölgeye gelenlerin yerleşmelerinde en önemli rolü oynamaktaydı. Hem Anadolu'da, hem de Rumeli'nde şeyh, baba ve derviş adları taşıyan köylerin hemen hepsinin orijini, adlarını taşıdıkları kişilerin tesislerine dayanmaktadır. Ayrıca ilerde de açıklayacağımız gibi, Türk-İslâm âleminin her yerinde görülen şehirlerin benzer nitelikler taşıması, genel hatları ile aynı plânı göstermelerinin temelinde yine vakıf sisteminin etkisi yatmaktadır.

Örneğin, Ekim sonları 1303 (Evâsıt-ı R. Evvel 703) tarihli vakfiye, Kastamonu'da daha ne zaman, Türk yerleşmesinin hangi boyutlara ulaştığını ve vakıf kurumunun hangi fonksiyonları yüklendiğini göstermektedir¹⁵. Vakfiyeden anlaşıldığına göre, Şarva adlı bir şeyh, kendi mülkü olan, Kastamonu tevâbiünden Hisarcık ve Değirmençayırı adlı mevzileri; Kozyaka nahiyesinden Kızılçaviran denilen yeri; Akçaviran nahiyesinden Seyreklik adlı mevzii; Kastamonu tevâbiünden Göl adlı mahalle tâbi Karasu nâbiyesinde bulunan Terkeşe adlı çiftliği, Kastamonu'daki zaviyesine vakfetmektedir ve elde edilen vakıf gelirlerinin bir kısmının "zâviyeye gelip giden ve orada ikamet eden fukâra ve miskinlere" sarf edilmesini şart koşmaktadır. Ekim başları 1305 (Evâsıt-ı R. Evvel 705) tarihli bir başka vakfiye sureti ise, "İbrahim Gazi ibnü'l-merhûm Süleyman Pâdişâh" vakfı ile ilgilidir. Adı geçen emîr, "Kastamonu tevâbiünden Azdavay nahiyesinde Akçaviran çiftliği" denilen mülk toprağını ve bir bâb değirmenini vakfetmektedir¹⁶. Oğlu Celâl Gazi'nin mütevelliliğinin şart koşulduğu vakfiye, Sinop mahkemesinde düzenlenmiştir. Şahidler arasında Emîr Mehmed ibni Emîr ibni l-emîr İsmail ve Muhtesibzâde nâmı ile bilinen Ali Halife bin Hamza gibi kişilerin adları geçmektedir. Bu kişilerin adları ve lâkabları, Candar-

¹⁵ Bk. Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi, Defter nr. 591, s. 12.

¹⁶ Bk. " " " " " " 582, s. 60.

oğulları beyliğinin ne denli kurumlaşmış bir yapıya sahip olduğunun delili olarak ileri sürülebilir.

Nisan ortaları 1333 (Evâhir-i Şa'ban 733) tarihli vakfiye de Ali Candar'a aittir¹⁷. Vâkıf, "Kastamonu vilâyetinin Azdavay kazâsına tâbi Turnalı karyesinin sınırları içindeki otuz iki çiftliğini vakf-ı sahîh-i şer'i ile" vakfçylemektedir. Sözüedilen çiftliklerden birini "binâ etdir-diği câmi'in" hatibine, bir diğerini imâmına, geri kalanlarını ise kız çocukları dışındaki evlâdına şart koşturmuştur. Temmuz 1372 (Muharrem 774) tarihli vakfiye, Candar-oğlu Süleyman Paşa'nın Devrekânî nahiye-sindeki Emre Sultan zâviyesine vakfettiği yerlerle ilgilidir¹⁸. Adıgeçen bey, "Şeyh Emre karyesindeki mezraanın tamamını; Göynükviran karyesindeki mezraa ve yaylağı; Ağılı, Hasanlı, Ortaca, Seydiler köy-lerindeki yerlerin" gelirlerini, "zâviyeye uğrayan misâfir ve yolcuların masraflarına" vakfetmiştir. Nisan / Mayıs 1398 (Receb 800) tarihli vakfiye de, Melik İsfendiyar'ın bir zâviyeye yaptığı vakıflara ilişkin-dir¹⁹. Bu belgede de, benzeri tahsisatta bulunulduğunu görebilmek-teyiz.

27 Nisan 1430 (3 Şa'ban 833) tarihli vakfiye, Melik Kasım bin Melik İsfendiyar'ın "Mahrûse-i Ankara'nın hâricinde Saray-yeri nâmı ile ma'rûf mevzi'de binâ ve inşâ ettiği... imâret-i şerife ve zâviye-i lâtife" ye yaptığı vakıfları belirtiyor²⁰. Yapılan vakıflar şunlardır :

a) Ankara'nın Samra, Saray, Ağçe, Ahıkıran, Çağbeyi, Satıyüzü, Yaprakseki, Akseki, Bademçayı, Çakırlar, Davudlar, Yakaköy, Çiftçi-ler, Sarıkaya, Gökçeözü, Karagöbek, Tilkişehir, Pazar, Çukurviran, Doğu, Kızılsın, Dengi, Ekincik, Kargu nahiyesinde Öküz, Yazukilise, Kay, Peltik, Balışeyh, Hızır Seyyid köylerinin tamamı;

b) Ankara'da kâin, ahalice bilinen bezzâzistanın dört tarafındaki arazisi ile birlikte tamamı ve imâret dükkânları diye bilinen yedi aded dükkân;

c) Ankara beldesi önünde kâin ziraata mahsus üç kıt'a arazi;

d) Ankara'da kâin hanın tamamı;

¹⁷ Bk. Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi nr. 606, s. 193.

¹⁸ Bk. " " " " " 580, s. 121.

¹⁹ Bk. " " " " " 597, s. 98.

Bu zaviye, Keskin'de Şeyh Hıdır zaviyesidir (Bk. Defter 901, Kayıt nr., 1877).

²⁰ Bk. Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi, Defter nr. 593, s. 247.

e) Ankara'da Beylik Cendere denilen cenderenin âletleri ile birlikte tamamı;

f) Ankara'da Câmî'-i Kebîr havlusunda kâin Yakar Hamamı diye bilinen hamam;

g) Aşağı Hamamı diye bilinen hamam;

h) Ankara'da kâin Bademlibahçe.

Buralardan sağlanan gelirler, imâretin görevliler'nin maaşı ve imârette günde iki kez pişirilecek yemek için harcanacaktır.

27 Ocak 1457 (Gurre-i R. Evvel 861) tarihli vakfiye, Tacüddin İbrahim Bey-zâde İsmail Bey adına düzenlenmiştir²¹. Vâkîf; Ma'den-i Nuhas kasabasında yaptırdığı hamamı; Kastamonu merkezinde yaptırdığı hamamı; imâret ve medresesinin de üzerinde bulunduğu mezraayı; 3 kıt'a bağçeyi; Kastamonu yakınında Küffar köyündeki Keşişarzi diye bilinen çiftliği; Kastamonu tevâbiinden Devrekânî nahiyesinde Çardak ve Mancınık adları ile anılan köyler arasındaki Çerçi Boyundurduğu denilen mezraanın tamamını; Devrekânî'nin Göynükviran Divânında Yalınca mevkiindeki mezraaları; aynı bölgede Durakarzi denilen yeri, Kastamonu şehri tevâbiinden Serhun Gulâm nahiyesinde Küciler köyünde vâki bir çiftliği ve ekilebilir birçok araziye vakfetmiştir. Bu yerlerin gelirleri, bütünüyle "İMARETİNİN MESÂLİHİ" ve medrese ile görevlilerin nafakası için şart koşulmuştur. Bir başka belgeden imâret hakkında daha ayrıntılı bilgi edinebiliyoruz²². "İsmail bin Sultan Tâcü'd-din İbrahim bin İsfendiyar bin Bâyezîd Hân", "Kastamonu şehrinin eteğinde küçük büyük herkes arasında Şehinşah Kayası nâmı ile meşhûr büyük kayanın üst tarafında Emîr İmâreti dimekle ma'rûf Yeni İmâreti bütün teferruatı ile yaptırıp, bunu ulemâ ve fukarâ ve sâdâtdan veyahud buna mümâsil yolculardan gelip gidenlere" vakfetmiştir. İmâretin yanına bir de medrese yaptırmış, onun yanına da bir künbed inşâ ettirmiştir. Bunlar belirtildikten sonra, vakfiyede oldukça ayrıntılı olarak imâret ve medreseye kimlerin görevlendirileceği ve bu görevlilerin neler yapacakları kaydedilmiştir.

İsmail Bey'in Mayıs 1461 (Şa'ban 865) tarihli vakfiyesi de, aynı imâret için Küre şehrinde bir kelleci, bir kebabçı dükkânını, Kastamonu'

²¹ Bk. Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi nr. 582, s. 227.

²² Bk. " " " " " " 582, s. 225.

da Buğday Pazarı'nda bir dükkânı ve bir bağçeyi bütün gelirleri ile vakfettiğini göstermektedir²³.

İsmail Bey'in annesi Devlet Hatun, 14 Mart 1461 (Gurre-i C. Ahir 865) tarihli vakfiyesi ile "Kastamonu tevâbiinden Devrekânî nâhiyesinde Gölceğiz nâm mevki'de vâk'i, vâkife-i mezkûrenun tevâsisi Hamza Ağa'nın hemşiresi Şahdane Hatun'dan satın aldığı çiftliği" oğlunun imâretine vakfetmiştir²⁴. Mart ortaları 1472 (Evâsıt-ı Şevvâl 876) tarihli vakfiye ise İsmail Bey'in Filibe'deki bazı değirmen ve toprakların imarete vakfedilmesine ilişkindir²⁵.

Bu örnekler, Beylikler döneminde de, mülk toprakların giderek vakıf araziye dönüştüğünü göstermektedir. Cami, mescid, tekke, zaviye ve imârethâne gibi sosyal hizmetler gören kurumlara gelir sağlamak gayesi ile toprak ve diğer gayri menkûl gelirlerinin buralara tahsisi yolu ile teşekkül eden vakıf-emlak, arazinin genel toplamı içinde önemli sayılabilecek yer tutmuş olmalıdır. İncelediğimiz dönem için sağlıklı kayıtlara sahip değiliz, fakat Osmanlı döneminin bazı rakamları bize daha öncesinin nasıl olabileceğini tasavvur ettirebilmektedir. Örneğin, Kanunî Sultan Süleyman döneminde Ankara sancağında 741 köyden 148'i, Bursa'da 1966 köyden 477'si, Kütahya'da 1071 köyden 166'sı, Afyon'da 629 köyden 118'i vakıf köyü idiler²⁶. Karaman eyâletinde vergi gelirlerinin % 16'sı vakıflara ait olup devlet hazinesine girmemekteydi.

Vakıfların ve özellikle Anadolu beylikleri döneminde çok sık rastlanan zâviyelerin, yönetim açısından da özel bir durumları vardı. Bir takım kamu hizmetlerini yerine getirmek üzere vakıf müessesesinden yararlanılarak kurulmuş zaviyelerin, Osmanlı-öncesi ve Osmanlıların ilk dönemlerinde önemli rol oynamış oldukları açıktır. Başlangıçta, fethedilen yerleri emniyet altına almak gerekçesi ile oldukça bağımsız yerleşme teşebbüsleri teşvik edilmiştir. Bunun için hükümdarın, dinî sıfatı (şeyh, fakih, derviş) bulunan kimselere zâviye kurması için bir yeri vakıf ve mülk olarak bağışlaması ile idarî sistemde yeni bir uygulama başlamıştı. Çünkü zâviyeler ve toprakları, merkezî yönetimin

²³ Bk. Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi nr. 582, s. 228.

²⁴ Bk. " " " " " " 582, s. 228.

²⁵ Bk. " " " " " " 628, s. 449.

²⁶ Bk. Yaşar Yücel, Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler. Belleten XXXVIII/152 (1974) s. 673.

denetiminin dışında tutulmuştu. Ayrıca bir takım vergi bağışıklıklarından da yararlanmaktaydılar. Bu ayrıcalıklı durumları nedeniyle zâviyeler çok defa yeni unsurların gelip katılmalarıyla kalabalıklaşmış ve yeni köylerin nüvesi hâline gelmişti. Batı Anadolu'da ve Trakya'da ve diğer yerlerde yer adları üzerinde yapılan incelemeler, buralarda XIV. yüzyılda kurulmuş Türk köylerinin önemli bir kısmının şeyh, fakih ünvanına sahip kimselerin adlarını taşıdığını göstermektedir. Bizim örneklerimiz de, bu söylenenlere uymaktadır.

Öte taraftan zaviye şeyhinin aynı zamanda şeyhlikle birlikte bir takım kamu hizmetleri de yüklenmesi, dikkate değerdir. Hukuken zaviyenin ve vakfın mütevellisi, bir bakıma sorumlu başkanı olan şeyhin başlıca görevi, vakfın gelirleri ile zâviyeyi işler durumda tutmaktı. Zaviyedeki diğer hizmet sahiplerine maaşlarını ödeyen şeyhin, kendisi de bu gelirden yararlanmaktaydı. Bu nitelikleri ile idarî ve mâlî bağımsızlığa sahip bir idare ünitesi hâline gelen zaviyelerde, şeyhlerin ve dervişlerin dinî liderler olmalarından dolayı halk üzerinde ayrı bir nüfuzları da vardı. Hatta bazen örf tâifesinden daha çok etkili olabiliyorlardı²⁷.

Şehir hayatı

Yerleşiklerinin işbölümüne tabi olarak tarım dışı üretim yaptığı bir yerleşme birimi olan şehir, bir ülkenin kültür ve uygarlık düzeyini belirler. Bu açıdan baktığımızda, daha XIII. yüzyılın ilk yarısında, yani Anadolu Selçuklu devleti'nin egemenliğini sürdürdüğü sıralarda, Anadolu'nun iç ve dış ticareti devamlı ve sağlam bir ilerleme gösteriyor. Büyük ticaret yolları üzerindeki şehirlerde büyük bir refah göze çarpıyordu. Bu durum İlhanlı egemenliği altında da devam etti. Bu dönemden bahseden hıristiyan kaynakları, İslâm eserleri ve büyük mimarî anıtlar, bu durumu açıkça gösteriyor.

Anadolu, Avrupa - İran transit ticareti için çok uygun bir hâl almıştı. Örneğin, Sivas coğrafi durumu itibariyle, muhtelif ticaret yollarının birleştiği bir ticaret merkezi idi. Suriye, Elcezire ve Konya'dan gelen zengin müslüman tâcirleri, Ceneviz tâcirleri Sivas'ta yerleşmişlerdi. Oradan Karadeniz limanlarına, Trabzon'a, özellikle Samsun ve Sinop'a kervanlar gönderiliyordu. Tebriz'e, Doğu Anadolu merkez-

²⁷ Bk. Yaşar Yücel, Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyon, s. 674.

lerine, Akdeniz ve Karadeniz limanlarına, Anadolu'nun muhtelif yörelerine giden yollar üstünde olan beldeler oldukça gelişmişlerdi.

Anadolu şehir hayatının gelişmesini, siyasal ve sosyal tarihin gidişine bakarak XII. yüzyılın ikinci yarısına götürmek ve özellikle XIII. yüzyılda kuvvetlendiğini tahmin etmek yanlış olmayacaktır. Gerçi Bizanslılardan zaptedilen eski şehirlerden birçoğunun ilk fetih zamanlarından başlayarak iskân edilmiş olması, köy ekonomisinden şehir ekonomisine geçilmesi, herhalde yavaş yavaş olmalıdır. Ancak klâsik islâm şehir tipi silüetinin Anadolu'ya egemen olması, belirttiğimiz dönemde Türk sultan ve beylerinin girişimlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu girişimler, genellikle bol gelirleri bulunan vakıflara dayalı dinsel ve sosyal yapılarla şehirlerin süslenmesi şeklinde açıklanır. Vakıf kurumunun bu konudaki fonksiyonunu daha önce açıklamıştık. Ancak güzel bir örnek olması bakımından İsmail Bey'in vakfiyesinin bir bölümünü tekrarlamakta yarar görüyoruz :

"...Kastamonu beldesi kenârında herkesce Şehinşah Kayası nâmu ile ma'rûf hacet-i kebîrin fevkinde İmâret-i Emîr nâmi ile ma'rûf Yeni İmâret'in tamamını binâ idüb müstahik olan ulemâ ve fukarâ ve sâdât ve ebnâ-i sebilden gelenlere vakf etti ve vakıfta yazılı hadîs-i şerif ile amel ederek Allah rızâsı için bir de mescid bina ve ânî cümle hududu ve yolu ile birlikte vakf idüb mülkünden bi'l-ıfrâz içinde namaz kılınmağa izin verib ve anın kurbinde vâris-i ulûm-i enbiyâ olan ulemânın tedris-i ulûm etmesine mahsûs bir de medrese binâ itti. Ve medresenin yanında... kendisine hâbgâh olmak üzere bir kubbe binâ idüb... ve bunların mesâlihine hân ve hamâm ve karye ve akarât ve mezra' ve müteaddit bostan vakfetti..."²⁸.

İmâret, medrese ve mescidden oluşan bu külliyenin, yeni bir yerleşme alanının merkezi olacağı açıktır. Vakfın ve sözüedilen kurumların görevlileri, buranın ilk yerleşikleri olarak zamanla etraflarının şenlenmesine öncülük edeceklerdir. Nitekim, Osmanlı tahrîr defterlerinde şehirlerin mahallelerinin çoğunun bu tür yapıların adlarıyla anıldığını görmekteyiz. XIII. yüzyıldan başlayarak büyük şehirlerde nüfusun çoğunluğunu Türk - Müslümanlar teşkil etmekteydi. Ve bu nüfus muhtelif tabakalara ve muhtelif mesleklere mensup olarak birlikte yaşıyordu.

²⁸ Bk. Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi. Defter nr. 1962, s. 19.

Anadolu Türk - İslâm şehrinin merkezinde de bir câmi ve bedesten vardı. Bu çekirdek bölgenin hemen etrafında zanaatçıların ve esnafın bulunduğu çarşılar yer alıyordu. Her sokağın bütünü veya belirli bir kesimi belli dalda çalışan esnaf tarafından işgâl edilmiştir : Bezzâzlar, pabuççular, leblebiciler, bakırcılar gibi. Hayvanpazarı, Atpazarı, Kağınpazarı gibi yerler şehrin dış kesimine, varsa limana yakındır. İş çevresinin hemen bitişiğinden konut bölgesi başlar. Türk - İslâm şehrinde sosyal tabakalaşmaya göre farklılaşmamıştır. Her çeşit meslekten kimseler aynı mahallede oturmaktaydı. Yalnız, Türk - İslâm dönemi öncelerinden gelen bir etki ile dini farklılaşma görülür.

Anadolu şehrinde belde yönetimine, ileri bir iş bölümünün doğduğu sosyal tabakalara baktığımızda kaynaklarımıza göre şöyle bir durumla karşılaşlıyoruz :

Beylikler devrinde, bu arada Candar-oğulları ülkesinde şehir halkının önemli bir kısmını, devlet hizmetinde bulunan veya devlet gelirleriyle geçinen kimseler teşkil eder. Başkentte, merkezi idarenin mensupları oldukça kalabalık bir sınıf teşkil ettikleri gibi, büyük idare merkezlerinde de mahalli idareye mensup olanlar epeyce kalabalık bir zümre vücuda getirirler. Devlet hazinesinden önemli tahsisatları olan bu kimseler, büyük arazilere ve diğer zenginlik kaynaklarına sahiptirler.

Memurlardan ve askerlerden başka, din âlimleri, müderrisler, vâizler, şeyhler, seyyidler ve benzeri görevliler, devletten para alırlardı. Yukarıda sözünü ettiğimiz vakıflar sayesinde de bir takım hastahaneler, imâretler, tekkeler, medreseler, sıbyan mektepleri idare edilmekteydi. Buradaki görevliler de, bu tabakanın bir başka kolunu teşkil etmekteydi.

Şehir halkının en yoğun kitlesini, sanâyi erbâbı oluşturuyordu. şehirde üretime katılanların hepsi, mensup oldukları sanâyi dalındaki ekonomik, malî, idarî ve sosyal fonksiyonları bulunan bir teşkilâtın üyesiydiler. Bir sanat kolunun mensupları, belli sayıda bir grup teşkil ederek faaliyette bulunmaktaydılar. İçlerinden biri herhangi bir sebeple ayrılrsa ve ölse, yerine gelecek kimsenin tayini belli kurallara ve bilinen bir düzene göre olmaktaydı. Her loncanın başında bir şeyh, bir kethüdâ ve bir yiğitbaşı bulunmakta ve bunlar o meslek grubu ustalarının oybirliği ile seçilmekteydi. Kethüdâ ile yiğitbaşı, esnâfın mesleki ve sosyal meseleleri ile ilgilendikleri gibi, devlet ve tüketicilerle ilişkilerde de

hırfetin temsilcileriydiler. Kısmen dinî-tasavvufî esaslardan esinlenen bir meslekî ahlâk, meslek mensupları arasında dayanışmayı sağlıyordu. Loncalar, usta ile çırak arasındaki ilişkiyi, âdetâ şeyh ile mürid arasındaki duruma benzer bir hâle sokarak “manevî bir düzen” kurmak gayesini takip ediyordu. Toplantı mahalleri, zaviyeleri vardı. Tören ve gelenekleri kuvvetle teessüs etmişti. Anadolu şehirlerindeki bu esnâf teşkilâtının kökeni, ne zamandan beri çeşitli fonksiyonlar ifa ederek sosyal ve ekonomik hayatı etkiledikleri meselesi, çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Örneğin, Gabriel Baer, XV. yüzyıla kadar Türkiye’de meslekî teşkilâtlanmanın mevcudiyetini gösteren delillerin bulunmadığını, XIII ve XIV. yüzyıllarda Anadolu’daki Ahî hareketinin aslında meslekî olmayan bir karaktere sahip olduğunu iddia etti²⁹. Ahîliğin çok geniş kapsamlı bir hareket olduğunu ve kökeninin İslâmiyetin ilk devirlerine kadar çıkan ve Abbâsî halifesi Nâsır Dinilillah (1180-1225) zamanında çok belirgin teşkilât hâline gelen fütüvve mistik hareketi ile ilişkili olduğunu ve sadece sanatkârları içine almayıp, sosyal hayatın her dalını moral yönü ile kapladığını savundu. Fakat Ahî hareketinin genişliğine, mistik özelliğinin baskın olmasına rağmen, XIII ve XIV. yüzyıllar Anadolu’unda, özellikle sanat sahibi şehir yerleşiklerinin Ahîliğe vücut verdiği biliniyor³⁰. Bu yüzden Halil İnalçık’ın açıklamasının en makul olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre, “İslâmî ve Ortaçağlar Avrupası esnâf birlikleri arasında yakın bir benzerlik vardır. Genellikle kabul edilen bir teoriye göre, Greko - Romen dünyasının korporasyonları Doğu’da İslâm devletleri idaresinde de devam etti, fakat X. yüzyılda tamamiyle islâmî bir karaktere büründü. X. yüzyılda Abbâsî halifelerine karşı dinî, sosyal ve politik bir hareketin temsilcisi olarak ortaya çıkan Karmatiler bu mücadeleler sırasında loncalar hâlinde teşkilâtlandılar. Böylece ilk islâmî loncalar hem Karmatî birlikleri hem de meslekî organizasyonlar olarak ortaya çıktılar.

XIII. yüzyılda Moğol yayılışından sonra tasavvufî fikirler ve özellikle fütüvve ahlâkıyatı, loncalar üzerinde büyük bir etki yaptı. Şehirlerde genç, evlenmemiş çalışanlardan oluşan fütüvve cemiyetleri, Roma İmparatorluğunun kardeşlik birliklerini hatırlatıyordu. Fütüvve

²⁹ Bk. Gabriel Baer, *The Administravite, Economic and Social Functions of Turkish Guilds. International Journal of Middle East Studies* I/1 (1970), s. 28.

³⁰ Bk. C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey. London 1968, s. 199-200.*

ahlâkıyatına göre, mükemmel bir insan, cömert, fedekâr, disiplinli, büyüklerine bağlı, kendini bilen bir kimsedir. Fütüvve kurallarının etkisinden sonra, böyle bir birliğe giriş, yukarıdaki özellikleri sembolize eden bir merasimi gerektirmeğe başladı. XIII. ve XIV. yüzyıllarda bu hareket, Ahîlik adı altında Anadolu cemiyetine de hâkim bir unsur oldu. Şehirlerde her sanat dalının mensupları, fütüvve prensiplerine göre, kendilerinin seçtiği bir ahînin liderliğinde teşkilâtlandılar. Bu devirde Anadolu'da kuvvetli bir merkezî otorite olmadığı için ahîler, birtakım resmî fonksiyonlar ifa ettiler ve şehirlerde politik kuvvet haline geldiler. Gerçekte, İslâmî esnâf birlikleri başlangıçta idareci ve askerî sınıfın hakimiyetine karşı halkı temsil ediyorlardı. Osmanlıların ilk devirlerinde de cemiyetteki bu önemli rolleri devam etti. Fakat mutlakîyet ve merkezîliğin gelişmesi ile, devlet onları gittikçe artan kontrolü altına aldı. Ahîlik basit bir lonca teşkilâtı haline geldi, ancak fütüvve gelenekleri, bu loncalar içinde devam ediyordu"³¹.

Şehir, ticaret sermayesinin yoğunlaştığı bir merkez olduğundan şehirde görülen bir başka tabaka da, sayıca çok olmamakla birlikte, tâcirler zümresidir. Memleketin içinde diğer şehirlere ve memleket dışına gidecek kervanları tertip ve iç ve dış pazarlardan şehrin iâşesini temin eden, yalnız kendi sermayesini değil yüksek zümrenin parasını da işleten, uzun ve aralıklı pazar ve panayırılar arasında dolaşan bu tüccarlardır.

Büyük ticaretle uğraşan kimselerin zenginlikleri, devlete vergilerin toplanmasında ve çeşitli ihtiyaçlarının temininde, reâyânın sıkıntıya düşmesinin önlenmesinde oynadıkları rol dolayısıyla gördükleri itibarın yanında, toplum katında da söz sahibi oldukları, şehrin ileri gelenlerinin içinde yer aldıkları anlaşılıyor. Şehir toplumunda devlet ve reâyâ arasında, hem devletin emirlerinin reâyâyâ ulaşmasında ve uygulanmasında resmî devlet görevlilerinin yardımcısı, hem de ahâlinin temsilcisi olarak ikili bir fonksiyon yüklenmiş görünen, şehrin ileri gelenleri arasında bu büyük tüccarlarla, esnâfın güngörmüşleri ve yöneticileri yer almaktadır.

Şehirlinin devlete karşı en büyük yükümlülüğü üretim ve ticarete dayalı vergilerini ödemesi şeklinde kendini gösteriyordu. Pazarlardan alınan vergilerden başka şehre giren ve çıkan muayyen eşyadan, muay-

³¹ Bk. Halil İnalcık, *The Ottoman Empire, its Classical Age: 1300-1600*. London 1973, s. 151-152.

yen bir resim alınırđı ki bu Şehir vergisinin en önemli kısmını teşkil ederdi. İlhanlılar döneminde Şehir vergilerine tamga denirdi. Bu deyim Anadolu'da uzun müddet devam etmiştir. Bu vergi sisteminde vergiler genellikle mukataaya verilerek toplanırđı. Yani kimi kişiler vergi toplama hakkını, muayyen bir müddet için devlete muayyen bir peŐin ödemek suretiyle satın alırđı.

Institut kurde de Paris

IV. BÖLÜM

PARALAR

I. Süleyman Paşa :

Candar-oğulları beyliğine ait bugün elimize geçen ilk paralar H. 725/1324-25 M. tarihli olup I. Süleyman Paşa devrine aittir.

Süleyman Paşa devrinde kesilmiş olan bu paraları da iki kategori halinde mütalâa etmek gerekmektedir. İlk kategoriye dahil olanlar bu devirde Ebu Said Bahadır adına kesilmiş gümüşler, ikinci kategoride de Süleyman Paşa'ya ait ve Ebu Said Bahadır Hân'nın ölümünden sonra kendi adına kestirdiği gümüşlerdir.

1. Süleyman Paşa devrinde Ebu Said Bahadır Hân adına kesilmiş gümüşler :

Gümüş, kutru?, ağırlığı?, basıldığı yer Kastamonu, tarih H. 725/1324-25 M. Arkası Yüzü

لا اله الا الله

محمد

رسول الله

وخمسة

السلطان ابوسعيد

خلد ملكه

سنة ٧٢٥

قسطموني

T. Mümtaz Yaman, *Kastamonu*, s. 105 fotoğrafı ile.

Gümüş, kutru?, ağırlığı?, basıldığı yer Kastamonu, tarih H. 725/1324-25 M.

لا اله الا الله

محمد

رسول الله

ضرب في سنة خمس وعشرون وسبعائة

ابوسعيد بهادر خان

قسطموني

خلد ملكه

Abdulâhad Nuri, *İsfendiyarlılar Meskûkâtı*. Doğu Mecmuası 8 (1338) s. 58.

Gümüş, kutru?, ağırlığı?, basıldığı yer Kastamonu, tarih H. 725/1324-25 M.

لا اله الا الله	ابو سعيد بهادر خان
محمد	خلد ملکه
رسول الله	قسطمونیہ
ضرب فی سنہ خمس وعشرون وسبعائہ	

Abdulâhad Nuri, *Doğu Mecmuası*, 8 (1338) s. 58.

Bu paralar Süleyman Paşa'nın İlhan'ın yüksek hâkimiyetini tanıdığına kat'i delilidir.

Süleyman Paşa'nın İlhan'ın yüksek hâkimiyetini kabul ile onlara vergi verdiği hususunda Nüzhetü'l-Kulûb de bilgi vardır. Bu eserde Kastamonu Moğollara doğrudan doğruya tabi bir şehir olarak gösterilmekte ve İlhanlı hazinesine verdiği vergi miktarı bildirilmektedir.

2) Ebu Said Bahadır Hân'ın ölümünden sonra kendi adına kestirdiği gümüşler :

Gümüş, kutru 13 mm, ağırlığı 5 kırat, basıldığı yer ?, tarih ?

لا اله الا الله	امیر کبیر
محمد	سلیمان
رسول الله	خلد ملکه

Ahmed Tevhit, *Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiyye Katoloğu* IV, s. 401, nr. 799. levha 6. da fotoğrafıyla. – *Kastamonu Müzesi Sikke bölümü*.

Gümüş, kutru 16 mm, ağırlığı 5 1/2 kırat, basıldığı yer? tarih?

لا اله الا الله	سلیمان
محمد	ابن یمن
رسول الله	

Kastamonu Müzesi Sikke bölümü.

Gıyaseddin İbrahim Paşa :

Gümüş, kutru ?, ağırlığı ?, basıldığı yer ?, tarih ?

لا اله الا الله	ابراهيم بن
محمد	سليمان
رسول الله	

T. Mümtaz Yaman, *Kastamonu*, s. 109 fotoğrafıyla.

Âdil Bey :

Gümüş, isimsiz, kutru 16 mm, ağırlığı 4 1/2 kırat, basıldığı yer Kastamonu tarih H. 746/1345-46 M.

عثمان	سبعائه
لا اله الا الله	السلطان الاعظم
علي محمد ابو بكر	سنه خلد الله ملكه اربعين
رسول الله	قسطنطينيه
عمر	ست

İ. Galip, *Takvim-i Meskûkât-ı Selçûkiye*, s. 120, nr. 173. – Ahmet Tevhit, *Meskûkât Kataloğu IV*, s. 405, nr. 810. — T. Mümtaz Yaman, *Kastamonu*, s. 114 fotoğrafıyla.

Gümüş, isimsiz, kutru 14 mm, ağırlığı 5 3/4 kırat, basıldığı yer Sinop, tarih H. 746/1345-46 M.

عثمان	سبعائه
لا اله الا الله	السلطان الاعظم
علي محمد عمر	سنه خلد الله ملكه اربعين
رسول الله	سينوب
ابو بكر	ست

Ahmet Tevhit, *Meskûkât Kataloğu IV*, s. 404, nr. 807. – T. Mümtaz Yaman, *Kastamonu*, s. 115 fotoğrafıyla.

Gümüş, kutru 13 mm, ağırlığı ?, basıldığı yer Kastamonu, tarih ?

لا اله الا الله

امير العادل

محمد

خلد الله ملكه

رسول الله

ضرب قسطنطينيه

Ahmet Tevhit, *Meskûkât Kataloğu* IV, s. 407, nr. 818.

Kötürüm Bayezid :

A) Emîr Âdil ünvanıyla,

Gümüş, kutru 16 mm, ağırlığı 8 1/2 kırat, basıldığı yer Kastamonu, tarih ? ...

علي

امير اعدل

لا اله الا الله

بايزيد خلد الله

عثمان

محمد

عمر

ملكه قسطنطينيه

رسول الله

ست

Ahmet Tevhit, *Meskûkât Kataloğu* IV, s. 409, nr. 820. – T. Mümtaz Yaman, *Kastamonu*, s. 122 fotoğrafıyla.

Gümüş, kutru 15 mm, ağırlığı 8 1/2 kırat, basıldığı yer?, tarih H. 785/1383-84 M.

[ابوبكر]

لا اله الا الله

الملك

عنه [ن] محمد [ع] لي

بايزيد خلد الله ملكه

رسول الله

امير مثن

عمر

سته ٧٨٥

İ. Galip, *Takvim-i Meskûkât-ı Selçûkiye*, s. 121, nr. 174.

B) Celâleddin ünvanıyla,

Gümüş, kutru 16 mm, ağırlığı 8 1/2 kırat, basıldığı yer Kastamonu, tarih?

سلمان
لا اله الا الله
محمد
رسول الله

جلال الدين
بايزيد خلد الله ملكه
قسطنطينيه

Ahmet Tevhit, *Meskûkât Kataloğu IV*, s. 414, nr. 481. – T. Mümtaz Yaman, *Kastamonu*, s. 123 fotoğrafıyla.

Gümüş, kutru 8 mm, ağırlığı?, basıldığı yer Sinop, tarih ?

لا اله الا الله
محمد
رسول الله

امير جلال الدين
عز نصره
سينوب

Ahmet Tevhit, *Meskûkât Kataloğu IV*, s. 416, nr. 849, lev. 6 fotoğrafıyla.
– Ahmet Ziya, *Meskûkât-ı İslâmiye*. İst. 1908, s. 79, nr. 1225-1226.

II. Süleyman Paşa :

Gümüş, kutru 13 mm, basıldığı yer? ağırlığı 5 kırat, tarih?

لا اله الا الله
محمد
رسول الله

سليمان
ابن بايزيد
خلد الله ملكه

Kastamonu Müzesi Sikke bölümü.

İsfendiyar Bey :

Gümüş, kutru 16 mm, ağırlığı 5 kırat, basıldığı yer Kastamonu, tarih ?

لا اله الا الله	الله
محمد	امير اعظم
رسول الله	اسفنديار
	خلد الله ملكه
	قسطنونيه

Ahmet Tevhit, *Meskûkât Kataloğu* IV, s. 419, nr. 861. lev. 6 da fotoğrafıyla. – T. Mümtaz Yaman, *Kastamonu*, s. 146 fotoğrafıyla.

Gümüş, kutru ?, ağırlığı ?, basıldığı yer Samsun, tarih ?

خلد الله ملكه	اسفنديار
ضرب صامسون	بايزيد

Kastamonu Müzesi Sikke Bölümü.

Gümüş, kutru ?, ağırlığı ?, basıldığı yer Sinop, tarih ?

لا اله الا الله	اسفنديار
محمد	خلد الله ملكه
رسول الله	سينوب

Kastamonu Müzesi Sikke Bölümü.

Gümüş, kutru 13 mm, ağırlığı 5 1/2 kırat, basıldığı yer Kastamonu, tarih H. 804/1401-1402 M.

خلد الله ملكه	اسفنديار ابن بايزيد
ضرب	٨٠٤
قسطنونيه	

Abdülâhad Nuri, *Doğu Mecmuası* 3 (1338) s. 17.

Gümüş, kutru 14 mm, ağırlığı 6 kırat, basıldığı yer ? tarih ?

لا اله الا الله

محمد

رسول الله

السلطان

اسفنديار

خلد الله ملكه

Aynı makalede, s. 17.

Gümüş, kutru 12 mm, ağırlığı 5 kırat, basıldığı yer ?, tarih ?

لا اله الا الله

محمد

رسول الله

اسفنديار ابن بايزيد

Aynı makale, s. 17.

Gümüş, kutru 12 mm, ağırlığı 5 kırat, basıldığı yer ? tarih ?

السلطان

اسفنديار

خلد الله ملكه

Aynı makale, s. 17.

Bakır, kutru 22 mm, ağırlığı?, basıldığı yer Kastamonu, tarih?

ضرب

قسطمونية

سلطان

اسفنديار

بن بايزيد خان

Aynı makale, s. 17.

Timurla müşterek İsfendiyar Bey'e ait sikke,

Gümüş, kutru?, ağırlık? basıldığı yer?, tarih?

Kelime-i tevhit

Emîr-azam

Temûrgûrgan

Halledallahü mülkhu

İsfendiyar bin Bayezid

Osman Ferit Sağlam, *V. Türk Tarih Kongresi Zaburları*. Ankara s, 206.

II. İbrahim Bey :

Gümüş, kutru 16 mm, ağırlığı 5 3/4 kırat, basıldığı yer Kastamonu, tarih H. 847/1443 M.

خلد الله ملكه

ابراهيم بن

ضرب قسطنطينيه

اسفنديار

A. Tevhit, *Meskûkât Kataloğu* IV, s. 420, nr. 826. – T. Mümtaz Yaman, *Kastamonu*, s. 149 fotoğrafıyla.

İsmail Bey :

Bakır, kutru 17 mm, ağırlığı?, basıldığı yer Kastamonu, tarih?

ضرب قسطنطينيه

اسماعيل

A. Tevhit, *IV*, s. 421, nr. 864. – T. M. Yaman, *Kastamonu*, s. 167 fotoğrafıyla.

Bakır, kutru ?, ağırlığı ?, basıldığı yer ?, tarih ?

السلطان

اسماعيل

T. M. Yaman, *Kastamonu*, s. 167 fotoğrafıyla.

Bakır, kutru ?, ağırlığı ?, basıldığı yer Kastamonu, tarih ?

ضرب قسطنطينيه اسماعيل

T. M. Yaman, *Kastamonu*, s. 167 fotoğrafıyla.

Bakır, kutru 18 mm, ağırlığı ?, basıldığı yer Kastamonu, tarih?

خلد الله ملكه ضرب قسطنطينيه

اسماعيل بن ابراهيم

Ahmet Ziya, *Meskûkât-ı İslâmiye*, s. 80, nr. 1227.

Bakır, kutru 18 mm, ağırlığı ? basıldığı yer Kastamonu, tarih ?

خلد الله ملكه

ضرب

قسطنطينيه

اسماعيل بن ابراهيم

Abdülâhad Nuri, *Doğu Mecmuası* 8 (1338) s. 2.

Bakır, kutru 16 mm, ağırlığı ?, basıldığı yer Kastamonu, tarih ?

خلد الله ملكه

ضرب

قسطامونيه

سلطان اسمعيل

بن ابراهيم

Aynı Makale, s. 2.

Bakır, kutru 16 mm, ağırlığı ?, basıldığı yer ?, tarih ?

السلطان

اسمعيل

Aynı makale, s. 2.

Bakır, kutru 15 mm, ağırlığı ?, basıldığı yer Kastamonu, tarih ?

خلد الله ملكه

قسطامونيه

اسمعيل

بن ابراهيم

Aynı makale, s. 2.

Bakır, kutru 16 mm, ağırlığı ?, basıldığı yer Kastamonu, tarih ?

خلد الله ملكه

وضرب قسطامونيه

اسمعيل

بن ابراهيم

Aynı makale, s. 2.

Bakır, kutru 16 mm, ağırlığı ?, basıldığı yer Kastamonu, tarih ?

خلد الله ملكه

ضرب قسطامونيه

اسمعيل

بن ابراهيم

Aynı makale, s. 2.

Bakır, kutru 18 mm, ağırlığı ?, basıldığı yer Kastamonu, tarih H. 864/1459-60 M.

٨٦٤

سلطان اسمعيل

قسطامونيه

Aynı makale, s. 2.

Kızıl Ahmet Bey :

Gümüş, kutru 12 mm, ağırlığı 3 1/4 kırat, basıldığı yer ? tarih ?

خلد
الله ملكه

احمد
غازى

Ahmet Tevhit, *Meskûkât Kataloğu* IV, s. 422, nr. 864, lev. 6 da fotoğrafıyla.

KİTABELER

Çoban-oğulları ve bilhassa Candar-oğulları devrinde Kastamonu, Sinop, Çankırı, Taş-köprü, Araç, Devrekâni'de cami, medrese, türbe, han, hamam, köprü, imaret, çeşme, sağlık tesisleri gibi geniş ölçüde eserler meydana getirilmiştir.

Bölümlerde sırası geldikçe değerlendirilmiş olan Çoban-oğulları ve Candar-oğulları beyliğinde imar bölgelerini ve hâkimiyet sahalarını tesbite yarayan bu eserlere ait kitabelerin burada eksiksiz kronolojik bir répertoire'ı verilmiştir. Répertoire'deki kitabelerin asılları tarafımdan görülerek en doğru metinleri tesis edilmiş ve ayrıca hatalarla dolu olmasına rağmen yapılmış, neşirleri varsa gösterilmiştir.

H. 729/1328-29 M.

Muzaffereddin Medresesi İnşa Kitabesi

Taşköprü'de Yeni Hamamın karşısına düşmektedir. Kırık olan kitabesi halen Kastamonu Müzesinde olup nr. 57 de kayıtlıdır.

6 str. Selçukî neshi, genişliği 0,80×0,45.

- 1- أمر بعمارة هذه المدرسة المباركة المرحوم المغفور السعيد
- 2- الشهيد مظفرالدين يولقى أرسلان بن الپورك تغمده الله بغفرانه وانزله
- 3- بحبوحة جناحه فاقبعت بعده وفاء بالاشارة العالیه من حضرة المولى المعظم
- 4- معین الجود والکرم الغزاة قانع الطغاة وقاهر الکفرة
- 5- و المشركين پهلوان اعظم شجاع الدولة والدين سليمان ابن الأمير الكبير
المرحوم المغفور
- 6- بدرالدين الحاندار ايد الله ايام دولته وحرس حوزة الاسلام بعد الله
في شهور سنة تسع وعشرين وسبعائة

M. Behçet, Kastamonu (1341), s. 58. – T. Mümtaz Yaman, Kastamonu, s. 103. – A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 345-46. – Répertoire, tome XIV, nr. 5573.

H. 740/1339-40 M.

Fetih Baba Mescidi İnşa Kitabesi

Sinop vilâyet binasının Güney-batısında bulunan ve Fetih Baba Mescidi adı ile tanınan mescidin doğu tarafındadır. H. 740/1339-40 M. tarihli kitabesinden İsmail b. Uslu Bek tarafından yapıldığı anlaşıl-maktadır.

Kapısının doğu tarafında mevcut olan kitabesi : 4 str. girift Selçukî neshi, genişliği 0,20×0,50.

1 - قال الله تعالى و ان المساجد لله فلا تدعوا

2 - مع الله احدا أنشأ هذا

3 - المسجد المبارك العبد المفتقر اسمعيل

4 - ابن اسلوبك احسن الله عواقبه سنة اربعين وسبعمائة

Hüseyin Hilmi, Sinop Kitabeleri, s. 17. – M. Behçet, TTEM yeni seri 5 (1931) s. 57. – M. Şakir Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 180. – Répertoire, tome XV, s. 134, nr. 5816.

H. 742/1341 M.

Sinop'da Candar-oğlu I. İbrahim Bey Camisi İnşa Kitabesi

Cami H. 742/1341 M. tarihinde I. İbrahim Bey tarafından içkalenin Kuzey-doğu kısmında inşa ettirilmiştir.

Planı dikdörtgen biçiminde olan cami bütünü ile taştan yapılmıştır.

Candar-oğullarının ilk devirlerine aid Sinop'da bilinen en eski eserdir. Mimari bakımından hiç bir özellik göstermeyen bu cami bugün bir enkaz yığını halindedir.

Caminin kuzey tarafında bulunan kapısının doğu tarafındaki kitabesi : 3 str. Selçukî neshi, genişliği 0,70×0,90.

- 1 - لا إله إلا الله محمد رسول الله قال النبي عليه السلام من بنى مسجدا لله تعالى
- 2 - بنى الله له قصر في الجنة أمر بعمارة هذا الجامع المبارك الأمير المكرم
- 3 - غياث الدنيا والدين ابراهيم بن سليمان عز نصره سنة اثنتين وأربعين وسبعائة

Hüseyin Hilmi, Sinop kitabeleri, s. 12. - A. Tevhit, TOEM sene 1911, s. 423. - M. Behçet, TTEM yeniseri 1/2 (1929) s. 598. - M. Ş. Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 175. - Répertoire, tome XV, s. 223-224.

H. 752/1351-52 M.

Arslan Camisi İnşa Kitabesi

Sinop'un kuzey kısmında Arslan mahallesindedir. H. 752/1351-52 M. tarihli kitabesinden İsmail adında bir kimse tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Cami bugün harap bir vaziyettedir. Kesme taştan inşa edilen caminin orijinal ve Türk oyma işçiliği bakımından kıymet olan kapısı halen Ankara Etnoğrafya müzesindedir.

Kapısının üzerindeki inşa kitabesi : 2 str. Giriift, genişliği 0,50 × 0,30 tahta.

- 1 - قال النبي عليه السلام من بنى مسجدا لله تعالى بنى الله له قصرأ
- 2 - في الجنة أنشأ هذا المسجد المبارك اسماعيل بن اسلوبك احسن الله عواقبه سنة اثنتين وخمسين وسبعائة

H. Hilmi, Sinop kitabeleri, s. 17. - M. Behçet, TTEM yeni seri, 5 (1931) s. 58-59. - M. Şakır Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 178.

H. 754/1353 M.

İbn Neccar Camisi İnşa Kitabesi

Kastamonu kalesinin hemen altında, Ata Bey mahallesindedir. Candar-oğullarından bugüne kadar kalan en eski camidir.

Son cemaat yerinin sol duvarındaki kitabesine göre bu cami H. 754/1354 M. yılında İbn Neccar tarafından yaptırılmıştır. Caminin döşemesi ahşaptır. Tahtadan olan minberiyle alçıdan mihrabı basit yapılaş-

dadır. Caminin özellik gösteren kısmı 6 cm kalınlığındaki yekpare ağaçtan olan iki kanatlı kapısıdır. Türk oyma sanatının mükemmel bir örneği olan bu kapının pervazı üstündeki kitabesinden H. 758/1356-57 M. tarihinde Ankaralı Mahmud Vakkas'ın oğlu Abdullah tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.

3 str. Selçukî neshi, genişliği 0,70×0,45.

- 1- قال الله تعالى وان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احداً وقال النبي عليه السلام
- 2- من بنى لله مسجداً بنى الله له بيتاً في الجنة عمر هذا المسجد
- 3- المبارك الحاج نصير ابن المراد المشتهر بابن نجار في سنة اربع وخمسين وسبعائة

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 63. – T. M. Yaman, Kastamonu, s. 111-112. – A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 195.

Ibn Neccar Camisi Kapı Kitabesi

عمل عبدالله

بن محمود

النقاش المسجدي في كفتة الباب

الانكورية

امر بعمارة

هذا الباب

المبارك في كفتة الباب

التاسع من شهر

ذي الحجة

ثمان وخمسين وسبعائة

قال الله تبارك وتعالى

وان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احداً

T. Mümtaz Yaman, Kastamonu, s. 112.

H. 760/1358-59 M.

Ulu Bey Çeşmesi İnşa Kitabesi

Sinop'ta Alâaddin Camisinin kuzey tarafında Camii Kebir mahallesinde bulunan Ulu Bey mescidinin doğu tarafındadır.

Çeşmenin batıya bakan yüzü üzerindeki H. 760/1358 M. tarihli kitabesinden Gündüz Oğlu Ulu Bey tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Maalesef yaptığımız araştırmalarda bu şahsın kim olduğunu aydınlatacak hiç bir kayda rastlayamadık.

4 str. girift Selçukî neshi, genişliği 0,50×0,70.

- 1- قال الله تعالى يا ايها الذين آمنوا اذكروا الله ذكراً كثيراً
  - 2- وقال الله تعالى ومن اظلم ممن منع مساجد الله ان يذكر فيها اسمه
  - 3- عمر هذا العين المبارك سيد الامراء والاكابرو زعيم
  - 4- العساكر اولو بك من كندوز ادام الله اقباله سنة ستين وسبعائة
- Hüseyin Hilmi, Sinop kitabeleri, s. 61. - M. Şakir Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 184. - A. Gököğlu, s. 388.

H. 760/1359 M.

Kasım Bey Mescidi İnşa Kitabesi

Mescid Taşköprü'nün Çaycevher köyündedir. Ahşaptan yapılmış son cemaat yeri vardır. H. 760/1359 M. tarihli kitabesine göre Candaroğullarından Âdil Bey'in hükümdarlığı zamanında Kasım adlı bir kimse tarafından yapılmıştır.

Kapısının sağında bulunan kitabesi: 5 str. Selçukî neshi, genişliği 0,55×0,55.

- 1- بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ
- 2- مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللّٰهِ وَ اِنَّ الْمَسٰجِدَ لِلّٰهِ
- 3- وَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اِحْدًا فِی عِمَارَةِ
- 4- . . . . . هَذَا الْمَسْجِدِ الْمُبَارَكِ قَاسِمِ
- 5- . . . . . فِی رَمَضَانَ الْمَعْظَمِ سَنَةِ سِتِّیْنَ وَسَبْعِیِّاتِهِ

H. 765/1363-64 M.

Halil Bey Camisi İnşa Kitabesi

Kastamonu-İnebolu yoluna 12 km uzaklıkta ve Kastamonu'ya bağlı Kemah köyündedir. Kapısı üzerindeki kitabeden H. 765/1363-64 M. tarihinde İsmail oğlu Halil Bey tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Emîrül-kebir ünvanını taşıyan bu kişinin Candar-oğlu Âdil Bey'in yakın bir devlet adamı olduğu tahmin edilebilir.

Caminin köşeleri iri kesme taşlarla ve duvarları moloz taşla işlenmiştir. Döşemesi ve minberi ahşap, mihrabı alçıdandır. Muhtelif zamanlarda tamir gören bu camide bugün hâlâ beş vakit namaz kılınmaktadır.

3 str. Selçukî neshi, genişliği 0,70×0,40.

- 1- و ان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احداً
- 2- بانی هذا الامیر الکبیر صاحب الخیرات
- 3- خلیل بک بن اسمعیل تقبل منه فی سنة خمس وستین وسبعائة

T. Mümtaz Yaman, Kastamonu, s. 113.

H. 766/1364-65 M.

Kadı Mescidi İnşa Kitabesi

Sinop'ta Tershane yolu üstünde olan ve Kadı mescidi adı ile tanınan mescidin kitabesinin kırık olması sebebiyle kimin tarafından yaptırıldığı tam olarak tesbit olunamamaktadır.

Kapısının üzerindeki kitabesi: 2 str. Selçukî neshi, genişliği 1×0,30.

- 1- و ان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احدا انشأ هذا المسجد
- 2- (siliktir) الله فی محرم سنة ست وستین وسبعائة

Hüseyin Hilmi, Sinop kitabeleri, s. 19; M. Behçet, TTEM yeni seri 5 (1931) s. 59; M. Şakir Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 181.

Kadı mescidinin batısında bahçe içinde Sarı müddin Alp Saru'ya ait mezar kitabesi.

Tarih ?, 5 str. Selçukî neshi.

1 - هذا القبر للمرحوم

2 - المغفور صارم الدين

3 - آلسارو طاب

4 - الله ثراه وجعل الجنة

5 - مثواه

M. Şakir Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 181.

H. 768/1366-67 M.

Candar-oğlu Mahmud Bey Camisi İnşa Kitabesi

Kastamonu'nun 20 km kuzeyinde kurulmuş Kasaba köyündedir. Caminin kapısı üzerindeki kitabesinden Candar-oğullarından Âdil Bey'in oğlu Mahmud Bey tarafından H. 768/1366-67 M. tarihinde inşa ettirilmiş olduğunu öğreniyoruz. Mahmud Bey tarafından bu camiye ait bir de vakfiye düzenlenmiştir. Caminin duvarları kesme taştan yapılmıştır. Tek şerefeli basit bir minaresi mevcuttur. Caminin özellik taşıyan kısmı kapı, pencere, ve dolaplardaki ağaç işçiliğidir. Kapısının sağ kanadının ortasındaki kitabeden bu kapının da İbn Neccar camisinin kapısını yapan dülgere Abdullah tarafından yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

4 str. Selçukî neshi, genişliği 0,68×0,48

1 - وان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احدا

2 - امر بعمارة هذا المسجد المبارك الشريف

3 - الامير الكبير محمود بن مرحوم عادل بك

4 - طاب ثراه حرره في رمضان المبارك سنة ثمان وستين وسبعائة

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 66. - T. Mümtaz Yaman, Kastamonu, s. 118. - A. Gökoğlu, Paflagonya s. 199. Ayrıca bk. Mahmud Akok, Kastamonu'nun Kasaba köyünde Candar-oğlu Mahmud Bey Camii. Belleten X., s. 293-301; Vakfiyesi için bk. Kitabımızın Kaynaklar kısmı.

Mahmud Bey Cami Kapısının İnşa Kitabesi

Tek str. genişliği 0,12×0,34.

Kapısının sağ kanadında « وان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احدا »

Sol kanadının üzerinde

قال الله تبارك وتعالى

Ortaya gelen pervaz üzerinde

عمل عبد الله

بن

محمود

النقاش

T. Mümtaz Yaman, Kastamonu, s. 118.

H. 768/1366-67 M.

Köprü İnşa Kitabesi

Kitabe halen Taşköprü'ye bağlı Kornapa köyü camisinin içindedir.
6 str. girift Selçukî neshi, genişliği 1,79×1,37.

1 - بسم الله الرحمن الرحيم

2 - كل من عليها فان ويبقى وجه ربك

3 - ذو الجلال والاكرام امر بعمارة

4 - هذه المقبرة المباركة المرحوم المغفور

5 - السعيد الشهيد على بك

6 - طاب الله ثراه سنة ثمان وستين وسبعمائة

T. Mümtaz Yaman, Kastamonu, s. 119.

H. 770/1369 M.

Hamza oğlu Süleyman Bey'in Mezar Kitabesi

Kastamonu'ya dört saat uzaklıkta Hacı Muharrem köyünde bulunup getirilmiştir. Kastamonu müzesindeki kayıt numarası 22-24 dür. Kitabeye göre Şeyh Hamza'nın oğlu Süleyman Bey'in Candar-oğulları hükümdarlarından Kötürüm Bayezid Bey'in zamanında öldüğü anlaşılmaktadır.

وفاة

المرحوم المغفور

السعيد الشهيد سليمان بك بن

شيخ حمزة المحتاج الى رحمة الله تعالى

هفتصد وهفتاد يوم الثلاثاء من شهر شوال

بسم الله الرحمن الرحيم

قال الله تبارك وتعالى يبشرهم

ربهم برحمة منه ورضوان

وجنات له فيها نعيم مقيم خالدين

فيها ابدا ان الله عنده اجر عظيم

H. 772/1370 M.

Candar-oğlu Âdil Bey'in torunu Mehmed Bey'e ait Mezar Kitabesi

Kastamonu'ya bağlı Kasaba köyünde Mahmud Bey camisi yanındaki mezarlıktan bulunup getirilmiştir. Kastamonu müzesindeki kayıt numarası 17 dir.

Kabartma, Selçuki neshi, genişliği 0,31 × 0,48.

1- وفاة المغفور المرحوم

2- السعيد الشهيد محمد بن محمود بك

3- طاب الله ثراه وجعل الجنة مثواه

4- في الثالث عشر ربيع الاول سنة اثنتين وسبعين وسبعائة

H. 776/1374-75 M.

Saray Camisi İnşa Kitabesi

Sinop'un güneyinde bulunan Saray mahallesindeki bu caminin H. 776/1374-75 M. tarihli kitabesinden Candar-oğlu Celâleddin Bayezid tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Duvarları kesme taş ve moloz taş karışık olarak harçla yapılmıştır. Döşemesi tahta ve minaresi yoktur.

Kuzey tarafındaki kapısının üzerinde bulunan kitabesi : 3 str. Selçukî neshi, genişliği $1 \times 0,50$.

- 1- إنما يعمر مساجد الله من آمن بالله واليوم الآخر وأقام الصلوة وأتى الزكوة ولم يخش إلا الله
- 2- عمر هذا المسجد في أيام دولة السلطان جلال الدين ابى يزيد بك اعلى لواء الدين
- 3- مقبلا في اواسط ذى الحجة سنة ست وسبعين وسبعائة

Hüseyin Hilmi, Sinop kitabeleri, s. 20. - M. Behçet TTEM yeni seri 5 (1931) s. 59. - M. Şakir Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 183. - Ahmet Gökoğlu, Paflagonya, s. 186.

H. 776/1374-75 M.

Kötürüm Bayezid'e ait İnşa Kitabesi

Kastamonu'nun Araç ilçesinde bulunan caminin H. 776/1374-75 M. tarihli kitabesine göre yine Candar-oğlu Celâleddin Bayezid tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Moloz taşından harçla yapılmış olan caminin çatısı ahşap üzeri kiremitlidir. Ağaçtan son cemaat yeri vardır.

Kapısının sağında bulunan kitabesi : 4 str. Selçukî neshi, genişliği $0,46 \times 0,50$.

- 1- وان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احدا
- 2- بنى هذا المسجد في أيام سلطان البرو
- 3- البحر جلال الدين بايزيد خلد ملكه
- 4- في تاريخ سنة ست وسبعين وسبعائة

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 66. - T. Mümtaz Yaman, s. 120. - A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 226.

H. 787/1385 M.

Alâaddin Camisi Tamir Kitabesi

Sinop'ta Alâaddin camisinin batı tarafındaki kapısı üzerinde bulunan H. 787-1385-86 M. tarihli kitabeden bu caminin Candar-oğlu Celâleddin Bayezid tarafından tamir ettirildiği anlaşılmaktadır.

2 str. girift Selçukî neshi, genişliği 1,30×0,50.

- 1 - يا مالک الملک توتی الملک من تشاء انک انت السميع العليم اللهم اغفر
احمدک على توفيقک لعمارة هذا المسجد المبارك وعبدک المذنب
- 2 - اعنى جلال الدين ابى يزيد بن عادل بك اللهم اجعل عاقبته خيراً فى
سنة سبع وثمانين وسبعائة

Hüseyin Hilmi, Sinop kitabeleri, s. 15. - M. Behçet, TTEM yeni seri 5 (1931) s. 60. - M. Şakir Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 187. - A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 182-183.

H. 787/1385 M.

Sinop İsfendiyarlar türbesi, Candar-oğlu Kötürüm Bayezid'in mezar kitabesi

İç tarafında

- 1 - توفى المرحوم
- 2 - المغفور بايزيد بن عادل بك طاب ثراهما

bunun iç tarafında

- 1 - فى تاريخ
- 2 - سنة سبع وثمانين وسبعائة

Sandukanın üst kısmında sol tarafında

الله لا اله الا هو
من ذا الذى يشفع
قال الله تعالى ولنبلونكم
الدنيا صحن المؤمنین وجنة الكافر[ين]
اکثروا ذکرها دم اللذات الموت کاس کل ناس شاربه والقبر باب کل ناس داخله

H. Hilmi, Sinop kitabeleri, s. 40. - M. Ş. Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 162. - A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 312-313.

H. 797/1394-95 M.

Sultan Hatun Türbesi İnşa Kitabesi

Türbe Sinop'ta il binasının doğusuna düşen meydandadır. Halk arasında Aynalı Kadın türbesi diye tanınmaktadır. Türbenin tam kapısının üzerinde bulunan kitabesi : 3 str. girift Selçukî neshi, genişliği $0,72 \times 0,40$.

1 - بنيت هذه المقبرة المخدرة لسلطان خاتون

2 - بنت سليمان پاشا بن اورخانك طيب الله

3 - تراهم في رمضان عام سبع وتسعين وسبعائة

Hüseyin Hilmi, Sinop kitabeleri, s. 35. - M. Şakir Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 171. - A. Gökoğlu, s. 305-306.

H. 797/1394-95 M.

Kastamonu'da Şaban Veli Türbesine giden yolun üzerinde bulunan çeşmenin H. 797/1394-95 M. tarihli inşa kitabesi

3 str. Selçukî neshi.

1 - أمر ببناء هذا العين الحاج

2 - امير بن على احسن الله مثواه

3 - في سنة سبع وسبعين وسبعائة

H. 811/1408-09 M.

Taşköprü'nün Kornapa köyündeki bir Çeşmenin İnşa Kitabesi

3 str. Selçukî neshi.

1 - نصر من الله وفتح قريب وبشر

2 - المؤمنین یا محمد وقت هذه

3 - العين دتلو خاتون احد عشر وثمان مائة

T. Mümtaz Yaman, Kastamonu, s. 134. - A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 300.

H. 817/1414-15 M.

Rufai Tekkesi İnşa Kitabesi

3 str. Selçukî neshi, genişliği 0,53×0,57.

1- امر بعمارة هذه الزاوية المباركة

2- الاحمدية الرفاعية [ر] رسم امير الكبير

3- شادى بن الياس [ابن] بختيار فى تاريخ سنة ست عشر وثمانائة

Kastamonu Müzesi.

H. 825/1421-22 M.

Kastamonu ilinin Taşköprü ilçesi merkezindeki Hüsameddin Türbesinde Kuvaddar-oğlu İlyas Bey'in oğlu Ali Bey'e ait mezar kitabesi

Sandukanın yanlarında üstte

بسم الله الرحمن الرحيم شهد الله انه لا اله الا هو والملئكة واولوا العلم قائماً
بالقسط لا اله الا هو العزيز الحكيم ان الدين عند الله الاسلام آمين يارب العالمين

Sandukanın yanlarında altta

ايرميه بختومه ديرىكن خلل - ناكه ناكه ايردى چنكال اجل

چون اجل چنكالنه اولدم اسير - كسه بولنادى باكا دستكير

Baş taşının dış yüzünde

Baş taşının iç yüzünde

هوالمغفور

الشهيد

انشا هذه الروضة

المحتاج الى رحمة

الشريفة المنورة افتخار

الله تعالى بعفوه وغفرانه

الشان خلاصة الانسان

المرحوم المغفور السعيد

Ayak taşının dış yüzünde

Ayak taşının iç yüzünde

وحرز فى نصف

على بك ابن

ليلة الاثنين ثانى

الياس بك ابن قوددار

عشر جمادى الاخرة لسنة

نورالله قبرهم

خمس وعشرين وثمانائة

H. 826/1422-23 M.

Taşköprü'de Hüsameddin türbesinde Kuvaddar-oğlu İlyas Bey'in oğlu Sevindik Bey'e ait mezar kitabesi.

Baştaşının iç yüzünde

هوالباقى
هذا المرقد سلالة الامراء
نتيجة الكبراء نوجوان وفاة المرحوم المغفور
السعيد الشهيد المحتاج الى رحمة الله تعالى

Ayaktaşının dış yüzünde

سوندك بك ابن
الياس بك ابن قوددار
انارالله برهانهما بجوارحق
وحررقى وقت ثلثان شب شنبه

Ayaktaşının iç tarafında

صفرالمظفر لسنة ست
وعشرين وثمانمائة

H. 833/1429-30 M.

Şahabeddin Ağa Çeşmesi İnşa Kitabesi

Çeşme Sinop'un merkezinde bulunan aşağı hamamın hemen arkasındadır. H. 833/1429-30 M. tarihli kitabesinde Şahabeddin Ağa tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.

5 str. girift Selçuki neshi.

- 1 - امر بعمارة هذه السقاية
- 2 - المباركة و... استخراج مائها
- 3 - العنب ... شهاب الدين المملوك
- 4 - تقبل الله تعالى منه ورضى عنه فى شهر شعبان
- 5 - سنة ثلاث وثلثين وثمانمائة

Hüseyin Hilmi, Sinop kitabeleri, s. 61. - M. Şakir Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 184. - A. Gököğlu, Paflagonya, s. 388.

H. 833/1429-30 M.

Alâaddin Camisi Tamir Kitabesi

Sinop'ta Alâaddin Camisinin içinde mihrabın karşısına tesadüf eden kuzeye açılan iç kapının üstündeki H. 833/1429-30 M. tarihli kitabeden bu caminin Candar-oğlu İsfendiyar Bey tarafından da tamir ettirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

5 str. girift Selçukî neshi, genişliği 0,20×0,20.

- 1 - عمر
- 2 - هذا المنبر والمحراب والمسجد
- 3 - سلطان اسفنديار بن بايزيد
- 4 - سنة
- 5 - ثلث و ثلاثين و ثمانمائة

Hüseyin Hilmi, Sinop kitabeleri, s. 16. - M. Behçet, TTEM yeni seri 5 (1949) s. 187. - A. Gököğlü, Paflagonya, s. 184.

H. 833/1429-30 M.

Candar-oğlu - Çankırı sancak beyi - Kasım Bey'in kızı Selçuk'a ait mezar kitabesi

Kastamonu'nun kuzeyindeki Kemah köyünde bulunup getirilmiştir. Kastamonu müzesindeki kayıt numarası 23-25 dir.

Birinci şahide

- الله
- 1 - انتقلت المرحومة المغفورة
  - 2 - السعيدة الشهيدة سلجوق بنت قاسم بك

İkinci şahide

- 1 - من دارالفناء الى دارالبقاء
- 2 - في اواسط شهرذىالحجة
- 3 - لسنة ثلث و ثلاثين و ثمانمائة

H. 833/1429 M.

Kastamonu Hatunlar türbesi, Candar-oğlu II. İbrahim Bey'in
oğlu Orhan Bey'in mezar Kitabesi

Sülüs kabartma.

- 1 - هذا قبر المرحوم المغفور
- 2 - اورخان بك بن ابراهيم جلبي
تاريخ
- 3 - في شهر صفر المبارك Bir kelime okunamadı
- 4 - سنة ثلث وثلثين وثمانمئة

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 73. - T. M. Yaman, Kastamonu,
s. 141. - A. Gököğlu, Paflagonya, s. 278.

H. 834/1430-31 M.

Bey Köyü Camisi İnşa Kitabesi

Bey köyü Taşköprü'nün 10 km kadar kuzeyindedir. Köyün ismiyle
anılan bu cami H. 834/1430-31 M. tarihli kitabesine göre Abdullah
Bey'in oğlu Büyük Emir Efendi Bey tarafından yaptırılmıştır.

Candar-oğullarına ait köy camilerinin tipik bir örneği olan bu
cami koyuca renkte, irili ufaklı, yonma ve moloz taşlarla yapılmıştır.
Caminin döşemesi, mihrabı ve minberi ahşaptır.

Kapısının üzerindeki kitabesi: 4 str. Selçukî neshi, genişliği 0,32 × 0,42.

- 1 - عمر هاته المسجد المبارك
- 2 - السيد الامير الكبير افندي بك ابن
- 3 - عبدالله بك دام دولته تاريخاً في شهر صفر
- 4 - سنة اربع وثلثين وثمان مائة الهجرية

T. Mümtaz Yaman, Kastamonu, s. 139. - A. Gököğlu, Paflagonya,
s. 223.

H. 838/1434-35 M.

İç Kale Tamir Kitabesi

İç kalenin kuzey ve batı kısımlarının birleştikleri büyük burcun güneye açık olan kapısının üzerindeki H. 838/1434-45 M. tarihli kitabeye göre Candar-oğlu İsfendiyar Bey tarafından iç kalenin tamir edildiği anlaşılmaktadır.

3 str. sülüs, genişliği $1 \times 0,35$.

- 1- اتفق بتوفيق الله تعالى في أيام السلطان الغالب
- 2- عز الدنيا والدين السلطان اسفنديار بن بايزيد خان عمر هذا البرج
- 3- شهاب الدين ابن شاهين الملوك الطوشي سنة ثمان وثلثين وثمانائة

M. Behçet, TTEM yeni seri 4 (1930) s. 48. – M. Şakir Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 189. – A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 154.

H. 840/1436-37 M.

Hatun Sultan Türbesi İnşa Kitabesi

Türbe Kastamonu Kırk Çeşme mahallesi Selçukoğlu sokağında bir bahçenin içinde bulunmaktadır. H. 840/1436-37 M. tarihli kitabesine göre Osmanlı padişahı I. Mehmed'in kızı Hatun Sultan tarafından yaptırılmıştır.

Türbenin içinde beş tanesi Candar-oğlu II. İbrahim Bey'in kız ve oğullarına ait olmak üzere sekiz tane mezar mevcuttur. Kapısının üstündeki kitabesi : 3 str. Selçukî neshi, genişliği $1,22 \times 0,60$.

- 1- امر بعمارة هذه التربة الشريفة
- 2- عصمت الدنيا والدين خاتون سلطان بنت السلطان محمد
- 3- بايزيد خان همالله في دار السلام في سنة اربعين وثمانائة

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 71. – T. Mümtaz Yaman, Kastamonu s. 139. – A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 272.

H. 840/1436 M.

Kastamonu Hatunlar türbesi, Candar-oğlu II. İbrahim Bey'in
oğlu Paşa Melek'in mezar kitabesi

Sülüs, kabartma.

- 1- هذه تربة المرحومة المغفورة
- 2- المعصومة باشا ملك بيك
- 3- امير كبير ابراهيم بك
- 4- نورالله قبرها
- 5- في سنة اربعين وثمانائة

M. Behçet. Kastamonu (1341) s. 73. - T. Mümtaz Yaman, Kas-
tamonu, s. 141. - A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 276.

H. 843/1440 M.

Sinop'ta İsfendiyar türbesi, Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in
mezar kitabesi.

- 1- نقل من دارالفنا الى دارالبقا
- 2- المرحوم المغفور السعيد الشهيد
- 3- المولى المعظم والمخدوم الاعظم الاعدل الاعلم
- 4- السلطان اسفنديار خان بن بايزيد
- 5- نورالله تعالى غيرهما الى يوم الحساب آمين

سورة قدر مونس قبرم

شد تاريخ ليلة القدرم

- 1- ليلة في الجمعة وتامية العشرين
- 2- من شهر رمضان المبارك
- 3- سنة ثلث واربعين وثمانائة

H. Hilmi, Sinop kitabeleri, s. 38. - M. Behçet, TTEM yeni seri
2 (1929) s. 40-41. - M. Ş. Ülkütaşır TAED 5 (1949) s. 163-164. -
A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 311-312.

(?)

Hatunlar Türbesi

Bu türbe Sinop'ta olup Seyyit Bilâl Camisi'nin Kuzey-batı tarafına düşmektedir. Kitabesinin yokluğundan inşa tarihini ve kim tarafından yaptırıldığı hakkında açık bilgi mevcut değildir. Türbe içinde iki tane mezar bulunmaktadır.

H. 843/1440 M.

1. Hatun adında bir kadına ait mezar kitabesi

Ayak şahidesinin iç tarafında

انتقلت من دار
الفنا الى دار البقا المرحومة
السعيد الشهيذة . . . . خاتون . . .

Sandukanın dış yüzü

في عشر شوال المكرم
سنة ثلث واربعين وثمانائة
الهجرية النبوية

M. Şakir Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 172-173. – A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 306-307.

2. Candar-oğlu Kötürüm Bayezid'in oğlu İskender'in kızı
Ture Hatun'un mezar kitabesi

انتقلت المرحومة
طوره خاتون بنت اسكندر

M. Şakir Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 173. – A. Gökoğlu, Paflagonya s. 307.

H. 845/1441 M.

Kastamonu Hatunlar türbesi, Candar-oğlu II. İbrahim Bey'in
oğlu Emîr Yusuf Bey'e mezar kitabesi

Sülüs, kabartma.

- 1- انتقل من دارالفناء الى دارالبقاء
- 2- المرحوم المغفور السيد الشهيد
- 3- امير يونس بك بن ابراهيم بك
- 4- نورالله قبره

- 1- في اواخر ربيع الآخر سنة
- 2- خمس واربعين وثمانمائة
- 3- نقل تاريخ شاه زاده فلم
- 4- كرد در بلبل بهشت دلم

Sağ ve soldaki Ayet-i kürsinin altında

Kabartma büyük hurufat

ای جان جهان جسٹہ افلاک شدی
مہان عزیز خالقی پاک شادی

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 74. – T. M. Yaman, Kastamonu, s. 141-142. – A. Gököğlü, Paflagonya, s. 277-278.

H. 846/1442 M.

Kastamonu Hatunlar türbesi, Candar-oğlu II. İbrahim Bey'in
kızı Hafsa Hatun'un mezar kitabesi

6 str. kabartma, sülüs.

- 1- انتقلت من الفناء الى دارالبقاء
- 2- المرحومة المغفورة السعيدة
- 3- حفصة خاتون بنت ابراهيم بك
- 4- نورالله قبرها
- 5- في شهر محرم
- 6- سنة ست واربعين وثمانمائة

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 76. – T. Mümtaz Yaman, Kastamonu, s. 143. – A. Gököğlü, Paflagonya, s. 273.

H. 847/1443 M.

Sinop'ta İsfendiyarlar türbesi, Candar-oğlu II. İbrahim Bey'in mezar kitabesi

Baş tarafında.

- 1- انتقل من دارالدنية الفانية
- 2- الى دارالسنية الباقية المرحوم
- 3- المغفور السعيد الشهيد الواصل الى
- 4- رحمة ربه الملك القدير الغفار
- 5- السلطان ابراهيم بن سلطان اسفنديار

Ayak tarafının iç kısmında

نور قبره وجعل الجنة مقامه
في اواخر محرم الحرام سنة سبع واربعين وثمانائة من هجرة النبوية

H. Hilmi, Sinop kitabeleri, s. 36. - M. Ş. Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 165. - A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 309.

H. 849/1445 M.

Sinop'ta İsfendiyarlar türbesi, Candar-oğlu II. İbrahim Bey'in annesinin mezar kitabesi.

- 1- انتقلت من دارالفناء الى دارالبقاء
- 2- المرحومة المغفورة المستورة
- 3- ام الامير الكبير ابراهيم بك
- 4- توكلت على خالتي
- 1- نورالله قبرها
- 2- وجعل الجنة مقامها
- 1- يوم السبت من عشرين شهر ربيع الأول في
- 2- سنة تسع واربعين وثمانائة

H. Hilmi, Sinop kitabeleri, s. 36. - M. Behçet, TTEM yeni seri 2 (1929) s. 43. - M. Şakir Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 166-167. - A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 309.

H. 852/1448-49 M.

İsmail Bey Hanı İnşa Kitabesi

Araç'ta Oyacalı köyünde olan bu han bugün harap vaziyettedir. H. 852/1448 M. tarihli kitabesinden Candar-oğlu İsmail Bey tarafından inşa ettirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kitabesi bugün Ankara Etnoğrafya Müzesindedir.

3 str. Selçukî neshi, genişliği 0,70×0,46.

- 1- بنى هذا الخان المبارك السلطان المعظم اسماعيل بن ابراهيم
- 2- بن اسفنديار خان ايدالله مملكته وافاض سبحانه العفو
- 3- والمغفرة بروح على ابنه وجده فى سنة تاريخ اثنتين وخمسين وثمانائة

H. 852/1448 M.

İsa Bey oğlu Emîr Ahmed Bey'e ait Mezar Kitabesi

Taşköprü'nün batısındaki Kayguncu köyünde bulunup getirilmiştir. Kastamonu müzesinde 203 numarada kayıtlıdır.

- انتقل المرحوم المغفور والشهيد الأمير احمد بن عيسى بك فى سنة واثنتين
 وخمسين وثمان مائة
 ليلة الاربعاء فى شهر رجب المرجب نورالله تربته وقبره الحكم لله العلى
 الكبير إنا لله وإنا إليه راجعون

H. 852/1448 M.

Devrekânî'nin Kara köyünde Fatma Hatun mezarı, Selçukî neshi.

Doğu kısmındaki şahidede

- 1- ويرد مضجعا
- 2- التاريخ اوائل فى
- 3- رجب سنة اثنتين وخمسين وثمانائة

Batı kısmındaki şahidede

- انتقلت المرحومة.
 المغفورة المحتاجة الى رحمة
 الله تعالى فاطمة خاتون
 بنت طومان اجه نورالله قبرها

H. 853/1449 M.

İsmail Bey Çeşmesi İnşa Kitabesi

Sinop'un kuzeyinde Demirli Mescit mahallesindedir. H. 853/1449 M. tarihli kitabesine göre Candar-oğlu İsmail Bey tarafından yaptırılmıştır.

6 str. Selçukî neshi, genişliği 0,50 × 0,45.

- 1 - امر
- 2 - ببناء هذه العين
- 3 - المباركة السلطان اسماعيل بن
- 4 - ابراهيم طاب ثراه ادام الله دولته
- 5 - في شهر جمادى الاولى سنة
- 6 - ثلث وخمسين وثمانمائة

H. Hilmi, Sinop kitabeleri s. 62. - M. Ş. Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 185-186. - A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 389.

H. 855/1451 M.

Candar-oğlu İsmail Bey'e ait bir inşa kitabesi (veya tamir kitabesi)

2 str. Selçukî neshi, genişliği 2.16 × 0,37.

- 1 - لمهد البناء الجديد على الباب يجزىل الهمة والطف الوهاب للأمير الكامل الفاتح الديار اسمعيل بن ابراهيم بن
- 2 - اسفنديار اوغلى لواء القفار مادام الفلك الدوار غلب اعداء الله ينصره وكثرة الفئة تاريخ سنة خمس وخمسين وثمانمائة

M. Behçet, TTEM yeni seri 4 (1930) s. 49. - M. Şakir Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 190.

H. 855/1451 M.

Candar-oğlu İsmail Bey Camisi İnşa Kitabesi

Cami Daday kazasına yakın olan Küre-i Hadid köyünde, hafifce meyilli bir yamaç üzerinde inşa edilmiştir.

Caminin H. 855/1451 M. tarihli kitabesinden anlaşıldığına göre Candar-oğlu İsmail Bey tarafından yaptırılmıştır. Taşköprü'deki Bey köyü camisine benzemektedir. Alçıdan güzel bir mihrabı vardır. Minberi ve minaresi ahşaptır.

Kapısının üzerinde bulunan kitabesi: 3 str. Selçukî neshi, genişliği $0,48 \times 0,70$.

- 1- بنى هذا المسجد المبارك السلطان المعظم اسماعيل
- 2- ابراهيم بن اسفنديار خلد الله ملكه ودولته افاض الى سبحانه العفو
- 3- والمغفرة على الله وحده فى تاريخ سنة خمس وخمسين وثمانمائة

T. Mümtaz Yaman, Kastamonu, s. 156. – A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 226.

H. 858/1454 M.

Candar-oğlu İsmail Bey Camisi İnşa Kitabesi

Cami Kastamonu'da İsmail Bey mahallesindedir. Caminin H. 858/1454 M. tarihli kitabesinden Candar-oğlu İsmail Bey tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Minberi ve mihrabı alçıdan olup her ikisi de basit yapıdadır. Kesme taştan yapılmış bir minaresi mevcuttur.

Kapı kemerinin üzerindeki kitabesi: 3 str. kabartma Selçukî neshi, genişliği $1,20 \times 1,60$.

1- بسم الله الرحمن الرحيم سلام عليكم بما صبرتم فنعم

عقبى الدار

- 2- امر بإنشاء هذا العمارة المباركة المقام الاعظم العالى العادل
- 3- السلطان اسمعيل بن ابراهيم بن اسفنديار خان تقبل الله منه المحسنات فى سنة ثمان وخمسين وثمانمائة

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 67. – T. Mümtaz Yaman, Kastamonu, s. 156. – A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 201.

H. 860/1456 M.

İsfendiyarlar türbesi, Alâaddin Ali'nin mezar kitabesi
Sülüs, genişliği 0,75×0,48.

Kastamonu'da

- 1- نقل من دارالندية الفانية الى دار
- 2- الباقية السنية الى محل الارواح الطاهرة
- 3- والنقوس الزكية المرحومة المغفورة
- 4- افضل الفضلا سيد علاء الدين على
- 1- طاب ثراه وجعل الخنة مثواه أمين
- 2- في سادس عشر رمضان المبارك
- 3- حلال مشكلات على كرد چون
- 4- تاريخ كشت خلال مشكلات آن سنة

يعنى

۸۶۰

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 79. – T. M. Yaman, Kastamonu
s. 162-163. – A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 285-286.

H. 861/1456-57 M. (?)

İsfendiyar Türbesi

Kastamonu'da İsmail Bey Külliyesi arasında bulunmaktadır.
Türbenin inşa tarihi kitabesinin yokluğundan bilinmiyorsa, İsmail
Bey'in H. 861/1456-57 M. tarihli vakfiyesinde adı geçen türbenin bu
tarihten önce inşa edilmiş olduğunu hükümlenabilir.

Türbede on tane mezar bulunmaktadır.

H. 861/1457 M.

İsfendiyarlar türbesi Âzâde Hatun mezar kitabesi

Sülüs, genişliği 1,08×0,64×0,21.

Kastamonu'da

1 - انتقلت المرحومة

2 - سلطان زاده

3 - آزاده خاتون

4 - طابت ثراها

1 - فی اوائل

2 - جمادی الاولی

3 - سنة احدى وستين وثمانمائة

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 80. - T. M. Yaman, Kastamonu s. 165-166. - A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 281-282.

H . 861/1457 M.

İsfendiyarlar türbesi, Aşre Hatun'un mezar kitabesi

Sülüs, genişliği 1,08×0,64×0,21.

Kastamonu'da

1 - انتقلت المرحومة

2 - عشره خاتون

3 - طابت ثراها

ای جان جهان جسته افلاك شدی
 مهان عزیز خالق پاك شدی
 همه کلها از یاک بر آمد آخر تو
 امسال چه کل بدی که در خاک شدی

سنة احدى وستين وثمانمائة

فی عشراول من شهر محرم المکرم

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 79-80. - T. M. Yaman, Kastamonu, s. 165. - A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 281.

H. 863/1458-59 M.

Devlet Hatun'un mezar kitabesi

Bu mezar Sinop'un onbeş dakika batısında Gelincik köyündedir.

انتقلت المرحومة المغفورة السعيدة
من دارالفناء الى رحمة الله تعالى
ان دولت خاتون تاريخ ثلث وستين ثمانمائة

M. Şakir Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 174. – A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 304.

H. 864/1459 M.

Sinop'ta İsfendiyarlar türbesi, Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in
kızı Said Baht Hatun'un mezar kitabesi

Baş şahidesi dış yüzünde

1 - انتقلت من دارالدينية الفانية
2 - الى دار السنية الباقية المرحومة
3 - المغفورة الشهيدة السعيدة الواصلة
4 - الى رحمة الرب التقدير الغفار
5 - سعيد بخت خاتون بنت السلطان اسفنديار

İç tarafında ise

1 - رفتيم وبغية را بقا باد
2 - لا بد برود هر آن كه اوراد
1 - نورالله قبرها وجعل الجنة مقامها
2 - عمت ميامنه اوائل شهر محرم الحرام
3 - على جميع الانام سنة من شهور اربع وستين وثمانمائة
4 - من الهجرية النبوية عليه افضل الصلوات واكمل التحيات

H. Hilmi, Sinop kitabeleri, s. 37. – M. Ş. Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 167-168. – A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 310-311.

H. 864/1460 M.

Sinop'ta İsfendiyarlar türbesi, İsmail Bey oğlu Yahya Bey'in
mezar kitabesi

Baş şahidenin dış yüzü

- 1- نقل من دارالفناء الى دارالبقاء
- 2- المرحوم المغفور المعصوم المحتاج الى
- 3- رحمة ربه المنان يحيى بك بن سلطان اسمعيل

İç yüzü

الدنيا مزرعة الاخرة

Ayak taşının dış yüzünde

نورالله قبره وجعل الخنة مقامه
في اوائل شهر ذى الحجة عمته ميامنه
سنة اربع وستين وثمانمائة من الهجرة النبوية

H. Hilmi, Sinop kitabeleri, s. 39. – M. Behçet, TTEM yeni seri 2(1929)
s. 37. – M. Ş. Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 168-169. – A. Gökoğlu,
Paflagonya, s. 313-314.

H. 866/1461-62 M.

İsfendiyarlar türbesi, İshak Bey'in mezar kitabesi

Sülüs kabartma genişliği, 1,08×0,64×0,21.

Kastamonu'da

Baştaşı üzerinde

انتقل المرحوم المغفور السعيد
الشهيد اسحاق بك طاب رقدته

Yan tarafında

چون شهنشاه زاده مير اسحاق رفت سوى بقا بحکم صمد
این دعا برفش شد تاریخ بوی باد منزل بهشت ابد

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 78. – T. M. Yaman, Kastamonu
s. 164. – A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 282-283.

H. 868/1463-64 M.

Kastamonu Hatunlar türbesi, Lutfullah oğlu Mehmed'e ait
mezar kitabesi

Sandukanın bir tarafında

دارالغرور الى دارالسرور في اواخر رمضان سنة ٨٦٨

محمد بن

لطف الله

بن المطلب

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 75. – T. Mümtaz Yaman, Kastamonu s. 143. – A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 276.

?

Kastamonu Hatunlar türbesi, kime ait olduğu tesbit edilemeyen
bir mezar kitabesi

Sülüs kabartma.

قد انتقلت المرحومة

السعيدة الشهيذة المعصومة

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 75. – T. Mümtaz Yaman, Kastamonu, s. 143. – A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 276.

H. 880/1475-76 M.

İsmail Bey Medresesi İnşa Kitabesi

Kastamonu'da İsmail Bey mahallesindeki Külliyesi içindedir.
H. 861 tarihli İsmail Bey'in vakfiyesinde bu medreseden çok bahsedilmektedir. Kitabesi her halde sonradan konmuş olsa gerektir.

3 str. girift Selçuki neshi, genişliği 0,40×0,45.

1 - بسم الله الرحمن الرحيم قال النبي عليه السلام

2 - من فتح له باب الدعاء فتحت له ابواب الجنة [الرحمة]

3 - فوافق المدرسة يدعى اليه بتاريخها ان رحمة [رحمت] الله عليه ٨٨٠

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 90. – T. M. Yaman, Kastamonu s. 166. – A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 341.

H. 898/1493-94 M.

Kastamonu Hatunlar türbesi, Sitti Nefise'ye ait mezar kitabesi
Sülüs, kabartma.

1 - قد انتقلت المرحومة المغفورة

2 - السعيدة الشهيذة المعصومة المحتاجة

1 - الى رحمة الله تعالى ستي نفيسة بنت

2 - bir kelime okunamadı iki kelime okunamadı مراد

3 - في سنة ثمان وتسعين وثمانائة

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 75. - T. M. Yaman, Kastamonu,
s. 142. - A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 276.

Institut kurde de Paris

V. BÖLÜM

MESALİKÜ'L-EBSAR'A GÖRE ANADOLU BEYLİKLERİ

RUM DİYARINDAKİ TÜRKLERİN ELLERİNDE BULUNDURDUKLARI ÜLKELER

Rum diyarından Sabar Hasr (سبر حصر) kasabası ahalisinden Şeyh Haydar Uryan'ın bana rivayet ettiğine göre :

— Türk Beylerinin ülkelerinde sürüm değeri olan paralar bütün ülkelerinde aynı para olarak geçmez. Kullandıkları Dirhem de bizim kullanmış olduğumuz Dirhem'in üç çeyreği tutarındadır. Ölçü olarak kullandıkları Rıtl ise, azamisi bizim Mısır Rıtlının oniki misli ağırlığındadır. Asgarisi ise, Sekiz Mısır Rıtlı, kadardır. Ölçek olarak kullandıkları ölçü ise, Kile olarak bildiğimiz ve onların adlandırdıkları Mud ölçüsünü kullanmaktadırlar. Oda bizim Mısır ölçeği olan birbuçuk İrdeb kadardır. Bu ülkelerde daha doğrusu Rum diyarında yetişen meyvelere gelince hemen hemen her meyve yetişir; ancak deniz kıyılarında az miktarda yetişen narenciyelerden bir kısmı müstesna ekşi portakal ve limon gibilerine rastlanmaz. Hurma ve muz gibileri soğuk bölgelerde zaten yatışmemektedir. Öte taraftan Davar, sığır ve binek hayvanlarına gelince bunlar buralarda bol miktarda yetiştirilmektedir. Atlar, koyunlar ve inekler daha çok miktarda yetiştirilmektedir. Çünkü bu tür hayvanlar daha çok doğum yaptığından bu ülkelerde daha bol bulunmaktadır. Şam, Diyarbakır, Irak ve İran taraflarına koyunu buralardan temin ederler. Hiç şüphe yokki, bu diyarların koyunları eti ve yağı itibarıyla lezzetli olup çok iştah açıcı bir tadı vardır. Bu ülkelerin bal'ı da kar gibi beyaz şeker gibi tatlı, ne çok yakıcı tatlı nede az tatlıdır. Hakiki bal tatlılığı lezzeti ve tadındadır. Gerçekten, yenecek bal buralarda bulunur. Bu diyarda hayat ucuz, fiatlar düşüktür; bu da verginin az, mubah gelirin çok, ticaretin geniş ve bölgenin denizlerle çevrili olmasından ileri gelmektedir.

Hububatın değeri de Şam ve Mısır'daki kıymetinden daha ucuz veya aynıdır. Et ve süt ve mamullerinin fiatların da ise bedava denecek derecede bir ucuzluk vardır. Koyunların fiatlarına gelince seçip aldığı bir baş koyunun değeri, oniki dirhemdir. Tabiki onların dirhemi değerindedir. Bizim dirhemimizin değerinde dokuz dirhem karşılığıdır.

dadır. Süt oldukça boldur; bilhassa baharda o kadar boldur ki, ne kimse alır ne de satar. Çünkü Rum diyarında sütü sağlıklı koyuna sahip olmaya çok nadir rastlanır. Sütü ne almaya ne de satmaya ihtiyaç vardır.

Azamî büyüklükteki Rıtları ve asgari değerdeki Dirhemleri ile bir Rıtl balın kıymeti üç Dirhem geçmez. Meyve ve sebzelerde aynen süt ve yoğurdun takibettiği fiata uygun düşer tabiki bahar mevsiminde bol yetişir. Eğer bu ülkelerde bir kıtlık ve kuraklık felan olursa o zaman fiatlar aynen bu günkü Şam'daki rayiç fiata kadar yükselebilir.

Rum diyarında Cengiz Hân ailesine ait olan üç yerde maden işletmeleri vardır. Bu işletmelerin üçüde gümüş madeni ocaklarını teşkil eder. Birisi, Lü'lü şehrinde, İkincisi, Gümüş şehrinde, Üçüncüsü ise Bahart şehrinde bulunmaktadır. Hatta Cengiz Hân ailesinin bu ülkelerden ayrılma yılı olan ana kadar yani H. 733/1332-1333 M. yılına kadar işçileri devamlı bir şekilde halis gümüş madeni çıkartmaya devam etmiştir.

Rivayetçi sözüne devamla diyor ki: "Rum diyarı çok soğuk olur. Onun için buralarda yaşayan kişiler kışa hazırlıklı olurlar yazdan kış yiyeceklerini depo ederler özel olarak tike, sucuk ve şarab gibilerini hazırlarlar kışın evlerine kapanarak yerler içerler. Çünkü çok şiddetli soğuklarda dışarı dahi çıkamaz olurlar. Ancak ne zaman kışın yağın karlar bahara doğru erir o zaman dışarıda maişetlerini temin etmek için çalışmaya başlarlar.

Haydar el-Uryan'ın haber verdiği göre : "Rum diyarında Cengiz Hân'a ait olan ülkelerden başka sadece Türklerin elleri altında mevcut ülke ve memleketler on birdir.

1 — *Antalya* memleketidir ki, sahibi Hızır bin Dünder'dir. *Finike* şehride bunundur. Fakat onun idaresine kendi adamlarından birini tayin etmiştir. Buda Mentşe - oğullarındandır. Kırk bin atlı askere maliktir.

Ben dedimki, bu Dünder - oğullarıyla Mısır sultanları arasında güzel ilişkiler vardır. Bunlar Mısır sultanlarının pek çok lutuflarına nail olmuşlardır. Bunların birisi Mısır'da memuriyetle kalmıştı. Fakat Çobanoğlu Timurtaş'ın idamından sonra vatanına avdet etti. Çünkü o yurdunu bu sebebden bırakmış onun elinden kaçmış gelmişti. Fakat Cenevizli Balaban'ın haberine göre : Vatanında beyliği elde edememiş ve tutunamayıp katledilmiştir.

2 — *Ramlaş (Milas)* memleketidir. *Menteşe-oğulları'nın İli'dir.* Askeri ise üç bin atlıdan ziyade değildir.

3 — *Berkeri (Birgi)* memleketidir ki, *Aydın-oğlu Mehmed'in* ili'dir. Bu ülke diğer ülkelere karşı uzlet halinde olup asude bir surette yaşamaktadır.

4 — *Kas Berdik* memleketidir ki, *Saruhan* illeridir. Bunun askeri toplandığı zaman sekiz bin askere yaklaşmaktadır.

5 — *Mali Kisra (Balıkesir)* memleketidir ki, *Karasi-oğlu Demirhan'nın İli'dir Bergama* şehride bundadır. *Balıkesir* ile *Bergama* arası iki günlükdür. *Bergama* emîri onun tarafından tayin edilmiştir. Askerinin iki yüz altıyı geçmediği bu ülkeler etrafı geniş ve büyük olduğu halde çok muhafazalı ve emniyetlidir. Hiç bir düşman kolay kolay orayı istilâ etmeye yeltenemez.

6 — *Orhan bin Osmançık* memleketidir. Askeri yirmi beş bin atlıdır. Burası *İstanbul* halicine mücavirdir. *Orhan* ile *Kostantiniyye (İstanbul)* sahibi arasında daima harbolmaktadır. Bu savaşlarda ekseriyetle *Kostantiniyye* sahibi kaybetmektedir. Bundan dolayı *Runlar* *Orhan'a* mudara ederek her ay bir miktar mal vermektedir. *Orhan* bir kere denizi geçmiş *Rum* memleketlerini istilâ etmiş *Rumların* kumandanlarını ve büyüklerini bağlamış taçlarını bozmuştur. *Allah* onu mansur ve daima muzaffer buyursun.

7 — *Germiyan* memleketidir. *Alişar İli'dir.* Başkenti *Kütahya* şehridir. Şimdiki halde sahibi *Alişir Oğlu Germiyan'dır.* O iyi bir emîr, cesur bir kumandandır. Diğer *Türk emîrleri* onu sayar ve ellerinden geldiğince yardımına koşarlar. Askeri kırk bin atlıya yakındır.

8 — *Gerede* memleketidir ki, *Şahin İli'dir.* askeri beş bin atlı kadardır.

9 — *Göynük Hisar* memleketidir ki, *Emîr Umur İli'dir.* askeri üç bin atlıdır.

10 — *Kastamonu* memleketidir ki, *Süleyman Paşa İli'dir,* şimdiki halde sahibi *Süleyman Paşa'nın* oğlu *İbrahim'dir.* Bunun birtakım şehir ve kaleleri vardır. Meşhurlarından birisi *Sinop* şehridir. Onun emîri de tabiki *İbrahim Paşa* tarafından tayin edilen *Gazi Çelebi'dir.* Yine meşhur şehirlerinden sayılan *Bavra (Bafra)* dır. Onun emîride *Murad Bey'dir.*

Ben derim ki, *Kastamonu* sahibi ile *Mısır* sultanları arasında iyi anlaşma ve güzel ilişkiler vardır. Mektublaşma ve dostluk bağları

bulunmaktadır. Askeri otuz bin civarında veya daha ziyade atlıdan ibarettir. Burada Rum diyarına mahsus iğdiş atlar yetiştirilir. Bu iğdişlerin bazıları arab atları fevkinde bir özellik taşır. Bu iğdişlerin arab atları gibi şecereleri vardır. Bu iğdişler yerinde bile çok kıymetli ve pahalıdır. Hatta bir tanesi bin altın dinara veya daha ziyadeye satılmaktadır.

11 — *Ermenek* memleketidir. Karaman-oğlu'nun İli'dir. Şimdiki halde sahibi Karaman-oğlu Mehmed Bey'dir. Bu hanedan eskiden beri burada miras yoluyla beylik ederler. Bu ailenin her ferdi birer beydirler. Bu memleketin deniz kenarında *Alaiyye* diye bir şehri vardır ki, halk arasında *Alay* diye bilinmektedir. Emiri Mehmed Bey tarafından tayin edilen Yusuf'dur. Yine bu memlekete tâbi olan bir şehir daha vardır ki, o da *Karaşarı*'dır? *Alaiyye* ile arasındaki mesafe üç günlük-tür. Onun idaresini de İshak Bey'e vermiştir. Karaman-oğulları elleri uzun güçlü ve kuvvetlidirler. Kendileri zengin ve büyük nimet sahibi bir hanedandır. Askerleri çoktur. Onlar gerçekten harpçi insanlardır. Onların Ermeniler ve *Tekfur* ülkesiyle harpleri meşhurdur. Bunu kimse inkar edemez. Bunların memleketlerinde demir ocağı vardır. Oradan çıkan uzun parça varaklardır. Gerçekten onlar bu evin sahibidirler. Bir ilanda her hangibir emîrinin birisi sadece kırk bin atlı toplayabilir. Fakat buna rağmen tatarlara mudara ederler. Mısır sultanlarıyla aralarında iyi ilişki mektupları teatisi vardır. İçlerinden bazıları Mısır sultanlarına naib olmak için mektub bile yazmıştır. Bir aralık Rum diyarında hakim olan Sülemiş, *Mısır*'a mektub yazmış, kendisine Rum diyarı niyabeti verilmek ve gerek Karaman-oğlu gerek diğerleri gibi tabiyeti altına girmek istemiştir. Mısır sultanı tarafından bu hususa muvafakatla kendisine ferman gönderilmiştir.

Sülemiş hakkında bazı bilgiler :

Sultan Mahmud Gazan bunu idam ettirmek istiyordu. Oda *Şam*'a çekilmek istedi. Melik Mansur (Nâsır) ile mektuplaştı. Kendi tarafından Muhlis Rumî denilen bir adamı Mısır'a gönderdi. Sultan ve devlet erkanı bu adama iyi karşılama ve hüsnü teveccüh göstererek "bize hicret etmek isteyen kimseyi reddetmeyiz." dediler.

Mahmud Gazan, Sülemiş'in bu yolda mektublaşmasını haber aldı. Ona savaş açarak üzerine asker gönderdi. İki taraf Rum diyarında karşılaştılar. Savaş kızıştığı anda Sülemiş'in maiyetindeki bulunanlardan bir kısmı hiyanetlik yaptılar. Sülemiş çok az arkadaşla yalnız

kaldı, bozuldu. Az miktardaki askeriyle Şam'a iltihak etti. Haleb'e geldiği zaman onun maiyetine Mısır'a gitmek üzere adam verdiler. Mısır'a geldiği zaman orada ikram ve izzet gördü. Kendisine isterse Mısır'da isterse Şam'da ikamet etmesi için teklifte bulunuldu. Bunun üzerine Sülemiş malını, çocuklarını ve haramını arkada bırakmış olduğundan onları getirmek için kendisine yardımcı kişiler verilmesini rica etti. Şam'da ilelebed ikamet edeceğini de sözüne ekledi. Ona Bektemer el-Halebî kumandası altında bir miktar asker de verilerek yola çıkmıştı.

Sülemiş daha Rum illerine gelmeden Sis Kırvalı bunu haber aldı. Yanında bir miktar tatarlar da vardı. Derhal tatarlar geçit yerlerini tuttular, çatışmaya başladılar. Bu çatışmada Bektemer el-Halebî maktul oldu. Sülemiş kaçtı ve Rum kalelerinden birisine iltica etti. Sultan Mahmud Gazan bunun teslimi için adam gönderdi. Böylece gelen adama Sülemiş'i teslim ettiler. Mahmud Gazan'a gönderildi. Mahmud Gazan'ın huzurunda en şeni bir şekilde öldürüldü.

Sülemiş kardeşi ile Muhlis Rumî'yi Mısır'da bırakmıştı. Artık bunlar Mısır'da yerleştiler. Kendilerine bazı yerler mukataa olarak verildi, ayrıca onlara maaşda bağlandı.

Sülemiş'den burada uzunca bahsetmenin sebebi, Rum diyarını ilgilendiren yerde, Melik Mansur (Nâsır) ile Sülemiş arasındaki birleşmeye Karaman-oğulları'nın sebeb olması cihetiyle bahsetmiş olduğumdan ileri gelmektedir.

Eretna bile Rum diyarın da Sülemiş gibi naib olmak üzere Melik Nasır'dan ferman istedi. Hatta bu husus için Kayseri kadısı Siraceddin'i Mısır'a bir kaç defa göndermişti. Arzusu üzerine Eretna'ya ferman yazıldı. O da halishane bir dostluk yaptı. Rum diyarındaki minberlerden Melik Nasır ismiyle hutbeyi okuttu. Onun ismi şerifine sikke kestirdi. Kestirdiği sikkelerden bir kısmını bağlılığının bir işareti olarak Mısır'a gönderdi. Karaman-oğullarıyla gerek iyi görüşenler gerekse bazen görüşenler bunların sebatkar insanlar olduğunu haber vermişlerdir. Bunları kıskananlar çok ise de Allah bunları daima bu kıskananların şerrinden korumuştur.

Mahmud Gazan :

— Ben doğuda ve batıda bir yağ (düşman) arıyordum oysa yağ (düşman) benim elbisemin içinde Karaman-oğulları'ndanmış., dermiş. Bununla beraber Gazan bunlara musallat olmamıştır. Necib kar-

deşimiz Şemseddin Abdullatif anlatmıştı; Mahmud Gazan bir gün şöyle dedi : “Eğer Karaman-oğulları Rum ve Türkmenleri olmasaydı, güneşin battığı yere kadar atımla çiğnerdim.”

Şemseddin şunu da bana ifade etmişti ki : Gazan, gözünü Şam’dan sonra Karaman-oğullarına dikmişti. Şayed fırsat ve imkan bulsaydı onların üzerine yürümek birinci emeliydi. Emîr Çoban İran memleketine gerçek sultan olduktan sonra oğlu Timurtaş’da Rum diyarından bazı şehirleri ellerinden alarak istilâ etmişti. Bunun üzerine Timurtaş’ın istilâsından korkan Karaman-oğulları hemen babasıyla dostluk kurmuştu. Fakat saltanatımızın Allah’ın inayet ve yardımıyla onlara nusreti olmasaydı elbette bunların şerrinden kurtulamazdı. Onlara bunlar hücum eder ellerindeki en kıymetli mülklerini alabilirlerdi. Hatta Tekfur ve Ermeniler’in istilâsına uğrarlar Karaman-oğulları diye bir beylik ortada olmazdı.

Bu hanedandan Tekfur ve Ermeniler korkdukları cihetiyle her zaman Tekfur bunlara elçi gönderir ve taat gösterir memleketine dokunulmamasını rica ederdi. Fakat bunlar Ermeniler için komşuluk hakkı gözetmez ve Ermenilere karşı savaştan geri kalmazlar ve Ermeni memleketlerine akıncılar gönderirlerdi.

Karaman-oğlu İli’nin başkenti *Ermenek* şehridir. Bir dağ tepesindedir. *Alaiyye* ile arasında üç günlük yol vardır.

Nakledildiğine göre deniliyor ki :

— Şimdiki Karaman-oğulların emîri olan Bedreddin bin aded kız almıştır. Cömertliği o nishetle ki, eline ne geçerse dağıtırdı. Bir kaç yıl önceleri bunun kardeşi Emîr Bahaeddin Musa bin Karaman *Mısır*’a gitmiş, bir müddet orada Sultanın sarayında misafir edilerek ikamet etmiştir. Sonra oradan hac farizesini ifa ettikten sonra geri Saraya dönmüş, Ermeniler üzerine yürüyerek Ceyhan Irmağı havalisinde bulunan İslâm memleketlerini ele geçirmek hususunda Sultanın fikrini tahrik etmiştir. Netice Sultandan izin alarak memleketine dönmüş, Sultan sarayında kaldığı müddet zarfında ondan çok ikram görmüştü. Hatta Sultandan *Tekfur* memleketinden bazı şehirleri kendi niyabet ve temsilciliğine verilmesini rica etmiş ve bu hususta kendisine ferman verilmesini dilemiştir. Bu hususta kendisine verilmek üzere ferman yazılmış isede henüz o şehirleri alamamıştır. Ancak şunu da unutmamak lazım ki o hala o emel peşindedir”.

İşte Haydar Uryan'ın bize vermiş olduğu bilgiler bundan ibarettir. Fakat Ceneveli Balaban'ın sözüne göre : Balaban kimdir? Balaban, Büyük Emîr Bahadır el-Maazzı'nın azad ettiği birisidir. Hiç şüphe yok ki o söylediği şeyler hakkında tam bir bilgiye sahibidir. Bilhassa bu ülkelerin durumunu çok iyi, sağlam ve doğru ifade eden bir kişidir. Balaban Ceneveli'dir ve orada bir hikmet ve ilim sahibi aileden yetişmedir. Onunla beni feleğin kötü kaderleri hapisanede birleştirmiştir. Ben bu rivayetleri ondan işte orada aldım. Rum memleketlerinde bulunan şimdiki Türk beyleri eski Türk beylerinin evladları ve onlardan hakiyelerdir. Selçukların hükmettiği yerlerin ova kısımlarını Hulagu ailesi, dağ kısımlarını da bu Türk beyleri zaptetmiştir. Fakat bu beylikler Germiyan tacına saygı ve hürmet ederlerdi.

Gelelim Cengiz Hân ailesine ait yerlere :

Bu yerleri, Cengiz Hân'ın vekilleri olan naiblerle Selçuklulardan kalan kişiler beraber ellerinde tutuyorlardı. Ne artmış ne de eksilmişti. Bunlarla Türkler arasında yalandan yüze gülmekle bir ilişki vardı. Ciddi bir barış antlaşması yoktu. Ancak Çoban'ın oğlu Timurtaş buraya hakim olduğu zaman kılıçlarının kuvvet ve güçleri artık nereye kadar uzanmışsa oraları kendi hükmü idaresi altına aldı. Bunun idaresi altına ilave ettiği yerler büyük ülkeler ve memleketlerdi. Onlarda şunlardı :

1 — Şeref-oğlu (Eşref) İli idi. Bu memleketin sınırı, Anadolu'nun kuzeyinde Dündar-oğlu İli'nin batısındaydı. Karaman-oğlu İli'ninde güneyine düşmekteydi. Kuzeyde bulunan Cengiz Hân ailesine mensub memleketlerin doğusuna düşmekteydi. Bu il müstakildi. İdarce merkezi *Beyşehir*'dir. Askerleri yetmiş bin atlı civarındadır. Bu ülke atmış beş şehire maliktir. Timurtaş bu ülkenin sahibini tuttu, Gözünü oymak ve kulağını kesmek gibi türlü işkenceler yaparak öldürdü.

2 — Turgut-oğlu İli'dir ki, Burası Eşref-oğlu İli'nin batısına düşer. Bu ülkenin idare merkezi *Karahisar*'dır. Sekincer şehri de bunlara aittir. Buranın askeri beşyüz atlı civarındadır.

3 — Şeca addin Uğurlu ? ülkesidir ki, bunların şehirleri, *Lülya ?* ve *Gümüsar*'dır ? Bu ülkenin askeri yirmi bin atlının üstündedir. Bu ülkenin sınırı, Turgut-oğlu İli'nin batısına düşer. Bu Uğurlu İli'ni sahibinin elinden Timurtaş çekip almadı; o ülke kendisinin gibi davrandı :

Uğurlu İli sahibini tarafından bu ülkeye bir memur tayin etmiş gibi yerinde bıraktı. Bu ülkedeki Gümüş şehrinde gümüş madeni çıkarılmaktadır. Buraya kadar bu haberleri bana rivayet eden Balaban'dır. Amma Uryan ise bilhassa şu maden konusunda Gümüş şehrinde değil Lülya şehrinde gümüş madeni olduğunu ve işletildiğini söylemektedir. Bunun zikride geçen konularımızda anlatılmıştı.

4 — İdaresi altına aldığı ülkelerden biri de *Doğancık* ülkesidir. Bu ülke Trabzon ilinin batısına ve Süleyman Paşa'nın ülkesi *Kastamonu*'nun güneyine düşer. Bu ülke geniş ve çok sayıda askere sahip bir ülkedir.

5 — Bolu Sultan'ının İli'dir. Burada uygar şehirler yoktur, köylerden müteşekkil, çayır ve mer'alarla uzayıp giden bir çayır-lıktan ibarettir. Burası Germiyan ülkesi ile Süleyman Paşa İli'nin arasında yani, Germiyan'ın doğusunda Süleyman Paşa'nın batısındadır.

6 — Yakub İli'dir. Burası *Karasarı*'nın (*Karahisar*) bulunduğu yerdir. Her tarafa komşuluğu vardır.

Timurtaş bazen kılıç gücünün verdiği kuvvetle sertleşir bazen de hile ve aldatma yoluyla idare etmekle yetinirdi. Bu yolda bir takım şehir ve ülkeleri istilâ etmiş ve bir takım kaleleri fethetmiş etraflarına kadar uzamış ve idaresi altındaki yerleri bir hayli genişletmiştir. İş saha-larını çoğaltmış, halkı da çok olduğundan onlardan aldığı vergiler artmış ve gayri müslimlerden alınan arazi vergisi de fazlalaşmıştır. Bu ülkede kudret ve şevketi artmıştır. Kendi adına sikke dökmüştür. Aynen Selçukluların yaptığı gibi hüküm ve saltanat usulunu tatbik etmiştir. Tam müstakil bir ülke haline getirmiş Moğollardan dokuz tümen almış Türkmenlerden de o kadar hatta daha ziyade elde etmiştir. Artık çok kuvvetlenmiş ona kimse karşı gelememiş, onunla kimse savaşamamıştır. Onu yenecek bir kudret kalmamıştır. Burada bunu Cengiz Hân ailesi elinde bulunan ülkelerden bahsettiğim için zikrettim. Bu ülkelerin para-larına gelince bir ilde kullanılan para diğer ildekine benzemez aralarında fark vardır. Bu da muhakkak ki o ilin kendi adet ve örflerinin değişik olması ve idare tarzının başka olmasından ileri gelmektedir.

Türklerin elinde bulundurdukları memleketler :

Türklerin elinde bulunan Rum diyarındaki memleketler, Ceneveli Balaban'ın zikrettiğine göre tam onaltı ülkedir. Bunların en büyüğü,

Germiyan İli'dir ki, Cengiz Hân ailesinin elinde bulunan yerlere en yakın olan budur. Burası Cengiz Hân İli'nin kuzeyine düşer. Doğudan batıya doğru uzar. Cengiz İli ise buranın güneyindedir. Diğer Türk illeride burasını doğudan kuşatmış bir çember üzere çizgi çevirmiştir.

Birinci kuşak ki, *Germiyan İli*'ne en yakın ve doğu tarafından ona bitişiktir. Bu kuşak üç memleketten ibaret olup güneyden kuzeye doğru bir yay halindedir. Bu memleketlerle *Germiyan İli*'nin arasını bu şekilde bir uzun dağ ayırmaktadır. Bu üç memleketin başlangıcı güneyden başlayan *Cebeli Kassis*'dir. Bu dağ büyük ve elde edilmesi zor ve türlü yemiş ağaçlarına havi meyveli ağaçlıktır. Dağın tepesi ve etekleri meskundur. İnsan bu dağda günlerce azıksız susuz Allah'ın vermiş olduğu yemişlerden yiyerek gezebilir. Bu ağaçlar hepsi Allah'ın vermiş olduğu bir Hüda nimetidir. İnsan eliyle dikilmiş değildir. Kimsenin mülkü olmayıp etrafına duvar hudud çekilmemiştir. Yiyenlere alıp götürülenlere mübahdır. Kim gider de yemişlerini devşirir ve hangi ağaca el korsa o ağaç mülkü gibi olur.

Bu dağın gerilerinde kuzey tarafında *Denizli* var. Sonra onun kuzeyinde *Tevâzâ İli* ve onun yine kuzeyinde *Hamid İli* vardır. Bundan sonra Türk illeri, esasen Eşref-oğlu'nun olup da Cengiz ailesinin istilâ etmiş olduğu ile bitişerek son bulur. Bu iller o ilin doğu tarafına düşer.

İkinci kuşak ise on iki memlekettir. Bu da güneyden kuzeye doğru bir yay gibi uzanır. Bu memleketlerle *Germiyan İli*'nin arasını bu hey'ette uzayan bir dağ ayırır. Bu memleketler yukarıki üç memleketin dış tarafındadır. adı geçen üç memlekette *Germiyan İli*'nin dışındadır. *Germiyan İli* de Cengiz Hân İli'nin dışına düşmektedir.

Bu işaret ettiğimiz on iki memleketin birincisi güneye mail *Kastamonu* memleketi olup sonra *Kavla (Karya)* sonra *Bursa* sonra *Balikesir* sonra *Niğ* sonra *Magnisya (Manisa)* sonra *Marmara* sonra *اکرا* sonra *Feke* sonra *Antalya* ve sonra *Karasar* daha sonra *Ermenek*'dir. Biz şimdi bunları birer birer tafsilatıyla anlatalım.

Birinci fasıl

Germiyan İli hakkındadır :

Burası manda boynuzu gibidir. Doğru taraflarındaki bir dağ burasını yay gibi kuşatmıştır. Bu dağ güneyden kuzeye doğru uzar. Bu-

ranın batı taraflarını da başka bir dağ çevirmiştir. O da batıdan kuzeye doğru uzanır. Sonra doğuya kıvrılır. Sonra kuzey batıya dönerek birinci dağa kavuşur. Böylece iki dağ birleşerek bir manda boynuzu gibi olur. Yaradan Allah ne büyüktür. Evvelce bu memleket hakkında yeter derecede malumat zikredildi.

Buranın batı tarafındaki, dağdan *Menderes ırmağı* iner. Bu ırmağın suyu azaldığı zaman *Nil nehri* gibi olur. Suyu arttığı vakitte ucu bucağı bulunmayan bir denize döner. Bu ırmak illerin ortasından geçer. Bu illerin tam ortasında büyük ve faydalı bir göl teşkil eder ki, bu gölde balıklar avlanır. Bu illerin ahalişi gölde eğlenirler. Sonra bu *Menderes ırmağı* *Denizli İli*'ne çıkana dek doğu tarafındaki dağı yarar geçer. Sonra bu İle uğrayarak *Birgi İli*'ne çıkar. Sonra *İstanbul* körfezinden uzanıp gelen suyu acı tuzlu bir denize dökülür. Bu *Menderes ırmağında* gemiler ve kayıklar gezer, bunlar ırmağın yukarisına çıktıkları gibi aşağısına da inerler. Bu ırmaktan denize ve denizden bu ırmağa geçilir.

İşte bu ırmak sayesinde bu illerin ahalişi kolaylıkla yolculuk yaparlar. Savaşçı akıncılar, tüccarlar, bu ırmak sayesinde techiz olunur. Bu ırmak soğuşu keser. Soğuktan değişmez. Hava ısındığı zamanda müteessir olmaz. Çünkü suyu çok ve etrafı geniştir.

Germiyan İli'ne sahip olan zat Türk Padişâhlarının en büyüğüdür. Bunun bütün Türkler üzerinde bir hâkimiyeti vardır. Türklerin geniş yerlerine nüfuzu vardır. Buranın hükümet merkezi *Kütahya*'dır ki, büyük bir şehirdir. Büyük kalesi geniş nahiyeleri ve her tarafta köyleri, kentleri sürülerle yayılan davarlı meskun kasaba ve mamur köyleri vardır.

Diyorlar ki, Bu *Germiyan İli*'nde yüz şehir ve kale var. Bu ilin askeride çoktur. Uryan'ın dediğine göre buranın kırk bin askeri var. Balaban'ın haberine göre : Kırk binden çok fazladır. Yine bunun haberine göre askeri toplanacak olursa tam ikiyüz bini bulur. Bu askerlerin bir kısmı atlı bir kısmı da yayadır. Birtakımı kargı kullanır bir takımı ok atar. Bunlar cengaver hep atabiner harp usulünü bilirler. Müstahkem mevzileri, hazırlanmış müdafaa yerleri, cenkde yarar silâhları vardır. Silâh ve ona müteallik şeyleri sırmalı işlemeli ve kırmızı atlasdan ve bu gibi şeylerdendir. Bu ülkenin ahalisinin canlı ve cansız pek çok sayılı ve sayısız mal ve mülkleri vardır ki, hakiki sayısını ancak Allah bilir.

Buranın atları Anadolu atları içinde birincidir. Buranın atlarını hiç bir at geçemez. Atların kopardığı tozlar bile kendilerine yetişemez. Arkadan gelip bu atlara yetişmek imkansızdır. Atlar hep pahalı cinsinden olup her birinin soyunu belirten şeceresi vardır. Halk arasında atası filan babası filan aygır diye tanınmaktadır.

Bu *Germiyan* hâkimi İstanbul sahibinden her sene muayyen surette yüzbin İstanbul altını harac alır. Bu haraclarla beraber İstanbul sahibi nadir ve güzel hediyeler de göndermesi lazımdır. Bu *Germiyan* hâkimi ordularını sayısı ile atlarıyla silâhlarıyla hep gözden geçirir, yoklar. Atları hazır olmak için alışdırır. Cenk için yerler hazırlar. Bunun beyleri paşaları, kadıları, katipleri, maiyeti, köleleri, hazineleri, ahırları, mutbahları, sarayları, Padişâha mahsus ziynet ve saray eşyası, şahane giyimleri ve döşemeleri vardır.

Bu *Germiyan* İli'nde *Gümüşsar* şehri vardır ki, gümüş şehri demektir. Bu gümüş şehri Cengiz Hân ailesinin elinde bulunan şehirden başkadır. Buradaki gümüş madeni Cengiz Hân ailesinin elinde bulunan gümüş madeninden daha çok verimlidir. Çıktığı yer kolaydır, safdır, filizleri azdır, çok kolay elde edilmektedir. Şu muhakkakki bunun gümüşü daha iyi ve yüksek kalitelidir. Çıkartma masrafı da daha ucuzdur.

Bu *Germiyan* İli'nde bir de *Şarköy* şehri vardır. Burada pirinçten başka bir şey yetişmez. Bu ilin ahalişi ikramı severler. Ama halali haramı düşünmezler. Hele kan dökmek bunlar için su akıtmak gibidir. Yaptıkları cinayeti aramaz öldürdüklerine aldırmazlar. Bu ilin ahalişinin gidip gelecek ve kan akıtacak düşmanları vardır. Düşmanlarını kargıların azılarıyla çiğneyecek malum ve muayyen yerleri var. Savaşlarda bunların susamış kılıçları kanmaz. Okları yağmur gibi yağar. Rum ceylanları bunların kılıçlarından daima yaralı ve sendelenerek yürürler. Demir usanmış ama bunlar usanmamışlardır. Bunlar girişdikleri işten başka şeylerde lezzet almazlar. Yüzleri harb meydanında korkunç bir şekilde yaralanıp kanlar akmadıkça buldukları safdan katiyyen ayrılmazlar ve kaçmazlar.

Balaban sözüne devamla dedi ki :

Gerek bunların gerekse teknil (Rum) Anadolu ahalişinin giyimi birdir. Hemen hemen hiçte fark etmez. Bu memleketin kullandıkları para halis gümüşlendirdir. Mikdarı üç çeyrek dirhemdir. Rutlları ise üç bin yüz yirmi dirhemdir. Bunlar bu tartıya Mud derler ki, *Mısır*'ın

bir çeyrek *Irdebb*'i kadardır. İşte Balaban'ın dediği böyledir. Uryan'ın söylediği ise yukarıda zikredilmişti.

Balaban dedi ki;

Ortalama fiatına gelince, bir Mud buğday, onbeş dirhemdir. Arpa da böyledir, yahut bundan biraz az fiat ider. Etin rıtlı bir dirhemdir; yemiş, süt ve bal pek ucuzdur. Halkın, çiftçilerin ve ekinçilerin vakitleri pek hoşdur. Bunlar sanki gümüşlü sabahlarda altınla akşamlarda yaşıyorlar.

Sahib-oğlu İli'de *Germiyan İlin*'den sayılır. Bu ilin sahibi olan *Sahib-oğlu* ki, *Germiyan İli* sahibinin damadıdır. Eğer bunun ona damadlığı olmasaydı bu il bu güne kadar onun elinde kalmazdı. Çünkü bu memleket *Germiyan*'dan hariç ve ona batı tarafından komşudur. Aynı zamanda Cengiz Hân İli'nin doğusundadır. Timurtaş kendine komşu olan Türklere komşu memleketleri almaya başlayınca adı geçen *Sahib-oğlu* kendini *Germiyan* sahibine attı. Ona intisab ile damad oldu. Onun kahir eliyle Timurtaş'a karşı koydu ve onun sayesinde barındı. Ona açık dostluğa devam etti.

Bu memleketin başkenti, *Karasar (Afyonkarahisar)*'dir ki meşhur bir şehirdir. Gerek bu şehri ve gerek bu memleketin diğer şehirlerini bir dağ halka gibi ve gözün gözbebeğini çevirmiş gibi çevirmiştir. Bu gün bu memleketin hükümeti *Germiyan İli*'nin hükümeti demektir. *Sahib-oğlu* her ne kadar bu memleketin sahibi ise de o bu gün bu memlekette *Germiyan* sahibi tarafından tayin edilmiş bir memur gibidir. Bu memleketin *Karasar*'dan başka bir şehri yoktur. Fakat bin köyü vardır. Askeri dört bin atlıya yakındır. Etrafı dağlarla çevrili olduğundan pek mahfuzdur.

İkinci fasıl

Tuguzlu (Denizli) İli :

Burası birinci kuşağın birincisidir. Bu memleketin sahibinin adı, *Melih*'dir (İnanç). Menderes ırmağı bunu yarıp geçmektedir. Bu memleket *Cebeli Kassis (Kassis dağı)* in Kuzey-batısına düşer; bunun yeri *Birgi*'ye doğru uzayan *Marmara*'nın arasında güneydedir. *Denizli* şehri bu memleketin merkezidir.

Bu şehir vaziyeti itibariyle (*Şam*)'a benzer. Görünüş tablosu tamamen bahçelikdir. Ama suyu ve meyvesi *Şam*'inkinden daha çokdur.

Şam ovasından daha geniştir. Şu kadar varki, bu memleketin adı geçen şehirden başka şehri olmadığı gibi nahiyesi de yoktur; Fakat müteaddid köyleri çok denilecek derecede ekilmiş çiftlikleri var. Burada meyvelerden en çok çeşitli renklerde nar vardır. Bin nar bir dirheme satılır. hepside çekirdeksizdir. Bu narlar pek çok, pek ucuz ve yemeside pek tatlıdır. Suyu sıkılır ondan bir pekmez yapılır ki bal ile yan yana konulsa birbirlerine pek benzediklerinden hangisinin pekmez ve bal olduğu ayırt edilemez.

Bunlardan bir türlü şarap yapıyor ki, üzüm şarabından daha ziyade sarhoşluk verir ve daha ziyade hurma şarabına benzer. Üzüm şarabı bu memleketin ahalisinin yanlarında pek çok olmakla beraber ahali ençok bu nar şarabını kullanır.

Balaban sözüne devamla dediki;

Buranın beylerinin halka karşı adaleti var. Bunlar o beyler sayesinde sakinin zulmünden başka bir şeyden şikayet etmezlerdi.

Denizli'de bulunan köylerin ve çiftliklerin adedi dört yüz civarındadır. Hepsi de şehre yakın yerlerdedir. Bu memleket sahibinin atlı ve yaya olarak on bin askeri vardır. Bunların dirhemleri halis gümüşden yarım dirhemdir. Rıtları *Mısır* Rıtlının yedi katına eşittir. Mudleri üç çeyrek İrdebdir. Diğer eşyaların fiyatı *Germiyan*'inkine yakındır pek fazla bir değişiklik görülmez.

Üçüncü fasıl

Tevâzâ Memleketi:

Burası birinci kuşağın ikincisidir. Bu memleketin sahibi Ali Özbiye'dir. Burası *Germiyan*'ın tam doğusuna düşer. Bulunduğu mevkisi ile *Birgi*'den *Feke*'ye kadar olan yerin güney tarafının arasındadır. Hükümet merkezi *Tevâzâ*'dır.

Bunun sahibinin dört kalesiyle altı yüz köyü vardır. Askeri dört bin atlı ile on bin yayadan ibarettir. Bunların Dirhemleri, Rıtları Mudları *Germiyan*'inki gibidir. Bunun sahibi de *Germiyan* sahibine fazla derecede temayülü vardır. Bu memleketin ahalisinin güzellikleri görülmemiş derecededir. Burada yaşayan insanların benizlerinin renkleri, sütle şarab renkleri gibi beyazlı kırmızıdır. Aynı zamanda vücutları yumuşak saçları kumraldır.

Dördüncü fasıl

Hamid İli Memleketi:

Burası birinci kuşağın üçüncüsüdür. Bu memleketin sahibi *Antalya*'nın sahibi olan Yunus'un kardeşi Dündar'dır. Buranın merkezi *Borlu*'dur, bu şehir, *Hamid İli* ikliminin ana şehridir. Buranın mevki *Feke*'den *Karasar*'a kadar olan yerdir. Bu memleketin sahibi, *Yalvaç*, *Karaağaç* ve *Eğridir* iklimlerine de malikdir. Bu illerin şehirleri az, köyleri çok, mesafeleri geniştir.

Diyorlar ki; Bu *Hamid İli*'nin dokuz şehri ve on beş kalesi var. Askeri onbeş bin atlı ve bir o kadar da yayaları var. Buranın hâkimi askerlerini gerek yaya gerekse atlı olsun, teftiş eder, savaş için hazırlıklar, yapar. Savaşa lazım gelen güç, kuvveti genişletir. Düşmanı ile uğraşır. Düşmanlarının ömürlerini alır kendilerinin kılıçlarına bağlar.

İşte *Germiyan*'dan sonra gelen üç memleket bundan ibarettir, kuzeye doğru uzanan bu üç memleketin mahiyetidir. Bundan sonra gelen ve bunun doğusunda bulunan ikinci kuşağı zikredeceğiz ki, oda on iki memlekettir. Birincisi şudur :

Beşinci fasıl

Kastamonu Memleketi:

Burası Süleyman Paşa'nın memleketidir. Fakat şimdi oğlu İbrahim Şah'ın elindedir. Bu İbrahim Şah babasının sağlığında *Sinop* sahibi idi. Sonra kendisiyle babası arasında, burada bizce zikredilmesine lüzum görülmeyen bir takım işler zuhur etti. Neticede *Sinop* elinde kalmakla beraber babasının mülküne de malik oldu. *Sinop*'a kendi tarafından bir vali gönderdi. Bu memleket *T(D)oğancık İli* ile ona komşu olan yerin kuzeyindedir ve Cengiz Hân ailesi *İli*'ne sınır olan *Bolu İli*'nin güneyindedir.

Burası önceden de işaret ettiğim vechile doğuda bulunan on iki memlekettendir birincisidir. Bu memleket Karadeniz sahilindedir. Bunun tam karşısında [ذبيك] adası vardır. *Sinop*'dan denize açılmak isteyenler, *Sugdak*'a gelirler çünkü buraya en yakın bu şehirdir. *Trabzon* ili ile doğuda bulunan tarafı bu ilin ilk bölümünde bulunmuş olur. Bundan dolayı *Kıpçak*, *Hazer*, *Rus* ve *Bulgar* illerine gitmek isteyenler buraya gelirler.

Bu ilin hükümet merkezi *Kastamonu*'dur. Sahibinin kırk şehri ve o kadar da kalesi vardır. Askeri ise yirmi beş bin atlıdan ibarettir.

Buranın atları cinsleri itibariyle olsun derecede kıymetlidir. Bu atlar hakkında size önceden söz etmiştim.

Burada gayet iyi katırlar, doğanlar ve şahinler var. Kendi türleri içinde güzellikleri emsalsizdir. Bu güzel yaratıklar buradan alınır başka yerlerde satılır. Gerçekten bunların güzelliğine kimse bir şey diyemez. Deveye gelince buralarda deve hiç bulunmaz. Orada yaşayan bir Arabın bu hususda şansı yoktur, bundan mahrumdur. Çünkü buralar devenin yaşayacağı yer değildir. Sarp kayalık dik yalçın dağlardır. İnsan bu dağlarda gezerken bir kıla bile tutunmak ister. Bu memleketin Padişâhları, bizim Padişâhlarımız sayesinde intizam peydah etmiş ve Padişâhlarımızın ihsan ve inamlarıyla müşerref olmuşlardır. Padişâhımıza gelen elçilerin arkası kesilmez. Elçiler dağlık ve ormanlık dar yerlerden geçerek gelirler. Padişâhımızın yanında o cam gibi parlak semaya bakarlar. Padişâhımızdan düşmanlarına karşı onlara yardım etmelerini diliyorlar. Bizim yardımcı askerlerimiz denizleri aşarak onlara yardımcı olmuşlardır. Aralarındaki dostluk ve kardeşlik bağları devam etmiş Sultanımızın yardımı onlara daimî olmuştur. Buranın kralı şu tarihlerde Melik Nasır ad-Devle'nin himayesi altındadır. Buranın halkı Beylerine karşı saygı ve hürmetleri vardır. Devlet işlerine çok sıkı sarılırlar. büyüklerine taat gösterirler. Bunların paraları, halis gümüştan olup yarım dirhemdir. Rıtları on altı Mısır Rıtlı kadardır. Ölçekleri ise Muddur oda Mısır ölçeği olan İrdeb gibidir. Fiatları ise *Germiyan İli*'ndeki fiatlar gibidir.

Altıncı fasıl

مملکتہ : Memleketi :

Burası ikinci kuşağın ikincisidir. Bunun sahibi, Murad'ed-din Hamza'dır. Bunun memleketi batı tarafından Samsun'a komşudur. zikri geçen Süleyman Paşa'nın İli bunun güneyindedir. Burası *Samsun* yolcularının uğrayacakları yerlerdir. *Samsun* ise, Anadolu'daki Türk illerinin doğusuna düşen dağın dışında ve bu illerinde doğusunda *Karadeniz* sahilindedir. *Kıpçak*'a gitmek isteyen kişi *Samsun*'dan denize açılarak *Kefe*'ye çıkardı, *Deşt-i Kıpçak* ona daha yakın olur. [دبک] adası onun güneyinde kalır. O memleketlere gitmek üzere *Mısır*'dan *Şam*'dan gelen tacirlerin, yolcuların yolları ençok bu Murad'ed-din Hamza'nın İli'ne uğrar. Bu memleketin merkezi *Farya* şehridir.

Bu il sahibinin on kadar şehri ve o kadar da kaleleri vardır. Askeri ise, yedi bin atlı civarındadır. Piyadesi ise pek çoktur. Ne zaman isterse asker toplayabilir çok miktarda çeşitli milletlerden asker celbederek toplar. Keskin kargıları hazır, himmetleri coşkundur. Düşmanlarının onların yanında hiç bir güç ve kuvveti yoktur. Onun mülküne hiçbir düşman göz dikmeye cesaret edemez. Onlar için mülkün elbisesine yapışarak bir çekişmede yoktur. Onlarla savaşmak imkan dahilinde değildir. Serçeler onun tuzağına konmaya cesaret bile edemezler. Bu memleketin illerinde yaşayan insanlar güvenilir kişilerdir. Göz ile kaş arasında güvenlerini bozmazlar. Bunların Dirhemleri Mudları, Rıtları ve fiatları aynen *Kastamonu İli*'ndekine benzer.

Yedinci fasıl

Bursa Memleketi :

Burası ikinci kuşağın üçüncüsüdür. Bunun sahibi, Orhan bin Tuman (Osman) dır. Buranın merkezi *Bursa* şehridir. Bunun mevkii *Murad'ed-din Hamza İli*'nin doğusunda olup *Samsun* ve *Sinop*'un biraz batı tarafına düşmektedir. *Cebeli Kassis (Kassis Dağı)* bunun batısındadır. Bu il sahibinin elli şehri vardır. Kaleleri ise bundan daha çoktur. Askeri kırk bin atlı kadardır. Piyade askeri bilhassa isteyip toplayacak olursa sayılmayacak kadar çoktur. Fakat denilir ki askerlerinin zenginliği azdır, görünüşü kadar heybetli ve azametli değildir.

Adı geçen Orhan kendi komşularıyla ekseriye sulh halinde yaşar. Kendisine yardım eden olursa o da ona yardım eder. Bununla beraber savaştığı hallerde bazen galip geldiği ve bazende mağlup olduğu anlar olduğu gibi, bir çok harblerinde bir takım adamların burunlarını yere sermekte sebat ve azmi vardır. Askerindeki zenginliğin az olması, halkının doğru dürüst insanlar olmaması ona mücavir olan memleketlerin düşman ve asi olmalarından ileri gelmektedir.

Diyorlar ki, bu Orhan'ın idaresi altında yaşayan halkı fena kişilerdir. içleri hep kin ile doludur. Sarıkları mekir ve desise üzerine sarılarak dolanmıştır. Bu İl'in Dirhemi, tam ve bütün dirhemdir. Halis gümüşden dökülmüştür. *Muddu Germiyan*'ın *Muddu* gibidir. Eşya fiatı çok zaman ucuzdur. Bu memlekette tam üçyüz ılıca vardır ki, bunlardan sıcak su çıkar. Öksürük ve felc hastalıklarına düşar olanlar bu ılıcalara gelerek orada yıkanır ve şifa bulurlar. Ben derim ki, bu ılıcalardan dünyanın her yerinde pek çoktur. Fakat bu şehirdeki gibi hepsinin bir yerde

toplandığını başka yerde görmedim. Bunun sebebi de bu arazinin kükürtlü ve bataklık olmasından ileri gelmektedir.

Sekizinci fasıl

Balıkesir Memleketi :

Burası ikinci kuşağın dördüncüsüdür. Bu memleketin sahibi Demirhan bin Karesi'dir. Bunun İli Orhan'ın İli'ne komşu olup kuzeye doğru uzar.

Sinop bunun güneyine düşer. *Sinop*'un yollarından biriside budur. Bu memleketin şehirleri, kaleleri ve askerleri, Orhan İli'ninkinden daha çoktur. Bu memlekette yaşayan kişilerin kolları kudret imkan ve uzanma itibariyle daha uzundur. Buranın sahibi sayılamayacak derecede ve kudret ve nimete maliktir. Bu il sahibinin denizde Rumlarla pek çok harbleri vardır. Gemileri denizde rüzgârın önünde sanki uçarak gider. Şehirler o gemilerden titrer. Bu memlekette bol miktarda ipek ve ladin çıkar. Buradan Hıristiyan memleketlerine naklederler. Buranın ipeği ve kumaşı Rumların İstanbul'daki ipek ve kumaşına uyar. Ve en çok İstanbul kumaşları bu ipektен yapılır. Bu memleketin Dirhemi Orhan İli'nin ki gibidir. Rıtlı sekiz Mısır Rıtlı kadardır. Ölçeği ise bir Mudur ki, Mısır ölçeği olan İrdeb ile bir buçuk İrdeb kadardır. Orada fiatlar ucuzdur, hatta bir hal üzere devam eder ne yükselir ne de iner.

Dokuzuncu fasıl

Marmara Memleketi :

Burası ikinci kuşağın beşincisidir. Buranın sahibi zikrettiğimiz Demirhan'ın kardeşi Yahşi bin Karesi'dir. Bunun memleketi kardeşinin memleketinin batısında olup kuzeye doğru uzanır. Güneydeki şehirlerinin bir kısmı *Denizli*'nin kuzeyine düşer. Bu memleketin sahibinin on beş kadar şehri ve o kadar da kalesi vardır. Bu kalelerin hepsi denize nazır dağların tepesinde kurulmuştur. Askeri yirmi bin atlıdır. Piyadesi yoktur.

Burası Rumlarla hudud olup, Rumlarla aralarında intikam ve öçleri vardır. Bu intikamlardan dolayı bazen oturur bazen kalkar. Bunun askerleri çok faydeli bir askerdir. Onlar için her an gemiler denize açılmış hazırdır. Gemilerin üzerine binen bu askerler, düşman kadırgalarını havaya uçururlardı. Büyük balıkları arkalarından sürüklerlerdi. Bunların

gemiler üzerinde tam mücehhez edilmiş harbe hazır bir vaziyette donanmaları var. Bu donanmalardan dolayı Rum memleketlerinde çok kere öten kargalar yüzünden sabahlarlar. İçindekiler ise Allaha tesbih ile meşgul olurlar. Bu yüzden memleket yerinden oynar. Düşmanlar korkularından sarsılırlar. Bu memleket halkı öyle gazilerdir ki aygırlarının sırtları zillet bilmez. Atlarının sırtlarında gecelerler. Şehirde oturanların sarayı kırdı oturanların çadırları bunlara engel olamaz.

Bu şehirlerin Dirhemi halis gümüş olarak yarım Dirhemdir. Rıtları dört Mısır Rıtlı kadardır. Mudleri bir İrdebdir. Eşya fiatları ucuzdur. Burada pek çok esir alındığı için köleler çoktur. Bundan dolayı bu şehir köle ticaretlerinden ve bu gibi işlerde çalışan ve ticaret yapan kişilerden hali değildir.

Onuncu fasıl

Nif Memleketi:

Bu da ikinci kuşağın yedincisidir. Buranın sahibi ona komşu olan Saruhan'ın kardeşi Ali Paşa'dır. Merkezi *Nif* şehridir. Burası *Denizli*'nin kuzeyinde *Biderol*'un güneyindedir. *Biderol* ise, Türk şehirlerini kuşatan *Doğu Dağı*'nın dışında kalan denize çıkış tarafında kuzeydedir. Bu memleket sahibinin sekiz şehri ve otuz kadar da kalesi var. Askeri sekiz bin atlıdır. Piyadesi ise pek çoktur, ekserisini teşkil eden ok atanlardı. Buranın memleketi hemen hemen hepsi dağların tepelerinde kurulmuştur. Bu dağlar o kadar yücedir ki, bulutlar ne kadar uçsalar kanatları o dağların tepelerine yetişemez. Onun derelerine giden rüzgârlar toplu halde bu tepelerden göç göç geçerler. Bitkilerini sulayan bol yağmurlu bulutlar buradan geçtikten sonra o vadilere inerler. Şimşekler buradan çakarak geçer.

Burasının Dirhemi, Muddu, ve fiatları *Manisa*'daki gibidir.

On birinci fasıl

Magnisya (Manisa) Memleketi:

Bunun sahibi Saruhan'dır. İdare merkezi ise *Manisa*'dır. Bu memleket Kuzey-batıdan *Yahşi*'nin memleketine güneyde *Denizli*'ye mücavidir. Ön tarafta denizde *Midilli* adası vardır. Bu memleket sahibinin on beş şehri, yirmi kalesi var. Askeri ise on bin atlıdan ziyadedir. Onlara yollar dar gelir çünkü savaş ehli kişilerdir. Onların denizde daimî deniz korsanları ve gazileri vardır. Bunların köleleri ve

cariyelerini kimse ellerinden almaya muktedir değildir. Bunların durumu önceki komşularının hali gibidir. Gerek bunları gerekse komşularının sayani dikkat ve önemli savaşları ve cihadları vardır. Bunların Dirhemleri, Rutları Mudleri ve fiatları ondan öncekilerinki gibidir. Yahud onlara yakındır.

On ikinci fasıl

Birgi Mamleketi :

Burası ikinci kuşağın sekizincisidir. Sahibi Aydın-oğlu'dur. İdare merkezi *Birgi* şehridir. Bulunduğu yeri, *Denizli* ile *Tevâzâ*'nın kuzeyindedir. *Turgutlu*'nun güneyine düşmektedir. Buranın sahibinin atmış şehri var. Üçyüz veya daha ziyade kalesi bulunmaktadır. Askeri yetmiş bin atlı civarındadır. Bunlar kılıçlara kargılara göğüs geren savaşçı ve vurucu kuvvetlere sahip mücahidlerdir. Bunların Rumlar, Frenkler ve Beni asfer taifeleriyle fasulasız savaşları vardır. Şanlı parlak zafer günleri var. Kendilerini gözetenler onlara ya savaş için hazırladıklarını ya da savaştan zaferle döndüklerini görürler. Karalarda ki yarıkları ve boğazları atlarla, denizlerin göğüslerini de gemileriyle doldurmuşlardır. Bu memleketlerin Padişâhları hep böyledir. Askerlerini limana çektiklerinde birer dağ olur. Karalara çektiklerinde birer şehir teşkil eder. Bunların esirlerinin çokluğu da bu sebebledir. Genel olarak Türk hükümdarlarının keskin kılıçları kafirlerin üzerine bir yağmur gibi iner. savaşlarda onların kılıçları dağları delik deşik eder. Avladıkları avın muhakkak pahalı olmasını isterler.

Bunların günleri hiç boş geçmez en az bir kişi olsun gazvede öldürürler. Bunların ne sağı ne de solu boş kalmaz. Bakarsınız bir gün hepisi atlara binmişler atların boyunlarındaki kıllara sarılmış, bireli kılıçların kapzasında savaşta görürsün. Ertesi gün hakarsın, gemileri denize savaş için açılma hazırlıkları yapmaktalar. Bunlardan en çok korkanlar Beni asfer taifeleriydi (korsanlarıydı) onlar bunların savaşa hazırladıklarını duyar duymaz kalbleri korkudan, gürb gürb atmaya başlar çünkü onların hücum ettiği kişilerden sağ kalau olmazdı. Onun için bunların çok esirleri olur. Uzak denizin ufuklarından Rumları ve onların beyaz ve güzel kadınlarını esir ederler. Bu Allah tarafından bunlara bir zaferdir. Allah bunların seslerini her tarafa duyurmuş bütün kafirler bunlardan tedirgin olmuşlardır.

Bu memleketin dirhemi Mudleri *Saruhan* İli'nde ki gibidir. Rutlı ise *Mısır*'nkinin altı mislidir. Fiatları bu memleketlerden ucuzdur.

Meyveleri boldur. Hem denizden ve başka illerden gelir hem de verimli topraklarında bol miktarda yetişir.

On üçüncü fasıl

Foça Memleketi:

Burası ikinci kuşağın dokuzuncusudur. Bunun sahibi Orhan bin Menteşe'dir. İdare merkezi Foça şchridir. Mevkii, *Tevâzâ*'nın kuze-yindedir. Bu memleketlerin karşısında Sakız adası var. Foça sahibinin elli kasabası iki yüz kadar kalesi ve müstahkem mevkii olup askeri ise yüzbin veya daha ziyadedir. Bunların kılıçları hiç kınına girdiği görülmemiştir. Ona hiçbir kimse engel olamaz. Düşmanlarıyla daimi surette karada ve denizde savaş halindedirler. Kendisine muhalif olan müslüman veya kafir olsun onu yok eder. Gece ve gündüz at ve gemi sırtından inmeyip başı yastık görmez. Daima savaş halindedir. Kafirlerin gözlerini pek korkutmuştur. Her ne tarafa tevaccüh etseler galip gelirler. Bu durumları çok meşhurdur. Hiçbir kimse ona hiçbir surette muhalif bir harekette bulunamaz. Bu memleketlerde Türk beylerinden Germiyan sahibinin mudara ve müdahale edeceği ve en ufak bir dostluğuna razı olacağı bundan başka bir Bey yoktur. Halbuki o, bunun fevkindedir. Ama hiç şüphe yokki, bunun kuvvet ve kudreti öteki beyliklerden daha üstündür. Bunun makamı bütün beyler arasında bir üstün değeri vardır. Bunun onlar üzerine bir ayrı meziyyeti vardır. Bu memleketin Dirhemi, Rıtlı, Muddu ve fiatları Germiyan'ınki gibidir.

On dördüncü fasıl

Antalya Memleketi:

Burası ikinci kuşağın onuncusudur. Buranın sahibi, Hızır bin Yunus'dur. İdare merkezi Antalya'dır. Bu, DüNDAR'ın memleketi olan *Hamid İli*'nin kuzeyine düşer. Bu memleket deniz kıyısındadır. Buraya gitmek denizden ve gelmekte oradandır. Böylece haberleri deniz yoluyla bize gelir.

Buranın sahibinin on iki şehri vardır. Yirmi beş kalesi, askeri ise sekiz bin atlıdır. Uzun süreli harbe dayanacak savaşçı kişiler değillerdir. Onlardan heybetli güçlü ve kuvvetli kişiler yoktur. Dirhemleri yarım dirhemdir. Halis gümüşden dökülmüştür. Rıtları Mısır Rıtlının dört mislidir. Mudları ise bir Mısır İrdebi kadardır.

Onsekizinci fasıl

Karasar Memleketi:

Burası ikinci kuşağın on birincisidir. Bunun sahibi Zekeriya'dır. Burası gayet dar bir yerdir. *Hamid İli*'nin Kuzey-batısına düşer. İdare merkezi *Karasar*'dır (*Karahisar*). Buranın üç şehri ve on iki kalesi vardır. Askeri ise bin beşyüz atlıdan ibarettir. Adı geçen Zekeriya esasen Antalya'nın sahibi olan Yunus'un kölesiydi. Yunus vefat edince yerine geçen oğluna bu Zekeriya karşı geldi. Onu yenerek burasını eline geçirdi. Buranın Dirhemi, Rıtlı, Muddu Antalya'nunki gibidir.

Onaltıncı fasıl

Ermenek Memleketi:

Burası ikinci kuşağın on ikincisidir. Bunun sahibi *Karaman-oğlu*'dur. İdare merkezi *Ermenek*'dir. Bunun ondört şehri ve yüz elli kalesi vardır. Askeri yirmi beş bin atlıya yakındır. O kadarda piyadesi bulunmaktadır. Meşhur şehirlerinden birisi *Arende* (*Larende*)'dir. Bu büyük bir şehirdir. Birisi de *Alaiyye* şehridir ki, bu şehre halk arasında *Alaya* şehri de derler. Buranın mevkii kuzeydeki Ermenilerin doğusundadır. Bu memleketin halkı ve hükümdarlarının Mısır Sultanımıza karşı olan dostluğu hakkında önceden sizlere bilgi vermiştim. Bunlar Ermeniler ve diğer gayri müslimlerle savaş ederler. Bu yere en yakın bulunan Ermeni şehirlerinden olan *Tarsus* ve *Adana* şehirleridir. Bu şehirler hepsi deniz kıyısına çok yakındır. İşte Türk memleketleri hakkında iki kişiden rivayet ile size naklederek anlatmış olduğum malumat bundan ibarettir. Bu iki rivayet arasındaki farkları da ayrı ayrı beyan ederek belirttim.

Institut kurde de Paris

TRABZON - RUM İMPARATORLUĞUNUN SONU ÖNCESİ SİYASİ GELİŞMELER

Fatih Sultan Mehmet 18 Şubat 1451'de Osmanlı tahtına geçmiştir. Bu dönemin, imparatorluk ve dünya tarihi açısından büyük değişikliklerin de başlangıcı olduğu bilinen bir gerçektir.

Biz, bu çalışmamızda, çağ açan Osmanlı padişâhının, Karadeniz yöresindeki siyasi kuruluşlardan biri olan Trabzon - Rum imparatorluğu'nu Osmanlı hakimiyetine alma teşebbüsleri sırasında Anadolu ve Batı dünyasındaki siyasi ve askerî gelişmelerin tahlilini yapacağız. Fatih'in Anadolu'nun siyasi birliğini gerçekleştirme politikasının bir halkasını teşkil eden Karadeniz yöresinde uyguladığı ilhak teşebbüslerinin bir kesiti olan ve Anadolu Türklüğü için ta baştan beri bir tehlike teşkil eden Trabzon-Rum imparatorluğu'nun Osmanlı topraklarına katılması meselesi yeterince aydınlığa kavuşmamıştır. Bu sebeble araştırmamızda Trabzon'un fethi öncesi Osmanlı - Trabzon - Rum imparatorluğu-Akkoyunlu Candar ilişkilerine dair kaynaklarımızda yer alan bilgileri bugüne kadar ele alınmamış biçimi ile sunmaya gayret ettik. Bunu yaparken de, bilinenleri tekrardan çok yeni kaynaklar ve belgeler ışığında tahlilî bir metodla konuya açıklık getirmek istedik. Konunun yakınlığı dolayısıyla da bu araştırmamızı kitabımıza ek olarak koyduk.

Burada, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, Fatih'e kadar geçen dönemde, Trabzon - Rum imparatorluğu'nun bölgedeki siyasi yaşamı hakkında kaynaklara göre bilgi vermenin yararlı olacağı inancındayız. Çünkü, bu gelişmeler açıklanmadan Osmanlı devletinin I. Bayezid'la başlayan fakat 1402 Ankara Savaşı'yla kesintiye uğrayan, Anadolu'nun siyasi birliğini sağlamaya yönelik politikası gerçek yanlarıyla gün ışığına çıkamaz.

Burada hemen şu noktayı da açıklamak gerektir ki, Fatih'in Trabzon - Rum imparatorluğu meselesini halletme teşebbüslerinin, sadece iki siyasi kuruluş arasında bir mesele olmadığı; konunun, Osmanlı - Akkoyunlu siyasi ve askerî ilişkileriyle içiçe bir bütünlük arzettiği bu çalışmamızda açıkça görülecektir. Nitekim aşağıda izah edilmeye çalışılacağı üzere, 1461 yılına kadar Trabzon - Rum impara-

torluğu'nun Karadeniz bölgesindeki topraklarında tutunmasında en büyük payın Akkoyunlulara ait olduğu kaynaklardaki bilgilerden çıkan bir gerçektir. Çünkü, ta kuruluşundan itibaren Akkoyunlu hükümdarları, (Uzun Hasan dahil) çeşitli faktörlerin etkisi altında Trabzon'un fethine kadar, Trabzon - Rum imparatorlarına karşı takındıkları koruyucu tavırlarında hiçbir değişiklik yapmamışlardır.

IV. Haçlı kuvvetlerinin İstanbul'u 1204 yılında zaptından sonra, Trabzon'a sığınan Komnenos hânedanı mensuplarının kurduğu Trabzon - Rum imparatorluğu, bütün zaafına ve büyük toprak kayıplarına rağmen, Anadolu Selçukluları karşısında varlığını koruyabilmişti. Fallmerayer'in dediği gibi¹ daima, Selçuklu ülkesi hududunda dolaşan her düşman ile birleşen bu küçük devlet, Hülâgü Yakın - Doğu'da görüldüğü zaman, hemen Moğolların yüksek hâkimiyetini tanımak suretiyle istilâdan kurtulabilmiş, hattâ Celâleddin Harizmşah'ın hücumlarından da korunmuştu².

Fakat XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın ilk yıllarında, Selçuklu devletinin tamamen yıkılıp az sonra Moğol - İlhanlı hâkimiyetinin de zayıflaması ile, Anadolu'nun siyasi çehresinin baştanbaşa değişmesi ve "Tevâif-i Mülûk" devrinin açılması, Trabzon imparatorluğu'nun durumunda önemli bir değişiklik yapmıştır.

Gerçekten, Anadolu'nun diğer taraflarında olduğu gibi, Trabzon topraklarını çevreleyen bölgelerde de sivrilen birçok beyler maiyetlerindeki cengâver kuvvetlerle Trabzonlular için büyük bir tehlike arz etmeye başlamışlardı. Bazıları Anadolu Selçuklu devletinin ümerâsı, bazıları ise hareket serbestisine kavuşan ve kendilerine yurt arayan Türkmen boylarının liderleri olan bu beyler sık sık Trabzon topraklarına şiddetli akınlar yapmaya girişmişlerdi. Bunlar arasında bilhassa Akkoyunlu beyleri sivrilmişti³. Daha XIII. yüzyılın ilk yarısında

¹ J. Ph. Fallmerayer, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*. München 1827, s. 93.

² Fallmerayer, s. 118 v.d.: W. Miller, *Trebizond. The last Greek Empire*. London 1926, s. 26, 31 v.d.; Bertold Spuler, *Die Mongolen in Iran. Politik, Verwaltung und Kultur der Ilchanzeit. 1220-1350*. Leipzig 1939, s. 65. Ayrıca bk. Anthony A. M. Bryer, *The Empire of Trebizond and the Pontos*. London 1980.

³ Selçukluların yıkılışından sonra, Anadolu'nun tamamen Türkleşmesini ve fethin tamamlanmasını inceleyen müellifler, bu arada Paul Wittek (Bk. *Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu*, Fahriye Arık terc. İst. 1947, s. 43 v.d.) Trabzon hududunu - Gazi Çelebi'nin faaliyeti müstesna - tamamen ihmal etmişlerdir. Paul Wittek'in müdafaa

Erzurum havalisine kadar çıktıkları anlaşılır⁴ ve Trabzon - Grek kaynaklarında "Âmid Türkleri" "Âmidliler" diye adlandırılan⁵ Akkoyunlular, bilindiğine göre, evvelâ 1341 yılı Ocak ayında Trabzon topraklarına büyük bir akın yapmışlar⁶, aynı yıl içinde bir defa daha başkenti tehdit etmişlerdi⁷. 1343 yılında diğer bir akın, Trabzonluları yeniden korku içinde bırakmıştı⁸.

Bu akınları hangi Akkoyunlu beyinin idare ettiği bilinmemektedir. Fakat çok geçmeden, 1348 yılında yapılan büyük akın dolayısıyla çağdaş Trabzon - Rum tarihçisi Panaretos⁹, açık olarak -Karayülük Osman Bey'in dedesi - Tur Ali Bey'in adını vermektedir¹⁰.

---

ettiği "Gazâ an'anesi" ni bu bölgede temsil eden muhtelif Türkmen beyleri ve Selçuklu ümerâsı hakkında şimdiye kadar yazılanlar için bk. İ. H. Uzunçarşılı, Anadolu beylikleri. Ankara 1937, s. 67: Kâzım Dilcimen, Çanık beyleri : Hacı Emir ve evlâtları, Taceddin ve evlâtları, Altunbaş evlâtları, Taşan oğulları. Samsun 1940, 61 s.; Mevîd Oğuz, Taceddin oğulları. Dil ve Tarih - Coğrafya Fak. Dergisi, VI, 1948, s. 469-487; Emile Janssens, Trebizonde en Colchide. Bruxelles 1969, s. 91 v.d. Anthony A. M. Bryer, Greeks and Türkmens : The Pontic exception. Variorum reprints London 1980, V. Kısım, s. 113-149. Bu konuda en geniş ve yeni bilgiler bu kısımda verilmektedir. Buradan aldığımız, harita, Gazi beylikleri ve Akkoyunlularla akrabalıklarına dair soy kütüğü ve Panaretos'un bununla ilgili kısımların İng. tercümesini makalemizin ekler kısmına almayı yararlı gördük.

⁴ 1332-1334 yılları arasında Anadolu'da bulunan İbn Battuta'nın Erzurum havalisinde birbiriyle mücadele ettiğinden bahsettiği iki Türkmen kabilesi (Seyahat-nâme. Şerif Paşa terc. I, İst. 1335, s. 328), M. H. Yinanç'ın ileri sürdüğü gibi (İA I, s. 253), şüphesiz Akkoyunlularla Karakoyunlulardır (Krş. F. Sümer, İA VI, s. 294).

⁵ Panaretos vekayi-nâmesi : Chronique de Trébizonde. Composée en grec par Michel Panarete, publiée pour la première fois, d'après un manuscrit de Venise, par M. Tafel, à la suite des opuscules d'Eustathe, en 1829 et traduite en français par M. Brosset Jeune. Histoire du Bas - Empire par Lebeau. Nouvelle éd. par M. de Saint - Martin et continuée par M. Brosset Jne. XX, 1836, s. 189. v.d. Bu kaynağın kullandığımız Fransızca tercümesini çalışmamızın ekler kısmına bütünü ile aldık.

⁶ Bu akın hakkında, 20 Kasım 1344'te Venedik senatosunda okunan bir raporda açıklamalar yapılmaktadır. Bk. W. Heyd, Histoire du Commerce du Levant au Moyen-âge. Ed. fr. publ. par Furcy Raynaud. II. Leipzig 1923, s. 103.

⁷ Panaretos vekayi-nâmesi, Brosset terc., s. 485.

⁸ Panaretos, s. 487.

⁹ 1204-1426 yılları arasında geçen vekayii anlatan bu müellif ve eseri hakkında bk. Gy. Moravcsik, Byzantinoturcica. I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Budapest 1942. s. 265.

¹⁰ Panaretos, s. 488-89. Ayrıca bk. İstanbul Fethinden önce yazılmış tarihi takvimler. Yay : Osman Turan. Ankara 1954, s. 80-81.

Savaş gücü olmayan bir orduya sahip olan ve iç gailelerden de başkaldıramayan¹¹ İmparator III. Aleksios, Tur Ali Bey'in, toprak, can ve mal kaybına sebep olan akınlarına karşı hemen hemen esaslı hiçbir mukabelede bulunamamış, fakat sonradan Trabzon için yegâne kurtuluş çaresi olarak kabul edilen bir önleme başvurmuştu : Bu önlem, kendi kız kardeşi güzel prenses Maria'yı Tur Ali Bey'in oğlu Kutlu Bey ile evlendirmesi ve iki taraf arasında kurduğu akrabalık bağları sayesinde dostluk tesis etmek idi¹².

Nitekim 1352 yılının Ağustos'unda Prenses Maria, Kutlu Bey ile evlenmek üzere Trabzon'dan ayrılacaktır¹³. Kutlu Bey'in karısı olduktan sonra Despina Hatun diye anılan bu prensesin¹⁴, Akkoyunlu - Trabzon münasebetlerinin dostane bir şekil almasında büyük bir rol oynadığı anlaşılıyor. Evlenme tarihinden sonra Akkoyunlu akınlarının tamamen durması, iki taraf arasındaki ziyaretler, nihayet Kutlu Bey'in 1365'te Trabzon'a gelişi¹⁵ bunu açıkça göstermektedir.

Ebû Bekr Tahrâni, Fahreddin Kutlu Bey'in, Trabzon imparatorluğu topraklarına saldırıya geçen Türkmen Duharlu oymağı liderinin yenilmesi üzerine "gayret-i diniye sâikası ile" Trabzon'a yürüdüğünü,

¹¹ Bk. Fallmerayer, s. 111 v.d., Emile Janssens, s. 106 v.d.

¹² Panaretos'ta : S. p. Lambros neşri, 1907, s. 278, 281, 284, 286; bk. Gy. Moravcsik, II, s. 161. Kara Yülük Osman Bey'in babası olan bu zât, Ebû Bekr Tahrâni tarafından Fahreddin ünvanıyla anılmaktadır. Mezarı, Bayburt'da Sınır köyündedir. Kitabesi için Bk. Ali Kemali, Erzincan tarihi. İst. 1932, s. 245; Abdürrahim Şerif Beygu, Erzurum tarihi, anıtları, kitabeleri, İst. 1936, s. 255-6. Tur Ali Bey'in de Erzincan içinde medfun olduğu rivayet edilir. Bk. Erzurum tarihi, s. 250.

Trabzon imparatorları, yalnız Akkoyunlulara değil, diğer Türk beylerine karşı da aynı tedbire başvurmuşlardı. Bu arada Bayram Beyoğlu Hacı Emîr, I. Basilios'un kızı Theodora, Emir Taceddin, III. Aleksios'un kızı Eudokia ile Erzincan emiri Tahirten (Mutahharten de diğer bir prensesle evlendirilmişti (Bk. Panaretos; s. 491, 495, 505; Krş. Fallmerayer, s. 124 v. d; Gy. Moravcsik, II, s. 254, 257). Ayrıca bk. yukarıda not 3.

¹³ Panaretos, s. 491; krş. Fallmerayer, s. 123-4; Emile Janssens, s. 114.

¹⁴ Panaretos'ta (Despoinakhat) : Sp. Lambros neşri, s. 281, 285; Brosset terc. s. 495; Gy. Moravcsik, II, s. 111. "khat" hiç şüphesiz "hatun" dan bozulmadır. Despina ad ve ünvanı için bk. Fr. Babinger, Ein Brief Mehmed's II. für des Kloster Hagia Sophia in Saloniki, Eigentum der Sultanin Mara (1459). Byzantinische Zeitschrift (1951), s. 11 v.d. Bu evlenme ve Akkoyunlu - Trabzon ilişkilerinin başlangıç dönemi hk. ayrıca bk. Miller, s. 48 v.d.; M. H. Yinanç, Akkoyunlular İA; Emile Janssens, s. 116-117.

¹⁵ Panaretos, s. 498. Ayrıca bk. Bryer, Greeks and Türkmens, s. 135.

imparatoru yenerek Trabzon havalisini yağma ettiğini, ayrıca imparatorun kızı “Tesbine” (Despina)’yi¹⁶ esir aldığını yazmaktadır¹⁷. Böylece Trabzon - Rum tarihçisi Panaretos’un Prenses Maria ile Kutlu Bey’in evlenmeleri konusunda yaptığı açıklamayı biraz değişik bir ifadeyle, yani prensesin esir alındığını söylemek suretiyle doğrulamaktadır.

İşte bu evlenme ile Trabzon - Rum hânedanı ile Akkoyunlular arasındaki gelecekteki dostluğun temeli atılmış oluyordu. Bu dostluğun Kutlu Bey’in oğlu Kara - Yülük Osman Bey zamanında bir belirtisini görüyoruz :

Osman Bey, 1420 yılından sonra Tahirten (Mutahharten)’in torunu Yâr Ali Bey’in elinde bulunan Erzincan’ı kuşatırken IV. Aleksios da Akkoyunlu kuvvetlerine katılmış ve kalenin fethini kolaylaştırmak için “mancınık, arrade ve kara - buğra” gibi silâhlar getirmiştir¹⁸.

Bu arada, Osman Bey’in IV. Aleksios’un bir kızı ile evlendiği Bizans tarihçisi Dukas tarafından yazılmaktadır¹⁹. Oğlu Ali Bey’in karısı (Uzun Hasan’ın annesi) Sâre Hatun’un da bir Komnenos prensesi olduğu söylenirse de²⁰ doğru değildir. Onun babasının Pîr Ali olduğu bilinmektedir²¹.

İşte Uzun Hasan devrine gelinceye kadar böyle dostane bir gelişme gösteren Trabzon - Rum imparatorluğu - Akkoyunlu münasebetleri, bu hükümdarın günden güne kuvvetlenmeye başladığı sıralarda büsbütün sıklaşmış, hattâ Uzun Hasan, Komnenos hânedanının koruyucusu durumuna geçmiştir. Hiç şüphe yok ki, buna Osmanlı

¹⁶ Hiç şüphesiz Despina’nın diğer bir yazılış şekli.

¹⁷ Ebû Bekr Tahrâni, Kitâb-ı Diyâr-ı Bekriyye. Lugal - Sümer nşr. Ankara 1962, I, s. 12-13; krş. M. H. Yinanç, İA.

¹⁸ Ebû Bekr Tahrâni, I, s. 91-92. Mutahharten hk. bk. Yaşar Yücel, Mutahharten ve Erzincan Emirliği. Ankara 1982.

Bu malûmat, hiç şüphesiz Ebû Bekr Tahrâni’den naklen Hasan Rumlu’da da bulunmaktadır (Ahsenü’t-tevârih, Nûr-ı Osmaniye Ktp. Nr. 3317, vrk. 30a). Krş. W. Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd. T. Bıyıkhoğlu terc. Ankara 1948, s. 28.

¹⁹ Krş. Hammer, GOR II, s. 113; W. Hinz, Uzun Hasan, s. 28.

²⁰ Bk. Hammer, GOR II, s. 113.

²¹ Bk. İbn Tangrı-berdi, Havâdis, Edited by William Popper. A. H. Berkeley-California 1932, s. 513. Bu kaydı ilk defa W. Hinz görmüştür. (Uzun Hasan, s. 28, not 2) Sâre Hatun’un Komnenoslardan olamayacağı hk. ayrıca bk. V. Minorsky, La Perse au XV siècle, s. 19.

tehlakesi ve Fatih'in Trabzon - Rum imparatorluğuna karşı güttüğü politika sebep olmuştur.

II. Sultan Murat'ın Rumeli'deki devamlı meşguliyeti, bütün zaafına rağmen Trabzon'a varlığını korumak imkânını vermişti. Bununla beraber IV. Aleksios'un oğlu İmparator Kalo - Ioannes (1429-1458), II. Murat ölünceye kadar, daima korku içinde yaşamış, II. Sultan Mehmet tahta geçince âdeta sevinmişti.

İmparator, bu sıralarda Trabzon'da bulunan meşhur Bizans tarihçisi Phrantzes'e II. Murat'ın vefatını ve genç şehzâde Mehmet'in tahta çıktığını söylemiş, yeni hükümdarın kendisine dostluk teminatı verdiğinden duyduğu memnuniyeti belirtmişti. Phrantzes ise, II. Mehmet'in büyük bir Hıristiyan düşmanı olduğunu, Rumların devletine ve Doğudaki hâkimiyetlerine bir son vermek istediğini, Bizans'ın zaafı dolayısıyla yakında emellerini gerçekleştireceğini izah etmişti. Kalo İoannes, kendisine mütevekkilâne cevap vermiş, "Allah'ın büyük olduğunu ve II. Mehmet'in kötü niyetlerini iyiye çevireceğini" söylemişti ²².

Olaylar, Fallmerayer'in de belirttiği gibi Phrantzes'in haklı olduğunu gösterdi. II. Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettikten az sonra Trabzon'a karşı politikasını değiştirdi. Çünkü Palailogos hânedanın hâkimiyeti son bulduktan sonra, Komnenos'lular Bizans'ın mümessili ve Rumların meşrû hâmisi durumuna geçmiş oluyorlardı. Nitekim İstanbul'un fethinden sonra birçok Bizans ricali Trabzon'a sığınmayı uygun bulmuşlardı. Bu durumun bile Fatih'i harekete geçirmeye yeteceği, ayrıca devletini sağlam temellere dayatmak için Anadolu hegemonyasını ele geçirmeyi düşünen hükümdarın er geç Komnenos hâkimiyetine de son vereceği muhakkaktı.

Bu arada beklenmedik bir olay, Trabzon'un durumunu büsbütün güçleştirmişti :

Rafizî Türkmenleri etrafına toplamış olan Şeyh Cüneyd, 1456 yılı baharında Trabzon imparatorluğu topraklarına girmiş, Akça - kale'yi almış, karşısına çıkan kuvvetleri bozguna uğrattıktan sonra Trabzon

²² Georgios Phrantzes, *Chronicicon*. I. Bekker nşr. Bonnae 1838, s. 43, ayrıca krş. Fallmerayer, s. 254.

surlarına dayanmıştı²³. Fakat şehre yaptığı hücumlar bir netice vermemiş, az sonra geri çekilmek zorunda kalmıştı. Tam bu sırada, Rum Beylerbeyi Hızır Bey'in Osmanlı kuvvetleriyle Trabzon'a doğru akına çıkması her halde bir tesadüf olmasa gerektir. Çünkü Osmanlı kaynakları bu akının, Cüneyd'i Komnenoslulara ait bölgeden çıkarmak için yapıldığını yazarlar²⁴.

Bu akın neticesinde, Kalo İoannes, senede 2.000 altın haraç vermeyi kabul ederek Osmanlı yüksek hâkimiyetini tanımıştı. Aynı yıl içinde Sırbistan'da meşgul olan Fatih Sultan Mehmet, başkentine döndükten sonra, İmparatorun kardeşi David İstanbul'a gitmiş, bu defa haraç 3.000 altına çıkarılmıştı²⁵. Şeyh Cüneyd hadisesi ile Osmanlıları yakınında görmesinden sonra Kalo İoannes hânedan ve devletin geleceğinin tehlikeye düştüğünü iyice anlamış, içinde bulunduğu kötü durumu düzeltmek için Anadolu içinden ve dışından müttefikler aramaya başlamıştı.

Bu sıralarda Anadolu'da Trabzon gibi her an Osmanlı fütuhatına hedef olması muhtemel görünen Candar - Oğulları beyliği, hattâ Karaman devleti Fatih'e karşı Kalo İoannes'le beraber aynı safta yer alabilirdi. O tarihe kadar cereyan eden olaylar, bilhassa Karamanoğlu İbrahim Bey'in Hıristiyan devletleriyle işbirliği yapması, Kalo İoannes'in de bu devletçiklere ümidle başvurmasını mümkün kılıbilirdi.

Fakat gerek Candar ve gerekse Karaman - oğullarının kuvvetleri sınırlı idi. Kalo İoannes'e taze ve büyük kuvvetlere sahip bir müttefik lâzımdı. Bu müttefik, ancak, Anadolu'nun doğusunda sür'atli hamlelerle hâkimiyetini genişleten ve bir gün Anadolu hegemonyası üze-

²³ Şeyh Cüneyd'in bu hücumu hakkında Bizans tarihçisi Laonicus Chalcocondyles'te (Paris 1866) bulunan geniş tafsilat Fallmerayer (s. 252), W. Miller (Trebizond, the last Greek Empire. London 1926, s. 84-85) ve W. Hinz (Uzun Hasan, s. 20-21) tarafından incelenmiştir.

²⁴ Âşık Paşa-zâde, s. 266-7 : "(Cüneyd) andan Trabzon'a yürüdü, Trabzon beği dahi leşker cem'idüb karşı gönderdi. Trabzon leşkeriyle uğraş ettiler, Trabzon leşkerin kırdılar, Trabzon'un vilayetini harab ettiler. Rûm beğlerbeğisi Hızır Ağa dahi cem'ettiği askerle Cüneyd'in üzerine vardı. Cüneyd işidüb kaçtı, Uzun Hasan'a gitti".

²⁵ L. Chalcocondyles'ten naklen Fallmerayer, s. 255; Hammer, GOR II, s. 57; W. Hinz, Uzun Hasan, s. 22; Fr. Babinger, Mehmed der Eroberer. München 1953, s. 201; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi. Ankara 1982, II, s. 52; S. Tansel. Fatih S. Mehmed. Ankara 1953, s. 262. Louis Bréhier, hadiseyi - yanlış olarak - 1454 tarihinde gösteriyor (Le Monde byzantin. Vie et mort de Byzance. Paris 1947, s. 528).

rinde söz sahibi olmayı düşünen Uzun Hasan olabilir. Bunu iyi Değerlendiren Kalo İoannes, hemen Diyarbakır'a elçiler göndermiş ve Uzun Hasan'ı kendi tarafına kazanmak istemişti.

Uzun Hasan'ın da Trabzon ile işbirliği yapmasında menfaati vardı. Hiç şüphe yok ki, Uzun Hasan devletini büyültürken güney ve doğu hudutlarını emniyet altına alan bu hükümdarın, kuzey Anadolu ile de alâkadar olması tabii idi ²⁶.

Burada, nüfuz altına alınması kolay, zayıf bir devletin bulunması ve Osmanlıların kendilerinden önce harekete geçmeleri ihtimali, şüphesiz Uzun Hasan'ı düşündürüyordu. Bu durumda, onun kolaylıkla nüfuzu altına alabileceği bir müttefik kazanması, böylece ülkesinin kuzey tarafını emniyet altına alması, menfaatlerine uygun düşüyordu.

İşte bu karşılıklı menfaatler sebebiyle iki hükümdar kolayca Osmanlılara karşı anlaşmış, Kalo İoannes bu anlaşmayı büsbütün kuvvetlendirmek için, Uzun Hasan'ın talebine boyun eğerek Kızı Katherina'yı Akkoyunlu hükümdarına vermeyi kabul etmişti. Halbuki o, bu genç ve güzel prensesi İstanbul'a göndermek istiyordu. Uzun Hasan da "çeyiz olarak Kapadokia'yı kopardıktan", yani vaktiyle Trabzon'a bağlı olan topraklar üzerinde, Komnenos hânedanının bütün hukukunu devr aldıktan sonra her türlü yardımı yapacağına söz vermişti ²⁷.

Bu arada Kalo İoannes, kızını Diyarbakır sarayına göndermeden ölmüş (1458), taht o sırada dört yaşında bulunan oğlu V. Aleksios'a kalmıştı.

²⁶ İbrahim Bey, bunun yeni bir örneğini 12 Şubat 1453 tarihinde Venediklilerle yaptığı muahede ile göstermişti. Görünüşte ticari mahiyette olan bu muahede'yle birlikte İbrahim Bey'in göndermiş olduğu mektub "müşterek düşmana" yani Osmanlılara karşı birlikte hareketten bahsediyordu. Bk. S. Romanin, Storia documentata di Venezia, IV (Venezia 1913), s. 523-525; krş. Heyd, II, s. 356-357. Candar-oğullar hk. bk. Yaşar Yücel, XIII-XV. yüzyıllar Kuzey - Batı Anadolu tarihi : Çoban-oğulları Candar-oğulları Beylikleri. Ankara 1980.

1460 Eylülünde Viyana'da Alman Reichstag'ı toplandığı ve Fatih aleyhinde haçlı seferi teşebbüslerinden söz açıldığı sırada, Doğulu müttefiklerden biri olarak Karaman - oğullarından bahsedilmişti. Bk. N. Iorga, GOR II, s. 96. Tam bu sıralarda cereyan eden bir hâdise de, onun er geç bu bölgenin hâkimiyeti mevzuunda Fâtih Sultan Mehmed ile karşılaşacağını göstermişti : 1458 yılı yazında Gürcistan seferinden dönen Uzun Hasan'ın kuvvetleri Kemah ve Şarkî-Karahisar'ı kuşatırken, Fatih Sultan Mehmed her iki kaleye yardım yapmış ve müdafaaya teşvik etmişti. Bu müdahale Uzun Hasan'ı korkutmuştu. Bk. M. H. Yinanç İA.

²⁷ Anlaşma hk. bk. Fallmerayer, s. 261; W. Hinz, Uzun Hasan, s. 29.

Fakat Kalo İoannes'in kardeşi David, Osmanlı tehlikesi karşısında bu küçük çocuğun bir şey yapamayacağı bahanesiyle devletin başına geçmişti.

Böylece yaklaşan Osmanlı tehlikesine karşı Trabzon - Akkoyunlu ittifakının gerçekleşmesinden az sonra yeni imparator David'in bununla da yetinmeyip daha geniş ölçüde ittifak teşebbüslerine giriştiği, Osmanlı istilâsından korkan bütün Doğu hükümdarları ile anlaştığı, hattâ bunlarla beraber Osmanlılara karşı yapılacak mücadelenin lideri durumuna geçtiği ileri sürülür²⁸. Bu hususta, David'in Burgondia dükası Philippe'e yazdığı 22 Nisan 1459 tarihli mektup delil olarak gösterilir.

Ancak çok bozuk kopyaları ele geçmiş olan bu mektupta²⁹ David, Osmanlılara karşı çarpışmaya hazır olan müttefiklerini saymakta ve çıkarabilecekleri kuvvetleri bildirmektedir.

Bunların başında "Rex Persarum" (Pers kralı) diye anılan "Georgius" gelmektedir. Fallmerayer³⁰ den beri muhtelif tarihçiler 60.000 kişilik bir kuvvet çıkarabileceği bildirilen bu "Georgius"u, İmereti kralı olarak kabul etmişlerdir. Fakat bu sırada İmereti kralının II. Bagrati olduğu kat'i bir şekilde bilindiğine göre³¹ "Georgius" ile Kharti kralı VIII. Giorgi'nin kast edildiği anlaşılıyor³². Sonra 20.000 kişilik ordusu ile "Dux Georgianaë" Gorgora (şüphesiz Samçe Atabeği II. Kvarkvare)³³, 30.000 kişilik ordusu ile "Rex Mirigreliae (Mingreliae)", yani Mingreliae kralı Dadian Liparit'i zikredilmektedir.

Bunlardan sonra, mektubun başında özel bir şekilde sözkonusu edilen Hasan Bey'in (Assembech, qui filius fuit Carailuch) de 50.000 kişilik bir kuvvet çıkarabileceğini bildiriyor; ayrıca Karaman ve Sinop

²⁸ Msl. Fallmerayer, s. 262 v.d.; W. Hinz, Uzun Hasan, s. 30 v.d.; Fr. Babinger, Mehmed der Eroberer, s. 198 v.d.

²⁹ Aneas Sylvius (II. Pius)'un muhtelif eserlerinde ve L. Waddingus'ta (Annales Minorum seu Trium Ordinum a. s. Francisco Institorum. XIII, Roma 1735, s. 153) yer alan bu mektup Fallmerayer (s. 264 v.d.) ve Emile Janssens. (s. 147-149) tarafından da iktibas edilmiştir. Biz de eklere mektubun metnini aldık.

³⁰ s. 266.

³¹ Brosset, Histoire de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'au XIXe siècle, traduite du géorgien. II, 1 (St. Petersburg 1849-1858), s. 12, 49; ayrıca bk. W. Hinz, Uzun Hasan, s. 119-120.

³² Bu kral hakkında bk. W. Hinz, Uzun Hasan, s. 120.

³³ Fr. Babinger, Mehmed der Eroberer, s. 197.

hâkimlerinin de Fatih Sultan Mehmet'e karşı yapılacak savaşa katılacakları yazılıyor.

Bütün bu hükümdarların - genellikle kabul edildiği gibi - David'in teşebbüsü ile birleştiği ve Osmanlılara karşı ortak mücadeleye hazırlandığı doğru görünmemektedir. Çünkü söz konusu olan mektupta sadece 20.000 kişilik bir kuvvet ile 30 gemi çıkarabileceğini bildiren David'in bu rakamlar hakikat olarak kabul edilse bile, yine müttefiklerine nazaran çok zayıf bir durumda bulunduğu muhakkaktır. Ancak Trabzon'u çevreleyen küçük bir toprak parçasına sahip olan ve uzun yıllardan beri hiçbir savaş kudreti göstermeyen bir devletçiliğin, imparatorluk unvanını taşımasına rağmen, kendisine her bakımdan üstün olan devletleri Fatih Sultan Mehmet'e karşı sevk ve idaresi altında toplayabilmesi için makul hiçbir sebep yoktur. O halde bu mektup ne gibi bir tarihî vakıayı ifade etmektedir? Bu soruya kat'i olarak cevap vermek zordur. Bununla beraber şu ihtimal üzerinde durulabilir :

Mektupta belirtilen Karaman - oğulları ile Candar - oğulları'nın da her an Osmanlı istilâsından korktukları ve bu istilâyı durdurmak için kendilerine Anadolu içinden ve dışından müttefik aradıkları yukarıda belirtilmişti.

Bu Türk beyleri Uzun Hasan vasıtasıyla Trabzon - Rum imparatorluğu ile temasa geçmiş ve David'in bayrağı altında toplamayı değil, tıpkı Uzun Hasan gibi, Batılı, kudretli müttefikler kazanmak hususunda, Komnenos hânedanı azâlarının Hıristiyan âleminde göreceği alâkadan faydalanmayı düşünmüş olabilirler.

Mektupta ayrı ayrı adları zikredilen Gürcü prenslerinin ise, hiç şüphesiz Trabzon'un muhtemel istilâsından sonra karşılaşacakları tehlikeyi³⁴ gözönüne alarak hem geopolitik şartlar, hem de dinî yakınlık sebebiyle David ile işbirliğine karar vermiş olmaları muhtemeldir.

Bu hususta, 1458 yılında Gürcistan'a şiddetli bir akın yapan Uzun Hasan ve dolayısıyla mahmisi ile iyi geçinmek endişesi de etkili olmuş sayılabilir.

³⁴ Nitekim Fatih Sultan Mehmed, H. 884 yılında Gürcistan'a bir akın yaptırmıştı. Bu husustaki çok mühim kayıt, Tevkii Mehmed Paşa'nın eserinde bulunmaktadır. Bk. M. Halil Yananç, Millî tarihimize dâir eski bir vesika. TTEM, 14 sene (1340), s. 153-154.

Bu arada, oldukça mübalağa edilmekle beraber, hayalperest Minorit râhibi Bologna'lı Ludovico'nun faaliyetinin de hayli önemli bir rol oynadığı muhakkaktır. Papa V. Nikolaus ve III. Calixtus tarafından doğu ülkelerine bu arada İran ve Gürcistan'a gönderilen Ludovico, Roma'da Fatih'e karşı Haçlı seferleri tertibi için uğraşıldığı bir sırada doğuyu çok iyi tanıyan mühim bir şahsiyet olarak hürmet ve itibar görüyordu. II. Pius da papahğa seçilişinden (Ağustos 1458) az sonra, onu yine doğuya gönderdi³⁵. Papa'dan 4 Ekim 1458 tarihli "Creditiv" alarak yola çıkan Ludovico, anlaşıldığına göre, Trabzon, Gürcistan, Karaman ve Uzun Hasan'ı ziyaret etmiş, bilhassa Gürcistan'da faaliyette bulunmuş ve hazırlanacak bir Haçlı seferi için Doğulu müttefikler aramıştı³⁶.

Onun 1460 yılında, David'in Burgondia Dükü Philippe'e yazdığı mektupta adı geçen kralların elçileri ile beraber, Roma'ya gelmesi bu faaliyetinin semeresiz kalmadığını göstermektedir. Bilhassa Gürcistan'da büyük bir itibar ve hürmet kazanan Ludovico'nun, hem bu ülkenin hükümdarları hem de David ve dolayısıyla müttefiki Uzun Hasan ile Batı arasında teması sağladığı görülüyor³⁷.

Sonuç olarak denebilir ki, David, Fatih'e karşı büyük bir "Doğu devletleri ittifakı"nın kurucusu ve lideri olmamış, sadece Ludovico'nun faaliyetine yardımcı durumuna geçerek, Osmanlılardan korkan Müslüman - Türk hükümdarları ile Hıristiyanlar arasında aracı rolü oynamıştır.

İşte böylece ilk defa Fatih'in iktidara gelişinden sonra Trabzon, Uzun Hasan'ı da yanına alarak Osmanlı tehlikesine karşı Batı - Hıristiyan dünyası ile temasa geçmiştir. Filhakika Ludovico ile beraber

³⁵ Bu hususta yapılan teşebbüslerin güzel bir özeti için bk. N. Iorga, GOR II, s. 95-97; ayrıca geniş tefsilat için bk. Rigomera Eysser, Papat Pius II. und der Kreuzzug gegen die Türken. Mélanges d'Histoire Générale. II (Cbij 1957), s. 1-135.

³⁶ Ludovico'nun hayatı ve faaliyeti hakkında verdiğimiz açıklama, W. Hinz tarafından faydalanılmayan şu araştırmaya dayanmaktadır: Moriz Landwehrt. Pragenau, Ludwig von Bologna, Patriarch von Antiochien. Mitteilungen des Instituta für Oesterreichische Geshichtsforschung. XXII (Innsbruck, 1901) s. 288-296. Ayrıca bk. Anthony A. M. Bryer, Ludovico da Bologna and the Georgian and Anatolian Embassy of 1460-1461. Variorum. London 1980, s. 178-195.

³⁷ v. Pragenau, Ludwig von Bologna, s. 290-291.

1460 yılında Roma'ya gelen doğu elçileri arasında³⁸ Uzun Hasan'ın da Mahumet (şüphesiz Mehmet) adını taşıyan bu elçinin bulunduğu görülmektedir. Ludovico'nun rehberliği altında, Tuna üzerinden geçerek Macaristan yolu ile evvelâ Venedik'e gelen elçiler burada çok iyi karşılandılar. Hemen yollarına devam ederek Roma'ya vardılar.

Papa'nın huzuruna çıkan bu elçiler³⁹, şüphesiz kolaylıkla yardım elde edebilmek için temsil ettikleri hükûmdarlar adına ölçüsüz vaatlerde bulundular : Hıristiyanlar bir Haçlı ordusu kurarak Batıdan Osmanlılara karşı taaruza geçtikleri takdirde 100.000 kişilik bir kuvvetle yardıma hazır olduklarını bildirdiler. Pius, elçilere, harp ve ittifak plânlarının gerçekleşmesi için Burgondia Dükü Philippe'e başvurmalarını tavsiye etti⁴⁰. Şahsen de kolaylık göstereceğini ve para yardımında bulunacağını bildirdi.

Ayrıca kendileri için Philippe'e bir tavsiye mektubu yazdı⁴¹. Ludovico'ya da elçilerle beraber Avrupa halkını kral ve prenslerini, üniversiteleri Haçlı seferine teşvik edebilmesi için yeni bir "Creditiv" verdi. Ludovico ve elçiler meşhur Kardinal Bessarion⁴² ile birlikte hemen yola çıktılar. 1461 yılı Mayısında Brüksel'de Philippe'in huzuruna çıktılar. Trabzon elçisi, İmparator David'in Philippe'e yazdığı 22 Nisan 1459 tarihli mektubu sundu.

David bu mektubunda kendisi ile müttefiklerinin çıkarabileceği kuvvetten – Fallmerayer'in gösterdiği gibi – mübalâğa ile bahsediyor, Osmanlılara karşı sefer açıldığı takdirde derhal Doğudan da harekete geçilebileceğini bildiriyordu.

Elçiler, tahta cülusundan (Temmuz 1461) az sonra Fransa kralı XI. Louis'i de ziyaret ettiler. Fakat burada da pek fazla bir şey elde

³⁸ Bu elçilerin adları II. Pius'un Burgondiya dukası Philippe'e yazmış olduğu mektupta zikredilmektedir (Bk. Waddingus, Annales Minorum, XIII, s. 155; listenin tahlili için krş. v. Pragenau, s. 291).

³⁹ Bk. Ludwig Freiherr von Pastor, Geschichte der Päpate im Zeitalter der Renaissance. II (Freiburg 1928), s. 223.

⁴⁰ Philippe'in Osmanlılara karşı güttüğü düşmanca politika için bk. T. G. Djurava, Cent projets de partage de la Turquie. Paris 1914, s. 39-45.

⁴¹ Bu mektubun metni de eklerde verilmektedir. Mektup ayrıca Emile Janssens (s. 149-150) tarafında da kitabına alınmıştır.

⁴² Bu Trabzonlu humanist için bk. H. Vast, Le Cardinal Bessarion. Etude sur la chrétienté et la renaissance vers le milieu du XV e siècle Paris 1878; E. Candal, Bessarion Nicaenus'in Concilio Florentino. Orientalia Christiana VI (1940), s. 417-466.

edemediler; sadece oldukça büyük miktarda para yardımı sağladılar. Az sonra yine Roma'ya uğrayarak yurtlarına döndüler⁴³.

Fakat bu sırada iş işten geçmiş ve David'in teşebbüsü fiili hiçbir sonuç vermeden, Fatih Sultan Mehmet, Uzun Hasan'ın müdahalesini bertaraf ederek çoktan Trabzon'a sahip olmuştu (15 Ağustos 1461)⁴⁴.

Yukarıda görüldüğü üzere ağabeyisi Kalo İoannes'in siyasetine sâdik kalan David, Bizans kaynaklarının bildirdiğine göre⁴⁵, ilk iş olarak yeğeni Katherina'yı Diyarbakır'a göndermişti. Büyük bir merasimle karşılanan Prenses, Despina Hatun adını alarak, Uzun Hasan'la evlendikten sonra da dinini muhafaza etmiş, kısa zamanda Diyarbakır sarayında büyük bir nüfuz kazanmıştı⁴⁶.

Yine Bizans kaynaklarına göre⁴⁷ David, bu evlenme merasiminden sonra Uzun Hasan'a bir elçi göndermiş ve Osmanlılara ödenen haracın kaldırılması için Fatih Sultan Mehmet nezdinde teşebbüse geçmesini rica etmişti. Bunun üzerine, Uzun Hasan hemen İstanbul'a bir sefaret heyeti göndermişti (1459 yılında)⁴⁸. Fatih'in huzuruna çıkan bu heyet David'ten haraç alınmamasını dilemiş, üstelik Timur'un ölümünden sonra Akkoyunlu sarayına gönderilmeyen eğer takımı, halı, seccade

⁴³ v. Pragenau, s. 292.

⁴⁴ Fatih'in bu ittifak teşebbüsünden haberdar olup olmadığını bilemiyoruz. Yalnız Kritovulos'un David'in, hem Uzun Hasan hem de Gürcüler hükümdarı ile birleştiğini, bunun üzerine haraç göndermekten vazgeçtiğini söylemesi dikkat çekicidir (Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni. Karolidi terc. İst. 1328, s. 146).

⁴⁵ Dukas, *Historia*. Bekker neşri. Bonnae 1834, s. 339 ve L. Chalcocondyles'den naklen, Hammer, GOR II, s. 54; N. Iorga, GOR II, s. 98-99.

⁴⁶ 1507 yılında Diyarbakır'da bulunmuş olan bir Venedikli tâcir, yazdığı seyahatnâmenin 9. bölümünü bu kadına tahsis etmiş ve onun hakkında topladığı malûmatı anlatmıştır.

Seyahatnâmenin İtalyanca metni : *Viaggio d'un mercante che fu nella Parsia*. Secondo volume delle Navigazioni et Viaggi di m. Gio. Battista Ramusio. Venetia 1559, vrk. 78-91 (Despina Hatun ile ilgili kısım : 84b-85a).

İngilizce terc. : *The travels of a merchant in Persia. A narrative of Italian travels in Persia in the fifteenth and sixteenth centuries*. Translated and Edited by Charles Grey, 1873, s. 141-207 (Despina Hatun ile ilgili kısım : s. 178-179).

⁴⁷ Krş. Fallmerayer, s. 261; W. Hinz, Uzun Hasan, s. 29. Ayrıca bu müelliflerin faydalanmadıkları Kritovulos'a da bk. (Karolidi terc. İst. 1328, s. 146).

⁴⁸ Fr. Babinger, *Mehmed der Eroberer*, s. 201-202; ayrıca bk. Hammer, GOR II, 548-9.

ve sarık gibi hediyelerin⁴⁹ toptan verilmesini, ayrıca Despina Hatun'un çeyizi olan Kapadokia bölgesinde hiçbir hak iddiasında bulunulmasını istemişti.

Bu talepleri hayret ve hiddetle karşılayan Fatih Sultan Mehmet "Haydi siz rahatça gidiniz, gelecek sene ben kendim gelir, borcumu öderim" cevabını vermişti⁵⁰.

Osmanlı kaynakları Bizans tarihçilerinin anlattığı bu olaylardan hiç bahsetmemektedirler. Yalnız Münecimbaşı, ilk Gürcistan seferi bahsinde olduğu gibi büyük bir kronolojik hataya düşerek H. 871 vekayii arasında Uzun Hasan'ın "Birader-zâdesi Murad Bey'i elçilikle Hakan-ı Rûm Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han hazretleri dergâhına irsal ve Trabzon tekvürü kendüye harac-güzâr olmağla memlekete taarruzdan keyf-i yed buyurmaların rica" ettiğini yazmaktadırlar⁵¹. Bunun müstakil bir Osmanlı rivayeti olmadığı ve Ebû Bekr Tahrâni'den alındığı aşağıda görülecektir.

Şimdi Ebû Bekr Tahrâni'nin bu konuda yazdıklarını inceleyelim :

Tarihçimiz her nedense Katherina ile Uzun Hasan'ın evlenmelerinden hiç bahsetmemekte⁵², buna mukabil Bizans tarihlerinde yer alan sefaret meselesi hakkında alâka çekici bilgi vermektedir.

Onun bildirdiğine göre Uzun Hasan Bey 863 (1459) yılı baharında Tercan Ovasına çıktığı sırada, "Trabzon sultanının kardeşi huzuruna gelmiş ve pek çok mal (hediye) getirmiştir". Az sonra kışı geçirmek üzere Erzincan'a gelen Uzun Hasan "kardeşinin oğlu Murad Bey'i elçilikle Sultan-ı Rûm Mehmed b. Murad Han'a göndermiş, Trabzon'u

⁴⁹ Timur'un Anadolu seferine katılan ve 1403 tarihinde Anadolu'dan ayrılırken, ondan bir emâret menşûru alan Kara - Yülük Osman Bey (Bk. Şerefeddin Ali Yazdi, *Zafer-nâme*. II, Calcutta 1858, s. 506), sonradan, Osmanlı ülkesine akın ve garet yapmaması için muayyen bir para ve hediye alıyordu (Bk. M. Halil Yananç, *İA I*, s. 258). Burada, sonradan gönderilmeyen o hediyeler söz konusu olsa gerektir.

⁵⁰ Dukas'tan naklen Fallmerayer, s. 272; W. Hinz, *Uzun Hasan*, s. 33.

⁵¹ *Sahâyifü'l-ahbâr*, İst 1285, III, s. 160.

⁵² Bu hususta dinî düşünce ve hisler etken olsa gerektir. Katherina'nın müslüman dahi olmadığı düşünülürse (Yukarıda zikredilen Venedikli tâcir 1507'de onun kabrini Diyarbakır'da "kilise kapısının yanında" görmüştü. Bk. *The travels of a Merchant in Persia*. Charles Grey terc. London 1873, s. 146) Ebû Bekr Tahrâni'nin sükûtu bir dereceye kadar, böyle bir sebeple açıklanabilir. Bu müellif, yukarıda gördüğümüz vechile Kutlu Bey'in karısı Despina'dan da ancak esir alındığını kaydetmek suretiyle sôzetmektedir.

kendisine verdiklerini ve cizye ödemeyi kabul ettiklerini bildirmiş ve bu sebeple Trabzon'a taaruz edilmemesini rica etmiştir. Fakat Osmanlı hükümdarı "bu sözlere kulak asmamıştır"⁵³.

Bu kayıt, esas itibariyle Bizans tarihçilerinin ifadesini doğrulamakta ve açıklamaktadır :

a - Ebû Bekr Tahrâni'nin "Trabzon sultanının kardeşi" dediği kimse, şüphesiz Kalo İoannes'in kardeşi David'tir. Onun 863 (1459) yılı baharında Uzun Hasan'ın yanına gelmesi, ya Katherina'nın getirilmesi veya Bizans tarihçilerinin elçi vasıtasıyla yaptığından bahsettikleri tavassut ricası içindir.

b - Uzun Hasan'ın İstanbul'a gönderdiği elçinin hareketi, Ebû Bekr Tahrâni'ye göre 1459 yazına rastlamaktadır. Bu bakımdan da kaynaklar arasında uygunluk vardır.

c - Bizans kaynaklarının, Katherina'nın çeyizi olarak Kapadokia'nın Uzun Hasan'a verildiği hususundaki ifadelerinin izini, Ebû Bekr Tahrâni'ye göre bu hükümdarın Fatih'e gönderdiği haberdeki "Trabzon râbe-mâ dadend" ibaresinde bulmak mümkün olsa gerek. Buradaki Trabzon'dan şehrin değil, "Trabzon ülkesi"nin kastedildiği muhakkaktır.

4 - Bizans kaynakları ve Ebû Bekr Tahrâni elçinin veya elçilik heyetinin Fatih'ten olumsuz cevap alması hususunda da sözbirliği etmektedirler.

Fatih'in gelecek sene sefere çıkacağını, ima eden ve Ebû Bekr Tahrâni'de değil, Bizans kaynaklarında bulunan sözlerine gelince, bunların ne derece hakikatı ifade ettiği biraz aşağıda incelenecektir.

Osmanlı tarihçileri Fatih'in Trabzon seferine çıkış sebeplerini anlatırken, Trabzon yolu üzerindeki Koylu - Hisar'ın⁵⁴ evvelce Hü-

⁵³ Kitâb-ı Diyâr-ı Bekriyye, II, s. 382-386. Belki Katherina'yı da kendisi getirmişti.

⁵⁴ Tokat üzerinden geçen ve İstanbul'u Erzurum ve Trabzon'a bağlayan ana yol üzerinde bulunan (Bk. Franz Taeschner, Das anatolische Wegenetz nach osmanischen Quellen. II, Leipzig 1926, s. 13 v.d., levha 36, 41-44) bu kale Koylu-hisar diye okunmaktadır. Fakat Selçuklu metinlerinde yer alan kalenin (Bk. İbn Bibi, Selçuk-nâme. Th. Houtsma nşr. Leiden 1902, s. 84, 112) isminin Koylu-hisar olduğu muhakkaktır. Bazen de Koyunlu-hisar deniliyor (Kâtip Çelebi, Cihan - nümâ. İst. 1154, s. 424). Kalenin gerek ismi, gerekse mazisi hakkında geniş bilgi almak için bk. A. D. Mordtmann, Anatolien. Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien. Hannover 1925, s. 448-452.

seyin Bey adında bir hâkimi bulunduğunu, Uzun Hasan'ın bir av esnasında bu beyi yakalayarak kale kapısı önüne getirdiğini, halkı tehdid ederek içeriye girmeyi başardığını yazarlar⁵⁵. Rivayete göre Hüseyin Bey "dâmen-i ikbâl-i padişâhî'ye (Fatih'e) tevessül eden erbâb-ı câhdan" idi⁵⁶. Bu sebeple Fatih Sultan Mehmet Koylu - Hisar'ın Uzun Hasan tarafından zaptına çok kızmış ve Rum Beylerbeyi Hamza Bey'i bu kaleyi almaya memur etmiştir. Hamza Bey kaleyi kuşatmışsa da alamamış, fakat maiyetindeki askerlere civarı korkunç bir şekilde yağmalatmıştır. İşte bu olayın üstünden "bir nice yıl"⁵⁷ geçtikten sonra Fatih Sultan Mehmet Koylu - Hisar ve Trabzon fethine çıkmıştır.

Ebû Bekr Tahrânî ise bu konuda, şimdiye kadar tamamen meçhul kalan çok geniş tafsilat vermektedir. Ona göre :

Uzun Hasan, İstanbul'a gönderdiği elçinin olumsuz cevap alması üzerine, hemen oğlu Uğurlu Mehmet'i Koylu - Hisar'ı zapt etmeye göndermiş, genç şehzâde de kısa zamanda bu işi başarmıştır. Bu arada ümerâdan Halil Tavacı'nın maiyetindeki kuvvetler de Melet⁵⁸ kalesini sarmış, kaleyi ve etrafındaki yerleri yağmalayarak pek çok ganimet almışlardır⁵⁹. 863/1459 yılı yaz ve sonbaharında cereyan ettiği anlaşılan bu olaylardan sonra Uzun Hasan kışlamak üzere Diyarbakır'a çekilmiştir (1459/1460 kışı).

Biraz sonra, kış olmasına rağmen, Osmanlıların 20.000 kişilik bir kuvvetle Koylu - Hisar'a yürüdükleri ve kaleyi kuşattıkları duyulmuştur. Bunun üzerine Uğurlu Mehmet Bey, yanındaki kuvvetlerle Karahisar'dan çıkmış, fakat Osmanlılar karşısında dayanamayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Buna rağmen Uzun Hasan, mevsim kış olduğu için herhangi bir teşebbüste bulunmamıştır.

⁵⁵ Msl. Âşık Paşa-zâde, s. 159.

⁵⁶ Hoca Sadeddin, Tâcü't-tevârih, I, s. 476-478; Kemal Paşa-zâde de (Tevârih-i Âl-i Osman VII Defter, Şerafettin Turan nşr. Ankara 1957, s. 192), şöyle diyor: "Mezkûr serdâra ki hazret-i Hudâvendigârın civârında hoş geçüb zeyl-i himâyetine sığınmışdı, mekr ü gadr olub cebr ile vilâyeti elinden alındığına S-iltan-ı âsumân-kadr hayli incinmişdi".

⁵⁷ Âşık Paşa-zâde, s. 159; Neşri de "bu kaziiyenin üzerine hayli zaman geçdi" diyor.

⁵⁸ Eski Melanthius. Bk. W. J. Hamilton, Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia : with some Account of their Antiquities and Geology I (London 1842), s. 267.

⁵⁹ Kitâb-ı Diyâr-ı Bekriyye, II, s. 382.

1460 baharında ise, evvelâ Siirt'i kuşatmaya gitmiş, fakat kuşatma esnasında kendisine Osmanlı kuvvetlerinin yine harekete geçtiği haber verilmiştir. Bunun üzerine kuşatmayı bırakarak hemen Koylu - Hisar'a doğru yola çıkmış, fakat önce Yıldız dağı'na⁶⁰ gelmiştir. Osmanlı kuvvetleri, Uzun Hasan'ın bu bölgeye geldiğini duyunca dağılmışlardır⁶¹.

Hasan Bey'in emriyle "galle-i Sivas" yani Sivas bölgesinde bulunan bütün yiyecek maddeleri ele geçirilerek Koylu - Hisar'a getirilmiştir. Sivas'tan Koylu - Hisar'a çıkılırken "Pambuhlu" (Pamuklu) mevkiinde Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın elçisi gelmiş ve bir kılıç ile çeşitli hediyeler sunmuştur. Bundan sonra Tarmuh'ta (Tarmık yaylası) "ordu-yı hümâyun"a ulaşan Uzun Hasan, bütün Akkoyunlu ulusu ile beraber (bâ tamâm-ı ulus), Osmanlı kuvvetleri üzerine yürüyüşe geçmiştir.

Tam bu sırada Fatih Sultan Mehmet, sulh arzusuyla "Muş Ali" adında bir elçi göndermiştir. Fakat elçinin gelişinden az önce Uzun Hasan da Emîr-i ahur Kasım'ı, Emîr - oğlu Hasan ve bazı nökerler ile birlikte Osmanlı topraklarına akına yollamıştır. Bunlar etrafı geniş ölçüde yağmalamışlar, dönüşte bir yerde (der mahallî) dinlenmek için kaldıkları sırada ansızın bir Osmanlı birliğinin baskınına uğramışlardır. Fakat yapılan çarpışmada Akkoyunlular bilhassa Emîr-i ahur Kasım, Hüseyin İbrahim ve Pîr Ali büyük bir kahramanlık göstermişler, az oldukları halde Osmanlıları yenerek epeyce esir almışlardır. Uzun Hasan yanına getirilen bu esirleri serbest bırakmış ve Osmanlı elçisini "büyük emîrlerinden birisi" olan Hurşid Bey'in refakatinde Fatih Mehmet'e göndermiş, "Trabzon ve civarındaki kalelerle ilgili taleplerini" bildirmiştir. Fatih Mehmet de bu talepleri kabul etmiş, ümerâsına haber göndererek Trabzon topraklarına saldırmamalarını ve bölgeyi Uzun Hasan'ın adamlarına bırakmalarını söylemiştir. İki taraf arasındaki bu anlaşmadan sonra Uzun Hasan, Erzincan ovası'na buradan da kış yaklaştığı için (1460/1461 kışı) Rakka kışlağına çekilmiştir⁶².

⁶⁰ Sivas - Kayseri arasındaki dağlar. Bk. M. Vivien de Saint - Martin, Description historique et géographique de l'Asie Mineure. II (Paris 1852), s. 684.

⁶¹ K. Diyâr-ı Bekriyye, II, s. 384.

⁶² K. Diyâr-ı Bekriyye, II, s. 385-388.

Osmanlı ve Bizans kaynaklarının ifadesi ile Ebû Bekr Tahrâni'nin verdiği bu bilgileri karşılaştıracak olursak :

a - Kalo - İoannes'in ölümünden sonra David'in başvurusu üzerine Uzun Hasan'ın İstanbul'a elçi göndermesi hususunda Bizans kaynakları ile Ebû Bekr Tahrâni arasında tam bir uygunluk bulunduğu,

b - Osmanlı tarihlerinde Trabzon seferinden "bir nice yıl" önce cereyan ettiği bildirilen ve sarih olarak kronolojisi verilmeyen hadiselerin, yani Uzun Hasan'ın Koylu - Hisar'ı zaptının ve Hamza Bey'in teşebbüslerinin 863/1459 yaz sonu ile 864/1460 yazı arasında cereyan ettiğini,

c - Koylu - Hisar'ı zapt eden şahıs ve zapt ediliş şekli bakımından Osmanlı tarihçileri ile Ebû Bekr Tahrâni arasında fark bulunduğunu,

d - Osmanlı tarihlerinde Hamza Bey'in kumandasında yapıldığı yazılan hücumu, Ebû Bekr Tahrâni'nin de doğruladığını, bu hücumun ona göre 1459/1460 kışında Osmanlıların 20.000 kişi ile giriştiği Koylu - Hisar kuşatması ile birleştirilebileceğini, fakat Osmanlı kuvvetlerinin Ebû Bekr Tahrâni tarafından 20.000 olarak bildirilmesinde, her halde Uğurlu Mehmet'in başarısızlığını mazur gösterme endişesinin âmil olduğunu,

e - Trabzon seferi öncesi çarpışmalar hakkında ancak Ebû Bekr Tahrâni vasıtasıyla bilgi edinebildiğimizi, yalnız Enveri'nin Trabzon seferinin sebeplerine kısaca temas ederken⁶³.

Gelûben Sivas'a ol Uzun Hasan
Zulm kılmış kala mı o anda esen

beyti ile Uzun Hasan'ın Sivas bölgesine yaptığı akını doğruladığını,

f - 1460 baharında Fatih'in iki taraf arasındaki çarpışmaları durdurmak için elçi göndermesinin ve Uzun Hasan'ın kendi elçisi vasıtasıyla bildirdiği isteklerini - tabii geçici bir zaman için - kabul eder görünmesinin normal karşılanabileceğini, çünkü tam o sıralarda Mora seferine çıkmak üzere bulunduğunu⁶⁴ görürüz.

⁶³ Düstur-nâme-i Enveri, M. Halil Yinanç nşr. İst. 1927, s. 99, beyt 5.

⁶⁴ Fatih bu sefere 13 Nisan 1460 tarihinde Edirne'den çıkmıştı. Bk. Fr. Babinger, *Mahmed der Eroberer*, s. 184-185; krş. D. A. Zakythinos, *Ledespota grec de Moré*. Paris 1932, s. 267 v.d.

Fatih Sultan Mehmet, Mora - Rum despotluklarının hâkimiyetine son verdikten ve Napoli kralı V. Alfons'un ölümü üzerine durumu güçleşen Arnavut İskender Bey ile sulh yaptıktan sonra⁶⁵ 1461 yılı kışında serbest kalmış, baharda Trabzon'a doğru sefere çıkmak için hazırlıklara başlamıştı.

Genellikle Osmanlı kaynaklarında, Fatih Sultan Mehmet'in bu sefere çıkmaktaki maksadı Sadr-ı â'zam Mahmud Paşa'ya hitaben söylediği : "Bu benim hatırımda bir nice nesnelere vardır, anı umarım ki ben zaife Allah müyesser eyliye; biri bu kim şol İsfendiyer - oğlu denilen olduğu Kastamonudur, biri dahî Koşlu - Hisar'dır ve biri dahî Trabzondur ve bunlar benim huzurumu giderir, daimâ bunlar benim hayâlimden çıkmaz"⁶⁶ cümleleriyle izah edilir.

Buna göre Fâtih'in Trabzon seferine çıkarken Koşlu - Hisar'ı da zaptetmeyi düşündüğü, dolayısıyla Uzun Hasan ile muhtemel bir çarpışmayı göze aldığı anlaşılmaktadır.

Kemal Paşa - zâde ise, Sinop fethini anlattıktan sonra Koşlu - Hisar'dan bahsederken "bu seferdeki kavline kolay geldi, yol ol yere yakın uğradı; doğruluk üzerine vardı"⁶⁷ demekte⁶⁷, böylece kalenin zaptına sefere çıktıktan sonra, Trabzon yolunda iken karar verildiğini bildirmektedir.

Bizans kaynakları da bu konuda Osmanlı kaynaklarına uygun bilgi vermekte, Msl. Dukas, Fatih'in bir yıl önce Akkoyunlu elçilerine söylediği tehdidkâr cümleleri nakletmek suretiyle, bu seferde Uzun Hasan'ın da hedef tutulduğunu zımnen ifade etmekte, Kritovulos ise, David, Uzun Hasan ve Gürcü (İberia) hükümdarı ile anlaşarak haraç vermemeye ve aradaki anlaşmayı bozmaya teşebbüs edince, hükümdarın aleyhindeki bu tertibin önüne almak maksadıyla onlara (yalnız Trabzon'a değil) karşı sefere çıkmaya karar verdiğini yazmaktadır⁶⁸.

Trabzon - Fatih - Uzun Hasan mücadelesinin genel gidişi bakımından bu nokta üzerinde dikkatle durmamız ve Fatih'in Trabzon'a

⁶⁵ Bk. Kritovulos, Karolidi terc., s. 134; krş. Halil İnalçık, İskender Bey maddesi İA VI. s. 1081.

⁶⁶ Msl. bk. Âşık Paşa-zâde, s. 154-155; Neşri, II, s. 740.

⁶⁷ Kemal Paşa-zâde, s. 192.

⁶⁸ Vie de Mahomet II. A. Dethier Fransızca terc. Monumenta Hungaria Historica, XXI, 2, s. 270; metin, XXI, I, s. 226-7; eserin Türkçesinde bu cümlelerin tercümesi esas metne uymamaktadır. Bk. Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni. Karolidi terc. İst. 1328, s. 146.

doğru yürürken onun müttefiki Uzun Hasan'ı da te'dip etmek niyetinde olup olmadığını, iki taraf arasında baş gösteren çarpışmalarda ilk teşebbüs ve tecavüzün kimden geldiğini incelememiz gerekmektedir.

Şimdiye kadar, genellikle, seferin başından beri Fatih'in teşebbüsü elinde bulundurduğu, Sinop'tan Trabzon'a giderken, önceden verilmiş bir kararla Akkoyunlu topraklarına girdiği kabul edilmiştir⁶⁹. Halbuki önemli bir belge bu konuda bizi biraz daha ihtiyatlı olmaya sevk etmektedir.

Feridun Bey Münşeâtı'nda "Cennet-mekân Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han-ı Gazi hazretleri dergâhına İran şahı Cihanşah Mirza'nın Bağdad'ı zapt ve istilâsında takdim etmiş olduğu nâme" başlığı altında bir mektup⁷⁰ ve buna Fatih'in verdiği uzunca bir cevap⁷¹ bulunmaktadır. Birçok bakımdan önemli olan ve her nedense şimdiye kadar Osmanlı tarihçileri tarafından faydalanılmayan bu mektubunda Fatih "Peder-i aziz" diye hitap ettiği Cihanşah'a evvelâ saltanatı boyunca gösterdiği faaliyeti anlatmakta, ilk defa babasının kendisine saltanatı "tefviz ettiğini", son defa da (derin def'a-i uhrâ) onun vefatı üzerine tahta geçtiğini⁷² söyledikten sonra, İstanbul fethini müteakip "mukateleden tegafül ve tekâsül olunmadığını" Mora ve Semendire'ye sefer yaptığını, kaleler aldığı bildirmektedir. İstanbul'a döndükten sonra da Üsküdar'a geçtiğini ve Tokat'a doğru yola çıktığını, Kastamonu hâkimi İsmail Bey'in isyan ederek, Sinop'a kapandığını, onun üzerine, veziri "Mubarizü'd-devle ve'd-din" Mahmut Paşa'yı gönderdiğini, neticede teslim olduğunu ve ordugâha (maasker-i zafermakar) getirildiğini, Mahmut Paşa'nın iltimasıyla günahının affedildiğini yazmaktadır⁷³.

⁶⁹ Msl. son olarak bu mevzua temas eden müellifler : V. Minorsky, EI IV, s. 1124; W. Hinz, Uzun Hasan, s. 118; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi, II, s. 53; S. Tansel, Fatih S. Mehmed, s. 264; Fr. Babinger, Mehmed der Eroberer, s. 205.

⁷⁰ Münşeâtü's Selâtin. İst. 1274, c. I, s. 251-255.

⁷¹ C. I, s. 255-257. Bu mektupları da önemleri sebebiyle araştırmamızın ekler kısmına aldık.

⁷² Son defa Fatih'in ilk saltanatı konusunda uzun bir araştırma neşreden Fr. Babinger bu mühim kaydı görmemiştir (Bk. Von Amurath zu Amurath. Vor-und Machspiel der Schmach bei Varna. 144. Oriens III, 2. 1950, s. 229-265; krş. A. Erzi, Belleten XIV, 1950, s. 619).

⁷³ Bu malumât Mahmud Paşa'nın yakınlarından Dursun Bey'in ifadesine tamamen uymaktadır. (Bk. Tarih-i Ebu'l-Feth, s. 98-100).

Bu cümlelerin ardından mektubun en önemli paragrafı gelmektedir.

“...Onun günâhını afvettikten sonra Trabzon (ülkesi) kal’alarının fethine azmettik. (Bu kal’alar) Akkoyunlu Hasan Bey’in ülkesine yakındır ve Hasan Bey onunla (Trabzon imparatoru) karabet tesis etmiştir. O yerlerin, adı geçen nâbekâr ve meş’un kâfirlerden kurtarılmasının kolaylıkla müyesser olacağı ümid edilir”.

Bu paragraf, mektubun Sinop fethinden az sonra yazıldığını ve bunu müteakip Fatih’in Akkoyunlu ülkesine değil, Trabzon’a doğru harekete geçtiğini – en mevsûk şekilde – göstermektedir. Eğer Fatih, mektubunda adını zikrettiği Uzun Hasan ile çarpışmayı düşünmüş olsaydı bu konuda susması imkânsızdı. Çünkü mektup Cihanşah’a, yani Akkoyunluların can düşmanına yazılmıştır. Cihanşah’a yazılan bir mektupta harp ilânını ve teveccüh edilen istikameti gizlemekten hiçbir fayda umulamazdı; bilâkis Uzun Hasan’ın arkadan da vurulması ümidiyle durumun bütün açıklığı ve tafsilâtıyla bildirilmesi gerekirdi.

Bu hususu tespit ettikten sonra Trabzon’a yapılan sefer esnasında Akkoyunlularla Osmanlılar arasında cereyan eden olaylar hakkında çeşitli kaynaklarda verilen bilgileri inceleyelim :

Osmanlı kaynaklarından Anonimler⁷⁴ ve Oruç Bey⁷⁵ grubu Uzun Hasan’dan hiç bahsetmeyerek Sinop’tan sonra Trabzon’un alındığını yazmakla iktifa eder, hatta Koylu - Hisar’ın fethinden bile bahsetmez.

Neşri-Aşık Paşa-zâde grubu⁷⁶ ise Fatih’in Koylu - Hisar’ı feth ettikten sonra Erzincan tarafına yürüdüğünü, bunun üzerine Uzun Hasan’ın annesi Sâre Hatun ve Çemişkezek Bey’i Şeyh Hasan’ı “begayet eyü armağanlar” ile elçi olarak gönderdiğini, “Bulgar yanında” bulunduğunu, Fatih’in kendilerine hürmet ve itibar gösterdiğini yazar. Fatih ile Sâre Hatun arasındaki – mektep kitaplarına kadar geçen – malûm konuşmaları naklettikten sonra Trabzon’da ele geçen ganimetlerden pek çoğunu Sâre Hatun’a ve Şeyh Hasan’a verdiğini bildirir.

⁷⁴ Die altosmanischen anonymen Chroniken. Fr. Giese nşr. Breslau 1922, s. 113.

⁷⁵ Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch. Babinger nşr. Hannover 1925, s. 125.

⁷⁶ Neşri, II, s. 746; Aşık Paşa-zâde, s. 160.

Neşri ve Aşık Paşa - zâde'nin verdiği bilgileri tekrarlayan Kemal Paşa - zâde, ayrıca Sâre Hatun'un sefere iştirak ettirilmesi üzerinde duruyor ve bunun sebebini şu satırlarla izah ediyor ⁷⁷ :

"... Anı (bu) sefere bile alub gitmeden, icâzeti maslâhatın te'hîr etmeden garaz, Türkmân'un ki şânları terk-i âmân, ahd u peymân bilmez tâyîfedür gadr ü mekrinden emin olmakdı; civarlarında olan diyâr, çeri seferden dönüp yerine gelince şerr ü şûrlarından berî olub huzûr bulmakdı..." diyor.

İdris-i Bitlisi ise ⁷⁸, bu kaynaklardan ayrı bilgi vermektedir. Ona göre Trabzonlular Uzun Hasan'dan yardım istemişlerdir. Bunun üzerine Uzun Hasan Erzincan ve Kemah dağlarına çekilmiş, sık sık Osmanlı kuvvetleri üzerine akın yapmaya başlamıştır. Bu arada Gedik Ahmed Paşa kumandasındaki bir kısım Osmanlı kuvvetleri Erzincan yakınında, Munzur dağında Hasan Bey'in amcazâdesi Hurşid Bey'in kurduğu pusuya düşmüştür. İki taraf arasında başlayan çarpışma Gedik Ahmed Paşa kuvvetlerinin galebesiyle sona ermiştir. Fatih Sultan Mehmet bunu haber alınca kızmış ve Uzun Hasan'ın üzerine yürümeye karar vermiştir. Korkuya düşen Uzun Hasan hemen annesini göndermiş, Mahmut Paşa'nın tavassutu ile Osmanlı hükümdarı teskin edilmiştir. Fatih de bir elçi göndermiş ve Uzun Hasan'ın sefere bizzat iştirak etmesine bazı maniler çıktığı anlaşıldığından Sâre Hatun'u sefer sonuna kadar yanında bulunduracağını bildirmiştir ⁷⁹.

Dursun Bey ⁸⁰, Sinop fethinden sonra Uzun Hasan'ın ülkesine doğru yürüyüşe çıktığını, Koylu - Hisar'ın ele geçirildiğini, Erzincan'a yakın Yassı - Çimen yaylağına geldiğini, ertesi gün Erzincan ovasına inmeye hazırlandığını, tam bu sırada Uzun Hasan'ın annesini "bir nice mu'temedleriyle" o gece gönderdiğini, bunların geceleyin Mahmut Paşa ile buluşup "istişfa'idüp eline ayağına" düştüklerini, Paşanın da durumu Fatih'e bildirdiğini, Fatih'in Uzun Hasan'ı affet-

⁷⁷ Kemal Paşa-zâde, s. 194.

⁷⁸ Heşt Bihişt. Nûr-ı Osmaniye. Ktp. Nr. 3209, vrk. 408a (Dâstan-ı yazdehum ez fütühât-ı meysere-i mübeşşere-i Sultani der zikr-i teveccüh-i Sultan be-gazâ-yı Trabzon ve müsâdefet-i Hasan Bey derân tarik ve inhizâm ez musâdemet-i sipâh-i nusret-şîâr...).

⁷⁹ Bu rivayet az farkla Hoca Sadeddin tarafından naklediliyor (Tâcü't-tevârih, I, s. 477-478).

⁸⁰ Tarih-i Ebu'l-Feth, s. 100-101.

tiğini, fakat Uzun Hasan “sevâb-ı gazâdan ve avâtıf-ı husrevâ-neden behremend” olmadığına göre vâlidisi kendi yanında kalmasını istediğini, bunun üzerine Trabzon’a yürüyüşe çıkıldığını yazmaktadır.

Enverî ise ⁸¹ Koşlu - Hisar’ın fethinden sonra Uzun Hasan’dan “hâr ve zâr” bir elçinin geldiğini, bu elçi dönerken ardından “3.000 erle” Hamza Bey’in de gittiğini, Uzun Hasan’ın Munzur dağında olduğunu tahkik ettiğini, fakat Uzun Hasan’ın bir şey yapamadığını ve anasını elçi olarak gönderdiğini söylüyor.

Hacı Halil-i Konevî ve Meâlî’de hiç tâfsilat bulunmamaktadır ⁸².

Bizans kaynaklarından en ayrıntılı bilgi verdiği anlaşılan Kritovulos ⁸³, Fatih’in Trabzon üzerine yürüdüğünü duyan Uzun Hasan’ın Osmanlı ordusunun hareketine mani olmak için askerlerini topladığını ve “Taurus” dağı boğazlarına geldiğini, Fatih’in bu durumdan haberdar olunca Uzun Hasan’ın hükümet merkezi Tigranokerta’ya ⁸⁴ ulaşan sarp yolu takibe başladığını, Mahmut Paşa’yı önden göndererek stratejik bakımdan mühim olan tepe ve boğazları tutturduğunu, yolları tesviye ettirdiğini söyledikten sonra yürüyüş nizâmı hakkında geniş tâfsilat veriyor. 17 gün zarfında dağlık bölgeyi geçen Fatih’in nihayet ovaya inerek Tigranokerta yanında ordugâh kurduğunu, bunu duyan Hasan Bey’in hayret ve dehşete düştüğünü, annesini pek çok hediye ile elçi olarak gönderdiğini ve af dilediğini, Fatih’in bu talebi kabul etmekle beraber elçiyi sefer sonuna kadar yanında alıkoyduğunu yazmaktadır.

Chalkokondyles de Sâre Hatun’un sefaretine uzun cümleler ayrılarak Fatih ile olan konuşmalarını nakletmektedir.

Fatih’in Trabzon seferi hakkında önemli kaynaklardan biri de meşhur Trabzonlu âlim Georgios Amiroutzes’in Kardinal Bessarion’a yazmış olduğu mektuptur ⁸⁵. G. Amiroutzes bu mektubunda Sinop’un

⁸¹ Düstur-nâme-i Enverî, s. 99.

⁸² R. Anhegger, Halilü’l-Konevî’nin Tarih-i Âli Osman’ı, İst. Üniv. Tarih Dergisi II, 3-4 (1952), s. 68; Meâlî, Hünkâr-nâme. Topkapı Sarayı, Hazine Ktp. Nr. 1417, vrk. 7 b.

⁸³ Karolidi terc., s. 152-153.

⁸⁴ Tigranokerta’nın Meyyafarîkin’e tekabül ettiği, fakat bazı kaynaklarda Diyarbakır’a da bu adın verildiği görülüyor (Bk. M. J. Saint - Martin, Memoires historiques et géographique sur l’Arménie. I, Paris 1818, s. 171-173). Fakat burada her halde Erzincan yerine kullanılıyor.

⁸⁵ Bu mektubun metni M. Boissonnade tarafından neşr edilmiştir : Anecdota Graeca V (1809), s. 387-401. Brosset’in Fransızca tercümesi için bk. Lebeau, Hist.

düşmesinden sonra donanmanın Trabzon'a Fatih Sultan Mehmet'in de "Kapadokia ve Mesopotamya hükümdarı"nın (yani Uzun Hasan'ın) memleketine doğru yola çıktığını, onun evvelâ buna inanmadığını, fakat durumu yakından görünce şaşırıp kaldığını yazmakta, kendi kuvvetlerini zayıf bulduğundan muharebeye cesaret edemediğini, topraklarını boşaltarak geri çekildiğini ve ancak küçük çarpışmalara giriştiğini bildirdikten sonra, bu durumda Trabzon'u kolayca ele geçirebileceğini gören Fatih'in memnun olduğunu söyleyerek Trabzon kuşatmasını anlatmaya başlıyor.

Çeşitli kaynakların verdiği bilgilere kısaca işaret ettikten sonra, şimdi de Ebû Bekr Tahrânî'nin ifadesini özetleyelim⁸⁶:

"Uzun Hasan Rakka kışığında iken Cihanşah'ın elçisi gelmiş ve iki taraf arasında sulh yeniden tekid edilmiştir. Biraz sonra Fatih'in "Diyar-ı Ermen"e doğru sefere çıktığı duyulmuştur. Bunun üzerine Uzun Hasan hemen harp hazırlığına başlamış ve etraftan asker toplamıştır. Kastamonu'nun fethi ve İsmail Bey'in hapsedildiği iştilince, bütün Akkoyunlu kuvvetleri, Osmanlı sultanının Diyarbakır'a yürümekten vazgeçtiğini sanmışlar ve yerlerine dönmüşlerdir. Fakat biraz sonra onun yürüyüşü devam ettiği öğrenilmiştir. Uzun Hasan da yeniden kuvvetlerini toplamıştır.

Bu arada Sultan Mehmet Koylu - Hisar'ı muhasara etmiş, buradaki Akkoyunlu darugası Yâr Ali Bey, ahaliye bir zarar gelmemesi için "ahd u misak" ile kaleyi teslim etmiştir. Bundan sonra Osmanlı ordusu Erzincan'a doğru yürümüştür. Akkoyunlular Urum - Saray'a, Osmanlılar ise Yassı - Çimen'e konmuşlardır. Tam bu sırada Akkoyunlu karavulları Fatih Sultan Mehmet'in ertesi gün Erzincan ovasına ineceğini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Uzun Hasan kendi adamlarından Yusuf, Mihmâd, Yâr Ali, Emîr Ömer Beyleri, Şehzâde Halil'in nökerlerinden de Hamza ve Aziz'i 2.000 süvari ile Eşgird'de pusuya koymuştur. Kendisi de 2.000 süvari ile daha geride beklemiştir. Osmanlılardan Dulkadir - oğlu Şehsuvar Bey, Ankara ve Bursa valileri (sancak beyleri) Selman ve Ferhad Beyler, 20.000 kişi ile Eşgird'e gelmişlerdir. Burada iki taraf arasında şiddetli bir muharebe başlamıştır. Muharebe esnasında Yusuf ve Mihmâd Beyler büyük yararlık

du Bas - Empire, XXI, s. 323-330. Gy. Moravcsik, Byzantinoturcica, I, s. 139'da bu mektuptan bahsedilmemektedir.

⁸⁶ Kitâb-ı Diyâr-ı Bekriyye, II, s. 389 v.d.

göstermişlerdir. Mihmâd Bey Bursa sancak beyini attan düşürmeye ve esir almaya muvaffak olmuştur. Bu arada Osmanlıların sancağı ele geçirilmiş ve parça parça edilmiştir. Böylece yenilen ve perişan olan Osmanlı kuvvetleri Fatih'in ordugâhına dönmüşlerdir. Uzun Hasan Bey'in müdahalesine de lüzum kalmamıştır. Fatih de ümerâsının bu mağlubiyeti üzerine, arabaları için yolları düzelttirdiği halde geri çekilmeye karar vermiş ve Kelkit'e doğru hareket etmiştir. Bundan sonra bir elçi göndererek "Benim müslümanlarla ihtilâf ve niza'ım yok. Maksadım Trabzon gazâsına gitmektir" diye haber salmıştır. Uzun Hasan Bey Sakal-tutan yolundan ilerlemiş ve Osmanlı ordusunun önünü kesmek istemiştir. Bu arada Akkoyunlu bahadırları Osmanlılar üzerine müteferrik akınlar yapmaya ve esir almaya devam etmişlerdir. Fakat Uzun Hasan, Fatih'in niyetinin Trabzon'a girmek olduğunu duyunca askerlerini bu gibi hareketlerden menetmiştir. Sare Hatun, Mevlâna Ahmed ve diğer ulemâ, Fatih Sultan Mehmet bir İslam padişâhı olduğu ve gazâyâ gittiği için kendisiyle münazaaya girişmek şeriata mugayyirdir diye karar vermişler, sulh yapılmasının uygun düşeceğini ileri sürmüşlerdir. Fatih de yine elçi göndermiş, "Vâlîde-i Sahib-kıran (Sâre Hatun) sulh için gelirse, karşılığında Trabzon'u bırakırım" demiştir. Bunun üzerine Uzun Hasan Sâre Hatun'u, Fatih de Kutlu - Şah oğlu'nu göndermiştir. Böylece arada barış sağlanmışır.

Fakat Fatih sözünde durmamış, Trabzon'u fethetmişir. "Cebhânesi ve ordugâhı boş kaldığı halde, sözüne sâdik kalan Uzun Hasan hiçbir taarruzda bulunmamış ve ordusunu toplayarak Gürcistan gazâsına çıkmıştır."

Esas itibariyle Kitâb-ı Diyâr-ı Bekriyye'den faydalanmış olan Hasan Rumlu⁸⁷ ayrıca, Fatih'in Koylu - Hisar'ı zaptından sonra Uzun Hasan'ın 10.000 kişilik bir kuvvetle Kemah dağlarına çekildiğini, "etrâf ve cevânib" den Osmanlı ordusuna saldırdığını, fakat Fatih'ten korktuğu için meydana çıkmadığını söylüyor; Ebû Bekr Tahrânî'nin bildirdiği savaşı anlatıyor; Yusuf Bey'in de Uzun Hasan'ın "biraderzâde"si yani meşhur Yusufça Mirza olduğuna işaret ediyor. Savaş neticesinde 200 Osmanlı askerinin katli ve 60'ının da esir edildiğini, birkaç gün sonra da Hasan Bey'i Erzincan yakınındaki Munzur dağında, amca - zâdesi Hurşid Bey'i pusuya koyduğunu, fakat Gedik

⁸⁷ Ahsenü't-tevârih, vrk. 86 a-b.

Ahmet Paşa'nın Hürşid Bey'i mağlup ettiğini söylüyor; bundan sonra Heşt Bihişt'in ifadesini aynen tekrarlıyor. Böylece onun Kitâb-ı Di-yâr-ı Bekriyye'deki bilgi ile Osmanlı rivayetini birleştirmeye çalıştığı anlaşılıyor.

Şimdi bütün bu rivayetlerden bir sonuç çıkarmaya çalışalım :

a - Fatih'in Sinop'tan hareketi ânında Uzun Hasan ile ciddi bir çarpışmayı göze almadığı ve sadece Trabzon fethini düşündüğü, yukarıda incelediğimiz mektuptan anlaşılıyor.

b - Fatih bu mektupta Tokat'a tevaccüh ettiğini bildirmektedir. Filhakika Tokat, Trabzon'a giden yolların kavşak noktasıdır. Bu yollardan biri kuzeye, Niksar'a doğru uzanmakta Baş - Çiftlik mevkiinden az sonra iki kola ayrılmaktadır.

Bu kollardan birisi daha kuzeye kıvrılmakta ve Karadeniz kıyı yolu ile birleşmektedir. Diğer kol ise Koylu - Hisar üzerinden Erzurum'a, oradan Bayburt ve Trabzon'a uzanmaktadır.

İkinci yol, daha aşağıdan Kelkit vadisinden geçmekte, Koylu - Hisar'ın altından Erzincan ovasına gitmektedir. Bu yoldan ayrılan bir kol Şiran'ı ovaya bağlamaktadır. Şiran'dan da Trabzon'a çok sarp bir yoldan çıkmak kabildir⁸⁸.

Tokat'a gelen Fatih'in Uzun Hasan'ın Ebû Bekr Tahrâni'den tafsil edilen hazırlıklarını duymamış olması imkânsızdır. Bu sebeple hem Akkoyunlu kuvvetleri hakkında bir fikir edinmek, hem de arkasını emniyete almak için Koylu - Hisar'a yürümeye karar vermiş olsa gerektir. Koylu - Hisar'ın kolayca alınmasından sonra da ihtiyatla Kelkit vadisini takip etmiş, bir müddet sonra vadiden ayrılarak her halde Çimen dağları üstünden Erzincan ovasına inmek istemiştir.

c - Uzun Hasan ise Cihanşah ve Ebû Said ile yaptığı kat'î neticeli savaşlarda, hatta Başkent (Otlukbeli) muharebesinde kullandığı tabiye ile birden Osmanlı kuvvetlerinin önüne çıkmamış, hasmını büsbütün sarp ve dağlık bölgeye çekinceye kadar sadece keşif akınları yaptırmıştır.

d - Osmanlı Ordusu Yassı - Çimen'e gelip Çimen dağlarından Erzincan ovasına ineceği sırada Uzun Hasan'ın öncü kuvvetleri hücumla geçmişlerdir.

⁸⁸ Bu hususta malûmat almak için bk. Fr. Taeschner, Das anatolische Wegenetz nach osmanischen Quellen. II (Leipzig 1925).

Ebû Bekr Tahrâni tarafından tafsilâtle anlatılan bu hücumun Osmanlı kaynaklarında Hurşid Bey kumandasındaki kuvvetlerle yapıldığı bildirilen hücumdan başka olup olmadığı kat'î bir şekilde anlaşılamıyor.

Bunları ayrı ayrı zikreden Hasan Rumlu'nun ifadesi, Osmanlı ve Akkoyunlu rivayetini birleştirdiğinden, hususi bir değer taşımamaktadır.

İlk çarpışmadan sonra ikinci bir çarpışma, yani Gedik Ahmet - Hurşid çarpışması olsaydı, Ebû Bekr Tahrâni bundan muhakkak bahsedirdi kanaatindeyiz. Her ne kadar Akkoyunluların mağlubiyetiyle bittiği için Uzun Hasan'ın saray tarihçisinin tarafgirlik yapacağı düşünülebilirse de, böyle bir düşünce Ebû Bekr Tahrâni için pek kolay vârid olamaz. Çünkü bu zât hakikata sadık kaldığını muhtelif vesilelerle göstermiştir. Meselâ daha yukarıda görüldüğü vechile Şehzâde Uğurlu Mehmed'in Osmanlı kuvvetleri karşısında dayanamayıp geri çekildiğini açıkça yazmıştır.

Osmanlı kaynaklarında galibiyetle bittiği söylenen çarpışma Ebû Bekr Tahrâni'nin bahsettiği çarpışma ile bir kabul edilse de, yine Akkoyunlu tarihçisinin ifadesini esas almak daha doğru olur. Çünkü, Hurşid Bey çarpışmaya iştirak etseydi, çok geniş bilgi veren Ebû Bekr Tahrâni'nin bu zâttan bahsetmesi gerekirdi.

Ne olursa olsun, Trabzon seferi sırasında Akkoyunlularla Osmanlılar arasında ilk çarpışmanın Osmanlı kuvvetleri aleyhinde netice verdiği kolayca tahmin edilebilir. Çünkü Fatih bu çarpışmalardan sonra daha ihtiyatlı hareket etmiş ve Erzincan'a doğru yürüyüşten vazgeçerek kuzeye, Ebû Bekr Tahrâni'nin dediği gibi Kelkit'e doğru çıkmıştır.

Fatih, Uzun Hasan kuvvetlerini kolayca bertaraf etse veya edebileceğini umsaydı bu çok dağlık bölgeye girmez, Erzincan üzerinden geçtikten sonra Tercan ovasından kuzeye yönelebilirdi.

Halbuki bütün Osmanlı ve Bizans kaynakları Trabzon'a gidilirken çok güçlük çekildiğini bildirmek suretiyle zımnem Ebû Bekr Tahrâni'yi doğrulamaktadırlar.

e - Ebû Bekr Tahrâni'nin iki tarafın da sulh arzusu izhar ettiği hususundaki ifadesi doğru görünmektedir. Çünkü gerek Fatih ve gerekse Uzun Hasan kat'î neticeli bir savaşa girişmeyi göze alamamışlar, karşılıklı olarak birbirlerinden çekinmişlerdir.

Ne Uzun Hasan, Fatih'i Trabzon fethinden vazgeçirmek için kat'î bir teşebbüste bulunmuş, ne de Fatih onu tamamiyle bertaraf etmeye çalışmıştır. Esasen Fatih için ilk hedef Trabzon'un fethidir.

f – Üstünlüğün Fatih'te kaldığı ve Uzun Hasan'ın “şefaât” dilediği hakkındaki Osmanlı rivayeti kolaylıkla kabul edilemez.

Çünkü Fatih'in bütün Trabzon seferi boyunca Uzun Hasan'dan korktuğu, onun arkadan yapabileceği bir taarruzdan çekindiği, – İbn Kemal'in çok güzel belirttiği gibi – adeta Sâre Hatun'u bir rehine olarak yanında bulundurmasından anlaşılıyor.

g – Ebû Bekr Tahrâni'nin Fatih'in “Sulh için Sâre Hatun gelirse Trabzon'dan vazgeçerim” dediği ve sonra sözünde durmadığı hakkında verdiği bilgi ihtiyatla karşılanmalıdır. Ona bakılırsa, Fatih, her halde Sâre Hatun'u yanına aldıktan sonra, Uzun Hasan'a dirsek çevirmiştir.

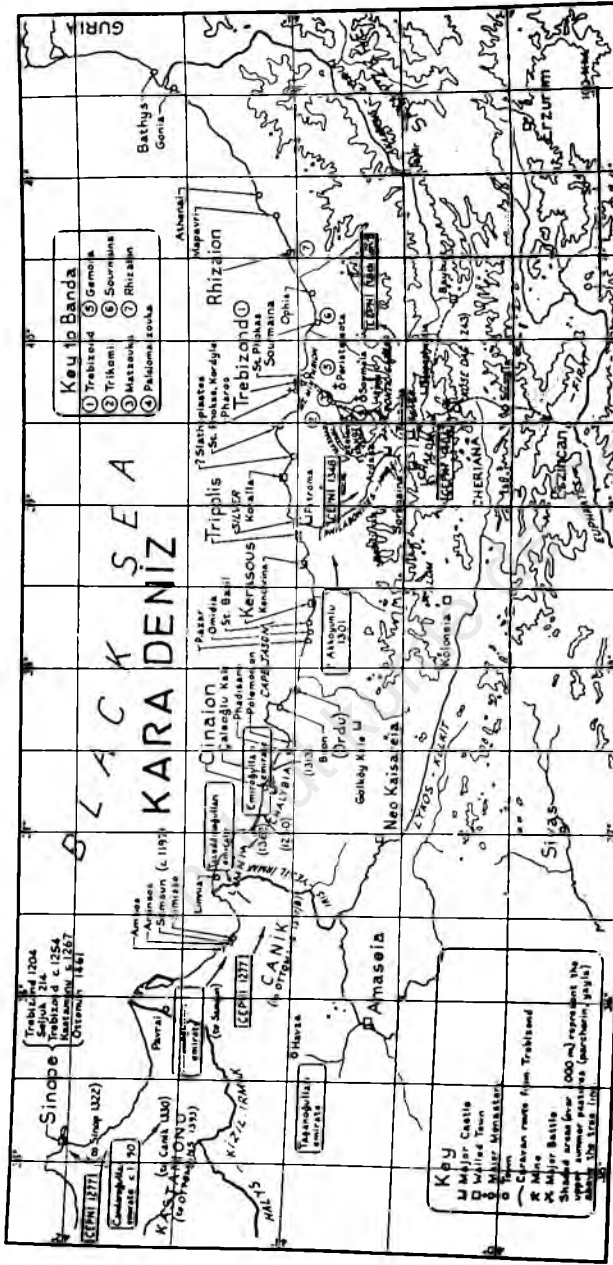
Bununla beraber Fatih'in bazı şeyler vaad etmiş olması muhtemeldir. Çünkü Osmanlı kaynaklarında, fetihten sonra birçok malın Sâre Hatun'a verildiği kaydediliyor.

Sonuç olarak denilebilir ki : Uzun Hasan, Trabzon seferinde kendi menfaatlarını da ilgilendiren bölgelerde, bir rakip olarak Fatih'in karşısına çıkabileceğini göstermiş, fakat ilk teşebbüsü gerek Osmanlı kuvvetlerinin üstünlüğü ve gerekse Fatih'in zekâsı karşısında müsbet bir sonuç vermemiş ve Fatih'in kararlı politikası sonucu Trabzon - Rum imparatorluğu tarih sahnesinden silinmiştir. Böylece Rum tebaası üzerinde kayıtsız şartsız otoritesini sağlayan Fatih, Anadolu'nun siyasi birliğini tamamlama yolunda önemli bir adım atmıştır. Ne var ki, Uzun Hasan'ın bu başarısızlığı onun geleceğe yönelik plânlarını değiştirecek kadar önemli olmamıştır⁸⁹.

⁸⁹ Trabzon yolundaki hâdiseler hakkında şimdiye kadar yazılanları (Msl. Hammer, GOR II, s. 54 v.d.; Zinkeisen, GOR in Europa. II, Gotha 1854, s. 327 v.d.; Fallmerayer, s. 285 v.d., N. Iorga, GOR II, s. 98 v.d.; W. Hinz, Uzun Hasan, s. 117-118; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi II, s. 54 v.d.; S. Tansel, Fatih S. Mehmed, s. 261 v.d.; Fr. Babinger, Mehmed der Eroberer, s. 205 v.d.; Emile Janssens, Trébizonde en Colchide, s. 140 v.d.; Ş. Tekindağ, Trabzon maddesi, İA.) verdiğimiz bu malûmata göre düzeltmek ve tamamlamak gerektir sanırız.

Bu araştırmamızın ekler kısmında iki mektubun tıpkı basımını vermekteyiz. İlk defa tarafımızdan bilim aleminin istifadesine sunulan bu mektuplar Uzun Hasan'ın (H. 875-1471 M) yılındaki Anadolu seferi ile ilgilidir. Bu önemli seferle ilgili Osmanlı kaynaklarında hiçbir bilgi yer almamaktadır. Üzerinde çalıştığımız ve aynı yılda yazılmış bu mektuplardan ilki Rodos, diğeri ise Kıbrıs hâkimine gönderilmiştir. Bu sefere dair Akkoyunlu Saray tarihçisi Ebû Bekr Tahrâni'nin, eserinde verdiği bilgileri de doğrulamaktadır.

EKLER I: Trabzon - Rum İmparatorluğu ve komşuları Türkmenleri gösteren harita.

Bk. Anthony A.M. Bryer, The Empire of Trebizond and the Pontos. V, London 1980, s. 132-133.

VIII. Son fils Andronice (II), Grand-Comnène, lui succéda et fit périr ses deux jeunes frères, kyr Michel Azakhoulon et kyr Georges Akhpoûgnis. Après un règne d'un an et huit mois, il mourut, le mercredi 8 janvier 6860 (1332).

IX. Son fils kyr Manuel (II) Grand-Comnène, âgé de huit ans, lui succéda et ne régna que huit mois. Car, durant cet intervalle, Parizanis vint avec une armée nombreuse jusqu'à Asomato¹. Beaucoup de Turcs furent tués, et le resc s'enfuit en discordes; on leur prit aussi beaucoup de chevaux. C'était au mois d'août de l'an 6850 (1333). Le 22 septembre 6841 (1333) kyr Basile, Grand-Comnène, fils de kyr Alexis Grand-Comnène et second frère de kyr Andronic, arriva de Constantinople. Il s'empara du trône, et fit périr en cette rencontre le grand-duc Lekis Tzaintaze et son fils Zampa, grand-domestique. Quant à son cousin kyr Manuel, il l'exila, et la grande-duchesse Syriakia fut lapidée. Le 13 février, dimanche de l'Orthodoxie, en la même année 6841 (1333), 1e indication, l'empereur Jean, grand-duc, s'étant révolté, tua kyr Manuel d'un coup d'épée. Le mardi 12 septembre, indication 3e, l'an 6843 (1335), la reine kyra Irene Paléologue, fille de kyr Andronic Paléologue, arriva à Trébisonde, et le dimanche, 17 du même mois, kyr Basile (2es) fut sacré roi.

Le vendredi 5 juillet, 4e indication, en l'année 6844 (1336), Sichas, fils de Tamartas, vint à Trébisonde, et il y eut un combat à Akhantaca de Saint-Kith² et à Minthiros. Par la

¹ Les frères de kyr Andronic III et de Manuel II ont été ignorés des Byzantins, et Nicéphore Grégoras leur a donné le nom de usurpateurs. Mais probablement qu'il s'agit ici d'un autre lieu. Mikhaïlo et Alexia II.

² Anatonos, lieu dont la position est incertaine.

³ Manuel, étant fils du frère de kyr Andronic, était son neveu et non son cousin.

⁴ Fille naturelle, surnommée Nic. Grégoras elle par Fallmerayer. Hist. de l'emp. de Trébis., en allemand, p. 176. Son père, Andronic III, Fa-

lologue, empereur de Constantinople, n'avait sans doute eues des filles. Mais probablement qu'il s'agit ici d'un autre lieu. Mikhaïlo et Alexia II.

Le P. Minar parle d'une église de Saint-Cyrille existant à Trébisonde. Mais probablement qu'il s'agit ici d'un autre lieu. Mikhaïlo et Alexia II.

Grégoras n'ont pu être trouvés. Cite. § 39. Cependant Fallmerayer donne un faubourg de Trébisonde nommé un faubourg de Trébisonde. *Reliques*, p. 351.

EKLER III: Panaretos un Frans. tercumesi

Bk. M. Brosset Jeunc. Histoire du Bas-Empire par Lebeau. Nouvelle éd. par M. de Saint-Martin et continuée par M. Brosset XX. 1836, s. 482-509.

ADDITION.

CHRONIQUE DE TRÉBISONDE, COMPOSÉE EN GREC PAR MICHEL PANARÉTÉ, PUBLIÉE POUR LA PREMIÈRE FOIS, D'APRÈS UN MANUSCRIT DE VENISE, PAR M. TAFEL, A LA SUITE DES OPUSCULES D'JUSTATHE, EN 1829, ET TRADUITE EN FRANÇAIS PAR M. BROSSET JEUNE.

N. B. Au lieu de continuer à recueillir ce curieux fragment d'histoire, comme nous l'avons fait dans les volumes précédents (xv, p. 255; xvii, 254, 470; xviii, 280; xix, 86), chaque fois que les destinées de Trébisonde ont eu quelque rapport avec celles de la ville impériale, je pense être agréable au lecteur en le lui présentant d'ensemble. Panarète est un écrivain de la basse grecité; on trouve chez lui beaucoup de ces idiotismes particuliers aux Byzantins, qui sont trop connus pour avoir besoin d'être relevés. Comme historien, Panarète est sec et concis ainsi qu'un faiseur de sommaires. Son texte, d'ailleurs, n'est pas encore tel que M. Tafel se propose de l'établir dans une publication subséquente; il y a en outre beaucoup de lacunes, et plusieurs mots tout à fait barbares qu'il faut désespérer de pouvoir expliquer, même avec Ducange.

Je reprends le récit de Panarète où je l'ai laissé, t. xix, p. 86, et à l'endroit où il peut fournir quelques éclaircissements pour le texte de l'histoire du Bas-Empire, I, cxi, § 34 du présent volume.

VII. Mort d'Alexis (II), Grand-Comnène, le jeudi 3 mai 6838 (1330), après trente-trois ans et trois mois de règne.

grace de Dieu, l'ennemi fut vaincu complètement et forcé à prendre la fuite. Son Ramez, fils de Roustahvi, fut aussi tué. Le dixième jour du mois de mais, commencement du jeûne en l'honneur de la Vierge, il y eut une éclipse de soleil de quatre à sept heures; le peuple se souleva contre le roi, et s'étant rassemblée hors de la citadelle, lança des pierres contre lui. Ceci eut lieu en l'an 6845 (1370), au mois d'octobre, 5e indication. L'an 6847 (1339), naquit kyr Joannév, Grand Comène, surnommé kyr Alexis, second fils de kyr Basile. Cet-ci salua reine de Trébisonde kyra Irène, le 8 du mois de juillet, même année. Le roi kyr Basile, Grand-Comène, mourut le jeudi 6 avril, en 6858 (1340), indication 8e, après un règne de sept ans et six mois. Ses fils kyr Alexis et Kalojean³ furent envoyés à Constantinople, et sa veuve kyra Irène monta sur le trône. Il y eut aussitôt révolte des archontes et scission en deux partis. Le grand-général kyr Sébasto, Tzamiche⁴, avec les seigneurs et les Mitromates⁵, aidé de Constantin Dornante, des Kabahtes, de Kamakhène, de quelques hommes du peuple et

¹ Au premier aspect, plusieurs des noms propres contenus dans ce récit paraissent privilégiés; mais, dans l'absence de tout autre renseignement, on peut croire que ce Tarmatas est le begler-beg Timour-tach, officier de l'armée de Bajazet qui, après la mort de ce prince, s'était mis au service de son fils Ismaïl, et finit par être battu, et assassiné dans sa fuite près du lac d'Oupoud ou Lopoudim. De Hanner, *op. cit.*, t. II, p. 131. Quant à Sébasto et son père Roustahvi ils ne sont pas connus d'ailleurs, et leur titre de Ramez a autre évidemment aucun sens.

² Le mot que je traduis ainsi est *ziziz*, mot turk grecisé. C'est le Kaldy ou Kalla qui se trouve dans plusieurs noms de villes: Hasoum-Kaldy, etc.; et spécialement c'est

encore le nom de la citadelle ou partie intérieure de Trébisonde, l'arsenal et le lieu le plus élevé de la ville. Miasa, § 115.

³ Fils d'une précédente épouse; Fallou, p. 176.

⁴ On verra plus bas (§ 17) que c'est une qualification indiquant le pays.

⁵ Nom d'une famille illustre à Trébisonde, écrit encore Midamates dans notre texte; les Kabahtes, qui vont être nommés, ainsi que les Duxanites, sont aussi une autre famille noble; Kamakhène possédait une ville de même espèce que Tzamiche, et dérive de la ville de Kamakh ou Ani, fortresse importante de la Haute-Arménie sur la rive occidentale de l'Euphrate. V. H. du H. E. X. p. 445.

de quelques gardes du palais, se rendirent maîtres de Saint-Eugénios. Les Amyzantariotes s'emparent, de leur côté, de la citadelle et de la personne de la reine.

Le dimanche à juillet 6848 (1370), le grand-duc Jean l'unique vint de Limnia¹, avec une grande armée; on se battit, on tira les machines contre la citadelle, qui fut livrée aux flammes, et tous ses beaux édifices incendiés. Le Tzamiche et les autres chefs furent exilés à Limnia, où ils moururent².

Le même mois de la même année, notre armée passa dans le mont Portharis³, ravagea le pays d'Amit, et y fit beaucoup de butin. Les fils de Dolinos y périrent.

Le vendredi 5 juillet⁴, 9e indication, en 6859 (1345), le roi des Romains kyr Andronic (III) Paléologue mourut. Le même mois de la même année moururent les archontes à Limnia. Encore la même année, le mercredi 4 juillet⁵, les Turks d'Amit firent une incursion dans notre pays, et mirent les Grecs en fuite, sans qu'ils rendissent combat, et firent périr beaucoup de chrétiens. Trébisonde tout entière fut brûlée par dedans et par dehors, beaucoup de peuple, de femmes et d'enfants mon-

¹ Saint-Eugénios, église latine par l'empereur Justinien en l'honneur d'un saint de ce nom nourri par ordre de Lucius, au temps de Maximien. Elle est à l'orient de Maxidelle intérieure de Trébisonde, et à l'extrémité occidentale de la montagne de Postripé, dans un lieu qui servait, au vi^e siècle, d'école au célèbre philosophe Thébichos de Trébisonde. Mais, lors de la prise de la ville par le sultan Mehmed, ce lieu devint une mosquée pour faire la prière des vendicés, et fut ainsi que tout le quartier, le nom de Eni Djoumasa djani. Non loin de là, sur le ruisseau de Ghouszoubou, est une ancienne petite église de Saint-Georges appelée Khirice, on se trouve une source vacante des pèlerins chrétiens et Turks, qui y vont.

² Saint-Eugénios, église latine par l'empereur Justinien en l'honneur d'un saint de ce nom nourri par ordre de Lucius, au temps de Maximien. Elle est à l'orient de Maxidelle intérieure de Trébisonde, et à l'extrémité occidentale de la montagne de Postripé, dans un lieu qui servait, au vi^e siècle, d'école au célèbre philosophe Thébichos de Trébisonde. Mais, lors de la prise de la ville par le sultan Mehmed, ce lieu devint une mosquée pour faire la prière des vendicés, et fut ainsi que tout le quartier, le nom de Eni Djoumasa djani. Non loin de là, sur le ruisseau de Ghouszoubou, est une ancienne petite église de Saint-Georges appelée Khirice, on se trouve une source vacante des pèlerins chrétiens et Turks, qui y vont.

³ On a vu cet événement sous le règne de Bas Empire, t. I, pag. 723.

⁴ Il y a ici évidemment une fautive indication, puisque le vendredi était le 5 du même mois. Les jours sont désignés dans notre texte par 1er, 2e, 3e, ... au par des lettres numériques équivalentes; mais souvent il y a des erreurs: je me souviens d'en avoir vu plusieurs fois pour

1er, 2e, 3e, ... au par des lettres numériques équivalentes; mais souvent il y a des erreurs: je me souviens d'en avoir vu plusieurs fois pour

1er, 2e, 3e, ... au par des lettres numériques équivalentes; mais souvent il y a des erreurs: je me souviens d'en avoir vu plusieurs fois pour

1er, 2e, 3e, ... au par des lettres numériques équivalentes; mais souvent il y a des erreurs: je me souviens d'en avoir vu plusieurs fois pour

1er, 2e, 3e, ... au par des lettres numériques équivalentes; mais souvent il y a des erreurs: je me souviens d'en avoir vu plusieurs fois pour

1er, 2e, 3e, ... au par des lettres numériques équivalentes; mais souvent il y a des erreurs: je me souviens d'en avoir vu plusieurs fois pour

turent dans les larmes. A ce bonheur se joignit tout à coup la eouregon causée par la mauvaise odeur des cadavres d'hommes et d'animaux.

Mais avant cela kyra Anna Anakhoulou, fille de kyr Alexis, Grand-Comme, quittant l'habit monacal, vint dans la Lazie, et s'en empara. Après avoir mis tout à feu et à sang, l'Anakhoulou, avec son armée de Lazès, s'empara de la royauté, le mardi 17 juillet de la même année. Quant à la princesse Paléologue, elle descendit du trône après un règne d'un an et trois mois. Le lundi 30 du même mois de la même année, kyr Michel, Grand-Comme, fils d'Alexis, vint de Mégopolis avec trois vaisseaux, le scolaire Nicetas, et kyr Grégoire Mido-mate. Ils débarquèrent avec peine, et les archontes lui prêtèrent serment, ainsi que le métropolitain Acace, et... le reconnaissent pour maître. Mais le matin, je ne sais comment il se fit que le peuple le chassa. Quinté aux barques, les Lazès s'en emparèrent, et ils tuèrent beaucoup de monde avec leurs traits.

Le vendredi 3 du même mois, en l'année 6849 (1341) les Turks d'Amir revinrent de nouveau, mais, par la grace de Dieu, ils ne purent nous faire aucun mal, et s'en allèrent avec honte, les mains vides. Le 7 du même mois de la même année, kyr Michel fut envoyé en exil à OEnécou, puis à Lamnia. Le 10 du

1. C'est le texte publié par M. Tafel murailles, dont la dernière est au indigne une lacune.

2. Notre texte ne dit rien de ce qui se prince kyr Michel était le fils, ni quels étaient ses droits au trône.

3. Aujourd'hui jouée, l'ancienne Oionopolis, ville à 18 milles de Thessal. Le rivage y forme un bras croissant; au nord on trouve de grands vaisseaux. Il y a huit cents maisons de Grecs, quarante d'Arméniens, et quelques étrangers. Le palais de pachà est un bel édifice. A quelque distance au sud est une haute montagne formant un cône aigu, sur laquelle est une chapelle inappreciable, environnée de quatre

même mois de la même année, kyr Irene Paléologue fut envoyée à Constantinople sur une galère franque. Le 10 septembre, kyr Nicetas et Grégoire Mido-mate, kyr Constantin Doranite et son fils Jean, Michel, frère de Mido-mate, et beaucoup d'autres de la même faction, prirent la fuite et vinrent à Constantinople sur une galère vénitienne. Le 17 septembre, ils partirent avec kyr Jean Comnène, fils de Michel, sur deux galères vénitiennes et trois gènoises, et arrivèrent à Trebissonde le mercredi 4 septembre de l'an 6851 (1343). Kyr Jean (III) fut couronné le 9 du même mois dans Chrysocephale¹, dans le... et en cette occasion les populations se rassemblèrent de toutes parts; il y eut des poursuites et de grandes évènements. Les archontes Abytantariens y furent tués; Sagale, nièce de kyr Georges fut insultée, et avec elle fut étranglée la princesse Anakhoulou, après un règne d'un an un mois et huit jours.

X. Au mois de juin 6851 (1343) les Turks d'Amir² vinrent nous attaquer, et s'en retournèrent sans succès. L'eunuque grand-duc, qui gardait kyr Michel à Lamnia, ayant été tué au mois de mars, le scolaire grand-duc vint chercher kyr Michel, qui monta sur le trône le lundi 3 mai 6852 (1344) et fut couronné le même mois. Après un an et huit mois de règne, ce prince reléqua son fils, de force, dans la Laure de Saint-Saba³.

Andronica commandait, suivant Strabon, jusqu'à Trebissonde et à la Colchide ou Phareb. Mios, § 84.

1. Je n'ai pas besoin de dire que ces murailles d'origine romaine ne se trouvent point dans l'autre grec, mais sont le produit d'une classification adoptée pour se conformer aux usages européens.

2. Le texte dit seulement: il fut couronné sans nommer le prince. L'origine de son trône est traitée au long dans l'ouvrage de Fallmerayer, qui portait le titre de roi du Pont; aujourd'hui c'est une possession, un villet de Trebissonde. M.

3. Les Turks d'Amir ou Amid, et autres nommés dans cette chronique, sont les Tartares du Mont-Bianc, établis entre Erzeroum, Sivas et Amasie, aux frontières de Trebissonde, et qui descendent de ces hordes amenées dans l'Asie occidentale par Houlgou et ses successeurs. L'origine de son trône est traitée au long dans l'ouvrage de Fallmerayer, p. 203-212.

6 Il y a à Trebissonde, dans le faubourg de Postépe, une église

Les premiers personnages ayant été assassinés, le schahaire Nicéas fut fait grand-duc; Grégoire Midzomate, grand-général; Iouo Kalsasie, grand-domestique; Constantin Doranite, vestiaire; son fils, évêque; Jean Kalsasie, grand-intendant des finances; le fils du seigneur Midzomate, chambellan; Amir-travails¹; Tzanichite...; Etienne, grand-cométaïte.

XI. En novembre 6854 (1346), le roi kyr Michel fit arrêter le seigneur grand-duc, le grand-domestique Midzomate, et autres du même parti. Kyr Jean Commene fut alors envoyé à Constantinople en 6855 (1347); Saint-André et le hymazon² furent pris.

XII. En septembre, 3re indiction, la peste dite *paranokla*³ se déclara; les enfants, les frères, les parents sont enlevés en grand nombre. Elle régna sept mois.

XIII. La même année 6856 (1348), au mois de janvier, Kerasante est prise, ravagée, incendiée par les Ismaélites⁴. La même année, 1re indiction, le 29 juin, une armée de Turcs fond sur Trébizonde; c'étaient Aechis Nina Paka, de Tzichin, Machmat Ekektaris de Poupert, Touralipek d'Amir, et Posto-

¹ Le mot grec se trouve joint dans un grand nombre de textes saint Saba Des rochers de chapelle indiquent qu'il y avait dans cette plaine un lieu consacré (Mithras, *elouai*) selon moi, ce serait sous § 13). Peut-être est-ce le lieu désigné dans notre texte.

² Je suis convaincu et c'est évidemment l'opinion de M. Vallinot, que ce nom d'Amratzounzi doit rester à celui d'être un chef des tribus, i. e. des habitants du pays, et non à celui de seigneur. Ce nom sera ensuite devenu le nom de famille. Au reste, le texte ne dit pas de quel grade fut revêtu ce seigneur.

gans, à la tête des Tzanes⁵. La guerre retomba à nos oreilles pendant trois jours; puis ils s'enfuirent honteux et battus, non sans perte de beaucoup de Turcs.

XIV. Le mardi 5 mai 6847 (1349), arrivèrent ici, de Kaplia, deux galères franques, une de nos grandes galères et une petite sortie de Daphnus, avec bon nombre de petites barques; on se battit. Par la faveur du ciel, les Francs furent vainqueurs. Le grand-duc Jean Kalsasie fut tué avec beaucoup d'autres, ainsi que kyr Michel, Tzanichite. La galère fut brûlée; les Francs qui étaient sur la terre ferme furent tués ou chassés, et leur escadre parlit.

XV. Le 15 juin 6857 (1349) parurent trois galères de Kaplia et une barque d'Amiso⁶; après beaucoup de pourparlers, de constatations et de propositions, la paix se fit en leur livrant Léontenastri; car alors le roi kyr Michel était très-malade. Le schahaire Nicéas étant venu de Kechrina, fut fait grand-

³ Dans cette énumération, on reconnaît aisément les noms et les titres propres aux Turcs: Aina-Paka, c'est Aina-Beg ou Bey, officier de l'armée de Bajazet, nommé Aina-Beg par M. de Hammer. Machmat est Mahalad ou Malouet. Les Tzanes sont les indigènes de la Lazique, connus des Byzantins sous le nom de Tzanes; et encore sur les cartes russes et arméniennes, leur pays porte le nom de Tchahard, Djahard, etc.

⁴ Amis, aujourd'hui Samson, à dix-huit milles de Comandjoughaz; la ville avait une ancienne citadelle et d'anciennes défenses; il y a un port profond, fermé par un cap; mais ce port était ouvert en peasab. C'est un lieu de commerce fréquenté par toutes les nations, même par les Arméniens. Au temps d'Alexandre, c'était une ville; plus tard,

elle fut soumise à Mithridate, qui y construisit un palais sur l'iris, selon Jean Catholicon. Ajouté raconte que ce prince construisit Eupatorijs près d'Amiso, et en fit sa capitale; ce qui augmenta l'importance de ce lieu. Pompée y fit porter le corps de Mithridate; mais il ne put supporter la vue de ce triste spectacle, et passa rapidement près de Sinope, où on vint alors ce prince en grande pompe.

A quelques milles de la montagne de Trévour ou l'on a trouvé une grande mine d'argent et des restes de travaux des anciens Grecs, on indiqua en est rouge et prasi; on s'est assuré qu'il contient toujours de l'or. A huit milles est la haute montagne Népée, où se trouvent de bonnes eaux, et qui sert de point de direction aux vaisseaux venant de Kirmiz. Minas, § 80.

due, et épousa la fille de Samson. Le règne de kyr Michel avait déjà duré deux ans et sept mois¹.

XVI. Le dimanche 13 décembre 6858 (1350), kyr Michel Comnène descendit du trône. Le mardi 22 du même mois, kyr Jean, surnommé à cause de son neveu, kyr Alexis, fils de Basile Comnène, vint à Trebizonde, accompagné de sa mère Irène, Grande-Comnène, et fut déclaré roi. Il fut couronné le 21 janvier, jour de Saint-Éugène, dans l'église du même saint. Pour kyr Michel, il le fit rasir, et le relegua au monastère de Saint-Saba. Un an après, il fut envoyé à Constantinople avec Tutas² kyr Michel Samson, qui devint plus tard gendre de l'empereur.

La même année 6858 (1350), il y eut de grandes dissensions parmi les archevêques, par suite desquelles furent arrêtés, au mois de juin, le grand-général, kyr Théodore Doranite, dit Pilek's, son frère, Constantin Doranite, le vestiaire, et toute sa famille. Les personnages ci-dessus furent enfermés dans le palais des archevêques et rappelés ensuite le 7 du même mois³.

Au mois de janvier 6859 (1351), Leon Kabashie, vestiaire, fut arrêté, et Pilek's élevé en sa place. Tatas Michel Samson s'embarqua pour aller à Constantinople épouser la princesse Cholich, fille de l'empereur. La même année, au mois de mai, un lundi, le palais fut pris par Pilek's et ses partisans. Le scholaire grand-duc fut fait prisonnier. Le peuple s'étant soulevé, il fut délivré, et le roi s'en alla à Tripoli. Pilek's, son fils et son gendre, et les fils de X'mite, furent envoyés tous ensemble à Kenebrina. Le 3 septembre, 4e indiction 6860 (1352), la princesse Comnène Cantacuzène, fille de kyr Nicéphore Cantacuzène sébastocrator, cousin germain de kyr Jean Cantacuzène, empereur des Grecs, arriva de Constantinople sur une galère. Le 28 du mois, elle fut nommée pour la première fois avec le roi dans les prières, au convent de Saint-Eugène.

¹ C'est une erreur manifeste : signifie *père*, i. e. gouverneur, parce qu'il avait été couronné en 6855, le lundi 3 mai, il y avait donc 4 ans et 11 mois qu'il était vassal de Trebizonde.

² Le texte dit : avec le Tutas jurichy, qui paraît être l'épouse de Samson. Je regarde ce mot comme le 6858.

La même année 6860 (1352), le 22 septembre, nous partîmes avec la reine, mère du roi, pour Linnia, contre Constantin Doranite, frère de Pilek's, vestiaire, qui y commandait, et nous revînmes trois mois après.

XVII. Au mois de juin de la même année, l'échanson Jean Tzachtimie se révolta et s'empara du château de Tzachtimie. En avril¹ de la même année, la reine y alla avec le roi, et ils retournèrent la tranquillité. Au mois de juin de la même année, furent étranglés Pilek's, son fils et son gendre, dans le château de Kenebrina. La même année 6860 (1352), la sœur du roi, kyr Maria, Grande-Comnène, partit pour épouser Cloutlou-pok, fils de Tourali, émir d'Ami, au mois d'août. La même année², les galères venetiennes attaquèrent celles de Génois et brûlèrent beaucoup de vaisseaux. Dans le même mois de juin 6865 (1354), le scholaire s'enfuit à Kérasonte³, mais qui peut dire

¹ Ce nom de lieu, inconnu d'ailleurs, paraît formé des deux mots géorgiens Tzachi, c'est-à-dire croix, qu'il s'y finissait peu de temps des Tzanes. On sait que la reine de Géorgie Tamar avait conquis tout le pays des Lazos, et même Trebizonde, que sur les momaires on voit d'un côté un aigle tenant d'une main un sceptre et de l'autre une hache, et sur l'autre une figure de Marc-Aurèle.

² L'histoire de Venise par Daru ne mentionne pas d'autres combats entre les flottes génoises et vénitienes, que ceux dont il a été question, livrés sur le golfe de Gènes. Le 23 août 1354, à quatorze milles d'Ortosa, colonie de Sinope, à qui elle payait tribut, arriva Arrien. Plus tard, Phrasas, fils de Mithridate, y bâtit une citadelle, ou repâra celle qui y existait, et la nomma Phrasakia. Elle fut construite sur le bord de la mer, sur un plateau entre deux rochers escarpés, sur l'un desquels les princes

Kiresoun à deux ports, celui de l'orient, Drenir-Capou-Linnai, et celui de l'occident, Louou-Jinnai, se tenaient pour être en hiver. Sur un promontoire, il y a une bonne fortresse où se tenaient des génois. Les maisons de la ville, au nombre d'environ mille, sont peuplées de Grecs,

ce qui arriva dans l'intervalle du mois, et les apocryphes ?

XVIII. Le 22 mars 683 (1355), le scholaire grand-duc, accompagné de son fils le chambellan, vint à Trébisonde avec une galère et onze barques. Le protovestiaire Basile Choumpakt alla à sa rencontre. Après bien des paroles et des contestations, tout se rétablit, et ils revinrent à Trébisonde.

Le roi arma deux galères et quelques petits bâtiments, et partit avec la reine son aïeule et le métropolitain, pour attaquer le scholaire à Kérasonte. Ce dernier était à Kenechrina, et le chambellan, son fils, à Kérasonte. Après un combat qui fut lien, on se réconcilia, et Kérasonte se soumit au roi. Le chambellan quitta la ville et vint rejoindre son père à Kenechrina, où étaient tous les partisans du scholaire. Le roi, ayant renvoyé sa flotte et la reine à Tripolis, vint de sa personne à Kenechrina. Là

d'Arméniens et de Turcs. Un évêque y résidait syro-chrétiens. Les Arméniens ont quarante maisons et une église dédiée, bâtie en pierres, non loin d'une ancienne église. Cette église, autrefois grecque et dédiée à la Vierge, a été restaurée par les Arméniens sous l'invocation de saint Sergius. Près de la mer est une lagune d'où l'on tire les pierres nommées agig et alimbour; aux environs sont de beaux jardins.

Kérasonte-Avrat est une petite île à trois milles de Dénis-Capou, et d'une circonférence de trois milles; il y a des monastères et une église. C'est l'île qu'Arrien nomme Arché-nolégys, île de la boue. C'est ainsi qu'on appelle les rochers adossés à des rochers; les rochers ont une forme conique; la pierre est à peu près inintelligible dans sa consécration.

Tripoli, l'ancienne Iacopolis, est à dix-huit milles de Zéphire, est

un petit port où peuvent hiverner quelques vaisseaux; mais l'entrée en est sentée d'écueils et dangereuse.

La position de la ville sur le bord de la mer est très-agréable; ses habitans sont Arméniens, Grecs et Turcs. Au bout de la ville, en face de Zéphire, est la petite île de Floreus-lachs, jadis une passe pour les vaisseaux. Non loin de là est le cap Kélicé, sur lequel est un ancien clocher. Vers le sud-est se trouvent trois vil-

les, de trois quartiers et de trois forts anciens. Le premier, Douroudje-Kaïk, le deuxième, est un promontoire au midi de la mer; le troisième, nommé Péronna, imprévisible par sa position sur un rocher que l'on ne peut escalader qu'en trois heures. Une nouvelle armée, Dervich-Gret, s'y est défendue de nos jours pendant six mois contre le pacha, et, après sa retraite, elle y affermit son autorité. On voit sur ce rocher la porte d'une ancienne église. Depuis que les

ayant rassemblé de la cavalerie, il fit serrez de près, du côté de terre, ceux de la ville, et s'en alla lui-même par mer. Après un combat, les révoltés se soumitrent au roi et le reconquirent. Le roi et sa suite revinrent; mais le scholaire, avec ses amis, resta au même lieu, et fut rejoint par le protovestiaire et ceux de son parti venant de Linnia.

Au même mois de la même année, Jean Kabasite, duc de Chabléc, surjura avec une armée Chériana, et s'en empara. Sorogana fut aussi délivrée et fit sa soumission au roi. La même année, kyr Michel, Grand-Comme, s'échappa de Constantinople, s'avança jusqu'à Samchat et battit ensuite en retraite.

XIX. Au mois d'octobre, 9e indiction, l'an 6864 (1356), le grand-domestique Miltzomate et le grand-général Samson s'avancèrent jusqu'à Tripoli et Kenechrina, et en s'emparant du scholaire et de ses siens relâchèrent le paix.

XX. Le vendredi 27 novembre, 9e indiction, l'an 6864 (1356), poussés par un mauvais génie, nous marchâmes contre Chériana avec le roi; d'abord nous fîmes des ravages, du bruit et des prisonniers, mais à la sixième heure, nous primes la fuite en désordre, poursuivis par une poignée de Turcs; quatre cents chrétiens furent tués, ainsi que beaucoup de chevaux. Jean Kabasite, duc de Chabléc, succomba aussi; si le Seigneur n'eût été avec nous, j'aurais péri moi-même. Mais, grâce à la vigueur de mon cheval, je pus assurer la retraite du roi, et nous revînmes à Trébisonde en trois jours. A cette époque, il naquit au roi un fils, kyr Andronic, d'une femme étrangère, qu'il préférait à la reine.

Turcs s'en emparèrent, les Grecs y étaient restés jusqu'à nos jours; ils en ont été chassés. Les conquérants attachèrent tant de prix à sa possession qu'ils l'appellèrent Bech-Roum (Palais des Grecs), d'où s'est formé le nom de Péronna. Selon Arrien, il y avait à trois milles de là un lieu nommé Argyra, ou mine d'argent; cette mine est encore exploitée.

Le prophète est administré par la brève Derrich-Gat. Entre Argyra et Kéoré, Arrien place l'ancien fort Péronna, reversé par une rivière. Mins, § 93.

Chériana, Sorogana, lieux connus d'ailleurs.

Je ne vois pas que l'on puisse tirer un autre sens des mots grecs, qui se trouvent dans l'itinéraire :

XXI. Le 19 décembre, 10e indiction, en 6865 (1357), nous suivîmes le roi à Limnia, après avoir célébré la Nativité du Christ à Kérasount, et la fête des Lumières à Jasonis. Quatorze Turks firent tués. Nous marchâmes sur Limnia, et nous revînmes à Trébisonde, après une expédition de trois mois.

Le jeudi-saint, 6 avril, 10e indiction, en la même année 6865 (1357), naquit kyra Anna, fille du roi et de notre reine kyra Théodora.

XXIII. Au mois de mai, 10e indiction, en l'année 6865 (1357), le roi marcha avec ses troupes vers le Partharis, et parcourut toute la contrée.

XXIV. Le samedi 11 septembre, 11e indiction, l'an 6866 (1358), arriva de Sicque kyra Eudoxia, fille de kyra Alexis, Grand-Corniche. Le lundi 13 du même mois, 11e indiction, même année, profitant de notre négligence, Chaitzimiris, fils de Païram, vint à Matzouca avec beaucoup de troupes, ravages le

Tout ergo et genit rex filium kyr Andronicon ex altera, et militem pro regno, xxi. τριακὰς ἄνδρες; à moins qu'ils ne signifient qu'empereur il avait une fille de la reine, ce qui est encore moins régulier.

Jasonis, aujourd'hui Eason-Pourri (promontoire de Jason), à 18 milles de Pharsa (St. d'Ioanné), offre une vue dont l'entrée est pleine d'écueils. Ce lieu tire son nom de l'argemane Jason, qui y aborda. Au-dessous du promontoire, il y a d'anciens couvents et une grande église de la Vierge. Sur la montagne est l'antique forteresse de Khorakale. C'est un lieu assez fréquenté, et on vient souvent aborder et se rafraîchir ceux qui arrivent de Cilicie. Comme la mer y est souvent mauvaise, on y vient avec précaution, avec une seule voile, et aussitôt que l'on s'est repassé quelques moments, on repart. Ninas, § 86.

pays, enleva du butin de toute espèce depuis Paléonmatrouca jusqu'à Dikaismos.

XXV. Le 22 janvier, même année (1358), Jean Léontosthète, apocrisiaire, vint de Constantinople.

XXVI. Le mercredi 22 août, 11e indiction, l'an 6866 (1358), Despinachat kyra Maria, sœur du roi, mariée à Choutlou-pék, vint à Trébisonde. Le mercredi 29 août, 11e indiction, même année, kyra-Théodora, fille du roi kyr Basile (1er), partit pour épouser Chaitzimiris, fils de Païram, accompagné de Choupaka kyr Basile le scoliaire, son chef de nocer.

XXVII. Le lundi 17 septembre, 12e indiction, l'an 6867 (1359), dans l'après-dîner, il naquit au roi un fils, qu'il nomma kyr Basile, du nom de son aïeul.

XXVIII. (Ce § manque, ou les suivants ont été inexactement numérotés).

XXIX. Le lundi 5 de mai, 14e indiction, l'an 6869 (1361), il y eut une éclipse de soleil telle qu'on n'en vit point de nos jours. Les astres disparurent du ciel; elle dura une heure, ... minutes. Le roi kyr Alexis et sa mère kyra Irène, quelques-uns des archevêques, et moi avec eux, nous nous réunîmes dans le chœur de Soumela, à Matzouca, en cette circonstance, et nous y priâmes long-temps.

La même année 6869 (1361), le 6 décembre, six mois auparavant, le roi était allé à Limnia, et en était revenu après une absence de trois mois. La même année, arriva de Constantinople l'apocrisiaire Léontosthète, envoyé par l'empereur kyr Jean Paléologue pour solliciter la main de la fille de notre souverain. La même année, 15e indiction, le mercredi ... du mois

Le peuce que ce mot est commun des deux termes, grec *dequm*, et turk *Alonou*, signifiait également *dème*.

Le vouloir de minimes n'est pas le même que celui de minime. On sait que l'année grecque commence le 1er septembre, et les indications de commun-nocens au 1er octobre, qui se rencontrent aux

incorrections dans cette énumération, au lieu de ramener l'énumération, ou les supputant à partir de l'année 315 de Jésus-Christ comme cela doit être dans les auteurs grecs, je me suis contenté de les régulariser, en prenant pour point de départ les indications de commun-nocens des cycles, qui se rencontrent aux

de juillet, dans l'après-dîner, mourut le scolastique Nicetas, grand-dar. Le roi, vivement affligé, accompagna ses funérailles, vêtu de blanc, en signe de douleur, comme cela se pratiquait pour les princes du plus haut rang.

Le vendredi 23 juillet, 14e indiction, en 6869 (1361), le gouverneur de Pojperit Chotzi-Alatiph, avec quatre cents soldats choisis, tomba à l'improviste sur Malzouca, Larachana et Chasicoicha. Mais, par des chemins détournés, les habitants de Malzouca surprirent les Turcs, en tuèrent six, en prirent un plus grand nombre, quantité de chevaux et d'armes, et couvrirent la tête à Chotzi-Alatiph lui-même. Le lendemain, toutes ses têtes furent portées en triomphe à travers Trebissonde.

XXX. Le 13 décembre, nous partîmes à la suite du roi pour la Chaldée, marchant contre Hospitocastro, qui appartenait à Chatzimiri, fils de Piarou, pour le punir d'avoir fait une incursion à main armée contre Kérasonte, et de nous y avoir attaques. De la Chaldée, nous allâmes par terre à Kérasonte, suivis de l'émir Chatsaymiri avec ses Turcs devenus pour ainsi dire nos esclaves.

En la 15e indiction, 6870 (1362), au mois d'octobre de la même année, Acchiaino-Pak d'Erzinga vint assiéger le château de Gulchun. Durant seize jours, il employa ses machines et livra de fréquents assauts; mais n'ayant pu réussir, grâces à Dieu, il s'en alla honteusement, les mains vides. Le roi rebâtit alors le temple de Saint-Phokhâ à Korilyô, et y établit un couvent.

¹ Bajacet ou Bajourt, l'une des principales villes du pachalik d'Erzinga, est au sud-est de Trebissonde, c'est une ville forte, traversée par le Djubarok, dont le cours y est très-rapide et très-large. On y compte 2000 maisons, 12000 habitants juifs, 10000 musulmans, 12000 chrétiens, 10000 grecs, 10000 arméniens, 10000 géorgiens, 10000 perses, 10000 arabes, 10000 turcs, 10000 indiens, 10000 égyptiens, 10000 syriens, 10000 libanais, 10000 grecs, 10000 arméniens, 10000 géorgiens, 10000 perses, 10000 arabes, 10000 turcs, 10000 indiens, 10000 égyptiens, 10000 syriens, 10000 libanais, 10000 grecs, 10000 arméniens, 10000 géorgiens, 10000 perses, 10000 arabes, 10000 turcs, 10000 indiens, 10000 égyptiens, 10000 syriens, 10000 libanais, p. 99.

XXXI. La même année 6870 (1362), nouvelle invasion de la maladie des bubons, qui régna toute l'année. Le chalcien de l'été fut si violente, qu'elle causa beaucoup de maladies et d'émigrations. Au mois de mars de la même année, le roi, la reine et sa mère, allèrent à Mésochaldia, soit à cause de la peste, soit à cause de la fuite de Jean Comnène d'Andriopole, et de son arrivée à Sioope, où il fut arrêté. Cependamment les princes n'entrèrent point au château de Trebissonde, au retour de la Chaldée, à cause de la violence de la maladie (ou était alors au mois de juin); mais ils compèrent à Saint-Jean-Baptiste, sur la colline de Minthros. Alors il vint un envoyé de Tralepi-Tedzatin pour demander la fille du roi. Peu s'en fallut qu'il n'y eût une sédition contre le roi. Kyr-Jean Comnène s'échappa de sa prison, vint à Kapha et de là à Galata.

XXXII. Au mois d'avril de l'an 6871 (1363), 1re indiction, nous allâmes, avec la galère royale, à la grande ville, le grand-logothète, kyr George, le scholaire, le sébaste, et nous Michel Parasété, secrétaire, auteur de cette histoire. Là nous fîmes les redoutables provisions. Nous vîmes le roi kyr Jean Paléologue, le roi kyr Josapha Cantacuzène, le patriarche, kyr Calliste, les reines, les fils du roi, le capitaine podestat génois de Galata, et Leonardo Montano. Nous déclarâmes accéder à ce que le fils de l'empereur Paléologue épousât la fille du roi kyr Alexis, Grand-Comnène de Trebissonde, et nous revînmes le 2 juin.

XXXIII. Le 15 août de la même année, nous voulûmes visiter Choulou-Pek, fils de Tourall, mais la peste qui affligait les Turcs empêcha la chose de se faire, et nous revînmes à Trebissonde après vingt-sept jours d'absence.

XXXIV. Le vendredi 27 octobre, 2e indiction, en 6872 (1364), comme le roi descendait le fleuve de Saint-Grégoire,

¹ C'est-à-dire que le traducteur grec, Canisius, qui a traduit le nom que Canisius avait pris en se faisant de sa propre main, parce que la même V. IIII, du Bas-Empire, l. même fut forcée. c. 52.

les archontes de la famille Kabasite, le grand-logothète kyr Grégoire et autres, fondèrent sur lui au débarquement, et le poursuivirent jusqu'au palais. Les Kabasites furent arrêtés, comme ils s'enfuyaient par terre, et chargés de chaînes. Mais le grand-logothète s'enfuit à Kérassoute, puis à Aminos. Le métropolitain Niphon Pterygionite, complice de son forfait, fut relégué au couvent de Souméla. Le vendredi 29 octobre, par la médiation de Dzianote Spinoui¹, d'Étienne et de Dakyépi, le grand-logothète obtint la permission de revenir².

XXXV. La même année 6872 (1364), 2e indiction, le mardi saint 19 mars, kyr Niphon, métropolitain de Trébisonde, mourut d'une pleurésie, étant encore à Souméla. Il fut solennellement enseveli à Chrysoképhale, dans la tombe du métropolitain kyr Barnabas. Le scevojnylax (conservateur des vases sacrés) Joseph Lazaropoulos fut inauguré et alla à Constantinople.

XXXVI. Le mardi matin, 16 décembre 6873 (1365), 3e indiction, il naquit au roi un fils, qui fut nommé Manuel³.

XXXVII. Le 13 avril 6873 (1365), le grand dimanche de Pâques, comme le roi était sur la place publique, il y eut une querelle entre le consul et le baïle⁴. Le métropolitain Joseph, élu patriarche de Trébisonde, arriva (de Constantinople), et son installation se fit le mardi de Pâques, jour du Renouvellement.

XXXVIII. Le 14 juillet, 3e indiction, 6873, l'émir Choulboul-Pek, gendre du roi, vint dans cette bienheureuse ville de Trébisonde, avec son épouse kyra Maria Despinachat, Grande-Comnène; il visita le roi et entra au palais. Après avoir demeuré

¹ Souméla est un couvent non nement en 1364; *op. cit.* p. 113. John de Trébisonde, auquel le sultan Clavijo, cité par le même auteur, appelle ce prince gerusanoli, Kyrislim accorda de grands privilèges so 1312. Douzibec, Hist. des païs de Jeau, en grec. l. xi, c. 4.

² C'est ici un nom inconnu, génois sans doute; et certainement Spinoui tous qui faisaient un commerce considérable avec Trébisonde.

³ M. Pallmayer place cet évé-

environ huit jours à Saint-Jean-Baptiste¹, il s'en alla en paix avec de grands honneurs.

XXXIX. L'année suivante, le roi alla à Parkharris et nous tous à sa suite nous vîmes de Spéla à Plitamos; nous passâmes près de Gantopélis et de Marmara, et traversâmes Saint-Morcure, nous allâmes à Achantaka, au nombre de plus de deux mille, tant pèlerins que cavaliers; après avoir accompagné l'émir durant quatre jours, nous revînmes.

Au mois de juin, 4e indiction, en 6875 (1367), nous partîmes pour la Lazique, avec des troupes de terre et de mer, accompagnant le roi, la reine sa mère; et la fille du roi, kyra Anna, Grande-Comnène, fut mariée à kyr Pancratius Panceratide, roi

¹ Ce lieu, déjà nommé au § 31, guerre à la maison de Géorgie, je le siet sans doute peu éloigné de Trébisonde. Il sert à fixer les positions de Minibros ou Minilios, et de Akantaca, v. § 91, 39.

² Le roi dont il est ici question est Bagrat V, dit le Grand, roi de toute l'Ibérie. Il fut classé de Tullia et eut pour successeur en 1381, par son épouse, avec la reine Anna, son fils Bagrat VI, dit le Grand, qui fut repus par le même conquérant, l'année suivante; il mourut en 1395. V. *chron. géorg.* p. 11, chron. inédict.

³ Voici, sommairement, à ce sujet l'honnas, sultan de Medap, dans la province d'Asouchi, auteur armenien du 15e siècle; s. Bagrat, roi de Géorgie, vint avec beaucoup de présents se soumettre à Timour, qui le fit apostasier, et se retira dans le Karabagh, dans les quartiers d'habités des rois d'Arménie. Le roi de Géorgie, homme habile et plein de courage, vint avec ses troupes, et vainquit le Barbare. » Donnée-moi des troupes, lui dit-il, j'irai faire la

des Illyriens et des Abasges, dans le lieu nommé *Macrétole*¹. Immédiatement après, le roi alla de Larrahauf à Parkharis, à Limniqué et jusque à la Chaldée.

XL. Le 12 octobre, 6e indiction, en 6876 (1368), le métropolitain Joseph quitta son siège pour se retirer au couvent d'Éléousa². Le 19 juillet, même année, j'allai à Constantinople à cause des ravages exercés sur les Araniotes par les barques Azariques³. Mon cher fils Constantin (malheureux pécheur que je suis !) tomba dans la mer le jour de la Transfiguration, et s'y noya à la hauteur du couvent de Sainte-Sophie, à l'âge de quinze ans. Après lui, j'eus le regret de perdre mon autre fils.

contre, et ses frères Constantin et David rassemblèrent des troupes et abandonnèrent à tous les Géorgiens et Arméniens de se renfermer dans les forteresses. Pour eux, ils se firent dans des lieux étroits et de difficile accès.

Mais la méintelligence se mit entre eux, et les deux frères du roi eurent la scélératesse de le quitter et d'aller près de Thimour, l'instituteur des chemins qu'il devait leur pour peupler dans leur pays. Avec ces indications, il entra en Géorgie, massacra les chefs de la nation, fit 6000 prisonniers dont le sort fut déplorable, et exerça d'horribles ravages. Le roi, avec 100 hommes, se jeta courageusement au travers des ennemis, et renvoya à se sauver dans une forteresse où il fut tenu prisonnier avec son peuple.

1 Ce mot ne se trouve pas, mais Manuscrit sans. xvci, folio 6r et 70 verso. Pour attaquer les Géorgiens dans leurs retranchemens, Thimour fit placer les soldats dans des corbeilles attachées à de longues cordes, qui s'abaissaient au moyen de poulies. D'un haut les Tartares éclaircissaient à coups de flèches les rangs de leurs

ennemis, puis s'élançaient à terre, et subvertaient le camp. La prise de vingt-cinq forteresses et de 7000 soldats fut le fruit de cette guerre d'un genre nouveau. De Hammer, éd. fr. t. II, p. 54, sq.

² Ce nom signifie, comme il est facile de le voir, *long ringe*; je ne sais si ce ne serait pas celui qui, maintenant encore, porte le nom de Mircapali, sur le bord de la mer, entre Goum et Khorpis. Lieu célèbre autrefois, dit le P. Minna, maintenant c'est un port insignifiant, qui appartient aux Lazes. Minna, § 142.

³ Éléousa (la Météoicordieuse) est un couvent, dont il ne reste plus que les murailles, sur une hauteur non loin de la mer; il y a un cimetière commun aux Grecs et aux Arméniens de la ville. Indjubi, p. 389.

Ce mot ne se trouve pas, mais les lectures données sont, *aléon, aléon, pou-été* est-ce le nom d'une sorte de bâtiment léger; les noms de cette sorte abondent dans notre chronique, *Katergon, barka, balko-poulon, gyptolion, paraskalimon, Karalion*, etc.

Romanos, âgé de dix-sept ans, par l'effet d'une dysurie. Après un séjour de trois mois, je revins.

XLII. La même année, au mois de mars, Glitziaslan envahit nos possessions de Chaldée¹. Le roi marcha contre lui avec ses troupes, au mois de janvier 6877 (1369), 7e indiction, le jour de la fête des Larmiers. Galacha fut enlevée par surprise par les Turks, et les Chaldéens furent évanouis soit par le glaive dans les combats, soit dans la fatale caverne de ce pays².

XLIII. La même année 6877 (1369), à la fin de janvier, le roi alla à Linnia avec une belle flotte, et revint quatre mois après.

XLIII. Au mois de mai, 8e indiction, 6878 (1370), le roi alla avec une poignée de soldats à Parkharis, du côté de Marmara. Le samedi 11 du même mois, ils rencontrèrent les Turks à l'innoproviate, au nombre de vingt-cinq cents cavaliers et de trois cents piétons; le roi n'avait près de lui que cent cavaliers. On se battit; le roi fut vainqueur et s'empara de dépouilles des Turks, de plusieurs têtes des Musulmans et de leur drapeau.

XLIV. Le mardi 13 août, 8e indiction, 6878 (1370), le métropolitain kyr Theodose vint à Trébisonde, où il fut installé. Nauf de Thessalonique, il avait demeuré vingt ans à la Sainte-Montagne. Il était venu à Constantinople avec le titre d'évêque-moine (abbé) du monastère de Mangana. Puis, élu par le synode, il nous fut envoyé le 6 août. Nous allâmes dans la Zéonque vers la fin du mois, et vers le commencement de l'année 688 (1373) nous nous abouchâmes avec le roi Pancreas (d'Éthiopia). De là nous allâmes à Bathys³ où nous dressâmes

¹ Le grec dit τὴν εὐχὴν ἔχει Xαο-

δύας; ce qui peut encore se traduire: la Chaldée, sa suite de nos frontières. L'embouchure du Tchorok dans la mer Noire. Il y a un beau pont, Quant à Glitziaslan, c'est le prince tartare Khiljiaslan.

² La situation de Galacha, miroir qui étonnerait beaucoup les voyageurs, est telle que c'est comme à espérerait ce que c'est assés. Minna, § 159.

nos tentes, ayant hors du port quarante galères et barques. La nous réclamés le goudali¹, qui venait présenter ses hommages au roi, et six jours après nous revînmes. C'était la 11e indiction.

XLV. Le 13 janvier, le roi partit pour Chériana; comme il tombait beaucoup de neige, et que l'hiver était rigoureux, il fallut revenir. Cent quarante chrétiens furent massacrés par l'ennemi; un plus grand nombre mourut de froid. C'était dans la 11e indiction.

XLVI. Le vendredi 11 octobre 688a (1374), 12e indiction, kyr Michel, fils de Jean Paléologue, roi des Romains, vint avec deux grandes galères et une petite attaque noire roi, et partit cinq jours après, n'ayant pu exécuter une surprise. Le vestiaire kyr Jean Andronicopoulos, qui l'accompagnait, s'étant retiré, Paléologue dut se retirer aussi, après avoir fait un traité avec notre roi.

XLVII. Le dimanche 16 avril, 12e indiction, 688a (1376), Golacha fut prise par les Chaldeens, recutra sous l'obéissance du roi, et fut bientôt reprise par les ennemis.

XLVIII. Le vendredi 14 mars, 14e indiction, 688a (1376), kyr Andronic despote, fils du roi, Grand-Comnène, tomba du haut du palais du roi kyr Andronic, Grand-Comnène. On le porta aussitôt au palais, où il mourut, et il fut enterré dans le couvent de Thicosképaste. Le roi son père, les reines son aïeule, sa belle-mère, suivirent le cortège. Quant aux conventions qui existaient entre lui et la fille du roi d'Ibérie, David, roi de Tiflis², cousine d'Achpougna par sa sœur, elles

¹ Le prince du Goaris. Que ce prince fût déjà indépendant ou non à la fin du 11e siècle, voici du moins son témoignage positif en faveur de l'existence de son titre. Le premier goudali nommé par les chroniqueurs antérieurs à notre date n'est que Je (1482).

furent transportées sur la personne du jeune fils du roi kyr Masuel, Grand-Comnène, son fils propre et légitime. Quand les fiançailles furent faites, le roi, et nous à sa suite, nous partîmes le 10 mai, 15e indiction, 688a (1377); puis, revenant en Lazique, nous traversâmes tout Kalovris, du côté de Mavré-giale, jusqu'au 15 août. Alors la princesse vint elle-même de Gonja³ à Mavré-giale. Le lendemain nous partîmes et arrivâmes à Trébisonde, le dimanche 30 août. Le samedi 5 de la nouvelle année, au mois de septembre, 1re indiction, 689 (1379), elle fut couronnée⁴ avec la pompe royale, et nommée Eudocée. Son nom précédent était Choulcham-Chai. Le lendemain dimanche, 6 octobre, la noce fut célébrée et dura au-delà de la semaine. Ce fut le (patriarcale) trébisonstin Thicosse qui lui donna la bénédiction, et son père lui posa la couronne.

XLIX. Après beaucoup de pourparlers et d'ambassades entre les Grecs et les musulmans, entre le roi et Tatziatin-Trialapi,

Pancratia, roi de Tiflis. En effet, l'agraf V fut un fils de ce nom. Cf. § 486.

² Gonja, aujourd'hui Kioicé, est sur la poche et à l'embouchure du Dzoraké. Il y a un bon port, très-frequenté par les vaisseaux, et appartient aux Lazes, la plupart musulmans renégats du christianisme. Ce pays a été conquis par le sultan Achmet, ou croit qu'il répond à la position d'Anabélie. Les habitants sont fort belliqueux; leurs femmes ont une énergie de leur caractère, qui fait qu'elles instruisent leurs maris, et que ceux-ci même ne peuvent les approcher sans leur consentement. Athina, à six milles de Sevoug-lou, hors des limites de la province de Trébisonde, qui commença à Baslam et finit à Kysar. Il y a un petit port et un lieu d'habitation, où

se voit une porte en cuivre, qui est un reste d'antiquité; on pense que c'est la porte d'un temple; car la déesse Minerve était adorée en ce lieu. Ce sont les Argonautes qui, quand ils y vinrent, lui donnèrent le nom d'Althousa, ou, selon d'autres, Adicos, en mémoire de celui d'Althousa, en mémoire de celui d'Althousa. Les habitants sont très-adroits dans le commerce, et se livrent spécialement à celui des esclaves. On y voit des chapelles et d'autres ruines, qui sont assez de traces du christianisme. Ce lieu dépend du pachalik de Gonja. Ind. jud. p. 391.

³ Allusion à l'usage de placer une couronne sur la tête des rois, d'après le rit grec, et à celui de changer le nom des princes étrangers qui épousaient un prince du sang impérial de Grèce. Goulcham chat signifie la dame princesse des rois.

le roi partit le 14 août, 3e indiction, avec deux grands galères et deux moindres, emmenant sa fille Eudocie. Arrivés à Kérasonte, nous apprîmes, par un message de Trébisonde, que Chlitzalzan serait bientôt dans cette ville. Le roi, laissant sa fille à Kérasonte, vint avec les archonnes à Trébisonde, fortifia la citadelle et pourvut à la sûreté du pays. Il partit à la fin de septembre, vint chercher sa fille à Kérasonte, et s'en vint jusqu'à Oéneon. Là il rejoignit Tzialapi et lui accorda la main de sa fille kya Eudocie. le 8 octobre, 3e indiction 6888 (1386), puis retourna à Limnâ.

L. Au mois de février, le roi marcha par terre et par mer contre les Tadjinides. Le dimanche 4 du mois de mars, 3e indiction, 6889 (1386), il livra son armée en deux parts. Mille pirogues furent envoyés du côté de Pétroum¹. Pour le roi, prenant les cavaliers et le reste de l'infanterie, qui était non-hennise, il poursuivait les ennemis en remuant le cours du fleuve Philabonite jusqu'à Chirmasias, ravagea leurs terres, mit tout à feu et à sang. Il délivra beaucoup de nos barques qui avaient été prises, fit retraite et arriva près de Sihalabopiasis. Les mille hommes qui étaient allés du côté de Pétroum ravagèrent jusqu'à Cotzants, pillèrent et brûlèrent tout. A leur retour, toutes les fois qu'ils en virent aux mains avec les Turks qui les poursuivaient, ils en massacrèrent un grand nombre. Les Romains, cherchant à rejoindre le roi, marchèrent vers la côte, toujours combattant vaillamment. Arrivés à la hauteur de Sihalabopiasis, et ne l'ayant pas rencontré, ils baillèrent en retraite, après un moment de conseil. Quarante-deux d'entre

¹ Cette date est ainsi indiquée dans les manuscrits; non-seulement le second π est redoublé, mais il est faux: il faut lire $\epsilon\alpha\mu\tau$.

² Non des habitants de la Lybie; le même que Tadjins, mais au bas quié: Fallo, p. 269.

³ M. Pallières per place est événement en 1384: *op. cit.* p. 111, de quelque bâtiment léger, comme ceux dont il est parlé p. 40, v. l. dans notre texte, je n'en trouve note 3.

eux furent tués; mais cent Turks, Turqueses et Turkopols restèrent sur la place.

Le 19 juin, 6e indiction, 6890 (1387), kya Manuel, fils du roi kya Alexis, eut un fils de la princesse ibérienne Eudocie. Son aîné le roi Alexis¹, sa bisainée kya Irène, et le métropolitain de Trébisonde, kya Théodose, le nommèrent au baptême, du nom de son bis-aïeul, Basile.

Ll. Le 9 juillet 6891 (1387), 6e indiction, invasion de la maladie des Juifs, qui emporta beaucoup de monde jusqu'en décembre et janvier. Elle fit aussi beaucoup de mal à Matrouca, à Tricomia, à Surmont et jusqu'à Dryon.

LII. En octobre 6895 (1387), Taiziatin, grand du roi, kya de Limnâ, marcha contre l'autre grand du roi Chazymiri, kya de Chalybir, dit Souiamum-Pek, avec douze cents hommes. Entré en Chalybie, Taiziatin lui-même tomba le premier, et, malgré tous les soins, il mourut. Six hommes furent tués auprès de lui; le reste s'enfuit à demi nu, laissant chevaux et armes en grande quantité.

LIII. Il y avait un emir tatar ayant aussi un chah, à ce que l'on dit. Le Tatar s'appelait Tamourlaüs, sortant des

¹ D'après M. Pallières, kya Alexis serait mort à la suite de l'épidémie contre les Tadjins, après quarante et un ans de règne, âgé de cinquante-trois ans; et kya Manuel III lui aurait été son successeur, étant déjà co-régent depuis 1383.

Mais, pour le mot d'Alexis, voyez le § 5: de cette chronique.

² Le date est ainsi écrite: $\epsilon\omega\sigma\tau$.

qui ne peut être exprimée en chiffres; mais le nombre de l'indiction donne la véritable date.

³ Les mots, *Hy avay*, manquent dans le texte, qui paraît ici mutilé.

En outre un nombre de phrases suivent, je pense qu'il signifie que cet émir

tatar s'appelait aussi *Assam*. C'était effet le frère des princes de ces contrées, comme chacun sait.

I. Kya Alexis 1er, 1303.

II. Andronic 1er, Gidon, son gendre, 1323.

III. Jean 1er, Aschub, son frère materiel, 1332.

IV. Manuel 1er, fils de Jean 1er, 1338.

V. Andronic II, son fils, 1363.

VI. George 1er, son fils, 1368.

VII. Jean II, fils de Manuel 1er, 1380.

frontières du Chataï, et avait, au rapport des témoins oculaires, une armée de quatre-vingt mille hommes. Il vint et s'empara de toute la Perso. De là, se dirigeant vers les montagnes d'Ibérie,

VIII. Alexis II, fils de Jerau, 1394.

IX. Andronic III, son fils, 1330.

X. Manuel II, son frère, 1333.

XI. Basile Ier, père d'Andronic III, 1323.

XII. Myra Irene Paléologue, veuve de Basile Ier, 1340.

XIII. Anna Anacombouton, fille d'Alexis II, 1341.

XIV. Kyr Jerau III, fils de Michel, 1343.

XV. Michel, père de Jerau III, 1344.

XVI. Alexis III, fils de Basile Ier, 1350.

XVII. Manuel III, fils du précédent, 1390.

XVIII. Alexis IV, son fils, 1413.

(Bonne Alexis et David, Fallotéyplace

au Kaloujan, fils du précédent, et qui le détruisit, 1447.)

XIX. David, frère de Kaloujan, 1458, 1463.

Quant à la liste précédente, dont j'ai donné le dernier extrait, t. xviii, p. 281, voici comment elle se termine : 1391, Alexis; 1335, Vasiléon; 1330, Michel; 1385, Alexis; 1395, Emmanuel et Basile; 1407, Andronic; 1436, Alexis; 1450, Jerau; 1460, David, dernier roi.

À la suite de la chronique de Palestine, se trouve l'éloge de Trebizonde, qui agituellement occupé l'auteur, j'ai agribablement occupé

IX. Alexis II, en vingt paragraphes. Il y est dit entre autres choses : ... (1) que cette belle ville aperçoit le soleil dès son lever; (2) que son climat est très-doux; (3) qu'elle domine tout le voisinage; (4) qu'elle est très-fertile, et n'a jamais été prise de force, mais qu'elle s'est ouverte volontairement pour le grand Pompey; (5) bien défendue par la mer, et bien élevée au-dessus de ses ondes; (6) la muraille en est rude d'abord, puis agréable; le territoire en est plein d'agréments, et lui fournit le nécessaire et l'agréable; (7) il y a beaucoup de vignes et d'oliviers; (8) mobile ville, qui a produit saint Eugénios (noyé), son patron; on y voit (9) des ermitages de tous les cotés; (10) tout elle offre de facilités à la vie solitaire; (11) son sol est mêlé de très-agréablement de rochers et de plaines, de sites doux et ses habitants sont chasteurs et braves comme les Spartiates; (12) elle offre mille délices pour les cinq sens de l'homme; des citroux parfumés, dont l'ambrosie est préférable au platane d'or de Xerxès; (13) oiseaux chanteurs; (14) mille fruits agréables; (15) air pur, sans fétidité; (17) elle est pleine d'ouvriers habiles en tous genres; (18) pleine de sages et de savants, qui vont méditer sous les frais ombrages; (19) table, personnes délectées; or c'est à table qu'Alexandre conversa avec Diès; (20) tel est en peu de mots l'éloge de Trebizonde. En l'écrivant, dit

il suit ces contrées à feu et à sang, prit vivants le brave roi Paul-crédit dans l'admirable ville de Tyflis, lui et sa femme, fille de notre roi, la belle kyra Anna, et son fils David. La population

à l'est de Trebizonde, dans le Lazistan. Il y a un port et une ancienne citadelle sur ce monticule; les anciens habitants Arméniens du district de Kochly avaient une église superbe et un misel manuscrit, qui donnait à cette ville le nom de métropole. Arrivé au lieu le fleuve Irtik. Il parait qu'on y semait du riz, d'où lui vient le nom de Irizi; à trois milles de là les petits bâtimens. Les autres anciens nomment ici le fleuve Apastros et la ville d'Ampa. On y trouve des limons et des oranges très-perfumées, ainsi que d'excellent tabac, qui se transporte dans toutes les contrées.

On voyageait paisiblement de Bont-Oglaire, qui était connue le contenu de ces contrées, mais qui a été réoccupé de nos jours. Le territoire est très-bon, et fertile. A deux heures de distance est, sur les montagnes Ankeri, une pierre précieuse, dont les habitans disent que les visonsaux latrains jettent l'écume. On voit près de là des restes de tours carrées, construites par les Ommanis pour défendre le pays contre les incursions des Abazes qui envahissent souvent même jusqu'à Trebizonde.

Trebizonde a deux enceintes, l'une extérieure, l'autre intérieure ou citadelle, que les Turcs nomment Goule, le Kouls des Grecs. Il y a huit mille maisons, dont cinq cents arméniennes, quinze cents grecques, six mille turques; on y voit plusieurs belles églises et des mosquées remarquables. Beaucoup d'inscriptions en

peut-être vingt-deux milles d'Opas,

fat exterminée par le glaive. Dire tout ce qu'il prit, les images qu'il profana et brûla, les pierres et les portes, l'or et l'argent dont il s'empara le 21 novembre 685 (1367), cela est impossible.

LIV. Le roi kyr Alexis, Grand-Comnène, fils de kyr Basile, Grand-Comnène, mourut le dimanche 20 mars de la cinquante-septième de carême, à la deuxième heure du jour, âgé de cinquante-et-un ans, après un règne de quarante ans et trois mois, en 688 (1390).

L'an 690 (1412), le 5 mars, mourut le roi kyr Manuel (III,) Grand-Comnène, et il fut enterré dans l'église de Throchypaste, après un règne de vingt-sept ans. Le 2 mars 693 (1395), mourut la reine kyr Eudocie, princesse ibérienne, mère du roi kyr Alexis.

LV. Le samedi 14 septembre 694 (1396), 1re indiction, la reine kyr Eudocie, Grand-Comnène, vint de Constantinople à Saint-Phokha avec une galère et une barrique, amenant deux épouses, l'une kyr Anna, fille de Philanthropène, pour son frère kyr Manuel, qui était veuf; et pour le roi kyr Alexis, son cousin, kyr Théodora, fille de Cantacuzène. Le lendemain dimanche, elle entra à Trébisonde, par un temps de pluie. Le scolaire grand-duc Amyrialis fut envoyé au-devant d'elle en cette renouirte.

LVI. L'an 695 (1397), 15e indiction, lundi 12 novembre, troisième heure de la nuit, la reine kyr Théodora Cantacuzène mourut, et fut enterrée dans le vénérable temple de la mère de Dieu Chrysocephale, dans le tombeau de Gidon¹,

diverses langues, qui existent sur cela même cette chronique est pré- les monuments de la ville, donne- cienne pour la géographie, mais elle- rient des renseignements curieux. attend un plus beaux investiga- leur.

Au reste, beaucoup de noms des 1 Kyr Andronic Gidon, deuxième- les-autres désignés dans la chro- rui de Trébisonde. Le texte ajoute- que de Panarète ont échappé à- toutes nos recherches et a celle du- tic: το νεώτερον, qui ne peut se tra- avant alléant, op. cit. p. 301. En- dant: avec les origines de la royau-

La même année, en novembre, arriva de Gocthia la reine kyr Maria, fille d'Alexis et de Théodora, et elle fut installée avec son mari le pieux despote kyr David, Grand-Comnène¹.

ci, puisqu'il y a et non rd. Post- de Passaris, et le site de Zoonad- éra s'agit-il d'un lieu, et faudrait-il souvenance qui se sont succédé à- Trébisonde.

¹ Alexis se termina la chronique

APPENDIX I: GREEKS AND TÜRKMENS IN PANARETOS

Much of the argument in this paper depends upon a close interpretation of the text of Panaretos and upon the accuracy and logic of identifications of names in it (where Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, has been widely consulted). A translation of the relevant passages is therefore given below. References are to the page and line numbers of Lampsides' edition of Cod. Marc. gr. 608, fols. 287^r-312^r (*supra*, note 22); Panaretos' dating system is simplified and indiction numbers are given in Roman numeral capitals.

- 63^b And Kaloioannes Komnenos [John II, 1280-97] ... died in Limnia on Friday 16 August, X, 6805 [1297]. But during his reign the Turks seized Chalybia (Ünye district) and launched a great invasion (into Trebizond proper), so that all those places became uninhabited.
- 63^{1a} The Emperor *kyr* Alexios [II, 1297-1330] set out against the Turks in September 6810 [1301]; he found Κουστουγάνης¹²⁰ at Kerasous (Giresun) and overwhelmed him, slaughtering many Turks.
- 63^{1a} Παρίδιμης [Bayram] seized the τζέρπα [*gerge*, tented stalls]¹²⁰ in the evening of Tuesday 2 October 6822 [1313].
- 63^{1a} In 6827 [1318/19] the Sinopitans started a great fire which entirely devastated the beauties of the city [of Trebizond], both inside and outside.

¹²⁰ Unique mention of the name, possibly 'küçük ağa,' or even *küstak* = 'insolent' (which Stephen Sgouropoulos' infuriatingly vague, but contemporary, encomia claim he was). Moravcsik's tentative identification with the Boz Doğan of 1348 is chronologically improbable. Janssens is mistaken in following Miller in computing Panaretos' date to 1302. Papadopoulos-Kerameus, 'Ανάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας (*supra*, note 73), 431-37 (cf. Triantaphyllos Papatheodorides, 'Ἀνέκδοτοι στίχοι Σπαράνου τοῦ Σγουροπούλου, in 'Αρχ.Πόντ., 19 [1954], 262-82); Moravcsik, *Byzantinoturcica* (*supra*, note 104), II, 170; E. Janssens, *Trebizonde en Colchide* (Brussels, 1969), 93; W. Miller, *The Last Greek Empire (of the Byzantine Era, 1204-1461)* (London, 1926; ed. A. C. Bandy, Chicago, 1969), 33; Fallmerayer, *Original-Fragments* (note 49 *supra*), pt. 2, p. 15**; S. Fassoulakis, *The Byzantine Family of Raoul-Ralf(1)es* (Athens, 1973), 57 note 1.

¹²⁰ Possibly tented market booths, such as Bessarion described in the Trebizond bazaar, I. T. Pampoukes, Ποντιακά ποικίλα, in *Χρον.Πόντ.*, 1 (3) (November 1943), 74-75; S. P. Lampros, Βησσαριωνος Ἐγκώμιον εἰς Τραπεζούνταν, in *Νέος Ἑλλ.*, 13 (1916), 187; also published as a monograph (Athens, 1916), 45.

EKLER IV: Panaretos'ün Tümenlerle ilgili kısmının İng. tercümesi

Bk. Anthony A.M. Bryer, *The Empire of Trebizond and the Pontos*, V, London 1980, s. 143-

- 64¹³ Παριώνης [Bayram] brought a large army as far as the Ἀσώματος [in Palaiomatzouka, now Hamsiköy],¹²¹ and a great number of Turks were slaughtered and their host fled, and they even took many Turkish horses, on Sunday 30 August 6840 [1332].
- 64²⁰ But on Friday 5 July 6844 [1336], Σιχασάνης [Şeyh Hasan-i Küçük, died after 1340], son of Τεμυρτάσης [Temürtaş, died 1327/28^{122a}], came to Trebizond; and there was fighting at the palisade (Ἀγώνισκος) of Saint Kerykos and on Mount Minthron [Boz Tepe]; and through the favor of God, he was turned back by a deluge of rain and fled, but Αὐτουραϊμής [Abdürrahman], son of Ρουστώνης [Rustem], was killed.
- 65²⁰ About August of that same year [1340], our army marched to the summer pastures (Παρχάριον) and plundered the Ἀμιτιώται, taking much booty; but the sons of Dolinos were killed.
- 66⁴ ... on Wednesday 4 July [1341], the Ἀμιτιώται Turks came, and the Romaioi were pushed back without battle and many Christians were slaughtered and all Trebizond was burnt down, inside and outside, and many of the people—women and children too—were burnt to death. After this disaster the stench of burnt horses, livestock, and men caused the Sudden Death (ἀφνίδιος θάνατος).
- 67¹⁷ In June 6851 [1343], the Ἀμιτιώται came to war and returned empty-handed.
- 68⁹ In 6855 [1347], Saint Andreas [probably on Cape Jason] and Oinaion [Ünye] were captured.
- 68¹³ On 29 June, I, of that year [1348], numbers of Turks came upon Trebizond—Ἀχχῆς Ἀϊωνάκ [ahî Ayına beg] from Erzikain [Erzincan], Μαχμῆτ Ελκεπτάρης [Mehmed ...]^{122b} from Paipert [Bayburt], Τουραλίπρεκ [Turali beg] from the Ἀμιτιώται, together with Ποσοδογάνης [Boz Doğan] and the Τζιτσιβίδες [Çepni], and they fought for three days, and fled injured and crestfallen, losing many Turks on the way.
- 70⁹ On 22 September of the same year, 6860 [1351], we set out for Limnia ... against Konstantinos Doranites, who was exercising the Headship there, ... and after three months we came back again.
- 70²⁰ In the same year, 6860 [1352], the Emperor's sister, *κυρα* Maria the Grand Komnene, went away to marry Χουτλουμπέκης [Kutluğ beg], son of Τουραλί [Turali], who was emir of the Ἀμιτιώται, in August.
- 71¹⁴ Around August of the same year, 6863 [1355], Ioannes Kabazites, Duke of Chaldia (roughly the modern *vilayet* of Gülmüşhane), marched out with his army and conquered Cheriana [Şiran-Uluşiran] and took it; at this time Sorogaina [Suruyana Kale] was liberated and joined the imperial dominions.
- 71²⁰ On Friday 27 November, IX, 6864 [1355], we set out—through diabolic collusion—with the Emperor [Alexios III, 1349–90] against Cheriana [Şiran-Uluşiran]. And at first we ravaged, we laid siege, and we took prisoners, but at about the sixth hour we abandoned in a disorderly flight when a few Turks pursued us. Indeed, some fifty Christians were slaughtered and destroyed then, and Ioannes Kabazites, Duke of Chaldia, was captured, and if the Lord had not been with us, I myself [i.e., Michael Panaretos] should have been lost; but by the favor of God my horse was strong, and following close behind the Emperor we were free and reached Trebizond after three days.
- 72⁴ On 19 December, X, 6865 [1356], we went with the Emperor to Limnia, and held the feast of Christmas at Kerasous [Giresun], and we celebrated Epiphany at Iasonion [Cape Jason, Yasun Burunu] when fourteen Turks were slain. We went back to Limnia and returned, and got to Trebizond in good health, having spent three months in all.

¹²¹ I have hitherto followed Chrysanthos and Lampsides in identifying this "Incorporeal One" with the church of the Archangels, Platana (Akçaabat), but because otherwise it is not given this epithet (which is, anyway, in the singular), and on geographical grounds, now think it much more likely that it can be identified with the Asomatos in Upper Matzouka, part of a 13th-century imperial gift to Vazelon, in Act no. 104. Ballance, Bryer, and Winfield, "Nineteenth-century monuments" (*supra*, note 26), pt. 1, 258; Chrysanthos, *Ἐκλογικά*, 503; Panaretos, ed. Lampsides, 118.

^{122a} Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, s.v. the names Hasan and Temürtaş as Çepni leaders; they were in fact Çobanlıs: Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, 302; *The Cambridge History of Iran*, ed. J. A. Boyle, V (Cambridge, 1968), 409–15.

^{122b} Unidentified in Moravcsik, but see Fallmerayer, "Original-Fragments" (*supra*, note 49), pt. 2, 80: İrtidar = power; "Erkebdar" = "Groesknie."

- 72¹⁴ In May, X, 6865 [1357], the Emperor went up to the summer pastures (Παρχάριον) with an army and marched round the whole of the summer pastures.
- 72¹⁵ On Saturday 11 November, XI, 6866 [1357], the *despoina* of Sinope, *kyra* Eudokia, daughter of *kyr* Alexios [II, 1297–1330] the Grand Komnenos, arrived.¹³³
- 72¹⁶ On Monday 13 of that month [November], XI, of that year 6866 [1357], Χατζλυμύρις [the *haci emir*], son of Παϊράμης [Bayram], invaded Matzouka [Μαζκα]—that is to say from Palaiomatzouka [Hamsiköy] as far as Dikaisimon [Cevizlik-Maζka]—with numerous warriors, and ravaged and abducted many people, livestock, and goods, through the unpreparedness of our guards.
- 72¹⁷ On Wednesday 22 August, XI, 6866 [1358], the *despoina* *hatsun*, *kyra* Maria, sister of the Emperor, who was married to Χουτλουπέκης [Kutluğ beg] the 'Αμιτιώπτης, came to Trebizond.
- 72¹⁸ On Wednesday 29 August, XI, 6866 [1358], *kyra* Theodora, daughter of the Emperor *kyr* Basileios [1332–40], left to marry the emir Χατζλυμύρις [the *haci emir*], with *kyr* Basileios Choupakas, the Scholaris [*Protovestiarios*, 1355–58], as bridal escort (νυμφοστόλος).
- 73¹ In April, XIII, 6868 [1360], the Emperor went up to Chaldia and built The [fortress of the] Cuckoo (Τοῦ Κούκου); and Χοτζιαλατίφης [*hoca Latif*] moved up from Paipertios [Bayburp] bringing three hundred cavalry, on which occasion Ioannes Kabazites lost the Headship.
- 73¹⁴ On 6 December of that year 6869 [1360] . . . the Emperor went to Limnia and stayed there for three months and a half and came back again.
- 73¹⁵ On Friday 23 July, XIV, 6869 [1361], Χοτζιαλατίφης [*hoca Latif*],¹³⁴ the ruler (κεφαλή) from Paipertios [Bayburp], brought 400 selected soldiers and penetrated Matzouka [Μαζκα] toward Lacharenes [Larhan, now Akarsu, at 1250 m.] and Chasdenichas [Gizenica, Upper Chortokopin, Hortokobubala, Yukarihortokop, now Yukariköy]. The Matzoukaitai, on the other hand, surprised some two hundred Turks and carried off the majority, together with many arms and horses, and decapitated this Χοτζιαλατίφης [*hoca Latif*], and on the following day marched in triumph with their heads through all Trebizond.
- 73¹⁶ On 13 December we went to Chalybia with the Emperor, to the home fortress (ὄσπιτό-καστρον) of Χατζλυμύρις [the *haci emir*], son of Παϊράμης [Bayram]—or rather, he joined us after reaching Kerasous [Giresun]. We went to Kerasous from Chalybia by land, and the Emir Χατζλυμύρις and the Turks followed us in an almost servile manner (μικροῦ βετ δουλικῶς): this was in XV, 6870 [1361].
- 74¹ In October, XV, 6870 [1361], 'Αχχί Αἰναπέκκ [ahi Ayna Beg] descended from Erzizka [Erzincan] and besieged Golachas [? Kolaşa] castle for sixteen days with siege engines and violent petards. But without God nothing can be achieved, and he retired shamefaced and empty-handed . . .
- 74¹² (In March, 1362, the Imperial Family retired to Mesochaldia [Kouazi, Kovans] because of the plague.) On its return from Chaldia the Imperial Family did not enter Trebizond and the citadel, because of the raging violence of the Death—for it was June—but it camped in Saint John the Sanctifier on Mount Minthron [Boz Tepe]; and then an envoy came from the τζαλιπάτης Ταρτζιατίνης [*celebi Taceddin*], seeking a marriage alliance. But some people came almost to rebelling against the Emperor.
- 75⁴ . . . on 15 August [1363], we went to the aid of [the Emperor's] brother-in-law, Χουτλουπέκης [Kutluğ beg], son of Τουραλίης [Turali], but we did not help because the Turks got infected

¹³³ It has hitherto been thought that this Eudokia was the widow of the Gazi *celebi* of Sinope and subsequently took the veil as the nun Euphemia in the Theoskepastos, Trebizond, considerable literature, based upon misunderstandings by Zambaur and Fallmerayer, has accumulated on the subject. The problem will be discussed at length in Bryer's and Winfield's work (*supra*, note 6). Briefly, Eudokia cannot have been the widow of the Gazi *celebi*, who died between 1324 and 1332 (his tomb in Sinope bears no date), but may have been married to the Candarid, Adil Beg ibn Yakub (1345–?) who is known from coin inscriptions. Eudokia-Euphemia was a nun of St. Gregory of Nyssa, Trebizond, not of the Theoskepastos, and is most unlikely to have been a Grand Komnene. Eudokia's career is therefore obscure before 1357, and unknown thereafter.

¹³⁴ Καπὺς 'Ολαττοφης, in N. Banescu, "Quelques morceaux inédits d'Andréas Libadénus," *Byzantis*, 2 (1911–12), 390.

- with the Sudden Death,¹²⁶ and we marched back to Trebizond again after twenty-seven days.
- 76^a On 14 July, III, 6873 [1365], the Emperor's brother-in-law, the emir Χουτλουπέκης [Kutluğ beg], visited this Fortunate City of Trebizond with his wife, *kyra* Μαρία δεσποινίσσα [despoina katon], the Grand Komnene, and met the Emperor and was received into the palace, and after encamping his tents around Saint John the Sanctifier [Boz Tepe] for some eight days, and being paid great honors, he departed in peace again.
- 76^b In the following year the Emperor made an expedition to the summer pastures (Παρχάριον). And we—being more than two thousand foot and cavalry altogether—marched from Spelia [İspela, now Ocaklı, at 850 m., 3 km. east of Fikanoy yayla, 3 km. west of Hava, 7 km. west of Maçka] to Phianoe [Fikanoy yayla, at 1919 m., 20 km. south of Akçaabat, 10 km. west of Maçka] with him and on past Gantopedin and Marmara, we went by Saint Mercurios to Achantakas:¹²⁷ and after spending four days with the emir, we returned in June, V, 6875 [1367] . . . .
- 76^c [Later in summer, 1367] . . . the Emperor went up into the summer pastures of Larachan [Akarsu, at 1250 m.], to Limnion (? near the Kolatdağ Pass, at 2400 m.), and then went off as far as Chaldia.
- 76^d . . . the raid which the δάσσηκα [azap, sipahi]¹²⁸ boats made on the Araniotai [Ares Island, Puga, Giresun Adasi] [before 19 July, 1368] . . . .
- 76^e In March of the same year 6876 [1368], Γλιτλιοσθάνης [Kiliç Arslan] invaded and besieged the places belonging to us in Chaldia, and the Emperor then marched up there at the head of his army.
- 77^a On Epiphany, January, VII, 6877 [1369], Golachas [? Kolaşa] was deceitfully captured by the Turks, and because of this Chaldia was devastated; some of its inhabitants perished in the fighting and some in the treacherous cave there.
- 77^b Around the end of January of the same year, 6877 [1369], the Emperor sailed to Limnia with a fine fleet, and returned after spending a period of four months.
- 77^c In May, VIII, 6878 [1370], the Emperor set out to the summer pastures (Παρχάριον) in the district of Marmara, with some few men. And on Tuesday the 21st of the same month, they suddenly came upon a force of Turks—some five hundred cavalry and three hundred

¹²⁶ D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453* (London, 1972), 225.

¹²⁷ In the map attached to H. Kiepert, "Der Verbreitung der griechischen Sprache im Pontischen Küstengebirge," *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*, 25 (4) (1890), 317-30, Phianoe pastures are placed too close to the western ridge of the Matzouka-Prytanis valley, and Gantopedin is apparently equated with the Lavra castle (and fortified chapel) of Vazelon, near Hava (Papadopoulos-Kerameus, *FHIT*, I, 119), although it should also be a pasture. The route of this expedition is important because, if it can be worked out beyond Fikanoy yayla, it should lead to Kutluğ beg's camp. One possibility is that Gantopedin represents the Haşka yayla, at 2150 m., that Marmara is the yayla of Mimera (now Erikli, attested in 1371 and 1432), that Saint Mercurios is in Trikomia (now the Kalenima Dere) and that Achantakas (which is not the *chandas* of Saint Kerykos) is the Achantakas attested in 1429 (Ahanda, now Kavaklı, near the coast, 2 km. northwest of Akçaabat). This makes a round tour of about 40 km., but leads straight into the densely populated Trapezuntine coastal bandon of Trikomia, and hardly to an Akkoyunlu camp. It is more likely that from Fikanoy Alexios followed the yayla watershed at the heads of the valleys onward past Tonya and the Horosdağ, southwest to Kürtün, Suma Kale, and the Harjit-Philabonites valley. From the pastures of Phianoe this would have entailed a round trip of about 80 km. It would have brought him into the known lands of the Çepni, a principal Akkoyunlu federate.

¹²⁸ The term is usually taken to indicate specifically *Ottoman* pirates and hence the first Trapezuntine encounter with the Osmanlis (in, e.g., Müller, *Trebizond*, 66), but at this date is much more likely to represent Sinopitan or local Türkmen corsairs. In what is perhaps his most egregious flight of scholarship, Grégoire erected a Greco-Turkish emirate of Ares, but his proposed state (which would have extended the entire 180 × 150 m. of the walled island) must, sadly, be dismissed, if only on epigraphic grounds. H. Grégoire, "Notes épigraphiques. X. Michel Comnène, émir d'Arane," *Revue de l'Instruction publique en Belgique*, 52 (1909), 12-17; F. Cumont, "Notes sur une inscription d'Iconium," *BZ*, 4 (1895), 101-5; P. Wittek, "L'épithaphe d'un Comnène à Konia," *Byzantion*, 10 (1935), 505-15; and 12 (1937), 206-11; Caben, *Pra-Ottoman Turkey* (note 1 *supra*), 210; Fallmerayer, *Original-Fragments*, pt. 2, p. 91.

foot. The Emperor's following was about a hundred horsemen and the Emperor joined battle and gained the victory by force of arms and pursued them; and he sent back here some Hagarenic heads and their banner.

- 77^m On 13 January [1373], the Emperor set out against Cheriana [Şiran-Uluşiran], and our forces were routed when a great deal of snow had fallen and a violent storm had come upon them; one hundred and forty Christians were killed, some as sword fodder and some—rather more than half—died of the cold. . . .
- 78ⁿ On Sunday 16 April, XII, 6882 [1374], Golachas [? Kolaşa] was taken by the Chaldaioi and restored to the Emperor's dominion; but the enemy recaptured it immediately.
- 78^m After much discussion and exchange of embassies between the Romaioi and the Mousoulmanoï—I mean between the Emperor and Ταρζιάρτης τζιολαπής [Taceddin *çelebi*]¹²⁵—the Emperor set out on 14 August, II [1379], with two great warships and two boats, with his daughter, *kyra* Eudokia. And we sailed as far as Kerasous [Giresun]. But a message arrived from Trebizond that Χιλιαρζιουσαλάνης [Kiliç Arslan] was about to invade the district around Trebizond. The Emperor left his daughter in Kerasous and returned to Trebizond with the nobles and he strengthened the citadel and set the country in order. Around the end of September he set out and, collecting his daughter in Kerasous, went as far as Oinaion, where he met the *çelebi*, and on 8 October, III, 6888 [1379], he betrothed his daughter, *kyra* Eudokia, to him; and at this time the Emperor took control of Limnia.
- 79¹³ In February the Emperor set out against the Τζιορβίτες [Çepni] by land and sea. And about Sunday 4 March, III, 6888 [1380], he divided his army into two sections. He sent some six hundred footsoldiers away from Petroma [Bedrama Kale, on the east bank of the Harşit, 5 km. from the coast], and the Emperor himself took command of the cavalry and another very large party of footsoldiers, crossed the country of those who live all along the upper course of the Philabonites River [Harşit Dere] up to their winter camps [χειμαδιά]; and he destroyed their tents and he slaughtered and he burnt and he set free many captives of ours, liberating σιμύλικα (?),¹²⁶ and he turned back and halted for a short while at Σηλαβοπιάνης [? the coastal Büyük Liman of modern Vakfkebir]. The six hundred who had set out from Petroma made a raid into Kotzautā [apparently around Kürtün and Suma Kale] and massacred and ravaged and burned; and whenever they came to grips with the Turks who were pursuing them, as they fought their way down to the coast, many of the Turks fell. The Romaioi expected to meet the Emperor, but reached the shore first, fighting hard and slaying as they went. When they got to Sthlabopiestes beach and did not find the Emperor there, as they had arranged, they were a little inclined to let themselves be pushed

¹²⁵ This is the only word in Panaretos which has presented serious difficulty. It is unaccentuated in Cod. Marc. gr. 608, fol. 309^r, top. There are three possibilities: (1) that δσημικά is intended, but Cod. Marc. gr. 608, fol. 309^r, which is very legible, does not say so; (2) that it is a latinizing 'simultaneously,' which would fit grammatically, but not phonetically, and is an otherwise unattested neologism; and (3) that it is a place name. On geographical grounds I favor the *yayla* and now ruined village of Σιμύλη or Σιμύκλή (now Simüklü), attested as Christian in 1717 and 1733 (when it was associated with Kürtün), and in 1779 (when Chrysanthos, its parish priest, venerated the Gospels of Şebinkarahisar). The place lies 44 km. northeast of Şebinkarahisar and 9 km. southwest of Kürtün and the Harşit Dere and, therefore, fits as the extreme limit of Alexios' expedition of 1380 and of possible Greek settlement in the area then. Settlement need not have been continuous between 1380 and 1717, for Simiklle may have been recolonized from the Tsite (Çit) valley during the flight to the highlands of the late 17th century. One Tsite village was traditionally linked with Platana (Akçaabat) on the coast; elsewhere I have assumed that this entailed an 80 km. transhumance via Trebizond, but the Harşit valley and Simiklle would have afforded a more convenient passage. I. T. Pampoukes, Ποντιακά, 2. Τοῦ πρωτοεβραστοῦ καὶ πρωτοκαταρίου Μιχαὴλ τοῦ Παναρέτου, περὶ τῶν τῆς Τραπεζοῦντος βασιλείων, τῶν μεγάλων Κομνηνῶν, ὅπως καὶ πότι καὶ πᾶσαν ἐκαστος ἐβρασίλευσεν (1204-1426) (Athens, 1947), 25; Panaretos, ed. Lampsidea, 44, 93; A. Papadopoulos-Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη, IV (St. Petersburg, 1899; Brussels, 1963), 299; N. Bees, Ἀφιέρωματα καὶ λειτουργικὰ συνδράμα Ποντίων ὑπὲρ τοῦ Παναγιῶν Τόφου, in Ἀρχ. Πόντ., 14 (1949), 136; Bryer, Isaac, and Winfield, "Nineteenth-century monuments," pt. 4, 177-78, 240; E. C. Colwell, *The Four Gospels of Karahisar*, I (Chicago, 1936), colophon no. 41; S. Papadopoulos, Διορθώσεις εἰς τὰ Τραπεζοῦντιανὰ Χρονικὰ Μιχαὴλ Παναρέτου, *BNJb*, 6 (1928), 19; P. I. Melanophrydes, Τὸ Κιουρτουν, in Ποντιακά Φύλλα, 2 (12) (1937), 6-7; Fallmerayer, *Original-Fragments*, pt. 2, p. 99.

back and some forty-two Romaioi fell. The Turkish men, women, and children who died numbered over one hundred.¹³⁰

- 80¹³ On Wednesday 24 October, X, 6895 [1386], Ταττιαρτίνης [Taceddin] emir of Limnia [Çarşamba district], son-in-law of the Emperor, moved against the other son-in-law of the Emperor, son of Χατλυμύρις [the *hacı emir*], called Σουλαϊμάντρεκ [Süleyman beg],¹⁴⁰ of Chalybia, with an army of twelve thousand men, invading Chalybia, when Taceddin was the first to fall and he was cut to pieces and died there; and some three thousand of his followers were slaughtered and the rest fled, abandoning their equipment—they lost seven thousand horses and countless arms.
- 81¹⁴ On Saturday 4 September, IV, 6904 [1395], the *despoina kyra* Eudokia¹⁴¹ the Grand Komnene arrived from Constantinople at Saint Phokas [Kordyle, now Akçakale] .... She brought with her some brides .... And they entered Trebizond on Sunday, the following day, in a shower of rain ....

¹³⁰ The geography of the campaign will be discussed in the forthcoming study by Bryer and Winfield. Some identifications depend upon those of a somewhat similar campaign fought over the same area by Şayh Cüneyd of Erdebil and the Grand Komnenos John IV in the 1450s: Chalkokondyles, Bonn ed., 464; W. Hinz, *Uzun Hasan ve Şayh Cüneyd* (Ankara, 1948), 19–22.

¹⁴⁰ There are three problems here: (1) Janssens, following Miller, names Χατλυμύρις as Hacı Omar, but -μύρις is not a Byzantine form for Omar and I agree with Fallmerayer and Izeddin that Χατλυμύρις is a name-title, *hacı emir*; (2) Panaretos can be read to mean that Süleyman was the name of either the *hacı emir*, or of his son: Lampsides is alone in apparently assuming the former, which would imply that the usually meticulous Panaretos gave a name to the *hacı emir* only upon mentioning him for the fifth time, leaving his son nameless; so I agree with all other commentators in regarding the Süleyman who attacked Giresun in 1398/97 as son of the *hacı emir*; and (3) there is the question of Alexios III's relationship with this Süleyman. He and Taceddin are separately described as γαμβρός of the Emperor. In Panaretos, ed. Lampsides, 75⁴, γαμβρός is used as 'brother-in-law,' but in all other ascertainable cases (including that of Taceddin, with whom Süleyman is coupled), the chronicler uses it as 'son-in-law.' The *hacı emir* was indeed brother-in-law of Alexios III, and γαμβρός here might only describe his son's indirect relationship with the Emperor. But Panaretos has more elaborate (if rather vague) terms to describe relationships like this: e.g., 61¹ for what is actually 'first cousin once removed on the father's side,' and 78¹ for what is actually 'great-uncle of a sister-in-law.' So I infer that Alexios III married an unknown daughter to emir Süleyman of Chalybia before 1386. Janssens, *Trebizonde*, 116; Miller, *Trebizond*, 60 (a daughter of Alexios III "marrying Hadji-Omar's son, Suleiman Bey ..."); Panaretos, ed. Lampsides, 86; Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, 216–17, 285, 343 (where no transliteration is offered); Fallmerayer, *Trapezunt* (*supra*, note 15), 196; *idem*, *Original-Fragmente*, pt. 2, p. 67; Sumer, *Oğuzlar*, 328; Izeddin, "Notes sur les mariages princiers" (*supra*, note 76), 156 note 72; C. Toumanoff, "On the Relationship between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Tamara," *Speculum*, 15 (1940), 299; Nicol, *Kantakouzenos* (*supra*, note 85), 143–46.

¹⁴¹ Apparently the widow of the emir of Limnia. Eudokia's career may be reconstructed thus. Her parents, Alexios III and Theodora Kantakouzene, were born on 5 October 1337 and ca. 1340 respectively. They were married after 8 October 1349 and had no marriageable offspring until after 29 August 1358 (or even June 1362, when part of the objection to Taceddin's demand for a bride may have been that only an infant was available). It was an age of uncanonically early state marriages: Eudokia's sister, Anna, was married to Bagrat V (VI) in June 1367 at the age of ten years and two months, and the extreme case is that of Simonis, daughter of Andronikos II, married to Stephen Uroš II Milutin of Serbia in 1299 at the age of five. It is, therefore, impossible to say how old Eudokia was when she married Taceddin of Limnia on 8 October 1379. After the death of her first husband on 24 October 1386 the opinionated, spirited, gossipy but unreliable Trapezuntine interpolator of Chalkokondyles maintains that she was intended for Manuel II Palaiologos of Constantinople, but that his father, John V (d. 1391), took her instead. In fact Sphrantzes reveals that she probably married Constantine Dragaš (Dejanović), grandfather of the last emperor of Constantinople, Constantine XI, who died in 1395, and cites the case as a precedent for a Byzantine ruler marrying a former member of a Turkish harem. After her second widowhood Eudokia seems to have retired to Trebizond. Panaretos, ed. Lampsides, *passim*; Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins: The Foreign Policy of Andronikos II, 1282–1328* (Cambridge, Mass., 1972), 96; Chalkokondyles, Bonn ed., 81–82, ed. Darkó, I, 75–76; G. Th. Zoras, Χρονικόν τῆς τῶν Τούρκων Σουλτάνων (Athens, 1928), 35; G. Sphrantzes, *Mamouli, 1401–1477*, ed. V. Grecu (Bucharest, 1966), 80, 358; R.-J. Loenertz, "Une erreur singulière de Laonic Chalcocondyle. Le prétendu second mariage de Jean V Paléologue," *REB*, 15 (1957), 176–81; V. Grecu, "Zu den Interpolationen in Geschichtswerk des Laonikos Chalkokondyles," *BShAcRoum*, 27 (1946), 92–94; A. Bryer, "Pisanello and the Princess of Trebizond," *Apollo*, 76 (1962), 601–3; O. Lampsides, Συμμικτα εἰς τὸ Χρονικὸν Μιχαήλ Παπαρτέου, in 'Αρχ. Πόντ., 23 (1959), 46–48; J. W. Barker, *Manuel II Palaeologus (1391–1425). A Study in Late Byzantine Statesmanship* (New Brunswick, N. J., 1969), 474–77.

« Illustrissime Dux Burgundiae,

» Ego David Imperator Trapessundarum post plurimam Salutem libenter ad te scribo de his, quae hic apud nos occurrunt, ut cum certior

factus pro tua religione et amore erga fidem nostram possis deliberare quid tibi agendum sit. Nuper enim ego et reliqui Christiani Principes, qui in istis summis (1) regionibus, foedus atque ligam injecimus inter nos bellum gerendi contra Turcos, et ego filiam Calthoiannis (2) fratris et praedecessoris mei uxorem dedi Assembech, qui filius fuit Carailuch (3) potentissimi Principis. Et hoc feci ut ipse firmus sit et fidelis in liga, quam nobiscum fecit et perseveret in bello gerendo contra Turcum qui tenet Constantinopolim, cum quo bellum jam gerere incepit, multasque illi regiones et oppida pugnando cepit, quae prope confinia erant sua : nunc vero reversus est in patriam suam. Itaque nos et ipsi parati sumus et exspectamus adventum vestrum contra infideles, quem admodum dominus Papa ad nos scripsit, et per suum Oratorem nobis significavit, quod vos Latini principes debeatis inire consilium in civitate Mantuana ut faceretis exercitum contra infideles. Quod si facietis, nos parati sumus, Ego cum XXX biremibus et cum XX milibus hominum. Asambeck promptus est exire ad bellum istud cum quinquaginta milibus hominum ad bellandum et subigendam Bursiam et totam Nataleam (4). Quapropter rogo illuminatissimam dominationem tuam ut placeat tibi dare aliquod principium huic bello ex partibus Ungariae. Nam si vos aliquod impedimentum etiam parvum Turco inferetis, ut ipse ad diversas partes distrahatur, nos adeo ipsum urgebimus ex latere nostro, ut facile destrui et debellari possit. Et si dominatio tua deliberat ad hoc intendere et venire et aliquem tuorum mittere, nos omnes Orientales principes promittimus tibi praestare omne auxilium, opem, et quicquid in nobis erit ad recuperandam Hierusalem, et te illius Regem constituemus. Et ut scias qui simus, qui confoederati sumus, et hoc tibi promittimus. Ego in primis qui paratus sum (ut dixi) cum XXX biremibus et XX milibus hominum : Georgius Rex Persarum (5) promptus est cum LX milibus hominum : Gorgora Dux Georgianae paratus est cum XX milibus equitum. Bendiam Rex Mirigreliae (6) cum suo filio promptus est cum LX milibus hominum quod illi facile erit : Rabia cum suo fratre et suis baronibus cum XXX milibus hominum. Natio Githorum et Aranorum, promittunt militare sub vexillo Georgi Regis Persarum. Dardebech dominus Armeniae minoris cum X milibus hominum; Asambeck, affinis meus (ut dixi) infidelis promisit nobis dare transitum, et personaliter venire cum quinquaginta milibus hominum. Sunt etiam nobiscum confoederati duo alii infideles domini,

(1) Au lieu de « sumus ».

(2) Il s'agit naturellement de Kalojoannes.

(3) Autrement dit, Kara Yuluk dont Hasan n'était point le fils, mais le petit-fils.

(4) Pour « Natoliam, soit l'Anatolie. Bursia est Brouae, en turc Bursa.

(5) Il faut comprendre la partie du pays des Ibères appelée Imerethie : cf. Fallmerayer, *Geschichte* 270.

(6) Bendiam pour Dadian et Mirigreliae pour Mungrelae.

Caromanus (1) et dominus Sinoppi, qui continue quaerunt quomodo possint se vindicare de Turco Constantinopolitano, et terras suas recuperare. Aliud impraesentiarum ad Dominationem tuam non scribo, nisi quod commendo tibi Michaëlem de Algeorii (2) Baronem et Oratorem meum quem ad te mitto, cui fidem plenam super istis rebus adhibeas, qui verbis omnem intentionem et deliberationem nostram exponet. Iterum te oro, ut ne permittas hoc nostrum pium negotium et inceptum frustra fieri, quoniam a Deo factum credimus. Ego ex illo tempore quo amicitiam contraxi cum hominibus tuis qui ad has partes pervenerunt, semper mihi agnitus es, tuique honoris, et dignitatis fautor semper fui eroque. Vale in Christo.

» Datus Trapessundae in palatio nostro residentiae. Anno Domini MCCCCLIX. Die XXII Aprilis. »

---

(1) « de Caramania ».

(2) Il s'agit évidemment de Michel Alighieri.

« Most illustrious Duke of Burgundy : I, David Emperor of the Trapezuntines gladly write to you with warmest greetings, about what has happened to us, so that, knowing this more exactly, you can consider how to act for the sake of your piety and through love for our faith. For, now, I and the other Christian princes who are in these parts have formed an agreement and alliance between us to wage against the Turks; and I have given as wife to Assembech² the daughter of my brother and predecessor Caloianis³. Assembech was the son of the most powerful Prince Caraluch⁴. And I have done this to secure him and make him faithful to us in the league which we made together; and so that he

should persevere in fighting against the Turk, who holds Constantinople. And now the alliance has begun operations and has captured in battle many of the Turk's lands and fortresses which lay on his borders, and now he has retired into his own country. Therefore we are, ourselves, ready : and we await your arrival against the infidels, about which the Pope wrote to us and informed us through his Ambassador; and which you Latin Princes went to discuss in the Council of Mantua, so that you could organise an army against the infidels.

« If you do this, we shall be prepared : I with thirty *biremes* and with 20,000 men : Assembech is ready to go to war with 50,000 men to attack and subject Bursa and all Anatolia. Hence I ask Your Most Enlightened Lordship that it may please you to make a start in the region of Hungary. For if you can contribute any hindrance against the Turk, however minor, so that he is harried on several sides, then we will press upon him from our front so that it will be easy to destroy and conquer him.

« And if Your Lordship considers doing this and comes, or sends any of your men, all of us, the Oriental Princes, promise to send you help and aid and whatever we have for the recapture of Jerusalem, and — know you — we shall make you King of it, for we are confederates and promise you this. First of all, there is I, ready with 30 *biremes* and 20,000 men, as I said. Georgius King of the Persians⁵ is prepared with 60,000 men. Gorgora Duke of Georgiana⁶ is ready with 20,000 horse. Bendiam King of Mingrelia⁷ with his son is prepared with 60,000 men, which will be easy for him. Rabia⁸ with his brother and his Barons has 30,000 men. The Gith and Aron race⁹ promise to fight under the banner of Georgius King of the Persians. Dardebech Lord of Lesser Armenia¹⁰ has 10,000 men. Assembech my relative, as I said, has promised to give us rights of passage over the infidel lands and will come in person with 50,000 men. There are also in league with us two other infidel rulers, Caromanus¹¹ and the lord of Sinope¹² : who are continually asking how they can claim Constantinople from the Turk and recapture their lands. At present I shall write no more to Your Lordship, for I commend to you Michael de Algeory, my Baron and Ambassador, whom I send to you : give him full confidence in these matters : he will explain to you all our aims and deliberations. I pray to you again not to let our pious negotiation and plan to be in vain, for we believe it to be God's work. For since that time when I established cordial relationships with your men who reached these parts, I have always acknowledged you and have, and ever will be, devoted to your honour and dignity.

« Farewell in Christ.

Given in Trapesunda, in the Palace our residence.
In the year of the Lord 1459, the 22nd day of April.

¹ It is possible that the news of the revocation of the Reunion of Florence had not yet reached Trebizond.

² Uzun Haman, Chieftain of the White Sheep (Ak Koyunlu) (1449-1478).

³ Kaloidanás, or the Grand Komnenos John IV of Trebizond (1429-1458).

⁴ Kara Yuluk, or the Black Leech, father of Uzun Haman and son-in-law of the Grand Komnenos Alexios III of Trebizond (1346-1390).

⁵ George VIII, King of Khartli-Imerethia (1446-1466).

⁶ Quarqware II, ruler of Zamtche (1451-1498).

⁷ Liparit I, dadian of Mingrelia (1414-1466).

⁸ Rabia, ruler of Abkhazia.

⁹ Circassians and Ossets.

¹⁰ The Ramazan emir of Adana.

¹¹ Ibrahim Bey, the Grand Karaman.

¹² Ismael Isfendiyaroglu Bey.

EKLER VI: 22 Nisan 1459 tarihli mektubun İng. tercümesi

« Pius Episcopus Servus Servorum Dei

» Dilecto filio nobili Duci Burgundiae, S. et A.B.

» Invalescente magno Turco fidei Christianae adversario, et infinitos pene Christianos Salvatoris nostri Jesu Christi Sanguine in Crucis patibulo abunde effuso liberatos in suam servitatem redigente felicitis recordationis praedecessores nostri, maxime Nicolaus quintus et Calixtus tertius curam assumerunt, ne Turcus iste praevaleret pro viribus providendi, et quia sperabant in Europa posse tantum efficere, quod Reges et Principes Christiani se voluntarios et fideles Christi milites in hoc necessario tempore ostenderent, quisque eorum ad Asiam et Orientis partes misit dilectum filium Ludovicum de Bononia, fratrem ordinis Minorum de observantia regulari, ut is pro sua prudentia amicos excitaret, ad faciendum similiter arma contra Turcum. Nos autem cum in Praedecessorum praedictorum labores divina ordinatione successimus, Mantuam accedentes, simili spe ibidem Christianorum exercitum adunandi, eundem fratrem Ludovicum misimus cum instructionibus opportunis Christianos et Christianorum amicos concordandi, et ut in Turcos eos vires conjungerent incitandi, data ei spe nos in Europa nullatenus defuturos. Accedens frater Ludovicus omnia sibi per nos commissa diligentissime et prudentissime est executus, qui ut optima illorum Regum et Principum obedientiam et devotionem, quam habent ad hanc sedem Apostolicam, intelligere possemus, curavit secum advenire dilectos filios Michaëlem Imperatoris Trapessundarum, Nicolaum Regis Persarum, Costopam Ducis Georgione, Mannethen Assenbech Soldani Mesopotamiae, Morathum Verbrecht in Armenia Dominum, Oratores et nuntios, qui nobis literas attulerunt Dominorum suorum exprimentes favorem ad praesumptiosissimi Turci destructionem et simul motivam desideriorum nostrorum executionem. Quoniam vero talium Regum et Principum conclusiones ad honorem Dei et fidei nostrae tuitionem tendunt, ideo volumus tuam Serenitatem participem fieri, ipsisque injunximus, ut cum praefato fratre Ludovico nuntio et Oratore nostro ad tuam veniant Celsitudinem, et singula, quae nobis verbo et scriptis responderunt, plene referant. Desideramus itaque a tua Excellentia ut tam ipsum Ludovicum quam ipsos Orientalium Principum Oratores etiam nostra contemplatione ad tuam admittas audientiam, et suorum Dominorum ad ea quae Christi sunt devotionem attente consideres, attendatque tua nobilitas, quod non minus quam Orientis Reges, obligatur ad similia et majora in communis hostis destructionem pro viribus impendenda, et de hoc nos ac ipsos simul et totam ecclesiam ratam et consolatam reddes, eosdemque quantotius ad nos remittas votive expeditos. Commisimus autem dicto fratri Ludovico ut nostro nomine Celsitudinem tuam reddat certiolem, nos in omnibus Mantuae ordinatis pronos et paratos sine defectu futuros quantum ad nos attinet, quin etiam ultra quae ibi conclusa sunt, et nos concernunt omnia nobis possibilis in Dei laudem adjiciemus.

» Datum Romae apud Sanctum Petrum. Anno Incarnationis MCCCLX Idibus Januarii, pontificatus nostri anno tertio. Sic Signatum A. de Hirs-
parto.»

EKLER VII: Papa Pius'un Burgondia Dükü Philippe'e yazdığı mektup
Bk. Emile Jaissens, Trébizonde en Colchide. Bruxelles 1969, s. 149-150.

بلاق تولد بود عن قرب از افق شهود مشرق و مشالقی باد بنه منسه وجوده جوده
 و منعی منبر مهر نور مرصوص کرد که در غزه غرای شهر رجب المرجب ان شاء الله تعالی
 منتهی گامی که چن بساط بوفلون را بر بسط طبع مسکون بکنند بدست مشاطه مسا
 از چن طره منبل غبار مشک تشار بر ناک بخته شود وکل چون قدبل راهب از خم
 طاقی سنا قام شاخ بزنجیر فیروزه رنگ او بخته شود بترتیب و تزین آیین سرور انجام
 هایون فرجام رسم ولیمه الختستان درنی الناح عزنی الابتهاج کوکبی اوج السعادة والصفاء
 بزنی برج الحیمة والوفاء بزید و مصطفی طول الله تعالی فی السعادة اعمارها و زین بجاوه
 زواهر معانیها و فراید قلاید معالیها اعصارها بیت * باعنی که سعادت ازو
 برداخته * بطالی که نور زید و کند تقدیم * بتقدیم خواهد رسید پس حکم تصانی
 مشارع موالات و تضافی مدارج مواخات که همواره بین الجاسنین مبرم و مستحکم بود
 است واجب شد که با نامل اشاء و اعلام زمام همت آن جناب را نیز بدین صوب متعطف
 و منصرف سازد بنا بر این معنی برای تبلیغ رسالت قدوة الاعظم محمد جاوش ارسال یافت
 امید آنکه بسور موفور الحیور حکم کثیر السرور محمود الاعجاز و الصدور اشتهال نموده
 ان شاء الله تعالی همواره سعادت دارین و سعادت مزین مبسر و مقدر باد رب العالماد

الجواب

عند قلب کاستان جهانپانی و طوطی شکرستان کامرانی اعنی کلب مشکین ختام
 بادشاهی و خطاب عنبرین قام شهنشاهی چون های اوج دولت در صباح سعادت
 شرف تزلزل یافت و وزم عبس و انجمن سفارا رشک روضه جنت و محاذی حدیقه عدن
 منزلت گردانید و از آواز حنین بخت سرای آن سرای وجود بر آواز و ارتکات شهید
 کفتارش ناطفه دل در حرم جان نازه کشت و آنچه در صومون مسرت مکتونش از تدارک
 سوز پر سرور خسته حسنه نوری حدیقه السطنة و نوری حدیقه الخلافة بیت *
 دود پاک بجز شهر یاری * دودری سپهر نا جنداری * دوسر و بوستان عز و اقبال
 دونا نورس نهال باغ اجلال * دو کلین صدکل اندر روی هر یک * ککنه از شعاع ناج
 تارک * که اشعار فرموده بودند خادمانی و حبور فزود و بجهت تقدیم مراسم تهنیت
 بهیه امش قدوة الاماجد و الاقران سلیمان یک را که از خویشان قریب است ارسال گردانید
 تا بشرف عتبه بوسی سرفراز کشته لوازم خشوع و مراسم خضوع بجای آورده دقیقه
 فرو نکندارد و بطریقه عرض اخلاص قدیمی دوقبضه ششبر مرصع ناچند قطعه آفتاب
 سنوعه احتاف نموده شد امید که در حین وصول بشرف قبول پذیرفته گردد ان شاء الله تعالی
 لا يزال ابواب نشاط کشاده و اسباب انبساط آماده باد بمحمد وآله الایجاد فهو المصود والمراد
 جنتمکان ابوالفتح سلطان محمد خان غازی حفر یاری در گانه ایران شاهی جهانشاه
 میرزا تک بغدادی منبسط و استیلا شده تقدیم ایتمش اولدینی نامه تک

صورتیدر

طباع طواع اقبال که از مطلع برج جلال طالع شد و بدایع هدایت امنیت و آمال که از مشارق اوج
 کمال لامع کشت و خواص دور شاهوار حقایق که از لیلج بحر زخار غواص فکر فایق استخراج
 کرد و خلاصه شیرین آبدار دقایق که از کان نظم کوه زکر فرهاد طبع راتی مستخلص
 گردانید اعنی کتاب جمالیه خلال سطور کواکب فی برج جواهر فی درج که از کاتب عدیم

EKLER VIII: Iran Şahı Cihanşah Mirza'nın Bağdad'ı istilâdan sonra Fatih'e gönderdiği mektup.
 Blk. Feridun Bey, Münşeâtü's Selâtin. İst. 1274, I, s. 251-255.

التظلمود بخریر برتد ببرد کا۔ فلک اشیا۔ قضا دستگا۔ قدر اشیا۔ مالک سریر السلطنة
 علی الاطلاق حامی حوزة الملك والملة بالاستحقاق رافع لواء العز والاقبال فی الافاق خانق
 منار الظلم والنجبال۔ ہون الله الملك الخلاق السجع بشرایف الحصال وکرام الفعالم
 المستیع للسرارة من مالک الاقبال وکاة الابطال الباسط عدله ورافقه بین الایام البازل
 جیهادہ وطاقته لقرینه الخواص والعلوم الذى کسر بصولته الفاهرة رقاب الجبارة واهل
 الاشرار وطهر بدولته الباهرة عن اوت وجودهم مقر الاکسرة واعناق الاقطار سلطان
 مکرم شاعر وکسرای معدت دنا ودارای کبر ودار وعبتین روزگار وکبفسرو کوه وغار
 ﴿ نظم ﴾ میر جہارم بلاد خسرو ہنتم قرار ﴿ انکه زہنتم فلک ہمت اوراست عار
 ﴿ ملک جہان را نظام دین ہدار اقوام ﴿ شاد جہان شہ بکام زبده بیج و جہار ﴿ نصیر الحقی
 والدين معین الاسلام والمسلمین اللهم ابدہ لتقویة الدین وابدہ لفاء نظام العالین وعظم
 باسک الاعظم توالہ وخذ بجلالتک الامم جلالہ صادر شدہ در وقت الطف از فضل ہم اروساعنی
 الطب از نور ازهار وصالی احلی از وصل دلدار ولطفہ اصنی از فقد رقیب نامہوار بدین داعی
 دولتہ وخواجہ تری ریوعلت کہ ظاہر وباطن سراجہ منیرش جز زیور اخلاص آن شاد جوان
 بخت مزین نمی باشد ﴿ شعر ﴿ زہرا احلی فی الفؤاد من المنی ﴿ ولذ من رقی الاجنہ فی القم ﴿
 واز شد حقا کہ نور آن کوکب دری عالی را منور ساختہ و نور آن شمیرہ طیبہ ﴿ امسئنا ثابت
 وفرعها فی السماء ﴿ جہان فی را معطر و صبر کرداید و حضور موفور الجورش قلوب اهل واد
 قصد ورا باب سداد و اسرور ﴿ شعر ﴿ صفاء الریاض بصوت العمام ﴿ وانس العرون
 اطیب النسم ﴿ ارزانی داشت لاجرم مقدم شربش را بانواع تعظیم واصناف نیجیل
 و تکریم تلقی نمودہ و تکریمی کہ لایق این جنس محمت توالہ بود ﴿ خبر الوصع بقدم رسانیدہ اند
 و در مقام اداء مواجبات اعظم انعام ﴿ شعر ﴿ سلام کارق التسیم علی الصا ﴿ وجار
 رسول الورد فی زمن الورد ﴿ بل ﴿ شعر ﴿ سلام کاطراف الاله المعبد ﴿ سلام کاخلاق
 التی المؤید ﴿ مشفوع بدعواتی کہ نسیم صا ﴿ خلوص روضہ رضوان موافق و موالات
 بانسا و بیعت دہد و نسیم صفاء خصوص فرادیس جنان مصادقت و موالات را
 روا و نصرت بخدمت ابلاغ کرداند و چون منطقه طوق از حاطہ نحر رشوق نامرست
 بالمشورہ حوالہ بذوق ان طعم حکیم میناید و ریاض بعض فضل یاری انکہ جنابہ
 در مبادی وادی امن الارواح جنود مجتہدہ فاعتراف منها ایتاف زمانتا کر منہا الخلف
 ارواح را بالنیام ﴿ شعر ﴿ تماشق روحی روحہ قبل خلقنا ﴿ ومن بعد ما کانا بعدا ﴿ وقی الہد
 وزاد کار دنا واصبح نامیا ﴿ ولبس اذانتا بمنقض الہد ﴿ مشرف کرداند صور اشباح را
 سر بر نور علی سر مرتقابلین مزین کرداند و ما ذلک علی الله ﴿ بمن زبانی تذکیراتی کہ
 بمقتضای ﴿ فدکر فان الذکر ی تنفع المؤمنین ﴿ و تحریضاتی کہ بموجب ﴿ بالایہا التی عرض
 المؤمنین علی انتقال ﴿ کہ دران جمع امثال اطراف درج فرمودند۔ در بارہ اشتغال بافضل اشغال
 و اسبیل کفر و فحیرہ ضلال و تہیج تفریح برین نوع طاعت عظمی طلبا لمزید احسن الحسنی
 و عقد ہمت بر تقویہ و تثبت طاقت غزاة امت بمنحلا امر ﴿ تما و تواہلی البر والتقوی ﴿ کہ
 در سلک ان عقہ جواهر منتظم کردایدند و تکرار بشارت و داد و انعام ﴿ مصرع ﴿ ہوا ملک
 ما کردتہ بتضوع ﴿ بل نصف اشارت بتناہت و انقیاد و امداد بدعوات خالصات لیل
 و نهار کہ در طی ان سخن اظہار نمودند حقا کہ این معنی بر ذمت عامہ اصحاب دین مجہدی
 علیہ افضل الصوات و از کاہا بل کافہ ناس بالنص والاجاع والقیاس دین ثابت

﴿ وفرض ﴾

و فرض لازم است ولیکن ان حضرت ودوحه سنیه لازالت علیہ و عن رب المون خالیة
 از کمال دین پروری و معدلت و فرط داد کسری و مرحمت و نهایت حفظ حقوق شرع و سنت
 اقتداء بمخاطب و فاسد فکرمت کرده و با سر و فاسد معانوس و مؤثر کشت نص
 من احب قوما فهو منهم و را کار بسنه و منصوص و بمشمر المرء مع من احب
 را نصب عین ساخته از پیشکار یار کا و ان الله یحب الذین یسألون فی سبیله صفا کاتبهم
 بنیان مرصوص و خلت اصطفا و تخلفوا باخلاق الله و پوشیده و حدیث فدھی
 و خبر مقدسی و وجبت محبتی للمهاجرین فی المنا غضین فی و الجمالین فی و المزارین فی و را
 مة و داصلی کرد انبیه از صفة بر صفا و فایحون بیکم الله و شربت ماء اقتداء مقربین
 حضرت نوشیده و فی ذلک قلبتافس المتأسفون و لاجرم غنیمه از کثر ارا این جنس ثبوت
 و نوابه از غره شجره این نوع علو محبت و حسن عقیدتست که بوما فوجوما مؤید روح القدس
 دولت منشور و افتخالت فقامینا و بنا بر افلاک میخوانند و لحظه فلحنه ملقن ملا اعلاء
 سعادت طغرا و انهم لهم النصورون و ان جند نالهم الغالبون و املا بکند و لحنه قلنجه
 هانف غیبی بملکت نازه و موهبتی بحد و انداز بشارت می دهد چنانچه بیت و مسدق این معنی است که
 چشم نبی جلوه ظفر و زهر طرف که گوش کنی مرده امان و مسدق این معنی است که
 قلتم دارالسلام که در سواد معموره امام کاتبه الاسلام فی الملک اقتاده بود مشرع شرع
 بود و مسدق علم و اور بینه بوده و همیشه مفر خلفا مهدیین و آوری سلاطین با عدل
 و تمکین شده و مع ذلک جواب برش از خلد برین نموداری و شواظی بخرش از اطراف کور
 یاد کاری * شر * بالها جنة بدت کرؤس * لم یکن حلی حسنها * هر با عش ارم باشد و هر دشت
 بهشت روشن جهت و هفت زمین هشت بهشت بعد ما که بکرو امام و سرور شهود
 و اعوام از تسلط ثقه با غبه و نمدی طفاة لثام دارالام و بنس المقام کشت مدارس و معام
 عاشر مدروس و مشاهد و معاهد اقتباس اتورش مطبوس ماند و معابد و مساجدش خاویه
 علی عروشها و دوزخه و ورش عالی با سافلها و خدایق و رجنانش فاما صفا و بالجنه
 بدان انجماید که از دار خیر و از دیار از غمناک و سرافازی چایی که بود این دانان بدوستان
 در بوستان شد کرد و روبره را مکان شد جفند و کرکس را وطن و بر طلی بیوت قدیمه جفند
 و رانه بدین بیت ترغ نموده که شر * سما کم ترک بها جذع شظیه * و لا ظلم الا شیء الجنیدل
 بحکم و ان مع الصریسرا و از ادبی سر مال نادى ان الله فی ابام دهرکم لغفات
 فرضنوا لغفات الله نداء و لیبصرن الله من بصرن بمسام علیه سلطان عالی تحت
 رساید و عیان سجد باد بایش بدان صوب گردانده و تسهیل مایة التفاتی که برستان
 در کما هاش بزخم شمشیر آیدار و شرب کرز کران آتشیار دمار از دیاران
 مدبران خاکسار بر آورده و وجج آن بقاع مبارکه را از بلدان و امصار و قلاع و اسفاح
 و بیجار و اغوا و احشام ختام الی سائر لواحقها و كافة المضافات و توابعها در تحت تصرف
 بندگان درگاه در آورند و بزور عدل کامل و حلی مرحمت شامل کوش و کردن عرایس
 ابکار معانی و فانیظر الی آثار رجة الله کصفیحی الارض بعد موتها که مزین و محلی
 ساخته و بذلک فیعمل العالمون و مصدق مصداق سابق و علاوة شیرین مذاق لاحق
 است که بیکه تعظیم شریعت و اتباع سنت و اظهار نصف و اشاعت معدلت دوا به این توبه
 و رجوع این نهضت مع اجتماع کوکبه سلطنت در بیت شرف مملکت بلاسی و اتعاب
 و ایماق جبل و رکاب پیشرف نصرت نصرت بالرب مسرت شهرین مشرف کشت و صلح

۱۶

اقبال فتح عراقین در سلك واحد منسلك كرداند * شعر * اذا جاء نصر الله والفتح
 هينا على المرء مصورا لامور وصعبها * بيت * دولت آنت كه في خون دل ابد بكسار
 * وره باسعی عمل باغ جهان این همه نیست * ومع ذلك كله امید بنیض فضل ذی الجلال
 جلت الاوہ وعت نماؤه انكه تا بیج حسن اعمال و آثار بسندیده و مساعی منكوره این شام
 ملك خصال باقصاء معارج كمال رساند * شعر * هدی محابل برقی خلقه مطر * چود
 ووری زناد خلفه اهد * وازرق الفجر یسد وقبل ایضه * واول الثبت قطر
 ثم یسكب * و چون اخبار آن سار * فتح مبین و نصر عزیزو بسط معدلت و نشر مرحمت
 بین صنمهای رعایا من بعد ان جاء باغ السبل الوفی واختیاره ب نفس نفیس برای ترفیه حال
 بر ابا بعد ان جاوز الحزام الطین باقطار و اكاف این دیار رسبد هوا خواه مخلص و سار
 ملا زمان و اعیان این جای را بلكه عامه اصحاب استیصار و كافه اولی الایدی و الاصدار
 سرور و ابتهاجی و حبور و استناری روی نمود كه شمه ازان قابل تقریر بیان و غیر بیان نمی
 تواند بود واجب دید و لازم شمرد كه البته بكي از خواص درگاه بدان عالی بارگاه فرستاده
 رسم نهیت این معنت جسمه بل بشكر نعمت این عطیه عظیمه را بجای ارد زیرا كه فواید
 این فتوح و عواید این سوح مع كثرتها مشتمل نیز بود بر فتح طریق حجه الاسلام و تفسیر اجابت
 مؤذن مند * واذن فی الناس بالبحج بانوك رجالا و علی كل ضامر یاتین من كل فج عقی * كه
 آمدی بعد و مدنی مدید از دست با جوج و ما جوج فن مدود بوده و احدی از سلاطین را
 توفیق كشد ان او رفیق شد * و ذلك فضل الله یؤتی من یشاء * كه تا كاه در انسانی
 ان فكر و احتشای این تدبیر بنا بر فضیله الفضل للتقدمین حساب عالی كبر صدر الصدور
 العظام عمده الصواب الكرام الجلیل القدر العظيم الخطر ناصر الملة والدين عمر رفع الله
 معارج قدره بباركی و طالع سعد رسید و كتاب كرم و خطبات عظیم حضرت علیه رسالت
 و از کیفیت انتظام مملكت و التیام دین و دولت و اهتمام ارکان سلطنت باستقامت احوال
 رصبت كاهی بتشید و مجالس و محافل و لاجوی را بحسارت دلگبر و ملاطفت جان پذیر
 معطر و منور كردانید الحمد لله علی نعماته الان این محب نیز بحساب فضائل مآب مولوی
 اعظمی اعلی اعظمی ارشدی اجدی و الابی و لا یت فضل استادنا مولانا جمال المسلة و الدين
 شكر الله ادام الله اقباله را بدان درگاه عالی لزال عابسا فرستادم از جهت نهیت فتوحات
 واقعه مثل مور كه هنوز فاتحه ایست از خصوص نصوص مكنونات نجیب و فاتحه از روضه
 گلشن مخفیات كن فیکون لم یزل * ع * باش ناصح دولت بدمد * ع * كین هنوز اول
 آثار جهان افروزست * و اگر چه قضیه نهیت نه مخصوص بدان حضرت منبه است
 بلكه نظر آن جناب ظفر این جانب و بالمكس افتاده است * شعر * و من الحساب اتی
 هناه * وانا المهني بالنعاء * اساس خلت و ابیه مستحكه خاوص و موالات كه از ایل ابا
 و اجداد عظام الی هذه الفایه مشید كشته و از وصیت تبید و ثلثه تزلزل مأمون شده مجددا
 بنذ كبر و طایفه بر ما ینما من الصدف و الصفا مروق و مزین كرداند و عریس محبت و نهال
 و لاجوی و اخوت را كه در جنان جان منصف بالاسافل و مورق بالاعالی شده است یزال
 كتاب و عذب البیان رسالت بهجت و طراوی تازه بخشد و عدت كمال الطراف تنفسد و محب
 نوازی و شكر سقت اطراف نیکی و بكانی آن سرفرازی بخوامد و سائر احوال مملكت
 و ملا زمان این محب راسخ المواد كای طلب و ابراد بسمع اشرف نواب كایاب رساند همیشه
 ایام عز و مسالی و فتح و اقبال و جهان كسای و محج امال لا یزال بر وفق مرام مستدام

و بمقصود

و بمقصود و کلام مبسر باد انبی الهامی و عزت الامجاد و صلی الله علیه و علی آله و صحبه اجمعین
• بیت • جهان بکام و فلک بنده و ملک داعی • امید تازه و دولت قوی و تخت جوان •

﴿ الجواب ﴾

کتاب مستطاب شاهانه اخلاص سمات و خطاب عبرتین نقاب باد شاهانه اختصاص آيات
مبین برصفوف دعوات صفوت آثار و نبی از فتوح دار السلام جنت شمار که از جانب عالمین
ساملت، باب ملکی الذات قدسی الصفات سلطان وسیع القدر و خافان رفیع الصدر
مهد آیین جهان بینی مشید قوانین حکم شورستانی آیت توفیق سبحانی مظهر صفات
ربانی مظهر حکمت محمدانی صاحب المجد و الاعتلا رفیع الوبه العز و العلاء ناصب
رايات الشوکه علی قده القبه الخضراء لیل الوفا فی المارک و ثبت الذی فی الممالک المؤید
من السماء المنصور علی الاعداء شاهنا عالمیاء بدر عزیز جهان نشاء مد الله ظله مدا
و جعل بنه و بین الحوادث سدا رساله عمده الفضلاء و الاکابر مجمع جمیع العالمین و المتخیر
استاد القیاض الکامل المخصوص بانواع الفضائل و اصناف القواضل من اللطاف الاله
موزنا شکر الله منکر الله ساعیه شرف صدور یافت و در اسعد ساعت مطارح اشعه ابصار
و سارح روابیع انظار محب جانی کنت و آنچه در صفتش مکنون و مندرج بود من اوله الی آخره
صفت ظهور یافت و تودد قدیمی که نتیجه حب از لبت بدر بعه و وسیله این معنی تزلزل
و تضاعف پذیرفت و در مقابله آن امتثال لقله تعالی ﴿ فاذا حیثتم بعبه خبوا باحسن
منها ﴾ الاق محف تجان تسلیمات و افزه مهر لسان که از بر تو امتحانت آن صغیر منیر
خاکبان جون رخساره مساکن ملا اعلام نور کرد و اصناف طرف تسلیمات متکثره
ترا نشان که از اشعه انوارش جبهه حور جستان چون قنادیل ذوالای عالم بالامر هر شود
متخف و مهدی داشته همواره منصفه احوال فرخنده فال هما بون شناسند مقاصد
کامرانی و ابواب شادمانی آماده و کشاده باد مننه و مینه بعد ما بر صغیر منیر فلک
نور بر مبرهن و روشن است که بمقتضای حکمت از ایسه و مقتضای قدرت
لم بر ایسه جید اویل منصفیه اشخاص مختلفه و نا هیل مستند بمده افراد متنوعه
از محیط منبسط حقیقت حق و وجود بر وجود حق مطلق بر کما ری نعیات جاری و منقش کشته
بر آینه عیون کرشمهای غلبان سوری و بتایع لطیفهای میلان معنوی و اشکال سر غویه
نمایان شده و از حد ایق حقایق مکنونات و مدارح طبایع بسایط و مرکبات بروفق
﴿ یعمل الله ما یشاء و یمکر ما یرید ﴾ نقوش مطبوعه سر بر زده و ازه طلع طالع همکنان
تا اثر آن ظهور یافته و از سبج صباح سعادت انوار رفعت آثار ﴿ و جعلناکم خلایف
فی الارض ﴾ بر تافته و عالیاً بر امور ساخته و تعارف ازل در زمین اتحاد تخم محبت کشته
و تالیف لم برزل در آسمان و داد نجوم مودت را منعه افزوز کرد آید و چون عقد پروین
سنتظم الاحوال و چون انظار فلکی رفیع و باقتران سعدین مسعود و فرخنده فال ساخته
و غویای ﴿ و رفنا بعضهم فوق بعض ﴾ از ناصیه تخت و جبهه اقبال ماسین و آشکار
شده و چنین خلعت شریف و جبهه لطیف را بقامت و لا و قدر زیبای مالا یق و سزاوار
میده و افسر سعادت و سرر خلافت و نبغ و کمر شهادت و محمد دلپسند دولت ارزانی
فرموده و جهان و جهانیا را محکوم حکم قضا جریان ما کرد آید و قبض و بسط
امور ما در دقضا اقتدار و کف کفایت ما باز داشته نادر آیین جهان سگری و رسم داد
سکسری دقینه فرونگناشته و بجهوی ﴿ الشکر یرید الهم ﴾ عمل کان شریک احسن

EKLER IX: Fatih'in Cihanşah Mirza'ya cevabı

Bk. Feridun Bey, Münşeâtü's Selâtin. İst. 1274, I, s. 255-257.

کا احسن الله اليك را مستحقان عموما و مؤمنان خصوصاً در جنان و بودای حکمت
 وضع کل شیء فی محله که مراتب هر فردی را حسب الاستعداد در فرایند و در اجزاء شریعت
 سید المرسلین علی و اضعها الصلوة والسلام الی یوم الدین و متابعت خلفا راشدین
 رضوان الله تعالی علیهم اجمعین بذل بجهود مصروف داشته طریقه آداب نهاد را
 در غزو و جهاد نصب العین خود نموده لوازم صالح سلبین را بوجه احسن تقدیم رسانیده
 دقیقه فر و نکذاریم بشایران از ابتداء بدو حال خلافت نمون عدالت نما چه در ذکره اول که
 در عهد حضرت مغفرت پشاهی خداوند کار پیام انار الله برهانه نقیض فرموده بودند
 وجه درین دفعه آخری که بتقدیر الله تعالی بعد از آن سلطان سدره مکان عدن آشیان
 حسب الارث منقول و بیسر کنت تا الحدال که بنت اند سالک لخطه و یک لمحہ بتوفیق الله
 بجزر بھوای نفس اماره که متول طبیعت انسانیت فریفته نشده و دائم الاوقات از معانی
 عبادت کوشیده و سبیل غزای غنا را نیز معدوم گداشته آنچه مقدور بشر نیست
 از بدل مال و ترتیب رجال و توفیر خیول و بغال در بیغ غمی نماید و متعاقب تضرع قسطنطنیہ
 حجت عن الاوقات والبلبلة اصلا بل آسایش و حضور نکرده و قطعا از مقابلہ و مغالہ
 تظاهر و شکا سئل نموده بعد از دفع عصاة آن بود توجه غزای که فار مورہ داشت که
 عمده الصواب الکرام خلف الامام جده العظام ناصر الدین عمیریک رواہ بصوب صواب
 انجام حضرت عالی مقام نمود و بعد از توجه بتوفیق الله چنانکه مسجوع اشرف اعلیٰ گفته
 پیش بر فوج قلاع شدیده و تصرف مالک عیدہ مقدر شد و اثر هذا عنان عزیزت بجانب
 سمندره معطوف داشته بعض حصون حصنه که مخفی نگهت بود صلحا و ضحفا داخل
 حومه اسلام ساخته ببحر اوی نمود احد عمل صکرده و چون بدار السلطنه آمد با سکار
 عبور کرده بخت توفیق نهنت همایون مقرر نمود اتفاق حاکم قسطنطونی اسمعیل بک ولد
 استبداد را بطریق لشکر کنی چنانچه فاعده قدیمه بود طلب داشت و از بی دولتی اظهار
 عصبان نموده بقلعه سینوب محصن شد و بدفع اودستور اقدام و بر اعظم نظام العالم
 مبارز الدوله و المساعده و الدین و الدنیا محمود باشا ادام الله تعالی افسالہ ارسال نموده بعد
 از محاصره طاقت مکارنه آورده شمشیر کردند و کفن در کف بحضور غایب الورد وزیر
 مشار الیہ آمده بمحکوم ظفر مقرر رسیدند و حسب استدعای وزیر ملک ککشای مشار الیہ
 از کاه اودر گذشتہ بفتح قلاع طریزون که قرین مملکت حسن بک اتی قیونلوس و باوی
 فرات نموده عازم آن کشیم امید که استفلاص آن مرزبوم ازان که فار نایکار شوم باسانی
 دست دهد ان شاء الله تعالی عرض که اکثر بواسطه این اشغال خیر مال تأخیری دو
 مراسلات و زانی در مکاتبات واقم شود حل بر چیز دیگر نمر نموده ابواب رسل و رسائل را
 مفتوح دارند تا موجب سرور و الحظیان خاطر گردد و آنچه از فتوحات عراقین اشارت نموده
 بودند ازین جانب نیز شادی و عبور بیشتر از نفس نفس ان حضرت عالی شان سامی مکان
 واقع گشته حرات حسنت الی الی الطرفین علی طریق الطرد و العکس انجلا پذیرفته
 و ظفر نما گشته شا کر التیم کشیم مع هذا اعدای دین محمدی از طواغیت مختلفه درین
 حدود فروتنی از خصمهای ایران زمین است چه معاندان ان طرف منحصر بعد دی چندند
 و بعد از دفع این غنائی منع ان شرمه قلبیه بنایه تعالی سهل بنیاید و همیوم کفار خاکسار
 از بر و بجز این دیار بیجمه جهانیان اشکار است با وجود آن سبها لاران عظیم

باغزات نصرت انجام در شهور و اعوام از احزاب مشرکین شام روی برتافته و پای کم نیاورده
 دعوی سرخ روی ازرافت دماه آن مساندان با حسام خون اشام میکشد و لاق مردی
 بسربازی و دشمن ستانی میرتند و اکثر یا قطع نظر از فرونی قدر وجه کرده الاجر علی الله
 که و بان بدل جازا در راه حق وسبیل فضا ض مطلق فخر روز کار و شرف کار خودی
 دانند پس بر سلاطین نام و خواقین عالی مقام اولی و انب سبباید که هرگاه از تفقد سلامت
 بجاهدین کسب ثواب فرماید علی الخصوص آن عالیجناب کامیاب که حبارنی فیما بین
 متحقق است زیاده نوشت همواره خیم سلطنت باو نداد عدالت مستحکم و مرتفع و ایام عمر دولت
 در تریب و تضاعف باد بمحمد و آله الایجاد علیه و علیهم الصلوة الی یوم الناد

﴿ ابوالمع و الفاری جنمکان سلطان محمد خان غازی حضرت لری در کا هندن چکر که ﴾
 ﴿ صوبی طلایی جنمده سلاطین اعما مه بل بلان نام همایونک صورتیدر ﴾

سلاطین کامکار و خواقین نامدار و پادشاهان روز کار و شهناهان عالیقدر و ملوک شریعت
 شعار و حکم معدلت مدار و امراء نصف دثار و وزرا، مکرم آثار خلداده تعالی
 سلطانم و افاض علی ککافة الانام لطفهم واحسانم خصوصا اما جد ذوی الالباب
 واکرام عالی اناب وقضاة عظام وسادات کرام وعموما ساکنان ممالک اسلام و متکلمان
 مغاک خالک مکتمم الله باحسن الاحوال و بسیرلهم فی الدارین خیر المال بعد از تبلیغ سلاهی که
 رواج فواج اندماغ خسرو از ما مطر کد و تمهید سیاسی که قلوب اهل جهات را مجذب
 نماید اعلام رأی عالیشان آنکه ولایت یونان که درالسنه ناس شهود بفرمانت و پشایر
 ملاسفت آن بممالک محروسه رعایت خواطر ساکنان بر ذمت همت شهر یاری واجب و لازم
 و چون استماع نمودم که درین مدت از تقدیر الهی صورت اختلال و تباهی بواسطه ظهور
 ملج دلتان و وجوب بلاد و نواحیش روی نموده و بجمع وجه دفع وضع آن ممکن نشده و از
 اهل تجارت محقق و معین کشته که در ملک لورستان عین نایب موجود است که از آن
 آب بدر کفایه چون باطراف و تکلف نقل می کنند بشعاقب آن ما، زلال طبور دافصه
 مننده می آیند و جراد منتشر را هلاک می کنند و فرمان خدای عزوجل که دوری که
 بوزان افت سماوی بر خساره زمین سر زمین رسیده باظفار قهر و منقار خشم در میرد آید
 از آن سبب حاکم آن دیار جناب حکومت ماب ایالت نصاب شوکت آیت سعادت مناب مع
 الدوله والدین ابراهیم کآمین ادم الله اقباله با چه و وضع و شریف از صفار و کبار آن
 دیار متفق گشته عمدتی السادات العظام و قدوقی الاشراف الکرام و خلاصنی اولاد الرسول
 و زیدی اساطیر النبول سید شمس الدین و سید نظام الدین ادم الله توفیقها و بسیر بالظیر
 صود همارا که هر یک از سالکان راه شریعت و رهروان هیچ حقیقتند با تضرع و نیاز ارضنا
 کرده بجهت آوردن آن آب که سبب صلاح عالم و نظام حال نوع بی آدم است بدان
 اطراف فرستاده و مراعت نامه از جانب خود شان نوشته منبعت نموده اند از برای تا کید
 و رعایت و تمهید حصول مقصود ایشان از این باب دیگر حسب الاستدعا این کتاب
 مستطاب مرقوم گشته سمت اصدار یافت بید که شهر بشیر و ناحیه بشاحیه از هردیار
 و بلاد و قلاع و میاق و اما کن و رباط بر سندن رعایت جانب و تقویت ایشان از عمده نصرت
 اسلام شمرده در سرعت امداد ذهاب و ایلب ایشان التفات و مساوت در بیخ ندارند و توقع
 از مکتوم اخلاق و سلمانی و اشفاق همکنان آنکه بحکم اذا آتاکم کریم فاکرموه
 مقدم عزیز شان مکرر و موقر و محترم دارند و در مواضع مخوفه مساوت و تقویت

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

الحمد لله الذي جعل فيكم
الفضل العظيم

الحمد لله الذي جعل فيكم
الفضل العظيم

الحمد لله الذي جعل فيكم
الفضل العظيم

الحمد لله الذي جعل فيكم
الفضل العظيم

الحمد لله الذي جعل فيكم
الفضل العظيم

الحمد لله الذي جعل فيكم
الفضل العظيم

الحمد لله الذي جعل فيكم
الفضل العظيم

الحمد لله الذي جعل فيكم
الفضل العظيم

الحمد لله الذي جعل فيكم
الفضل العظيم

الحمد لله الذي جعل فيكم
الفضل العظيم

الحمد لله الذي جعل فيكم
الفضل العظيم

EKLER X: Uzun Hasan'ın 1471 tarihli Rodos hâkimine gönderdiği mektup

Bk. Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. E. 8344

والمصلح والنجاة والصلاح ونحن نأخذه من الامم والبرية
 لما موله وطقنا بالقبول سيرة ورضينا المصلحة
 وعاملنا سيرة الحق العظم لفضله بالام اول ذلك السلام
 علا الدرس من الصور لمجد المحر والامم النبوة والطقس
 خراسان بمول ذلك الدين وصنما لخيرته خذوا حسان
 في جانبكم ايمان وفيه لا وان قد جاء رسول حسان
 من طاول البلي للزوم والاشك في الحال علم معلوم
 جهر الولاية لغيره لولا الكرامة لولا ابد القائل
 من الكمال النجوان ومحمد رضا الدعاء تنويع عقوبت الولاية
 حركتم في الضر والظفر زفيا ملحق بالحق من الولاية
 من الخلة والنجاس لا قولس وشي في دفع الضر عنهم
 وهو التوب لغيره لصلاحه وبطلان عهدهم لولا الامساح
 ولا يضره في الحال ولا باحوال الاعمال فان لم يزل في حاله
 بيسمك السور والعدول ولكن تنويع الولاية والامم
 وضع الحقائق في كل من وكل في من صان
 في حصرهما

مكتبة
 دار
 الخليل
 في
 القاهرة

عالمسفر

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

السلام عليكم
والصلاة والسلام
على سيدنا محمد
والصلاة والسلام
على سيدنا محمد
والصلاة والسلام
على سيدنا محمد

فما اعلم
مكتبا عن الفرس
الذي هو
الذي هو

الذي هو
الذي هو
الذي هو
الذي هو

الذي هو
الذي هو
الذي هو
الذي هو

الذي هو
الذي هو
الذي هو
الذي هو

الذي هو
الذي هو
الذي هو
الذي هو

الذي هو
الذي هو
الذي هو
الذي هو

مرفوعا ورجاء ووسع .

لا تستفاد من الصالحين طلب النجاة والغايب ^{والموت}

لا يعيا والمؤمنين قلنا ما وله فلقينا القبول ^{سواء} ^{وطينا}

وفتحنا ابواب الجنة والرسالة ^{والمؤمنين} ^{والمؤمنين}

فأصغى على المرء على العر ^{العلم} ^{العلم} ^{العلم}

والعلم حياض النور ^{حياض} ^{حياض} ^{حياض}

وعطفنا غمان النهضة التي ^{العلم} ^{العلم} ^{العلم}

ولشئنا من نضار الذي ^{العلم} ^{العلم} ^{العلم}

من كبر الالباب ^{العلم} ^{العلم} ^{العلم}

وعدا ونوسم العباد ^{العلم} ^{العلم} ^{العلم}

ويهدونهم ^{العلم} ^{العلم} ^{العلم}

فان الروم ^{العلم} ^{العلم} ^{العلم}

لنور ^{العلم} ^{العلم} ^{العلم}

صلى الله عليه وسلم

مرفوعا ورجاء ووسع .

Institut kurde de Paris

B İ B L İ Y O G R A F Y A *

- Acem Hâmidi, *Külliyyat-ı Divân-ı Mevlânâ Hâmidi*. İ. H. Ertaylan nşr., İstanbul 1949.
- Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*. İstanbul 1930.
- , *Fatih zamanında Teke İli*. TTEM XIV/2 (1924) s. 66-72.
- Ahmed Tevhid, *Kütahya'da Germiyan Beyleri*. TOEM (1911).
- , *Beni Ertena*. TOEM V/25 (1 Nisan 1330).
- , *Kastamonu ve Sinop'ta İsfendiyar - oğulları veyahut Kızıl Ahmetliler*. TOEM 6 (1326) s. 361 v.d.
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, I.*, Ankara 1959.
- Akın, Himmet, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*. Ankara 1968.
- Alexandrescu - Dersca, M.M., *La campagne de Timur en Anatolie, 1402*. Bucarest 1942.
- Ali, Candar - Oğlu *Hükümeti*. TTEM 7 (1340) s. 2 v.d.
- Arat, R. Rahmeti, *Fatih Sultan Mehmet Yarıığı*. TM VI (1938).
- Arnakis, G. G., *Gregory palamas Among the Turks and Documents of his captivity as Historical sources*. Speculum XXVI (1951) s. 104-118.
- , *The Early Ottomans*. Athens 1947 (Grekçe).
- Ârifi, *Elbistan ve Maraş'ta Dulkadır - Oğulları Hükümeti*. TOEM V - VI.
- Ateş, Ahmed, *Hicri VI - VIII. (XII - XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler*. TM VII - VIII (1945) s. 94-135.
- Babinger, Franz, *Scheich Bedreddin der sohn des richters von Simav. Der Islam XI (1921) s. 1-106 ve zeyli, XII (1922) s. 103-193 de Scheich Bedreddin*.
- , *Mehmed's II. Heirat mit Siit - Schatun*. Der Islam 29 (1949).
- , *Von Amurath zu Amurath. Vor-und Nachspiel der Schlacht bei Varna (1444)*. Oriens III/2 (1950) s. 233-244.
- , *Beiträge zur frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14-15. Jahrhundert)*. München 1944.
- , *Ein Freibrief Mehmed's II. des Eroberers für das kloster Hagia Sofia zu Saloniki Eigentum der Sultanin Mara*. Byzant. Zeitschrift XLIV (1951).
- , *Mehmed Eroberer und seine Zeit*. München 1953.
- , *Maometto II il Conquistatore e l'Italia*. Riv. Stor. It. 63 (1951).
- Barkan, Ömer Lutfi, *Kolonizatör Türk Dervişleri*. VD II (1942).
- , *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları, Kanunlar I.*, İstanbul 1943.
- , *Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*. TM X (1953).

* Bu listeye, kitabımızın kaynaklar bölümünde ve notlarda adı geçen kaynak eserler ve araştırmaların büyük bir kısmı tekrardan kaçınılmak amacı ile dahil edilmemiştir.

- Barkan, Ömer Lutfi**, *Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri*. İFM II/1 (1940), II/2 (1941).
- , *Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*. İFM XV/1-4 (1953-54).
- , *Research on the Ottoman fiscal surveys. Studies in the Economic History of the Middle East*. ed. M.A. Cook, London 1970.
- , *Timar madd.*, 1A.
- Bağtav, Şerif**, *Ordo Portae : Description grecque de la porte et de L'Armée du Sultan Mehmed II*. Budapest 1942.
- Beldiceanu, I.-Steinherr**, *Recherches sur les actes des règnes des Sultan Osman, Orhan et Murad I*. Münich 1967.
- Beldiceanu, N.**, *Les actes des premiers sultans*. Paris La Haye 1960.
- , *Les Rumains ont-ils participé a la bataille d'Ankara*. Balcania VIII (1945) s. 145-153.
- Bratianu, G. I.**, *Recherches sur le commerce Génois dans la mer Noire au XIIIe siècle*. Paris 1929.
- Cahen, Claude**, *Quelques textes négligés concernant les Turcomans de Rûm au moment de l'invasion mongole*. Byzantion XIV (1938) s. 131-139.
- , *La première pénétration turque en Asie Mineure*. Byzantion XVIII (1948) s. 5-67.
- , *Notes pour l'histoire des Turcomans d'Asie Mineure au XIIIe siècle*. JA, CCXXXIX (1951) s. 335-354.
- , *Le Commerce Anatolien au début du XIIIe siècle*. Mélanges Louis Halphen, Paris 1951, s. 91-101.
- , *Pre-Ottoman Turkey*. London 1968.
- Cüveynî**, *Tarih-i Cihân-Güşâ*, Mirza Muhammed nşr., E. J. W. Gibb Mem. XVI., I., London 1937.
- Darrag, Ahmed**, *L'Égypte sous le Règne de Barsbay*. Damas 1961.
- Dilcimen, Kâzım**, *Canik Beyleri*. Samsun 1940.
- Divan-ı Sultan Veled**, F. Nafiz Uzluk nşr., Ankara 1941.
- Dozy, R.**, *Supplément aux dictionnaires arabes*. Leiden 1927.
- Ebû'l-Ferec**, Ömer Rıza Doğrul çev., Ankara 1945.
- Erzi, Adnan**, *Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar*. Belleten 53 (1950).
- , *Akkoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar*. Belleten 70 (1954).
- Ebû'l-Fidâ**, *Takvimü'l-Buldan*. Ch. Schier nşr., Dresden 1846.
- Eldem, Halil Ephem**, *Düvel-i İslamiye*. İstanbul 1927.
- , *Garbi Anadolu Selçukilerininin Varisleri Tavâif-i Mülûk*. İstanbul 1926.
- , *Kayseriyye Şehri*. İstanbul 1334.
- , *Kahraman-Oğulları hakkında Vesâik-i Mahkûka*. TOEM II/12 (1328).
- Enveri, Düstûr-nâme**. Yay. ve Frans. çev., I. Melikoff - Sayar, Paris 1954.
- Fallmerayer**, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*. München 1827.
- Flemming, B.**, *Landschaftsgeschichte von Pamphylien pisidien und Lykien im spätmittelalter*. Wiesbaden 1964.

- Hâfız-ı Ebrû, *Zey-i Câmîü't-tevârih-i Reşidi*. H. Beyanî nşr., Tahran 1317.
- Halecki, *The Crusade of Varna, a discussion of controversial problems*. Newyork 1943.
- Hamdullah Mustevfi-i Kazvini, *Nušetü'l - Kulûb*. Translated by. G. L. Strange, E. J. W. Gibb mem. series, Leyden 1919.
- Heyd, Wilhelm, *Histoire du commerce de Levant au Moyen - Age*. I, II., Leipzig 1936.
- Hüsameddin, Hüseyin, *Amasya Tarihi*. II, III., İstanbul 1332.
- İbn İyas, *An account of the Ottoman Conquest of Egypt*. Tr. W. H. Salmon, London 1921.
- İnalçık, Halil, *Ottoman methods of conquest*. Studie Islamica II (1954) s. 105-129.
- , II. Murad madd. İA.
- , II. Mehmed madd., İA.
- , *Fatih Devri*, Ankara 1954.
- , *Osmanlı Saltanat ve Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisi ile İlgisi*. AÜSBFD XVI/1 (1959).
- , *Bursa I : XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Ait Metinler*. Belleten XXIV (1960) s. 45-102.
- , *The Ottoman Empire, the classical Age 1300-1600*. London 1973.
- İnan, Abdülkadir, *Orun ve Ülüş Meselesi*. THİTM I (1931) s. 121-133.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*. İstanbul 1941.
- Jansky, Herbert, *Selçuklu Sultanlarından Birinci Alâeddin Keykubad'ın Emniyet politikası*. Zeki Velidi Togan Armağanı, s. 117-126.
- Jorga, N., *philippe de Mézières (1327-1405) et la croisade au XIVe siècle*. Paris 1896.
- , *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Gotha 1908-1913.
- , *Relations entre l'Orient et l'Occident au moyen âge*. Paris 1923.
- , *Points de vue sur l'Histoire du commerce en Orient au moyen âge*, Paris 1924.
- , *Notes et Extraits*. I, II., Paris 1899.
- Jiraçek, C., *Geschichte der Bulgaren*. Prag 1876.
- , *Geschichte der Serben*. Gotha 1918.
- Kâtip Çelebi, *Kitab-ı Cihannûma*. İstanbul 1145.
- Kıvâmi, *Fetihnâme-i Sultan Mehmed*. Fr. Babinger nşr., İstanbul 1955.
- Kissling, H. J., *Das Menâqybnâme Scheich Bedr ed-dîns des Sohnes des Richters von Samavna*. ZDMG. 100 (1950) s. 112-176.
- , *The Role of the Dervish Orders in the Ottoman Empire*. Studies in Islamic Cultural History, ed. G. E. von Grunebaum, American Anthropologist, Memoire 76 (1954).
- Köprülü, Fuat, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar*. THİTM I (1931) s. 165-313.
- , *Anadolu Beyliklerine Ait Notlar*. TM II (1928) s. 1-32.
- , *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. Ankara 1959.
- , *Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları*. Belleten 27 (1943) s. 459-522.
- , *Orta zaman Türk - İslâm Feodalizmi*. Belleten 19 (1941) s. 319-334.

- Köprülü, Fuat, *Vakıf müessesesi ve Vakıfların Tarihi Ehemmiyeti* VD I (1938) s. 1-17.
- , *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara 1966.
- , *Vakıf müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü*. VD II (1942) s. 1-37.
- , *Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumi Bakış*. Yeni Türk mecmuası I - III (1933).
- Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni*. Karolidi çev., TOEM ilâvesi, İstanbul 1328.
- , *History of Mehmed the Congueror*. Tr. Ch. Riggs, Princeton 1964.
- Kurat, A. Nimet, *Yarlığ ve Bitikler*. İstanbul 1940.
- Lemerle, P., *L'Emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident, Recherches sur La geste d'Umur pacha*. Paris 1957.
- Mu'ali'nin *Hünkârname*sî. Anbegger nşr., İÜEFTD I/1 (1949).
- Müneccimbaşı Ahamed b. Lutfullah, *Sahai'ü'l-ahbâr*. III., İstanbul 1318 (Tercümesi).
- Oğuz, Mevlûd, *Taceddin Oğulları*. DTCFD 6 (1948) s. 469 v.d.
- Oral, M. Zeki, *Hüdavend Hatun Türbesi ve Hayatı*. Niğde 1939.
- , *Kuvaddar - Oğulları*. Belleten 73 (1955).
- , *Durağan ve Bafra'da İki Türbe*. Belleten 79 (1959).
- Panaiteşcu, P. P., *Documentele Tarii Romaneşti*. Bucureşti. 1938.
- , *Mircea cel Batrân*. Bucureşti 1944.
- Radojiciç, G. S., *La chronologie de la bataile de Rovina*. RHSE V (1928) s. 136 v.d.
- Ramsay, W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Mihri Pektaş çev., İstanbul 1961.
- Reşiduddin, Abdülkerim Oğ. Alizâde nşr., Bakû 1957.
- Sağlam, Osman Ferit, *Timur'la Müşterek Candar - oğlu İsfendiyar Sikkesi*. Türk Tarih Kongresi Zabıtları, V., Ankara 1961.
- Su, Ekrem Kâmil, *Hicri Onuncu - Miladi On Altıncı Asırda Yurdumuzu Dolayan Arap Seyyahlarından Gazzi - Mekki*. İÜEFTSD I-2 (1937).
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar*. Ankara 1967.
- , *Anadolu'da Moğollar*. SAD I (1970) 1-147.
- , *Kara Koyunlular*. Ankara 1967.
- Spuler, B., *Die Goldene Horne*. Leipzig 1943.
- , *İran Moğolları*. Cemal Köprülü çev., Ankara 1958.
- Tâci Beyzâde Cafer Çelebi, *Mahrûse-i İstanbul Fetihname*sî. TOEM İlâvesi 1333.
- Taeschner, Fr., *Beiträge zur Geschichte der Achis in Anatolien (14-15. Jahrhundert)* *Islamica* IV (1931) s. 1-47.
- , *Das Anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*. Leipzig 1924-26.
- , *Die İslamische Futuwabunde*. ZDMG 12 (1933) s. 6-49.
- Tarih-i Âlem Arây-ı Emîni*. V. Minorsky nşr., London 1957.
- Tekindağ, Şehabeddin, *Alâüddin Keykubâd ve Halefleri Zamanında Selçuklu - Küçük Ermenistan Hududları*. İÜEFTD 1 (1949) s. 29-34.

- Tekindağ, Şehabeddin, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*. İstanbul 1961.
- , *Son Osmanlı - Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar*. İÜFTD 17/18 (1963) s. 42 v.d.
- , *Şemsüddin Mehmet Bey Devrinde Karamanlılar*. İÜFTD 19 (1964).
- , *Karamanlılar madd.*, İA.
- Temir, Ahmet, *Anadolu'da İlhanlı Valilerinden Samağar Noyan*. Köprülü Armağanı, Ankara 1953.
- , *Kırşehir Emiri Caca oğlu Nureddin'in 1272 Tarihli Arapça - Moğolca Vakfiyesi*. Ankara 1959.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul 1946.
- , *Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti*. THİTM I (1931) s. 1-42.
- , *Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar*. İFM XV (1953-54) s. 33-50.
- Tomaschek, W., *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*. SB Akad. d. Wiss. Wien, Phil. hist. Cl. CXXIV (1891) s. 1-106.
- Turan, Osman, *Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak*. Köprülü Armağanı, Ankara 1953.
- , *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*. Ankara 1958.
- , *Anatolia in the period of the Seljuks and the Beyliks*. The Cambridge History of Islam, Cambridge 1970, s. 231-262.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul 1971.
- Turan, Şerafettin, *Fatih Mehmet - Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik*. TAD 4/5 (1965) s. 63 v.d.
- Thiriet, F., *Les lettres commerciales des Bembo et le commerce vénitien dans l'empire ottoman à la fin du XVe siècle*. Studi in onore di Armando Sapori, Milan 1957, s. 911-933.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Kütahya Şehri*. İstanbul 1932.
- , *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*. İstanbul 1941.
- , *Osmanlı Tarihi. I.*, Ankara 1947.
- , *XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İctimai Müesseselerine Bir Bakış*. Türk Tarih Kongresi Zabıtları, III., Ankara 1948.
- , *Çelebi Sultan Mehmed'in Kızı Selçuk Hatun Kiminle Evlendi*. Belleten 82 (1957)
- , *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu - Karakoyunlu Devletleri*. Ankara 1969.
- Varlık, Mustafa Çetin, *Germiyan - oğulları Tarihi*. Ankara 1947.
- Witteck, P., *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Rûm*. Byzantion XI (1936) s. 302-319.
- , *Von der Byzantischen zur Türkischen Toponymie*. Byzantion X (1935) s. 11-64.
- , *The Rise of the Ottoman Empire*. Londres 1938.

- Witteck, P.**, *Le Sultan de Rûm. Mélanges Emile Boisacq*, Brüssel 1938.
- , *Menteşe Beyliği*. O. Ş. Gökyay çev., Ankara 1944.
- , *Ankara Bozgunundan İstanbul Zabtına 1402-1455*. Halil İnalçık çev., Belleten 27 (1943).
- , *Le rôle des tribus turques dans l'empire ottoman*. Mélanges Georges Smets, Brüssel 1952.
- , *Yaziji - Oğlu Ali on the Christian Turks of the Dobruja*. Bulletin of the School of Oriental and African Studies (University of London) XIV/3 (1952) s. 636-668.
- Yalçkaya, M. Ş.**, *Şeyh Bedreddin*. İstanbul 1925.
- , *Simavna Kadısı-oğlu Şeyh Bedreddin'e Dair Bir Kitap*. TM III (1935).
- Yınanç, M. Halil**, Akkoyunlular madd. İA.
- , I. Bayezid madd., İA
- Yücel, Yağar**, *Mutahharten ve Erzincan Emirliği*. Belleten 140 (1971).
- , *Türkiye ve Yakın - doğu üzerinde 1393/94 Timur Tehlikesi*. Belleten 146 (1973).
- , *Timur'un Türkiye ve Yakın - doğu İlişkilerine Dair Gözlemler (1394-1400)*. Belleten 158 (1976).
- , *Timur'un Türkiye ve Yakın-doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400-1402)*. Belleten 166 (1978).
- , *Timur'un orta - doğu - Anadolu Seferleri ve Sonuçları 1393-1402*, Ankara 1989.
- , *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*. Ankara 1989.
- , *Fatih'in Trabzon'u Fethi Öncesinde Osmanlı - Trabzon - Akkoyunlu İlişkileri*. Belleten 194 (1985) s. 287-311.

D İ Z İ N

A

- A. Giustiniani, 101.
Abaka Hân, 43, 44.
Abbasi, 140.
Abdülkerim oğlu Alizâde, 53.
Abdullah (Dülger), 68, 155, 158
Abdulahad Nuri, 10, 143, 144, 148, 150.
Acem Hâmidî, 113, 116.
Acu (Acay), 56.
Adana 7, 203.
Adil Bey (Candar-oğlu), 67, 68, 69, 145, 156, 157, 158, 160.
Afyon, Afyonkarahisar (Karasar), 79, 136, 186, 190, 191, 194, 196, 203.
Ağlı, 134.
Ağçe, 134.
Ahmed Darrag, 98.
Ahmed Bey (Amasya emîri), 71, 82.
Ahmed Paşa (Candar-oğullarından), 55.
Ahmedî, 75, 77.
Ahmed Tektüdar, 43.
Ahmed Ziya, 147.
Ahi, 140.
Ahilik, 141.
Ahi kran, 134.
Ahi Şorve, 11.
Ahmed Tevhid, 10, 53, 59, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 152, 154.
Ahmed Bey (Candar-oğlın, Bk. Kızıl Ahmed Bey).
Ahmed Ziya, 10, 150.
Akdağ, Mustafa, 43.
Akdeniz, 33, 34, 125, 138.
Akçaviran, 133.
Akın, Hikmet, 90.
Akrit, Akritler, 3, 4, 127.
Akok, Mahmud, 158.
Akkoyunlu, 7, 105, 118, 121, 122.
Aksaray, 119, 122.
Aksarayı (Kerimüddin Mahmud b. Muhammed), 3, 5, 14, 41, 45, 46, 47, 53, 60.
Akseki, 134.
Akşehir, 77, 78, 119.
Alâaddin Ali Bey (Karaman-oğlu), 78, 79, 82, 88.
Alâaddin Camisi, 156, 161, 166.
Alâaddin Keykubad I. (Selçuklu hükümdarı), 1, 2, 38, 39, 129.
Alâaddin Siyavuş, 44.
Alâiyye, 184, 186, 203.
Alâiyye beyliği, 7.
Alayund, 54, 55.
Alexandrescu, Marie M., 87.
Âli, (tarihçi), 17, 53, 91, 94, 102, 114, 117.
Ali Bey (Kuvaddar-oğlu), 164.
Ali Bey (Candar-oğlu), 59, 63.
Ali Candar, 11, 134.
Ali Halife Bin Hamza, 133.
Ali (Çoban-oğlu emir Mahmud Bey'in kardeşi), 49.
Ali Özbiye, 195.
Alişar ili Alişan İli, 185.
Alişir-oğlu Germiyan, 185.
Alıncak, 87.
Alp Arslan, 93, 126.
Alp Yürek (Muzafferü'ddin Mes'ud b.), 22, 24, 40, 41, 42, 44, 50.
Altoluogo, 77.
Altınbaş, 81.
Altınordu, 44.
Amasya, 45, 54, 71, 72, 80, 81, 85, 89, 93.
Amasra, 110.
Amiramani, 56.
Amurius, 47.
Anadolu, 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 20, 21, 33, 35, 36, 37, 43, 44, 45, 46, 50, 55, 58, 60, 63, 64, 65, 76, 77, 78, 84, 85, 86, 97, 98, 99, 105, 109,

- 110, 111, 118, 122, 125, 126, 127, 128, 131, 133, 137, 138, 139, 140, 141, 189, 193.
- Anadolu beylikleri, 1, 4, 5, 22, 30, 53, 60, 68, 70, 76, 85, 87, 95, 97, 116, 132, 136.
- Anadolu beyleri, 71, 75.
- Anadolu Selçuklu devleti, 1, 41, 126, 128, 129, 137.
- Anadolu Selçukluları, 14, 21, 22, Anadolu Selçuklu tarihi, 1.
- Andronikos II., 62.
- Angelo de Cã Pcsaro, 101.
- Anadolulu Türkler, 39, 45, 49.
- Anıt, 46, 53.
- Anhegger, R., 16, 121.
- Ankara, 2, 5, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 28, 33, 34, 36, 43, 45, 53, 56, 58, 64, 69, 79, 86, 87, 89, 90, 93, 95, 100, 111, 112, 114, 132, 135, 136, 154, 173.
- Ankara Etnografya müzesi, 173.
- Ankaralı Mahmud Vakkas, 155.
- Ankara savaşı, 7.
- Antalya, 28, 33, 184, 196, 202.
- Araç, 132, 152, 161, 173.
- Arap, 18, 55, 76, 98, 126.
- Arat, R. Rahmeti, 121.
- Arende (Larende), 203.
- Arif Çelebi, 20, 60, 61.
- Arslan camisi, 154.
- Argun Hân, 43, 45, 46.
- Ashor, Said A. F., 18.
- Aşre Hatun, 177.
- Aşık Paşa - zâde, 70, 77, 79, 85, 86, 87, 92, 94, 95, 96, 110, 111, 112, 113, 118, 119, 120.
- Aşiret, 14.
- Atabey, 71, 94, 98, 106, 110.
- Atabey mahallesi, 154.
- Ateş, Ahmed, 22, 28, 50.
- Atpasarı, 139.
- Ataş, Nihal, 83, 94.
- Avrupa, 71, 108, 137, 140.
- Aydın, 76, 77, 78, 84, 85, 94.
- Aydın - oğlu, 90.
- Aydın - oğulları, 6, 15.
- Aydın - oğlu Mehmed bk. Mehmed.
- Aynalı Kadın türbesi, 163.
- Aynı, 18, 91, 97, 98.
- Azade Hatun, 176.
- Azak, 65, 130.
- Azdavay, 11, 133, 134.
- Azerbaycan, 38, 128.
- Aziz b. Erdeşir Esterâbâdi, 14, 70, 72.
- B
- B. Hüsnü, 18.
- Baba İshak, 2.
- Baba Şeyh, 132.
- Bademçayı, 134.
- Bademli bahçe, 135.
- Babinger, Fr., 15, 70, 95, 96, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 116, 121.
- Bafra, 81, 82, 93, 94, 185.
- Bahadır el-Maazz, 189.
- Bagrati II., 106.
- Bahaeddin Musa b. Karaman, 188.
- Bahart şehri, 184.
- Bakır Küresi, 90, 92, 96.
- Bakırcılar, 139.
- Bakû, 47, 53.
- Balaban (Cenevizli), 184, 189, 190, 191, 192, 193.
- Balikesir, 191.
- Balışeyh, 134.
- Balkanlar, 3, 44, 71, 75.
- Barkan, Ömer Lütüfi, 54, 115, 129.
- Baybars (Memlûkluk sultanı), 44, 98.
- Bayezid I. (Yıldırım, Osmanlı padişâhı), 6, 7, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 94, 115, 122, 123.
- Bayezid (Kötürüm, Celâleddin, Candar-oğlu), 11, 14, 69, 70, 72, 74, 83, 146, 159, 160, 161.
- Baykal, Bekir Sıtkı, 83, 121.
- Baysun, M. Cavit, 17.
- Bedreddin (Karaman-oğullarının emiri), 188.
- Behiştî, 91, 93, 95, 96.
- Bektaş-oğlu Ömer Bey, 121.

Bektemer el-Halebî, 187.
 Bend-i Mâhî, 118, 122, 123.
 Beni Asfer taifeleri (korsanları), 201.
 Bereke Hân, 44.
 Bergama, 185.
 Berkeri (Birgi), 185.
 Berlin, 16, 29.
 Bey köyü, 167, 175.
 Bey köyü camisi, 167, 175.
 Beyânî, H., 5, 60.
 Beylikler, 131.
 Beyşehir, 76, 78, 79, 119, 189.
 Bezzâzlar, 139.
 Bıyıklıoğlu, Tevfik, 105.
 Biderol, 200.
 Birgi, 195, 201.
 Bitinya, 62.
 Bizans, 1, 3, 4, 19, 33, 34, 37, 39, 43,
 48, 49, 61, 62, 70, 76, 77, 97, 127,
 128, 129, 138.
 Bizans İmparatorluğu, 1.
 Bizanslılar, 34, 35.
 Bjorkman, 37.
 Blochet, E., 17, 22, 28.
 Bolu, 34, 63, 65, 101, 114, 123, 130, 190,
 196.
 Bolu beyliği, 5.
 Bolognah, 107.
 Bonnae, 19, 47, 71.
 Borlu, 58, 196.
 Bozca, 121.
 Börklüce Mustafa, 94.
 Brockelmann, C., 16, 18.
 Brosset, 106.
 Brüksel, 108.
 Breslau, 16.
 Bucureşti, 77, 86, 87, 95.
 Budapest, 19.
 Buğday Pazarı, 136.
 Bulgar, Bulgarlar, 65, 130, 196.
 Burckhart, Jacob, 83.
 Burglu, 49.
 Burgondia, 105, 107, 108.
 Bursa, 4, 12, 13, 71, 78, 81, 84, 86, 90,
 91, 105, 109, 110, 111, 136, 191, 198.

Bütçe, 60.
 Büyük Emir Efendi Bey, 167.
 Büyük Selçuklu devleti, 126, 127.

C

Caca - oğlu Nureddin, 46.
 Cacek, 56.
 Cahen, Cl., 3, 59, 127, 140.
 Choniciates, N., 34.
 Calcuta, 18, 86.
 California, 19, 88, 117.
 Calixtus, III., 107.
 Cami, 10.
 Cami-i Kebir mahellesi, 156.
 Canbek el-Sûfî, 98.
 Candal, E., 108.
 Candarlı, 55.
 Candarlık, 56.
 Candar - oğlu - Candar-oğulları, 4, 7, 8, 9,
 10, 11, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 28,
 49, 53, 55, 56, 58, 59, 62, 63, 66,
 67, 68, 69, 70, 71, 74, 76, 77, 78,
 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 91,
 92, 95, 97, 104, 105, 107, 109, 116,
 117, 122, 125, 126, 131, 139, 152,
 153, 156, 166, 167.
 Candar-oğulları beyliği, 5.
 Canik, 90, 93.
 Canik beyleri, 81.
 Celâl Gazi, 133.
 Celâleddin Rûmî, 60.
 Cemâleddin, (Bk. Kızıl Ahmed Bey).
 Ceneviz, 61, 66, 68, 137.
 Cenevizli, 65, 101.
 Cenevizler, 70.
 Cenevizliler, 62, 67, 94, 98.
 Cenevizli Balaban (bk. Balaban).
 Cengiz Hân, 184, 189, 190, 191, 193,
 194, 196.
 Cengiz Hân İli, 190, 191, 194.
 Cengizler, Cingizler, 65, 130.
 Ceyhan ırmağı, 188.
 Ceziretü'l-uşşak, 88.
 Chalkokondyles, Laonikos, 19, 71, 77, 84,
 91, 95, 104.

Cihanşah Mirza (İran şahı), 113.
 Clavijo, 19, 89.
 Cousin, 34.
 Credutir, 108.
 Cüneyd Bey, 90, 93, 97.
 Cüveyni, Hoca Necmeddin, 69.
 Cyriacus, 101.

Ç

Çağatay, Neşet, 64.
 Çağbeyi, 134.
 Çakırlar, 134.
 Çanakkale boğazı, 33.
 Çankırı, 33, 34, 79, 88, 90, 92, 93, 95,
 96, 104, 128, 152, 166.
 Çankırı sancak beyi, 30.
 Çardak, 135.
 Çardak geçidi, 33.
 Çarşamba, 93.
 Çarşamba suyu, 79.
 Çaycevher, 156.
 Celebi, 84.
 Çerçi Boyunduruğu, 135.
 Çiftçiler, 134.
 Çiftçioğlu, N., 16.
 Çoban (emir), 5, 25, 33, 188.
 Çoban silesi, 58.
 Çoban Bey, 59.
 Çoban - oğulları, 8, 9, 10, 11, 14, 19, 33,
 35, 36, 41, 42, 48, 49, 53, 58, 152.
 Çoban-oğulları beyliği, 13, 33.
 Çorumlu, 85.
 Çukurviran, 134.

D

Daday kazası, 174.
 Dadian Lipariti, 106.
 Damas, 98.
 Dânişmendliler, 128.
 Dara-oğlu Ümmet Bey, 122.
 Dardabech, 106.
 Darendo, 119.
 Darkot, Besim, 130.
 David, 105, 106, 107, 108, 109.
 Davudlar, 134.

Değirmençayırı, 133.
 Danişmendliler, 33.
 Dengi, 134.
 Denizli, 69.
 Demirhan (Karesi-oğlu), 199.
 Demirli Mescid, 173.
 Demirtaş, 5, 6, 60, 65, 87.
 Denizli, 34, 87, 191, 194, 199, 200.
 Deny, J., 29.
 Dersea, Alexandrescu, 77.
 Dervişler, 3.
 Deşt-i Kıpçak, 197.
 Develi, 119.
 Devlet Hatun, 12, 136, 178.
 Devrekâni, 11, 114, 134, 135, 136, 152,
 173.
 Devrek, 34.
 Djuvara, T. G., 108.
 Dilcimen, Kâzım, 81.
 Dirhem, 183, 184, 193, 195, 197, 198,
 199, 200, 201.
 Dirlik, 115.
 Divriği, 119.
 Diyarbakır, 45, 119, 123, 183.
 Doğancık, 65, 130, 190.
 Doğrul, Ömer Rıza, 2, 19, 89.
 Doğu, 134.
 Doğu dağı, 200.
 Donanma, 38, 66.
 Dresden, 36, 55.
 Dualı Seyid, 11, 66.
 Duda, Herbert W., 14.
 Dukas, 19, 77, 91, 95, 104, 112.
 Dulkadir, 97, 98.
 Dulkadir-oğlu, 103, 121.
 Dulkadir-oğulları, 1, 5, 7.
 Dursun Bey, 120
 DüNDAR (Hamid-oğlu), 5, 194, 202.
 DüNDAR-oğlu İli, 189.
 Düşbel, 33.
 Düşme Mustafa, 95.

E

Emirahur, 55.
 Ebubekr el-Kutbi, 60.

Ebu'l-Feth, 84.
 Ebu'l-Fidâ, 36, 55, 61, 62.
 Ebu'l-Hayr-ı Rûmî, 39.
 Ebu Mihnef, 28, 69.
 Ebu Said Bahadır Hân, 5, 6, 60, 125, 143, 144.
 Edirne, 13, 96, 99, 101, 103.
 Eflâk, 84, 86, 91, 92, 94, 95.
 Eflaki, 5, 20, 58, 60, 61, 62.
 Eflâm, Eflugan, Eflaganlu, 54, 56, 57, 58, 129.
 Eflak Voyvodası, 81.
 Ege, 6, 125, 126.
 Ege Denizi, 33.
 Eğridir, 7, 69, 196.
 Ekincik, 134.
 Elbistan, 7.
 El-Cezire, 137.
 Emet, 71.
 Emir Ali, 63.
 Emir Ahmed (bk. Amasya emiri Ahmed).
 Emir Beysak (eş-şeyhi), 98.
 Emir Çoban (bk. Çoban).
 Emir imareti, 135.
 Emir İshak, 119.
 Emir Karatekin, 33, 36.
 Emir Mahmud, (bk. Çoban-oğlu Mahmud Bey).
 Emre Sultan, 11.
 Emir Sultan, 13.
 Emirü'l-kebir, 157.
 Emirü'l-ümerâ, 59.
 Emir Yaman (Candar-oğlu), 56.
 Enveri, 95, 103.
 Epigrafi, 10.
 Eretna, Eretna beyliği, 4, 6, 187.
 Ermenek, 186, 191, 203.
 Ermeni, Ermeniler, 106, 188, 203.
 Ermenistan, 2, 106.
 Ermenistan, bk. Küçük Ermenistan, 4.
 Ertaylan, İ. Hikmet, 28, 113.
 Ertağrul, 39, 43.
 Erzi, Adnan Sadık, 13, 15, 16, 28, 35, 58, 84, 119.
 Erzincan, 87, 88, 89, 93, 120.

Erzurum, 37, 127.
 Eskişehir, 34.
 Eşref, Eşref-oğlu, Eşref-oğulları, 4, 44, 46, 191.
 Eşref-oğlu İli, 189.
 Eyalet-i Rûm, 4.

F

Fallmerayer, 105, 106, 108.
 Farya, 197.
 Fatma Hatun, 173.
 Fazlullah b. Ruzbihan, 118.
 Feke, 191, 196.
 Feramurz, 44.
 Feridun Bey, 20, 75, 97, 113.
 Fethiye, 34.
 Fetih Baba mescidi, 153.
 Fethullah Şirvanî, 116.
 Filibe, 12, 114, 115, 116, 136.
 Finike, 184.
 Foça, 88, 202.
 Forrer, Ludvig, 15, 16.
 Fransa, 108.

G

Gabriel, Baer, 140.
 Gazan Hân, 56, 58, 188.
 Gazi Çelebi, 4, 59, 185.
 Gaziler, 1, 4.
 Gedik Ahmed Paşa, bk. Ahmed Paşa, 114.
 Gelincik Köyü, 178.
 Geray, 53.
 Gerede, 34, 63, 90.
 Gerede - Bolu, 69.
 Gerede Memleketi, 185.
 Germiyan 4, 44, 65, 69, 76, 77, 88, 130, 185, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 202.
 Germiyan İli, 191, 192, 193, 194.
 Germiyan-oğlu, 76, 121.
 Georgius, 106.
 Geyhatı, 43, 46, 53, 54, 57.
 Gryaseddin İbrahim Paşa, bk. Candar-oğlu İbrahim Bey I., 144.
 Gryaseddin Keyhüsrev II., 2, 43.

- Gıyaseddin Keyhusrev III.**, 44, 45.
Gıyaseddin Mesud II. 22, 44.
Gibb, E. J. W., 60.
Gibbons, H. A., 78.
Giese, F., 15, 16, 76, 103.
Giesecke, Heinz Helmut, 14.
Giorgi VIII., 106.
Giray, 46.
Gotha, 91, 97.
Gökçeözü, 134.
Gökoğlu, Ahmed, 10, 153, 155, 158, 161, 162, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181.
Gökıyay, O. Ş., 34, 46, 53, 56.
Göl (mahalle), 133.
Gölçeğiz, 136.
Gölpınarlı, Abdülbaki, 40, 48.
Göynük Hisar memleketi, 185.
Göynükviran, 134, 135.
Gregoras, Nic., 47.
Greko - Romen, 140.
Gümüş, 190.
Gümüşsar, 189, 193.
Gümüş şehri, 184.
Gündüzalp, 39.
Gürçü, 97, 109.
Gürcistan, 2, 107.
- H**
- Hacı Molla**, 118.
Hacı Muharrem köyü, 159.
Haçlı, 107, 108.
Hacı Emîr, 81.
Hadîdî, 111, 112, 113, 114.
Hâfız-ı Ebrû, 5, 6, 60.
Hafsa Hatun (II. İbrahim Bey'in kızı), 171.
Halep, 187.
Halecki, 101.
Halid b. Velid, 55.
Halil Bey camisi, 157.
Halil Ethem, 55, 68.
Halil (Candar-oğlu), 122, 123.
Halime Hatun, 96.
- Hamid-İli**, 75, 76, 97, 191, 196, 203.
Hamid-oğlu, Hamid - oğulları, 4, 7, 71, 76.
Hamidi, 116.
Hammer, 71, 75, 110, 112, 117.
Hamza Bey (Anadolu Beylerbeyi), 74, 120, 121.
Hamza İli, 197.
Hânlık, 43.
Hannover, 15, 70.
Haraç, 115.
Harezmşah, 2.
Harput, 45.
Hasan b. Abdülmümin (Hoylu), 24, 40, 42, 43, 48, 50.
Hasan Bey (Candar - oğlu), 12, 93, 103, 103, 106, 111, 112, 114, 115.
Hasan Bey (Celayir Şeyh), 6.
Hasanlı, 134.
Hatice Hatun, 13.
Hatun, 170.
Hatun Sultan (I. Mehmet'in kızı), 168.
Hatun Sultan türbesi, 168.
Hatunlar türbesi, 167, 169, 170, 171, 180, 181.
Haydar el-Uryan, 183, 184, 189.
Haydarabad, 18, 76, 88.
Hayvanpazarı, 139.
Hazar (Hazer), 65, 130, 196.
Hazine, 60, 69.
Heyd, W., 59, 62, 66, 68, 70.
Hıdır (Şeyh), 134.
Hıristiyan, 6, 62, 88, 102, 105, 107, 108, 109.
Hızır Bey, (Candar - oğlu), 93, 94.
Hızır b. DüNDAR, 184.
Hızır Seyyid, 134.
Hızır b. Yunus, 202.
Hî'lat, 87, 88.
Himmet, Akın, 69.
Hinz, W., 105, 106.
Hisarcık, 133.
Hoca Sadeddin, 17, 113.
Hoşkadem, 119.
Houstma, M. Th., 13, 14, 35, 39.
Hoy, 123.

Hutbe, 92.
 Huart, Cl., 29.
 Hulâgu, 44, 189.
 Hüsameddin Çoban ve oğulları, 13.
 Hüsameddin Çoban, 4, 21, 36, 38, 39, 40,
 42, 43, 49, 129, 164.
 Hüseyin (Hamid - oğlu), 97.
 Hüseyin Hüsameddin, 54.
 Hüseyin (Hazreti), 69.
 Hüseyin Hilmi, 10, 59, 153, 154, 156, 157,
 161, 162, 163, 165, 166, 169, 172,
 174, 178, 179.

I

Ilgaz, 93, 96.
 Ikta, 35, 44, 59, 118, 122, 132.
 Irak, 50, 63, 183.
 Işltan, Fikret, 14.

İ

İbn Arabşah, 18, 87, 88.
 İbn Batuta, 19, 54, 57, 58, 59, 62, 63,
 64, 65, 66, 67, 129.
 İbn Bibi, 2, 3, 13, 14, 15, 35, 36, 37, 38,
 40, 41, 42, 44, 45.
 İbn Hacer, 18, 76, 88, 91.
 İbn Neccar, 154, 158.
 İbn Neccar camisi, 154, 158.
 İbn Tagri-birdi, 18, 88, 98, 117, 119, 120.
 İbrahim Bey I. (Candar-oğlu), bk. Gıya-
 seddin İbrahim Paşa, 11, 57, 59,
 62, 64, 65, 66, 67, 130, 153, 185.
 İbrahim Bey II. (Candar-oğlu), 12, 13,
 29, 84, 96, 99, 100, 103, 150, 167,
 168, 169, 170, 171, 172.
 İbrahim Bey (Karaman-oğlu), 7, 103,
 114, 117, 118.
 İç Kale, 168.
 İdris-i Bitlisi, 16.
 İlhan, 41, 45.
 İlhanlı, 2, 6, 43, 45, 47, 54, 56, 59, 60,
 125, 128, 137, 144.
 İlhaniler, 14, 57, 60.
 İlhanlılar, 4, 5, 42, 46, 65.
 İlyas Bey (Kuvaddar-oğlu), 164, 165.

İnalçuk, Halil, 77, 78, 89, 96, 97, 101,
 102, 103, 104, 140, 141.
 İnanç-oğulları, 4.
 İnanç (Melik), 193.
 İnal-oğlu, 121.
 İnebolu, 89, 157.
 İnegöl, 114.
 İmaret, 10, 106.
 İpek yolu, 78, 84.
 İran, 3, 7, 21, 38, 50, 107, 120, 137, 183,
 188.
 İranlılar, 126.
 İrdeb (Mısır ölçeği), 65, 183, 194, 195,
 199, 200, 202.
 İsa Bey, 173.
 İsa Çelebi, 90.
 İsfendiyar Bey (Candar-oğlu), 12, 14, 20,
 28, 29, 30, 72, 73, 83, 84, 85, 86, 87,
 88, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98,
 99, 100, 134, 148, 149, 166, 168,
 169, 178.
 İsfendiyar-oğlu, 120.
 İsfandiyar-oğulları, 10, 55.
 İsfendiyarlar türbesi, 162, 169, 172, 176,
 177, 178, 179.
 İshak Bey (Karaman-oğlu), 118, 119,
 120, 179, 186.
 İshak Paşa, 102.
 İskender (Candar-oğlu Kötürüm Baye-
 zid'in oğlu), 72, 170.
 İsmail Bey (Candar-oğlu), 12, 31, 56, 100,
 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108,
 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116,
 117, 132, 135, 136, 138, 150, 174,
 175, 176, 179.
 İsmail Bey camisi, 174, 175.
 İsmail Bey çeşmesi, 174.
 İsmail Bey hanı, 173.
 İsmail Bey külliyesi, 176, 180.
 İsmail Bey mahallesi, 180.
 İsmail Bey medresesi, 180.
 İsmail Bey'in vakfiyesi, 180.
 İsmail Galip, 10, 68, 145, 146.
 İsmail b. Uslu Bey, 153.
 İspençe, 115.

İspanyol, 89.

İstanbul, 5, 10, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 31,
33, 36, 43, 44, 53, 54, 56, 59, 61,
70, 83, 103, 128, 185, 192, 193.

İstihkâm, 70.

İtalyan, 83.

İzzeddin Ahî Çelebi, 64.

İznik, 4.

İzmir, 4, 88.

İzmit, 62.

İzmir-oğlu, 97.

İzzeddin Keykâvus, I., 35, 37.

İzzeddin Keykâvus, II., 44.

J

Jorga, N., 95, 97, 103, 107.

Jiraçek, 91.

K

Kâbe, 13.

Kadı Burhaneddin Ahmed, 4, 5, 14, 72,
73, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83.

Kadı Mescidi, 157.

Kadis, 89.

Kafkasya, 38.

Kağnıpazarı, 139.

Kahire, 5, 18.

Kale İonnes, 105.

Kalecik, 88, 90, 92, 93, 95, 98, 132.

Kanuni Sultan Süleyman, 136.

Kara Köy, 173.

Kasaba köyü, 11, 69, 158, 160.

Kas Berdik İli, Saruhan, 185.

Kassis Dağı, 194, 198.

Karaağaç, 196.

Karadeniz, 33, 34, 35, 59, 61, 62, 65, 67,
70, 77, 130, 137, 138, 197, 198

Karagöbek, 134.

Kara-koyunlu, 93.

Karahisar, (Bk. Afyonkarahisar), 288.

Karaman, 7, 44, 46, 69, 80, 90, 106, 118,
119, 120, 136.

Karaman beyliği, 7.

Karaman-oğlu, 79, 82, 90, 91, 102, 187,
203.

Karaman-oğlu İli, 186, 188, 189.

Karaman-oğulları, 4, 6, 7, 14, 60, 75,
76, 77, 94, 112, 115, 186, 187, 188,
187.

Karabük, 60.

Karasu, 133.

Kara Tatar, 76, 79.

Karatekin Bey, 128.

Kara Yülük (Akkoyunlu), 88, 97.

Kardinal Bessarion, 108.

Karesi, 4, 103.

Karesi-oğulları, 6.

Kargu, 134.

Karmati, 140.

Karolidi, 19, 109.

Kars, 127.

Kasım Bey (Candar-oğlu), Çankırı san-
cak beyi, 12, 30, 92, 93, 94, 95, 96,
99, 104, 132, 166.

Kasım Bey (Karaman-oğlu), 7, 112, 121.

Kasım Bey mescidi, 156.

Kastamonu, 7, 10, 11, 12, 21, 31, 33, 34,
35, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 58, 59,
60, 61, 63, 64, 65, 66, 69, 72, 73,
74, 75, 77, 78, 80, 81, 83, 84, 85,
86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 96, 99,
100, 102, 109, 110, 112, 113, 114, 115,
117, 125, 128, 129, 130, 133, 134,
136, 138, 143, 144, 145, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 157, 158, 159,
160, 161, 163, 164, 166, 167, 168,
169, 171, 173, 175, 176, 177, 179,
180, 181, 185, 190, 191, 196, 198.

Kastamonu Kırk Çeşme mahallesi, 168.

Kastamonu müzesi, 164, 166, 173.

Kastamonu Sivası, 132.

Kastamonu türbesi, 116.

Kastamonu Uc'u, 53.

Kâtip Çelebi, 22, 130.

Kavla (Karya), 191.

Kay, 134.

Kaya Bey (Candar-oğlu), 12, 104.

- Kayguncu, 173.
 Kayı, 35, 36, 39.
 Kaymaz, Nejat, 2.
 Kaynak, İsmail, 39.
 Kayseri, 37, 45, 119, 127, 187.
 Kayseri kadısı Siraceddin, 187.
 Kayulu, 36.
 Kazasker, 94.
 Kazvini (Hamdullah Mustavfi), 60.
 Kefe, 40, 70, 197.
 Keyümers, 46.
 Kemah, 157, 166.
 Cemâleddin, İsmail Bey'in ünvanı, 100, 116.
 Kemal Paşa-zâde, 16, 70, 71, 75, 100, 101, 103, 109, 110, 111, 114, 117, 118.
 Keskin, 12, 134.
 Keşişarız çiftliği, 135.
 Khartli, 106.
 Kile, 181.
 Kili, 91.
 Kilikya, 4, 106.
 Kilisli Rifat, 22.
 Kitabeler, 9, 10.
 Kitabe, 57, 69, 74, 75, 99.
 Kissling, J., 16.
 Kiyev, 39.
 Kılıç Arslan, bk. Melik Kılıç Arslan, 47.
 Kılıç Arslan II., 21, 33, 34.
 Kıpçak, 38, 65, 130, 195, 197.
 Kırım, 4, 38, 44, 45, 66.
 Kırşehir, 76, 79.
 Kıvameddin, 48.
 Kıvâmi, 121.
 Kıvrımbel, 85.
 Kızıl Ahmed Bey, Cemâleddin, 7, 55, 100, 109, 112, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122.
 Kızılcaviran, 133.
 Koman, Mesud, 15.
 Komnenos, 107.
 Konevi, Hacı Halil, 90, 93, 94, 95, 96, 120.
 Konsolos, 68.
 Konya, 2, 15, 37, 45, 46, 59, 61, 78, 79, 118, 119, 137.
 Kornapa, 159, 163.
 Kosova, 75, 76.
 Kostantiniye, bk. İstanbul.
 Koyul-hisar, 109, 114.
 Kozyaka, 133.
 Köprülü, Cemal, 2, 77.
 Köprülü, Fuad, 11, 16, 22, 28, 29, 34, 35, 36, 40, 41, 50, 54, 59, 61, 69, 87, 94, 116.
 Köseadağ, 2, 21, 41.
 Köseadağ Savaşı, 2.
 Kötürüm Bayezid, bk. Bayezid (Candar-öğlü), 28.
 Köylü, 3.
 Köymen, Mehmed Altay, 16, 69, 70.
 Kritovulos, 19, 109, 111, 112, 114.
 Kubad-öğlü, 93.
 Kure-i Hadid köyü, 174.
 Kudbeddin Şirazi, 21, 28, 42, 50, 57, 63.
 Küçük Ahmed, 103.
 Küçük Ermenistan, Bk. Ermenistan.
 Küçük Mustafa, 95.
 Küciler köyü, 135.
 Küffar köyü, 135.
 Külâh, 87.
 Külliye, 100, 117.
 Küre, 135.
 Kütahya, 34, 71, 76, 136, 192.
 Kvarkvare II., 106
- L**
- Lahey, 60.
 Larende, 78, 203.
 Laskarid Hanedanı, 4.
 Laurantiona, 68.
 Lazareviç, Stefan, 77.
 Leblebiciler, 139.
 Leiden, 13, 14, 18, 22, 35.
 Leipzig, 5, 14, 15, 16, 20, 59, 77.
 Lemerle, Paul, 69.
 Lonca, 140.
 Londra, 19, 118, 126, 129, 140, 141.
 Loon, J. B. Van, 60.

- Louis XI.**, 108.
Ludovico, 107, 108.
Lugal, Necati, 18, 35, 86, 88.
Lülü Şehri (Lülya), 184, 189.
Lütfullah, 180.
- M**
- M. Behçet**, 10, 11, 12, 66, 83, 153, 155, 157, 158, 161, 162, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181.
M. Ziyade, 5.
Macar, 38.
Macaristan, 97, 108.
Maden, 81.
Maden-i Nuhas, 135.
Magnisya (Manisa), 191, 200.
Mahmud Bey (Candar-oğlu), 11, 13.
Mahmud Bey (Çoban-oğlu), 40, 43, 48, 49, 51, 129.
Mahmud Bey camisi, 158, 159.
Mahmud Çelebi, 82.
Mahmud Bey (emîr), 67.
Mahmud Gazan Sultan, 185, 186.
Mahmud Paşa (Sadrazam), 109, 111, 112, 113, 114.
Makrizi, 5, 6, 18, 60, 91, 92.
Malatya, 7, 45, 127.
Malazgirt, 33, 126, 128.
Malikâne, 4, 56.
Mali Kısra (Balikesir), 185.
Malkara, 121, 104.
Mancınık, 135.
Manisa, 102, 200.
Manuel, 77.
Mansıp, 43.
Marağa, 22.
Maraş, 7.
Markova, 12, 115, 116.
Marmara, 191, 194, 199.
Mazenderan, 68.
Medrese, 57.
Mehmed Arif, 17.
Mehmed Bey, Akçayoğlu, 103.
Mehmed Bey (Karaman-oğlu), 88, 97, 186.
Mehmed Bey (Menteşe-oğlu), 87.
Mehmed Çelebi, I. Mehmed, 7, 39, 90, 91, 92, 94, 95, 97, 104, 121, 168.
Mehmed II., Fatih Sultan Mehmed, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 120, 121, 122.
Mehmed Çelebi (K. Burhaneddin'in veziri), 82, 93.
Mehmed Paşa, Karamani, 77.
Mekki, 55.
Melih (İnanç), 194.
Melik Ahmed, 93.
Melik Kasım bin Melik İsfendiyar, 134.
Melik Kılıç Arslan, 47.
Melik Masur, 47.
Melik Mansur (Nâsır), 186, 187.
Melikşah, 126.
Melikü'l-ümerâ, 36, 43.
Melik Me'sud (Ankara meliki), 34, 36.
Memlûki, 67.
Memlûklu, 5, 60, 120.
Memlûklüler, 5, 7, 119.
Menakıbnâmeler, 10, 20.
Menderes, 87, 192, 194.
Menşûr, 37, 45.
Menteşe, 4, 46, 76, 77, 84, 85, 87, 88, 90.
Menteşe-oğlu, 61, 87.
Menteşe-oğulları, 6, 184.
Menteşe beyliği, 61, 78.
Merzifon, 73.
Mesalikü'l-ehsar, 183.
Meskûkât, 10.
Mesud II., 43, 45, 46, 48, 53, 57, 59.
Mevlâna, 61.
Michael Paleologos, 4.
Mırmıroğlu, V., 19, 77, 104.
Mısır, 57, 60, 63, 65, 67, 87, 98, 120, 183, 184, 186, 187, 188, 195, 197, 199, 200, 201, 202, 203.
Mısır sultanı, 186.
Mısır sultanları, 184, 185, 186.
Midilli, 200.

Mieli, A., 21, 50.
 Mingreliae, 106.
 Minorit, 107.
 Minorsky, V., 118, 120, 122, 123.
 Mirçea, 81, 84, 86.
 Miryakefalon, 33.
 Mirza Muhammed, 2.
 Moğol, 2, 56, 68, 79, 125, 128, 140.
 Moğollar, 2, 3, 5, 38, 41, 44, 46, 47, 48, 60, 69, 76, 144, 190.
 Mora, 113, 115, 117.
 Moravcsik Gyula, 19.
 Moran, Yıldız, 127.
 Mu'ali, 121.
 Muciriddin Emirşah, 146.
 Mud, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 202, 203.
 Muhammed b. Hacı Halili'l-Konevi, 16.
 Muhammed b. Mahmud, 50.
 Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Hatib, 22.
 Muhammed Neşri, 16.
 Muhlis Rûmi, 185.
 Muhyi Çelebi, 79.
 Muîd Hân, M. A., 76, 88.
 Muinüddin Pervane, 2, 41.
 Muiniddin Mes'ud (Bk. Ankara Meliki Mesud), 33, 34.
 Mukataa, 69.
 Murad I. (Osmanlı padişâhı), 70, 71, 72, 74, 75, 76, 93, 94.
 Murad (Candar-oğlu), 96.
 Murad II. (Osmanlı padişâhı), 12, 7, 28, 58, 95, 96, 97, 101, 102, 104.
 Murad'ed-din Hamza, 197.
 Muratori, 66.
 Musabeyli, 13.
 Musa Çelebi, 91, 94.
 Mustafa Çelebi, 92, 95.
 Mustafa Paşa, 55.
 Mustafa Ziyade, 18.
 Mutahharten (Erzincan emiri), 87, 88.
 Muhtesibzâde, 133.
 Muzaffereddin medresesi, 55, 57, 65, 152.

Muzaffereddin Yavlak Arslan, 14, 21, 22, 24, 25, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 50, 51, 58.
 Muzafferî, 24.
 Mücirüddin Emirşâh, 53.
 Müddeî, 103.
 Mülklük, 99.
 Mü'min b. Mukbil, 28.
 Münecimbaşı, 17, 54, 57, 68, 81.
 München, 105.
 Münşeatlar, 20.
 Mürüvvet Bey, 76.
 Müslüman, 102, 127.

N

N. Choniates, 33.
 Nalbant, 38.
 Nasır ad-Devle, 197.
 Nasır - Dinillillah, 140.
 Nasreddin, 48.
 Necib, 187.
 Necmeddin (vezir), 46, 53.
 Nedim, 17.
 Neşri, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 84, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 103, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 120, 121.
 Newyork, 101.
 Nif. 191, 200.
 Nif memleketi, 200.
 Niğde, 94.
 Nikolaus V. (Papa), 107.
 Nıksar, 41.
 Nıksarlı Muhiddin Mehmed, 116.
 Nil nehri, 192.
 Nizameddin Şanı, 18, 86, 87, 88.
 Nogay, 62.
 Noyan, 53.

O

Oğuz, 1, 126.
 Oğuzlar, 3, 54.
 Oğuz, Mevlûd, 81.
 Olcayto Hân, 59.
 Orhan Bey, 61, 69, 167, 185, 198, 199.

Orhan b. Menteşe, 202.
 Orhan b. Osmancık memleketi, 185.
 Orta Asya, 21, 50, 130.
 Ortaca, 134.
 Oruç b. Adil, 15, 70, 71, 76, 77, 79, 86, 88, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 103, 104, 114, 115, 119.
 Osmanlı, 7, 8, 12, 18, 19, 28, 30, 54, 55, 62, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 78, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 99, 102, 103, 104, 107, 109, 110, 112, 114, 115, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 131, 132.
 Osmanlılar, 6, 15, 49, 61, 73, 77, 79, 80, 81, 89, 100, 101, 105, 106, 119, 136.
 Osman Bey (Osmanlı padişâhı), 43, 49, 55.
 Osmanlı beyliği, 5.
 Osman-oğlu, 88.
 Osman-oğulları, 4.
 Osmanlı padişâhı, 57, 168.
 Otluk Beli, 7, 118, 121, 122.
 Oyacalı köyü, 173.

Ö

Ömer b. Ahmed, 116.
 el-Ömerî, 61, 62, 64, 65, 66, 130.
 Özdem, Ragıp Hulusi, 78.

P

Pachymeres, 19, 47, 48, 49, 56, 62.
 Paflagonya, 10, 33, 47, 54, 56, 125, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181.
 Palatie - Balat, 77.
 Paleologos, 4.
 Panaitescu, P. P., 86, 92, 94, 95.
 Papa, 108.
 Paris, 13, 17, 28, 34, 59, 69, 70, 81, 95, 108.
 Papuççular, 139.
 Paşa Melek (II. İbrahim Bey'in oğlu), 169.
 Pazar, 134.
 Pazarlı Bey - oğlu, 121.

Peçevi, İbrahim, 55.
 Pektaş, Mihri, 33, 54.
 Peltik, 134.
 Pers Kralı, 106.
 Pervane Muinüddin Süleyman, bk. Muinüddin Süleyman.
 St. Petersbourg, 21.
 Philadelphia (Alaşehir), 4.
 Philipp, Burgondia dükü, 107, 108.
 Phokaia (Foça), 4.
 Phrantzes Georgios, 19, 104.
 Pir Ahmed, 7, 118, 120, 121.
 Pir Ömer Bey, 93.
 Pius II., 107, 108.
 Piyasa, 65.
 Polovets (Kıpçak), 39.
 Pontus, Herekleia (Karadeniz Ereğlisi), 4, 33.
 Popper, William, 19, 88, 98, 117.
 Praha, Prag, 18, 86, 91.
 Pragenau, V., 108, 109.

Q

Quarto, Simon de, 66.
 Quirino Franciscus, 77.

R

Radojiciç G. S., 86.
 Rafuzî, 61.
 Ramazan - oğulları, 1, 5, 7.
 Ramlaş (Milas), 183.
 Ramsey, M. W., 33, 54.
 Reâyâ, 131.
 Reşidüddin, 47, 56.
 Rıtl, 65, 183, 184, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203.
 Ritter, H. 20.
 Rieu, 31, 67.
 Rigomera Eysser, 107.
 Roma, 107, 108, 109.
 Rosen, V., 21, 50.
 Rovina, 86.
 Rönesans, 83.
 Rufai tekkesi, 164.

- Ruhî, 15, 71, 75, 77, 81, 84, 88, 89, 90, 91, 93, 96, 102.
- Rum, 49, 58, 61, 64, 76, 88, 123, 183, 184, 193.
- Rum beylerbeyi, 55, 94.
- Rum ceylanları, 193.
- Rum diyarı, 184, 186, 187, 188.
- Rumeli, 6, 71, 75, 76, 81, 84, 90, 92, 111, 117, 133.
- Rumlar, 38, 185, 199, 201.
- Rum memleketleri, 184, 188, 200.
- Rus, 65, 196.
- Rûkneddin Geyümers, 44, 45.
- Rûkneddin Kılıç Arslan, 44, 46, 47, 53.
- Rüstem Bey, 121.
- S**
- Sabar Hasr kasabası, 18, 183.
- Safranbolu, 58, 59, 61, 63.
- Sağlam, Osman Ferit, 89, 149.
- Sahip - Ata (Oğulları), 4.
- Sahib - oğlu, 194.
- Sahip - oğlu İli, 194.
- Said Baht Hatun, 178.
- Sakarya, 34, 47, 49.
- Sakız, 88.
- Sancakbeyi, 96.
- Samra, 134.
- Samsun, 81, 93, 94, 98, 114, 137, 148, 197.
- Saray, 44, 134.
- Saray camisi, 160.
- Saray köyü, 93.
- Sarı Abdullah, 20, 95.
- Sarıkaya, 134.
- Sarımüddin Alp Saru, 157.
- Saruhan, 4, 76, 78, 84, 85, 88, 90, 200, 201.
- Saruhan-oğulları, 6.
- Saruhan İli, 185, 201.
- Satryüzü, 134.
- Satu - bazar, 71.
- Seif, Th., 75.
- Schacht, J., 29.
- Scheir, Ch., 36, 55.
- Sefi, M., 44.
- Selçuk Hatun Sultan, 12.
- Selçuk, 34, 35, 53, 55, 56.
- Selçuk Hatun, 96, 166.
- Selçuki, 49, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 160.
- Selçukiler, 58.
- Selçuklu, 1, 2, 4, 5, 37, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 49.
- Selçuklular, 3, 33, 76, 131, 189, 190.
- Selçukî neshi, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168.
- Selçuklu sultanları, 43, 45.
- Selçuklu Türkiyesi, 38, 43.
- Selçuk - oğlu sokağı, 168.
- Semer kand, 89, 94.
- Semendre, 113.
- Sanayi, 116.
- Serhum Gulâm, 135.
- Seybold, C. F., 29.
- Seydiler, 134.
- Seyreklik, 133.
- Seyyid Ali Acemî, 116.
- Seyyid Bilâl camisi, 170.
- Sevindik Bey, 165.
- Sırp, 77.
- Sikke, 57, 60, 69.
- Silifke, 7, 120.
- Silberschmidt, 77, 81.
- Simalu, 80.
- Simav, 71.
- Simavna, 94.
- Simere (Vezirköprü), 78.
- Sinop, 7, 10, 33, 34, 35, 38, 41, 45, 53, 57, 59, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 126, 128, 130, 133, 145, 161, 162, 163, 165, 166, 169, 170, 172, 174, 178, 179, 185, 196, 199.
- Sinop emiri, 87.
- Sipahî, 58.
- Sipehdar, 24, 42.
- Siraceddin, bk. Kayseri kadısı Siraceddin.

Sis Kırak, 185.

Sitti Nefise, 103, 181.

Sivas, 14, 45, 76, 78, 82, 83, 85, 89, 120, 127, 137.

Sivas hükümdarı, 72, 73.

Solak-zâde, 117.

Solhad, 44.

Sögüt, 43.

Spuler, B., 2.

Storey, C. A., 17.

Subaşı, 49, 58.

Sudak, 38, 39, 40, 44, 65, 130.

Sultan Hatun, 71, 74, 96.

Sultan Hatun türbesi, 163.

Sultan Öyüğü, 39.

Sultan Velede, 20.

Sultan Yakub, 118.

Sultanu'l-âzam, 60.

Suriye, 5, 137.

Sülemiş, 185, 186.

Süleyman Bey, Hamzaoğlu, 159.

Süleyman Eşrefoğlu, 5.

Süleyman Fenekî, 63.

Süleyman Paşa I. (Candar - oğlu), 19, 20, 28, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 129, 130, 132, 143, 144.

Süleyman Paşa II. (Candar - oğlu), 11, 14, 65, 66, 73, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 147, 190, 196, 197.

Süleyman Paşa İli, 84.

Süleyman Şah b. Kutulmuş, 36.

Süleyman Şah, Germiyan - oğlu, 71.

Süleyman Çelebi, 74, 90.

Süleyman (Dulkadir - oğlu), 97, 98, 103, 121.

Sülüs kabartma, 167, 169.

Sümer, Faruk, 3, 35, 50, 54, 55, 130.

Süssheim, K., 17.

St. Marie kilisesi, 68.

Stanojeviç, 91.

Stella Giorgio, 62.

Storey, 118.

Strange, G. L., 60.

Ş

Şadgeldi, Amasya emiri, 72.

Şaban Veli türbesi, 163.

Şahabeddin Ağa, 165.

Şahabettin Ağa çeşmesi, 165.

Şah Ahmed (Dulkadir-oğlu), 121.

Şah Bey, 63.

Şahin İli, 185.

Şahrâh, 97.

Şahdane Hatun, 136.

Şam, 63, 182, 183, 187, 188, 195, 197.

Şam naibi, 55.

Şamanistik, 128.

Şarapdar İtyas, 95.

Şark-i Karnağaç, 41.

Şarköy, 193.

Şarva (bk. Ahi Şorve?), Şeyh, 133.

Şecaaddin Uğurlu, 189.

Şehid, 41.

Şehinşah Kayası, 135, 138.

Şehirli, 3.

Şemseddin Abdullatif, 188.

Şemseddin Yaman Candar, 54, 55, 56, 57, 58, 67.

Şemsi Paşa (Kızıl Ahmed Bey'in torunu), 55.

Şerafeddin Ali Yazdi, 18, 86, 87, 88.

Şeref - oğlu (Eşref), İli, 189.

Şeyh Bedreddin, 94.

Şeyh Emre, 134.

Şeyh Hasan Celayir, 5.

Şeyh Haydar Uryan, 64, 183.

Şeyh Hıdır, 12.

Şeyhler, 3.

Şihabeddin el-Ömerî, bk. el-Ömerî, 20.

Şikâri, 14, 15.

Şurihi, Kadı Mahmud, 122.

Şükru'llah, 17, 75, 77, 90, 91, 93, 94, 96.

T

Taceddin, 81, 82, 99.

Taceddin - oğulları, 61, 81, 82.

Taceddin Sultan Bakî, 63.

Tâci Beyzâde Cafer Çelebi, 104.

- Taeschner, Fr., 5, 16, 20, 58, 61, 64, 67, 87, 100.
 Tahran, 5.
 Tahrir defteri, 54.
 Tahrir defterleri, 55.
 Tamga, 142.
 Taraklı - Borlu, 95, 96.
 Tarsus, 7, 201.
 Taşan - oğlu, 82.
 Taşan - oğulları, 81.
 Taşköprü, 40, 42, 48, 51, 55, 57, 65, 152, 156, 159, 163, 164, 165, 167, 173, 175.
 Tatar, 49, 58, 62, 79, 88.
 Tatarlar, 39.
 Tauer, F., 18, 86.
 Tavere, 83.
 Tavşanlı, 71, 132.
 Tebriz, 45, 63, 78, 84, 105, 109, 123, 137.
 Teke, 77.
 Tekfur, 186, 188.
 Tekindağ, Şehabeddin, 118.
 Temir, Ahmed, 46, 56.
 Temlik, 132.
 Terkeçe, 133.
 Tevâif-i Mülûk, 1, 55.
 Tevâzâ, 191, 195, 201, 202.
 Tevâzâ İli, 191.
 Tevâzâ memleke, 194.
 Tevkii Mehmed Paşa, 17.
 Thiriet, F., 13, 81, 70, 98, 101.
 Thomas - Predelli, 77.
 Tilkişehir, 134.
 Timar, 49, 54, 56, 58, 94, 114.
 Timur, 7, 15, 18, 20, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 94, 97, 121, 149.
 Timurtaş, emir (Çobanoğlu), 184, 188, 189, 190, 194.
 Tiran, 83.
 Togan, Zeki Velidi, 21, 43, 50, 53, 54, 56, 57, 60, 62, 68.
 Toğancık (beyliği), 196.
 Tokat, 41, 89, 109, 114, 121.
 Tosya, 90, 92, 95.
 Toğrulca (Toğrul), 56.
 Tozanlı - oğulları, 121.
 Trabzon, 7, 62, 97, 101, 108, 109, 110, 115, 137, 190, 196.
 Trabzon Rum devleti, 2, 107.
 Trabzon rumları, 4, 41.
 Trakya, 6, 137.
 Tuğrul Bey, 126.
 Tuğrulşah, 37.
 Tuguzlu (Denizli İli), 194.
 Tuna, 108.
 Turan, Osman, 2, 5, 14, 17, 22, 33, 37, 42, 45, 46, 50, 58, 59, 60, 83, 92, 94, 95, 101, 126, 128.
 Turan, Şerafettin, 16, 100, 118.
 Ture Hatun (İskender'in kızı), 170.
 Turgutlu, 201.
 Turgut - oğlu (beyliği), 5.
 Turgut - oğlu İli, 189.
 Turnalı (köy), 11, 134.
 Tursun Bey, 17, 104, 110, 111, 112, 113, 119, 121.
 Türbe, 74.
 Türk, 3, 4, 33, 34, 44, 71, 84, 89, 137, 192, 203.
 Türk beyleri, 183, 189.
 Türk İlleri, 191.
 Türkistan, 3, 38.
 Türkiye, 2, 7, 41, 44, 47.
 Türkler, 49, 58, 75, 126, 128, 129, 189.
 Türkleşmiş, 4.
 Türkmen, 1, 34, 36, 46, 61, 81, 126.
 Türkmenler, 43, 44, 53, 55, 59, 128, 130, 188, 190.
 Türkmen emirliği, 71.

U

- Uc, 1, 3, 4, 24, 36, 43, 45, 46, 48, 49, 61, 94, 125, 126, 128.
 Uc beylikleri, 68, 69.
 Uğurlu İli, 189.
 Ulu Bey, Gündüzoğlu, 156.
 Ulu Bey çeşmesi, 156.
 Ulufe, 1.
 Umur Bey (Aydın - oğlu), 69.
 Umur İli, 185.
 Unat, Faik Reşit, 16, 69, 70.

Uryan, 190, 192, 194.

Uzluk, Feridun Nafiz, 14.

Uzun Hasan (Akkoyunlu hükümdarı), 7, 107, 109, 115, 118, 119, 120, 121, 122, 123.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, 22, 28, 29, 30, 36, 53, 54, 56, 59, 69, 71, 75, 89, 90, 93, 94, 96, 112, 116, 118, 122, 132.

Ü

Ülkütaşır, M. Şakir, 10, 59, 153, 154, 156, 157, 158, 161, 162, 163, 165, 168, 169, 170, 172, 174, 178, 179.

Ümerâ, 4, 56.

Üsküdar, 114.

W

Witteck, P., 15, 34, 35, 47, 56, 58, 61, 62, 65, 78, 85, 86, 87, 89, 95.

Wadingus, L., 106, 108.

V

Vakıf, 133.

Vakfiye, 56, 57, 66, 93, 99, 100, 104, 113, 116, 133, 134, 135, 136, 138.

Vakfiyeler, 11.

Van gölü, 118.

Vassaf, 56.

Vast, H., 108.

Vekayinâme, 68, 69, 76.

Vekayinâmeler, 9, 13.

Venedik, 66, 70, 81, 98, 101, 108.

Venedikliler, 68.

Vergi, 2, 3, 60, 69.

Vesikalar, 9, 11.

Vesir Tuğrayı, 41.

Y

Yahşi bin Karesi, 199, 200.

Yahya Bey, 90, 179.

Yakaköy, 134.

Yakar hamamı, 135.

Yakubovsky, A., 39.

Yakup, Osmanlı şehzâdesi, 71, 76.

Yakup Bey, Candar-oğlu, 67.

Yakup Bey II. (Germiyan - oğlu), 76, 88.

Yakup beyliği, 5.

Yakup İli, 188.

Yalınca, 135.

Yaltkaya, Şerafettin, 22, 29, 94.

Yalvaç, 194.

Yaman, T. Mümtaz, 10, 11, 56, 143, 145, 146, 147, 148, 150, 153, 155, 157, 158, 159, 161, 163, 167, 168, 169, 171, 173, 175, 176, 177, 179, 180, 181.

Yaman Candar, bk. Şemseddin Yaman Candar.

Yaprakseki, 134.

Yarhisar, 114.

Yavlak Arslan, bk. Muzaffereddin Yavlak Arslan, 24.

Yavuz Sultan Selim, 7.

Yazıcı, Tahsin, 5, 20, 58.

Yazıcızâde Âli, 13, 15, 35, 38, 49, 54, 57, 58.

Yazukilise, 134.

Yeni İmaret, 135.

Yenişehir, 114, 115.

Yeşilirmak, 80.

Yinanç, Mükrimin Halil, 15, 17, 36, 74, 75, 77, 84, 86, 87, 95, 103, 119, 120.

Yukarı Pazar, 12.

Yunus Emre, 40.

Yunus (Hamid - oğlu), 196, 203.

Yurtluk, 1, 112.

Yusuf, (Alaiyye beyi), 184.

Yusuf Bey, emîr, (Candar-oğlu II. İbrahim Bey'in oğlu), 170.

Yusuflî, 28, 69.

Yücel, Yaşar, 5, 7, 72, 136, 137.

Z

Zalifre, 49, 58.

Zaviye, 57, 63, 129, 140.

Zeamet, 45.

Zekeriya, 203.

Zeynel, 122.

Zimâm, 69.

Institut kurde de Paris

91. 06. Y. 0152. 191

0001893

ISBN 975-1-0080-4 Tk.
ISBN 975

Fiyatı : 25 TL
60 FF lira